

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLVII-2

ISSN 0374-0730
e-ISSN 2334-7236
doi: 10.19090/gff.2022.2

Нови Сад, 2022.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајдановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Снежана Божанић;
проф. др Тамара Валчић Булић; проф. др Невена Варница; доц. др Ана Генц; доц. др
Ивана Иванић; проф. др Алексеј Кишјухас; доц. др Милена Летић-Лунгулов; доц. др
Олга Панић Кавгић; доц. др Драгана Поповић; проф. др Дејан Пралица; проф. др
Јанко Рамач; доц. др Гордана Ристић; проф. др Бојана Стојановић-Пантовић; доц. др
Никола Таталовић; доц. др Јасна Ухларик.

Инострани чланови Уређивачког одбора
проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај,
Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт
на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ),
проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Фереиро (Гронинген), проф. др
Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов
(Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф.
др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур,
Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево),
проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург).

Уредници
проф. др Сања Париповић Крчмар
проф. др Дамир Смиљанић

Секретари редакције
доц. др Ивана Пајић
проф. др Алексеј Кишјухас

Технички секретар
Игор Лекић

Лектура
Аутори су одговорни за језичку исправност својих радова.

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Publisher

FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher

prof. Dr Ivana Živančević Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Associate Professor, Dr. Edita Andrić, Associate Professor, Dr. Snežana Božanić, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Assistant Professor, Dr. Ivana Ivanić, Assistant Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Assistant Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Assistant Professor, Dr. Dragana Popović, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica, Associate Professor, Dr. Janko Ramač, Associate Professor, Dr. Gordana Ristić, Assistant Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Associate Professor, Dr. Nikola Tatalović, Assistant Professor, Dr. Jasna Uhlarik, Assistant Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Associate Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi, Bay Wai (China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreira (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlasisavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań).

Editors

Dr. Sanja Paripović Krčmar, Professor

Dr. Damir Smiljanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Ivana Pajić, Assistant Professor

Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Authors are responsible for linguistic and grammatical correctness of their papers.

Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XLVII-2

ISSN 0374-0730
e-ISSN 2334-7236
doi: 10.19090/gff.2022.2

Novi Sad, 2022.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Биљана Б. Радић-Бојанић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Весна Богдановић, Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду; проф. др Ана Халас Поповић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; др Надежда Силашки, Економски факултет, Универзитет у Београду; проф. др Љиљана Аћимовић, Филолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци; проф. др Вахидин Прељевић, Филозофски факултет, Универзитет у Сарајеву; проф. др Соња В. Веселиновић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Душан Живковић, филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Универзитет у Крагујевцу; доц. др Стефан Р. Нинковић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Оливера Кнежевић-Флорић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Марио Лигуори, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. др Крисијан Екер, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Вирђинија А. Поповић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Сања Маричић Месаровић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Јармила Ходолич, редовна професорка у пензији; др Еелонора Л. Звалена, Филозофски факултет у Новом Саду; проф. др Анна Макишовá, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Страхиња Степанов, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; др. сц. Вирна Карлић, Филозофски факултет, Свеучилиште у Загребу; проф. др Ева Хоца, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Ева Толди, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Александар Крстић, Историјски институт Београд; проф. др Ђура Харди, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Душанка Звекић-Душановић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др. сц. Ана Лехоцки-Самарцић, Филозофски факултет, Свеучилиште у Осијеку; проф. др Срђан Шљукић, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду; доц. Др Марина Новаков, Пољопривредни факултет, Универзитет у Новом Саду; проф. др Марија Вујовић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу; проф. др Харгита Футо Хорват, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду.

REVIEWERS

Dr. Biljana B. Radić-Bojanić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Vesna Bogdanović, Associate Professor, Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad; Dr. Ana Halas Popović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; dr Nadežda Silaški, Associate Professor, Faculty of Economics, University of Belgrade; Dr. Ljiljana Aćimović, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Dr. Vahidin Preljević, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo; Dr. Sonja V. Veselinović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Dušan Živković, Associate Professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr. Stefan R. Ninković, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Olivera Knežević-Florić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Mario Liguori, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Krisijan Eker, Assistant Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Virđinija A. Popović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Sanja Maričić Mesarović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Jarmila Hodolič, retired Professor; PaedDr. Eleonóra L. Zvalená, PhD., Faculty of Philosophy in Novi Sad; Dr. Anna Makišová, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Strahinja Stepanov, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Virna Karlić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Zagreb; Dr. Éva Hózsza, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Eva Toldi, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Aleksandar Krstić, Associate Professor, Institute of History Belgrade; Dr. Đura Hardi, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Dušanka Zvekić-Dušanović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Ana Lehocki-Samardžić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Osijek; Dr. Srđan Šljukić, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Marina Novakov, Assistant Professor, Faculty of Agriculture, University of Novi Sad; Dr. Marija Vujović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Hargita Futo Horvat, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad.

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

У другој свесци 47. књиге објављујемо 18 прилога, 13 радова из области филолошких и 5 радова из области друштвених наука, од укупно 25 аутора (7 радова резултат су коауторства), већином са матичног факултета, али и са других факултета Универзитета у Новом Саду и Београду, Свеучилишта у Загребу, Института за књижевност и уметност у Београду, Филолошког факултета у Бањој Луци.

У овој свесци објављујемо и један рад по позиву професора у пензији Борислава Микулића са Катедре за теорију спознаје Одсјека за филозофију Филозофског факултета у Загребу. Коуредник *Годишњака* проф. др Дамир Смиљанић водио је и разговор са уваженим професором на тему „Метафоре као ’огледало језика’”, што доносимо у одељку *Интерјеуи*.

Како је наш град ове године постао Европска престоница културе, Уређивачки одбор *Годишњака* у виду свог скромног доприноса овој титули осмислио је темат *Нови Сад – град културе* који доносимо као посебан део друге свеске.

Нажалост, ове године су нас напустили многи професори и професорке Филозофског факултета у Новом Саду. Њихов вишедеценијски научни и педагошки рад оставио је велики и неизбрисив траг. Сигурни смо да ће остати у трајном сећању сарадника и пријатеља, што потврђују и речи колега написане у знак сећања на њихов професионални рад, њихову честиту личност, моралне принципе, несебично залагање и посвећеност.

Пошто се од следеће календарске године мења састав уредништва *Годишњака* хтели бисмо да искористимо прилику да се захвалимо колегиницама и колегама из редакције на вишегодишњој сарадњи као и свим ауторкама и ауторима са Филозофског факултета који су својим прилозима допринели квалитету и препознатљивости нашег часописа. Посебну захвалност дугујемо колеги Игору Лекићу као техничком секретару који је обично одрађивао највећи део посла везаног за техничку припрему свезака за штампу, али такође био важна спона између уредништва и редакције с једне и аутора и рецензената с друге стране. На крају бисмо хтели да пожелимо успешан рад новом сазиву уредништва, као и да својим ангажманом одржи континуитет

даљег развоја и напредовања *Годишњака* те допринесе његовој афирмацији на академској сцени у земљи и региону.

У Новом Саду, децембар 2022.

Уредници *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*

Проф. др Сања Париповић Крчмар

Проф. др Дамир Смиљанић

САДРЖАЈ

TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

EDITORS' FOREWORD 9

Borislav Mikulić

THEÒS METAPHÉRŌN. THE METAPHORIZING GOD. LITERAL
METAPHORS, PARADIGMS AND THE DIALECTICAL TURN OF
METAPHYSICS IN PLATO

THEÒS METAPHÉRŌN. METAFORIZIRAJUĆI BOG. DOSLOVNE
METAFORE, PARADIGME I DIJALEKTIČKI OBRAT METAFIZIKE KOD
PLATONA 15-39

Jagoda Topalov, Ljiljana Knežević, Sabina Halupka-Rešetar

WHAT IT TAKES TO COMMUNICATE: COMPARING EFL STUDENTS'
WILLINGNESS TO COMMUNICATE IN TRADITIONAL AND ONLINE
CLASSROOM

ŠTA JE POTREBNO ZA KOMUNIKACIJU? POREĐENJE SPREMNOSTI
UČENIKA ENGLSKOG JEZIKA KAO STRANOG ZA KOMUNIKACIJU U
TRADICIONALNOJ I U ONLAJN UČIONICI 41-57

Sofija Skuban

KONCEPTUALIZACIJA TUGE U ENGLSKOM I SRPSKOM JEZIKU:
KOGNITIVNOLINGVISTIČKA ANALIZA

CONCEPTUALIZATION OF SADNESS IN ENGLISH AND SERBIAN: A
COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS 59-76

Maја J. Медан, Катарина Н. Пантовић

ЖАНРОВСКА ХИБРИДНОСТ У ДЕЛУ ЈУДИТЕ ШАЛГО

GENRE HYBRIDITY IN THE WORK OF JUDITA ŠALGO 77-90

Мирсада С. Зукорлић

РЕФЛЕКСИЈЕ КОМУНИКАЦИОНИХ КОМПЕТЕНЦИЈА КАО ОСНОВЕ ЗА
ИЗГРАЂИВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ УЧЕНИКА

REFLECTIONS OF COMMUNICATION COMPETENCIES AS A BASIS FOR
BUILDING STUDENTS' SOCIAL COMPETENCE 91-102

Zorana Kovačević

PROSTOR U ROMANU *ARACOELI* ELSE MORANTE: OD RAJSKOG
TOTETAKA DO PAKLA EL ALMENDRALA

SPACE IN ELSA MORANTE'S NOVEL *ARACOELI*: FROM THE PARADISE
OF TOTETACO TO THE HELL OF EL ALMENDRAL 103-112

Ivana Ivanić, Ema Durić

ELEMENTI RUMUNSKJE KULTURE U UDŽBENICIMA RUMUNSKOG
JEZIKA KAO STRANOG JEZIKA

ELEMENTS OF CULTURE IN ROMANIAN TEXTBOOKS FOR FOREIGN
STUDENTS 113-135

Daniela Marčoková

PREKLAD KANONICKÝCH VIZITÁCIÍ SLOVENSKÝCH VOJVODINSKÝCH
EVANJELICKÝCH A. V. CIRKEVNÝCH ZBOROV V ROKOCH 1835
A 1836

TRANSLATION OF CANONICAL VISITATIONS OF SLOVAK
EVANGELICAL CHURCH COMMUNITIES IN VOJVODINA FROM 1835
AND 1836

PREVOD KANONSKIH VIZITACIJA SLOVAČKIH VOJVOĐANSKIH
EVANGELISTIČKIH CRKVENIH ZAJEDNICA IZ 1835. I
1836. GODINE 137-151

Anna Margaréta Lačoková, Jasna Uhláriková

JAZYKOVÝ OBRAZ BOHA V SLOVENSKEJ A SRBSKEJ BIBLICEJ
FRAZEOLÓGII

THE LINGUISTIC PICTURE OF GOD IN SLOVAK AND SERBIAN BIBLICAL
PHRASEOLOGY

JEZIČKA SLIKA BOGA U SLOVAČKOJ I SRPSKOJ BIBLIJSKOJ
FRAZEOLOGIJI 153-168

Sanja Krimer Gaborović

CONNOTATIVE MEANINGS OF THE SERBIAN BASIC COLOUR TERMS
SIVA (GREY) AND *RUŽIČASTA* OR *ROZE/A* (PINK) FROM THE
PERSPECTIVE OF INTRA-COLOUR ANTONYMY

KONOTATIVNA ZNAČENJA SRPSKIH OSNOVNIH NAZIVA ZA
BOJE *SIVA* I *RUŽIČASTA* ILI *ROZE/A* IZ UGLA INTRAKOLORITNE
ANTONIMIJE 169-189

НОВИ САД – ГРАД КУЛТУРЕ

Toldi Éva A VÁROS MEGHÓDÍTÁSA CONQUERING THE CITY OSVAJANJE GRADA	193-206
Pásztor Kicsi Mária, Horváth Futó Hargita HEL YNEVEK VÉGEL LÁSZLÓ NEOPLANTA, AVAGY AZ ÍGÉRET FÖLDJE CÍMŰ VÁROSREGÉNYÉBEN TOPONIMI U GRAD ROMANU NEOPLANTA ILI OBEĆANA ZEMLJA LASLA VEGELA PLACE NAMES IN LÁSZLÓ VÉGEL'S CITY NOVEL ENTITLED NEOPLANTA, OR THE PROMISED LAND	207-219
Снежана Стојшин НОВИ САД – НАЈПОЖЕЉНИЈЕ ИМИГРАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ У ВОЈВОДИНИ NOVI SAD – THE MOST DESIRABLE IMMIGRATION AREA IN VOJVODINA	221-235
Nikolina N. Zobenica, Iva M. Simurdić EIN ÜBERBLICK DER DEUTSCHSPRACHIGEN PRESSE IN DER MULTIKULTURELLEN STADT NOVI SAD VON 1857 BIS 1945 PREGLED ŠTAMPE NA NEMAČKOM JEZIKU U MULTIKULTURALNOM GRADU NOVOM SADU OD 1857. DO 1945. GODINE	237-252
Едита Андрић МАЂАРСКИ НАЗИВИ УЛИЦА У НОВОМ САДУ HUNGARIAN STREET NAMES IN NOVI SAD	253-276
Dinko Gruhonjić, Smiljana Milinkov POLITIČKI GRAFITI EKSTREMNOG NACIONALIZMA KAO PROPAGANDNI MEDIJ U NOVOM SADU, EVROPSKOJ PRESTONICI KULTURE POLITICAL GRAFFITI OF EXTREME NATIONALISM AS A PROPAGANDA MEDIA IN NOVI SAD, THE EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE	277-295

Борис Стојковски НЕКА РАЗМАТРАЊА О СРЕДЊОВЕКОВНОМ НОВОМ САДУ SOME CONSIDERATIONS ON MEDIEVAL NOVI SAD	297-312
---	---------

ИНТЕРВЈУ

МЕТАФОРЕ КАО „ОГЛЕДАЛО ЈЕЗИКА“ ИНТЕРВЈУ СА БОРИСЛАВОМ МИКУЛИЋЕМ	315-327
--	---------

IN MEMORIAM

Жељко Милановић МОРЕ ПРИЧА И ЗНАЊА IN MEMORIAM: МИЛОРАД ЖИВАНЧЕВИЋ (МАКАРСКА, 4.5.1933 – ФРАНКФУРТ НА МАЈНИ, 28.7.2022)	331
Daniela Marčok PROF. DR JANKO RAMAČ	335
Горан Васин ПРОФ. ДР ДЕЈАН МИКАВИЦА (1964–2022)	341
Радослав Ераковић АКАДЕМИК РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ	343
Снежана Гудурић ПРОФ. ДР КСЕНИЈА ШУЛОВИЋ	345
Анна Макишовá DR. MÁRIA MUJAVCOVÁ	349
Ивана Антонић ЈУГОСЛАВА АРСОВИЋ	353
Snežana Gudurić DR PLAMENKA VLAHOVIĆ	357
Упутство за припрему рукописа за штампу	361

Borislav Mikulić*
University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Philosophy

UDC: 1 : 81'373.612.2
11 Plato
1 Aristoteles
1 Wittgenstein L.
162.6
DOI: 10.19090/gff.2022.2.15-39
Originalni naučni rad

THEÒS METAPHÉRŌN. THE METAPHORIZING GOD.
LITERAL METAPHORS, PARADIGMS AND THE DIALECTICAL TURN
OF METAPHYSICS IN PLATO

In a close reading of Plato's use of substituting terms for *metaphor* and of the notion *paradigm* in his later dialogues, as well as of Aristotle's criticism of the overall 'paradigmatic discourse' in Plato, the paper tries to elaborate some new arguments, not included or insufficiently recognised in recent scholarly writing, for the position that Plato's conception cannot be reduced to the old-fashioned metaphysical model of the universal-particular relationship. He offers, instead, a dynamic model of dialectical cross-relations of genera, species and particulars that acts productively in several theoretical directions, aiming both at coherence and foundation of discourse. The paper supplements a related study on the use of *paradigm* in modern and contemporary philosophies of science, trying out a Wittgensteinian solution to some enigmas in Plato's notion of the 'ultimate paradigm' at the 'metaphysical' level of his theory of 'highest principles'. It is part of a broader research for a book on metaphors in the discourse of philosophy and sciences.

Key words: paradigms, models, metaphor, Plato, Aristotle, Wittgenstein

STRANGE METAPHORS AND THE ICONICITY OF IDEAS

It has rarely been observed that Plato, despite his excessive use of comparisons, similes, metaphors, allegories, myths, and even ad hoc invented stories, never uses the word 'metaphor' as a technical term for transference of words and thoughts, in the sense of figure of speech, although it was used by Greek authors before and after him, like Isocrates and Aristotle.¹ Several—very few, indeed—occurrences of this word stem in Plato's work contain only different verbal

---

* bmikulic@ffzg.hr

¹ For a standard philological study on this topic see P. Louis (1945).

forms of μεταφέρω and μετατίθημι (both in the meaning of transfero in Latin) to designate the action of displacement from one place to another or from one medium to another. They all have the literal meaning of moving, shifting, displacing and transposing things, physical or abstract, even when the space, the direction or the goal of displacement is not physical, like the world, but a virtual entity such as language.² This includes rare cases of the descriptive, and apparently technical, use of the phrase 'transposed names', indicating linguistic transference in general.³ Of all the terms for figures of speech and thought, which are known from later classical Greek authors, Plato uses mainly the noun εἶκων (picture) or, in more technical contexts, the adjective ὅμοιον (similar), as well as the noun παράδειγμα (example), in order to express comparison or illustration of one item by another, no matter how distant they are from one another.⁴ What is interesting here is that, while the expression metaphérein is used to literally designate real procedures in the physical world, including transferences between different media (things to words) and translations between languages, it is only the term parádeigma that, in Plato's later dialogues, takes over the role of a figure of speech and thought expressing transference in the usual technical sense of this term. It stands for the traffic of, and with, virtual content (meanings, concepts and mental pictures) not only between different species within a genus but also between (and among) distant genera or

---

² See the phrases like πάντ' ἄνω κάτω μεταφέρεται πρὸς τοὺς ἑαυτῶν τόπους (*Timaios* 58b); εἰς τὴν φωνὴν μ. (*Critia* 113a); εἰς τὴν ποίησιν μ. (*Protagoras* 339a). Even the comparison of the Creating Good with a blacksmith, putting and drowning things in fire and water, is literal: θεὸς μεταφέρων πολλακίς εἰς ἑκάτερον [sc. εἰς πῦρ τε εἰς ὕδωρ] (*Timaios* 73e), where μεταφέρειν is introduced through ἐντίθημι and βάπτειν. See Ast (1838), *Lexicon Platonicum*, Vol. II, 322-323.

³ Significantly, it is found in the *Cratylus* 384d: ὥσπερ τοῖς οἰκέταις ἡμεῖς μετατιθέμεθα [οὐδὲν ἦττον τοῦτ' εἶναι ὀρθὸν τὸ μετατεθὲν τοῦ πρότερον κειμένου], and confirmed in this very same use in the Seventh Letter (Ep. VII, 343b1-4). The *Lexicon Platonicum* indexes only the one occurrence in the *Cratylus* (vol. II, 323).

⁴ The famous Cave dystopia in the *Republic* (514a-519d) is addressed several times in the text. First introduced as a “strange picture” (ἄτοπος εἶκων), at the end it is said that “the whole picture should be tied to what was previously discussed (517a8-b1: τὴν εἰκόνα προσαπτέον ἅπασαν). Similarly, although the value of writing down philosophy was denied in the *Phaedrus* by a comparison of letters to apparently vivid but immovable and tacit paintings (275d), the argument that a “serious” philosophical work is only possible with the “living logos” is introduced by a very “zoographic” comparison of philosophy with the work of a wise peasant (276b-277a).

classes: *parádeigma* encompasses what we call example, sample, pattern and model, including their rhetorical and semiotic subtypes (picture, simile, metaphor, allegory, parable).

Based on this background, it is possible, contrary to the common metaphysical interpretations of Plato's *notion* of *paradigm*, mostly understood as *ideas* (εἰδῆ)⁵, to ascribe a more substantial relevance to a seemingly not very relevant difference between the philosophical use of the term (as pattern, standard) and its everyday use (as example). The precondition for this is only that one doesn't rule out, in Plato's dialogues, the everyday language *use* of the term *paradigm* as non-substantial to philosophy. The French philologist Victor Goldschmidt was, to my knowledge, the first to provide the earliest systematic argumentation of the close relationship between *paradigm* in the sense of "mere example" and Plato's mature dialectical theory of genera and species in the late period dialogues. After decades of poor interest in the topic, discussions have been revived from the late 1990s onwards due to a new interest in Plato's dialogue *Statesman* and the obvious methodological relationship of this dialogue to the *Sophist*.⁶ In the face of recent developments it seems that a fuller appreciation of the difference between the two meanings of the term *paradigm* (*example* vs. *pattern*) permits to recognize a systematically more relevant transformation of Plato's theory of ideas. It is marked by a shift from a strict ontological account of ideas as eternal and immutable entities, serving as heavenly patterns of world things, that was characteristic of Plato's earlier middle period dialogues, to a rather conceptual and methodological account in his later dialogues.⁷

It has been commonly assumed that Plato generally, and especially in his middle period dialogues such as the *Phaedo*, the *Meno* and the *Republic*—the latter considered in many respects to be Plato's central dialogue, although not his ultimate

---

⁵ For comprehensive historical surveys and conceptual discussions see e.g. Bluck (1957) and Rentsch (1989) to which I shall refer sporadically.

⁶ See e.g. Gill (2005 [2015]) and Gill (2006), Sayre (2006), Ionescu (2016), Smith (2018). See also the collection of papers on Plato's *Statesman* in Sallis ed. (2017), esp. the papers by D. Risser, G. Figal, and E. Sanday, with further references to the study of paradigm.

⁷ As for the perplexing issue of the ordering of Plato's dialogues, I apply the tripartite division with relative chronology established by Charles Kahn who advocates a more content-based than chronological ordering due to the assumption of a *systematic* orientation of mature dialogues to the *Republic*, with which the 'middle period' starts. See Kahn (1996), 42-48 (48).

word in philosophy—operates with the classical conception of ideas as ontologically separate entities and ideal patterns of real things.⁸ But in what is presumably the latest dialogue of the middle period and a threshold to the late period, the *Theaetetus*, the very term *idea* (εἶδος) is scarcely mentioned and always referring to *class* or *kind* of things (synonymously with γένος).⁹ This has caused many controversies among the interpreters of the dialogue and of Plato's theory of ideas in general.¹⁰ What we encounter of the typically “Platonist” theory of ideas in the *Theaetetus* is, instead, just one class of the most general (universal) categories (*being-nonbeing, identity-otherness, similarity-difference, oneness-plurality* etc.) called *the commons* (κοινά) and coinciding to a great extent with the “highest genera” (μέγιστα γένη) in the dialogue *Sophist* that explicitly refers to the conversation in the *Theaetetus*. This class of highest genera, besides being purely noetic (νοήματα) and 'common', is also in the *Theaetetus* called 'names' (ὀνόματα) and is predicated of particular qualities. It is by this “nominal” unification of a multiplicity of qualities through the 'power of tongue' (τῆς γλώσσης δύναμις)—declared to be the 'common organ' (κοινὸν ὄργανον)—that things are given unity and become individual objects.¹¹

In the late period dialogues following *Theaetetus*, such as the *Sophist*, the *Parmenides*, the *Statesman* and the *Philebus*, Plato seems to have revised, if not abandoned, his earlier middle period metaphysical conception of separate and heavenly ideas as well as the doctrine of 'participation' (μέθεξις) of ideas in the world by being imitated by particular worldly things that are reminiscent of ideas.¹²

---

⁸ See *Politeia* 500e, 592b for the conception of ideas as 'celestial' and 'divine' *paradeigmata* as opposed to worldly things as *eikones*.

⁹ *Theaetetus* 148d8: ἐνὶ εἴδει περιέλαβες; 178a6: εἰ περὶ παντός τις τοῦ εἶδους ἐρωτῶν ἐν ᾧ καὶ τὸ ὠφέλιμον τυγχάνει ὄν; 204 ἔν τι εἶδος ἕτερον τῶν πάντων μερῶν; 155b8: τὸ αἰσθητὸν γένος; 203e: τῶν συλλαβῶν γένος.

¹⁰ For a recent discussion on the *Theaetetus* see Chappell (2019): “There are no explicit mentions of the Forms at all in the *Theaetetus* (...) The main argument of the dialogue seems to get along without even implicit appeal to the theory of Forms. In the *Theaetetus*, Revisionism seems to be on its strongest ground of all.”

¹¹ *Theaetetus* 185c-d. — For a discussion of the 'commons' see A. Silverman (1990) who completely bypasses the 'lingual' aspect of the κοινὰ νοήματα and reduces the role of language in Plato's theory of knowledge to semantics by cutting it off from any semiotic aspects.

¹² The supposed revision seems to be the effect of Plato's attempt to answer the problem of regression to infinity (or the so-called Third Man Argument), addressed by him

Contrary to the earlier middle period, we find now, from *Theaetetus* on, a more common use of *parádeigma*, meaning *example*, *sample*, as well as explicit *methodical* explanations of why examples are used for topics currently under discussion. The most frequent and apparently prototypical example of such exemplifications is the use of letters, syllables, and words, serving as illustration for the ability of genera to “commingle with one another” according to ‘reason’ (λόγος).¹³ Thus, it is not the ideal pre-existence of a paradigm ‘in heaven’ that attracts worldly things to “participate” in celestial ideas and to become imitating pictures (εἰκῶνες). simulacra. Rather conversely, the highest categories are organizing and intrinsic constituents of different classes of things, abstract in themselves; they relate not only downwards to particular things but also upwards and diagonally, in mutual and multiple cross-relations, without necessarily being ontological instances of *the same sort* as things they relate to but differing from them by being abstract ‘kinds’. This twofold aspect of relation—species or genera to things and species or genera to one another—is described by Plato as “standing *like* paradeigmata within nature” and the ‘participation’ itself as “nothing other than being likened” to instances.¹⁴ Although things themselves are called ‘similars’ (ὁμοιώματα) of a paradigm, Plato leaves no doubt that the *similarity relation* holds *vice versa*, i.e. from similars towards paradigm. This means that not only things are “likened” to ideas but ideas too must be said to be ‘alike’; they too are ‘likened’ to their instances just as examples in the world are similar to things they exemplify, and no tricky mind can change this.¹⁵

---

in the *Parmenides* (131e-132b) and of criticisms by Speusippus and, later, Aristotle. Aristotle himself addresses (Met. M4. 1078b9-12) the “original opinion” about ideas, “as conceived by the first ones who said that ideas existed”, and “not connecting it with the nature of numbers”, i.e. with ‘unwritten doctrines’. For the controversy over the relationship between the dialogical doctrines and the unwritten theory of principles see Findlay (1983) who joins the so-called Tübingen School of Platonic studies (Krämer 1990). See also recent discussions of the Third Man controversy in Pepple (1997) and Meinwald (2006). For a systematic monograph of Aristotle’s criticism of Plato’s “doxa on ideas” in the lost treatise ‘On ideas’, under exclusion of the ‘unwritten doctrines’, see Fine (2004).

¹³ See *Theaetetus* 201c-206b, *The Statesman* 277e-290b, *Sophist* 253a-c (self-reference at 261d). See also the complete list of loci for *parádeigma* in Ast (1838), *Lexicon Platonicum*, Vol. III, p. 32-33.

¹⁴ Parm. 132d2-4: τὰ εἶδη ταῦτα ὡσπερ παραδείγματα ἡστάναι ἐν τῇ φύσει (...) καὶ ἢ μέθεξις αὐτῆ τοῖς ἄλλοις γίνεσθαι τῶν εἰδῶν οὐκ ἄλλη τις ἢ εἰκασθῆναι αὐτοῖς.

¹⁵ Parm. 132d5-7.

This description seems to corroborate, on the one hand, the usual interpretation that ideas are conceived of as *really existing abstract objects* incorporating the abstract essential features of respective classes of things and, thus, forming the perfect ideal instance of the class, and serving—much like examples of things in nature—as exemplary examples to other instances of the kind by virtue of similarity. But, on the other hand, this account of ideas implies that they *function like paradigms* in the real world. Which suggests that the status of ideas and the theory of ideas itself are *analogical* in character. Ideas are *like* real paradigms, meaning that ideas consist in *their paradigmatic function of mutual likening* with instances. Hence, the real issue must be whether 'instantiation' necessarily means that ideas, being virtual paradigms different from—but similar to—examples in the natural world, ever exist as identical to any individual entity, even the most abstract and ideal ones. This appears to be problematic exactly because every instance of a class, even the first and perfect one—necessarily falls short of ever being *the one ideal* instance in which the class attains its self-identity and from which other, less perfect, instances are derived.¹⁶ In this respect, ideas must be thought of as something different than being perfect *instances* of themselves. Rather, they seem to point beyond themselves, so to speak. In this sense, Plato's formulation that ideas 'stand like paradigms in nature' challenges our usual reading of Plato's conception according to which only things in the world “are likened” to ideas. Ideas too are likened to instances.

This has doubtlessly been one of the major controversies with regard to Plato, in which Aristotle's criticism of Plato's ontological account of ideas has played a central role and shaped philosophical scholarship for centuries to come. However, notwithstanding Aristotle's authority as our first-hand and main historical witness regarding Plato's written and unwritten doctrines, he refuses to acknowledge Plato's later *dialectical* version of the participation theory as Plato's self-criticism. Aristotle accepts, instead, the Third Man Argument against the theory of separate existence of ideas as valid and grounds his critique on the earlier *imitation* theory of the middle period dialogues.¹⁷ As for a general orientation in the

---

¹⁶ See also Soph. 252d; 260d-e; 256e.

¹⁷ For a chronology of Aristotle's criticism in his 'On ideas' and on Plato's answers see Fine (2004), esp. Ch. 3. 7-8 and Ch. 16. From the argument, raised by Pepple (1999), that Aristotle does not declare anywhere that Plato ever made any revisions in this theory, one can only conclude that Plato did not *abandon* the theory of ideas, as a consequence of not having found a satisfying answer to the Third Man Argument in the *Parmenides*. But

controversy over continuity or revision of the theory of ideas in the light of unwritten doctrines, a statement by John Findlay may serve as guide:

“Some modern interpreters have criticized Platonism for, as they hold, predicating the Eide of the Eide, regarding them as perfect instances of themselves, and so merely adding a world of perfect exemplars to our world of imperfect ones, which fail to explain anything in our imperfect world. Aristotle's criticism of Platonism in the *Metaphysics* and elsewhere made similar objections. But Plato, arguably, never saw the Eide as exemplary instances, but as something better than the most exemplary exemplar, being the pure essences which, while communicating themselves to their instances in varying degrees, were a radically different sort of thing from them. And the immense gulf between Eide and instances did not mean that Eide were cut off from the cases which 'shared' in them or were 'modelled' upon them, but merely that they had a different role, and belonged to a different ontological type, being what can be shared in or approached by the character of its instances, without itself being an instance of any sort at all. The very terms 'participation' and 'imitation' were arguably meant by Plato to indicate a very real and essential relation which demands, and does not violate, a gulf of type.”¹⁸

On this background, Plato's description of ideas as 'standing like paradigms in nature' and 'being likened' to similars in a *mutual* similarity relationship, requires more cautious scrutiny.

PLATO, WITTGENSTEIN, AND THE REAL 'THIRD MAN'

One instance of “regarding ideas as perfect instances of themselves” is to be found in the assumption that particulars, in Plato's theory, derive their identity

---

nothing that follows from this denies the possibility that Plato might have *revised* his conception of ideas *indirectly*, through a revision of 'participation' (by substituting sharing-in of ideas in the particulars for the earlier imitation of ideas by particulars) and his own method of analysis (by substituting conceptual divisions for earlier elenchus). Such an operation might have indirectly affected the nature of ideas from being separate ideal entities to becoming the *commons* capable of interacting and more like numbers.

¹⁸ Findlay (1983), 5. Fine (2004), viii, 34 considers the late dialogues and the so-called unwritten doctrines generally irrelevant for Aristotle's criticism of Plato's theory of ideas.

from one idea as their respective standard form (Bluck, 1957). The real issue is, however, what the 'derivation' of identity refers to? Relying on Wittgenstein's discussion on Standards and Patterns of things, Bluck offers a tentative solution: what is *derived* is the "right" of the particulars, by virtue of similarity, to be called, homonymously, after their respective Forms. Once this is accepted, what is then, Bluck asks, the similarity between Forms and their particulars that justifies calling particulars by the names of Forms? What is the very nature of the similarity? Although his question about similarity appears ontological and epistemological it eventually turns out to be linguistic as is also the answer:

“In what way can a Form and its instances have a common predicate? The Form, we may say, is X because that is how we have chosen to baptize it, while its instances derive their right to be called X from the fact that they remind us of the Form.”¹⁹

Bluck does not explain this solution any further, but it seems sufficiently clear that it is not our being 'reminded' of the Forms by similarity that *really* establishes the class-unity of a Form and its respective instances. It is rather the linguistic act of 'baptising' them. Although this observation by Bluck is reminiscent of Wittgenstein's reasoning about the self-predication of paradigm, such as calling the Standard Meter in Paris a 'meter' (which is for Wittgenstein the case of 'infallible paradigm'²⁰), Bluck's solution of the similarity-problem in late Plato's theory of participation contains, nonetheless, only a unilateral view of how particulars share in the name of the idea: they are 'baptised' by the name of the

---

¹⁹ Bluck (1957), 122.

²⁰ Wittgenstein (2009), 29 [Phi 50] and 90 [Phi 215]. For the self-predication of ideas in Plato see Meinwald (2006), who shows that Plato's commitment to self-predication “figures in dialogues of all three periods” (e.g. the *Protagoras*, the *Phaedon*, the *Sophist*), and can be considered as “the foundation of Platonism”. But strangely, Meinwald refers only to an indirect reference to 'Russell's Paradox' by G. Vlastos (Meinwald 2006, 392, n. 2), intended critically against Plato, and not to Wittgenstein's account of self-applications of standards, despite the obvious proximity of the latter to what Meinwald affirms as Plato's theoretical innovation, in the second part of the *Parmenides*. The innovation consists in introducing the notion 'in-relation-to' (*prós ti*) that grounds two kinds of predication (the uses of 'is'), namely 'in relation to itself' and 'in relation to others'. See Meinwald (2006), 378.

respective idea to which they belong by similarity.²¹ Bluck combines Plato's and Wittgenstein's solutions to arrive at his own, which is ultimately a reductive one.

This account holds only ideally, vertically and metaphysically, and it completely ignores symbolic cross-references among genera and things, which are as explicitly posited by Plato as by Wittgenstein. What we get with this idea of “derivation of the right of things to be homonymously named after their standards” by virtue of similarity, as Bluck puts it, is that the 'symbolic' constitution of paradigm appears as *substituted* for 'baptising' of ready-made standards. Therefore, naming, as a linguistic practice, is a necessary but only a *secondary* representation of standards as if they can be 'standards' at all without *previously* being “baptised”. By such an equation of Wittgensteinian 'standards' and Platonic Forms with entities still searching for their names, the symbolic function of paradigms, which *constitute* them, is reduced to some sort of pre-conceptual essences, which might be perceived by a pure soul but not grasped by a knowing subject. Even the most general abstract categories in the *Theaetetus* and the *Sophist*, the so-called 'highest genera' (μέγιστα γένη), of whose *origin* we get to know nothing in these dialogues, *already* have *names* such as 'being', 'identity', 'difference', etc. If we assume that standards pre-exist their being 'baptised', they only become symbolically represented once again instead of *being* by themselves *symbolic representants*.²² Being, or non-being, is what we predicate; this holds also of other most general 'commons' as well, such as unity and plurality, similarity and difference, identity and otherness. Hence, it is hard to see how this secondary baptism of purportedly pre-existing 'measures' could be consistent not only with Wittgenstein's symbolic conception of paradigms but

---

²¹ Bluck (1957), 122 (n. 4): “I would suggest that the Standard Pound may be called a pound because that is how we have chosen to baptize it.” For a different solution based not on similarity between instances and their respective Form but on the 'in-relation-to' category see Meinwald (2006), 386: “The *prós*-relation allows us to see that a predication such as 'The Large is large' does not claim that the Large itself is large in the same way that the original groups of large things is. It therefore does not force on us a new group of large things whose display of a common feature requires us to crank up our machinery again and produce a new Form.”

²² Wittgenstein (2009), 29 is explicit in his determination of paradigms as “marking only their peculiar role in the game of measuring”, and *not* as “being ascribed any remarkable property” [PhI 50]. Furthermore, as he states in his *Philosophical Grammar* (1977), 346: “(...) in an ostensive definition I do not state anything about the paradigm (sample); I only use it to make a statement. It belongs to the symbolism and is not one of the objects to which I apply the symbolism.”

also with Plato's idea of particulars as established by cross-references of entire communities of genera. Seen on this background, Bluck's idea that particulars derive their "right to identity" through their being baptised by the names of ideas on the ground of similarity with ideas, presupposes that ideas precede even their own baptism. This hardly seems to make sense not only with respect to Wittgenstein's conception of paradigm but also to Plato's.

Namely, for a particular of different levels of abstraction, such as 'man', as 'Greek' or as 'Socrates', to be identified, it must be determined as 'this', 'that' or 'such', and this is possible only with language.²³ To build such determinations, many and multiple Forms are needed. Therefore, *methexis* can no more be understood unilaterally as the way real things are 'partaken in' by ideas, either by things being ever-approximate-copies of ideas or by deriving their names from ideas.²⁴ It is, conversely, ideas that both belong to a 'community' (ἐπικοινωνία) of abstracts and refer to a particular, the result of which is that a particular always happens to be a *concrete complex* of multiple genera belonging to it. It is not only, as we usually ascribe to Plato, that one idea partakes in multiple particulars, which secondarily incorporate, exemplify, and instantiate the standard features of the whole class, represented by one idea or paradigm. It is rather that multiple ideas 'share in' communities *both* with one another and with particulars. A particular, such as a man, Greek, or Socrates, is *built up* by a multiplicity of interrelating ideas. They form a particular *only* by *mutually* sharing in *one another*, i.e. by building *communities* of genera and species *within* particulars.

This is, as a matter of fact, a conception of paradigms similar to Wittgenstein's "symbolic" conception. Although Platonic ideas themselves, unlike the Standard Meter in Paris, never become a sensible item in the world, except by *approximate* instantiation, it is, nevertheless—through their being *paradeigmata* of things "in nature"—that ideas *function* in the literal, everyday use of the Greek language as names revealing *what* things are (be they general or particular).²⁵ This

---

²³ Wittgenstein (1977), PhG, 150: "And what is our paradigm of such containing? Isn't it our language? Where are we to find what makes the wish *this* wish, even though it's only a wish? Nowhere but in the expressed wish."

²⁴ This is a precondition only for the exact knowledge of things. In order to be analysed or imitated (like persons) they must be known. See *Sophist* 267b.

²⁵ As for proper names, Plato excludes proper names of persons, such as 'Theophilos' ('beloved by God') in the *Cratylus* (397a-b), from considerations under any theory of "correctness of names" for species and genera. This is parallel to Aristotle's

use of the terms *paradigm* and *participation* preserves the literal meaning of the respective verbal expressions *παραδείκνυμι* (*exhibit, bring forward*) and *μετέχω* (*partake of, share in, participate in, be part of*). It is an everyday linguistic meaning of the word and not a metaphysically substantiated entity called the 'standard'. It allows for recognizing that the word *parádeigma* expresses not only equivocal representations of isogenous instances through language but also transferential and equivocal cross-references throughout distant, heterogenous parts and wholes. A paradigm, by its very position as *denominator* of its own class, not ever becoming identical with any instance except with itself, is always-already *shifted* and, insofar, *dis-placed* in the literal sense of the term (*trans-ferred, metaphorized*). This is why it calls forth such linguistic actions as referring by “baptism”. Thus, paradigm itself appears to be an instance of the 'language-game'. *Participation* then—as partaking-in or in-sharing—is not a vague metaphor for *imitation* of heavenly ideas by things from afar, but a term designating a complex and, above all, *dynamic* way of paradigms' being-in-common (κοινωνεῖν) with one another and with things.²⁶ This proceeds through a network of cross-references occurring by virtue of relations such as resemblance (sameness, similarity, unity etc.) and non-resemblance (difference, otherness, multiplicity etc.). Plato's later conception of the relationship between ideas and particulars, labelled as 'paradigmatic', seems everything but a *harmonia praestabilita* of two parallel worlds, one of heavenly ideas and one of earthly particulars, of which the latter reflects (emulates) the former, thus becoming its copy. It is, instead, one whole world with ever moving cross-relations—vertical, horizontal and diagonal—among genera. It is this double—dialectical and dynamic—character of generic interrelations that build up concrete things by using the power of 'tongue'—by naming, predicating, and asserting—as Plato puts it in the *Theaetetus*.

---

contention in the *Poetics* that names of persons, such as 'Theodor' ('God-given), have not the meaning they purport to have. See the respective discussion on the distinction of ordinary proper names and logically proper names of species and genera in Plato in Kretzman (1971), 131-132; for Aristotle, see Ryan (1981), 44-45, referring to Aristotle's discussion on 'idion onoma' in *Met. (Z)*, 1035b1-3. However, as I argue in Mikulić (2013) and (2022), the withdrawal of meaning from compound proper names, being the very precondition of their linguistic function, might be seen as Aristotle's hidden analytic pattern for both metaphoric and literal ways of meaning production.

²⁶ *Soph. 257a*: ἔχει κοινωνίαν ἀλλήλοισι ἢ τῶν γενῶν φύσις. See also the discussion about the advantages of 'weaver' over 'shepherd' as paradigms for a good statesman, the latter being “outside the flock” while the former is “within”, in the *Statesman* 281a-289d.

Aristotle has sharply criticised Plato's early use of paradigms and the related conception of *participation* of *ideas* in the world calling it “void talk” (κενολογεῖν) and “prattle” (τερετίσματα) that brings nothing in the way of scientific proof and “can be said farewell to”.²⁷ This kind of talk is especially unsustainable in such a central part of philosophical discourse as the theory of principles in the 'first philosophy' where straight and clear speech is needed.²⁸ This is, for Aristotle, the scientific limit of otherwise normal paradigmatic speech in different areas of knowing and acting.²⁹ Paradigms belong to the realm of rhetoric since they represent schemes of incomplete and, thereby, uncertain *reasoning* akin to enthymemes. What Aristotle calls 'parádeigma' are figures of *approximate inference* on the ground of the resemblance between the minor concept and the object inferred. Hence, paradigms are posited *between* the inductive (dialectic and peirastic) inference, on the one hand, and the apodictic syllogism, on the other.³⁰ If put in modern terms, paradigms in Aristotle's conception serve either for analogical (reason-based) or paralogical (symptom-based) thinking.³¹ Namely, what they lack, is the feature of completeness or *perfect* fitting between the structure of inference and facts in the world.

Nothing has been said, however, by this *logical* analysis of paradigms as based on *inductive inference* about the *epistemological* value of ‘induction’ (ἐπαγωγή) and *parádeigma* in Aristotle's accounts of cognition. *Epagogé* is, in Aristotle, not merely a logical term meaning *incomplete* inference but the name of the *most basic, natural cognitive process* by which universals (τὰ καθόλου) are *produced* out of an incomplete amount of empirical data.³² They are partial and incomplete in nature, but they are, nonetheless, the pillars of our most general

²⁷ See Met. A 9, 991a20-21 and An. Post. 22. 83a32-33: τὰ γὰρ εἶδη χαιρέτω· τερετίσματά τε γὰρ ἐστὶ, καὶ εἰ ἔστιν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον ἐστίν.

²⁸ Met. Δ 2. 1013a27; Physics B 38.194b26. See also An. Post. II. 97b25sq.

²⁹ See Aristotle's general term παραδειγματικῶς λέγειν, Met. a3. 995a7.

³⁰ See two definitions of paradigm as argumentative procedures, a logical and a rhetorical one. An. Pr. B 24.^[SEP]68b38: τὸ παράδειγμα ἐστὶν ὅταν τῷ μέσῳ τὸ ἄκρον ὑπάρχον δείχθῃ διὰ τοῦ ὁμοίου τῷ τρίτῳ. Ret. A 2.1857b25-30. τὸ παράδειγμα ἐστὶν ὧς μέρος πρὸς μέρος, ὅμοιον πρὸς ὅμοιον.

³¹ See Rhet. B 20. 1393a27. For recent discussions of 'paradigm case argument' see Lynch (s.a.).

³² Cf. An. Pr. B 23. 68b15-37, esp. b35; An. Po. B 19. 100b4: δῆλον δὲ ὅτι ἡμῖν τὰ πρῶτα ἐπαγωγῇ γινώριζεν ἀναγκαῖον· καὶ γὰρ ἡ αἴσθησις οὕτω τὸ καθόλου ἐμποιεῖ. See also EN VI. 3. 1139b28.

utterances about our world experience (λόγοι ἐπακτικοί). If they are considered true by all, or highly probable by some knowledgeable people, they may serve as 'axioms', the first principles for deductive knowledge to proceed. Hence, paradigms are not only constituted similarly to inductions, they *are* 'rhetorical inductions'.³³ They are provided by our natural and everyday processes of cognition and reasoning (διάνοια) as well as our general linguistic capacity (γλώσση) and speech (διάλεκτος).

This induction-based origin of the principles of different areas of our thinking and life is the reason why, for Aristotle too, *notwithstanding* his resistance to Plato's overall holism, every concept in human knowledge is *paradigmatically* constituted. Paradigm is a form of syllogism, although not demonstrative but dialectical. This constitution of our cognition is for Aristotle—in a clear opposition to early Plato's theory of ideas but not necessarily contradictory to Plato's later account of how genera jointly constitute the particulars—a result of the *natural* genesis of abstracts out of the mind's capability of *establishing similarities* in perceived particulars, and not a *reflection* of separately pre-existing ideas. Our cognition of things in the world is not backed up by and founded in a different and ontologically higher order of separate virtual items. It is, rather, a product of natural cognition processes encompassing at once perceptions, memorized pictures and determined 'experiences'. But, moreover, this process is supplemented by our active filling out of ever-incomplete classes of objects with supposed members of the class. This filling out of ontological gaps is the way in which things *per se* become concepts *for us*. But insofar as they are natural objects, they never become ontologically complete. Aristotle's allegedly radical turn against Platonic organistic holism of method and ontology seems to depend on his refutation of the earlier Platonic belief that paradigms are *separate* ideals of classes of things but never fall into being *actual parts* of classes, and that particulars are only copies of paradigms ever falling short of paradigmatic ideality. Aristotle's assumption of a strong ontological commitment in Plato's conception of paradigm as original-copy-relation seems worthy of further examination. Especially because Plato himself submitted it to dialectical critique in the *Parmenides* using the term 'paradigm' in a rather methodological and non-metaphysical sense. Ideas as paradigms seem to have another function than “merely adding a world of perfect exemplars to our world of

---

³³ Rhet. B 20. 1393a26: ὁμοιον ἐπαγωγῆ τὸ παράδειγμα, παράδειγμα ἐπαγωγῆ ῥητορικῆ.

imperfect ones, which fail to explain anything in our imperfect world”, as J. Findlay put it.

TRANS-GENERIC COMMUNITIES. METAPHORICITY RADICALIZED

In the late period dialogues such as the *Sophist* and the *Philebus*, a class is not defined only by strict identity but *also* by non-identity, not only by similarity but also by difference, due to shared elements of ideas in different classes (genera):

“But being, in turn, participates in the other and is therefore other than the rest of the classes, and since it is other than all of them, it is not each one of them or all the rest, but only itself; there is therefore no doubt that there are thousands and thousands of things which being is not, and just so all other things, both individually and collectively, in many relations are, and in many are not.”³⁴

Thus, for the late Plato—even more so than for the late Wittgenstein—it is not only the *worldly position* of paradigms that makes cognition, truth-sentences, and scientific practice possible but their use for the *symbolic* representation through naming and predication. By being the means of representation of things not only *within* a class, but *also without* one class, they build up a network of cross-relations among distinct and defined classes of things, homogeneous and heterogeneous, and thus enable the formation of knowledge *across* classes. Paradigms organise knowledge not only of one field, by being the standard, isogenous representant of all instances, but beyond the class's constraints, by becoming a *heterogeneous* representant. Thus they connect even remote fields:

“Now since we have agreed that the classes or genera also commingle with one another, or do not commingle, in the same way, must not he possess some science and proceed by the processes of reason who is to show correctly which of the classes harmonize with which, and which reject one

---

³⁴ *Soph.* 259b (Engl. translation by H. N. Fowler). These formulations clearly confirm, as Ionescu (2013), 42 rightly insists, that the method of divisions in the *Sophist* is not a method of demonstrations but “a dialectical method of *discovery* that proceeds *tentatively*, while it ultimately aims to ground its discoveries in the communion of the very great kinds (...) by challenging distinctions drawn earlier and advances towards antecedent conditions in the hope that this method will *eventually* reveal its ultimate foundations in the way forms combine.” (Italics are mine.)

another, and also if he is to show whether *there are some elements extending through all and holding them together* so that they can mingle, and again, when they separate, whether there are other universal causes of separation?”³⁵

Therefore, *parádeigma* is a normal-language expression of the properly symbolic function, including the 'metaphorical' mode of transference in the strict linguistic sense of the term, occurring between extant and heterogenous relata. Paradigm *is* metaphor literally and metaphorically, so to speak. It is used to refer to things or items in speech, thought and behavior, having not only the ontological but also “purely” linguistic, formal discursive (logical) and methodological senses. As the central means of the fundamental procedure in philosophical thinking (“proceeding by the processes of reason”³⁶), paradigm is not contingent but inseparable from the very notion of dialectics.³⁷ It is, itself, a “paradigmatic” representant of dialectics. As a dialectical-discursive item, it entails the same and the different, just as the 'letters' in speech serve, like in the *Statesman*, to paradigmatically exemplify the use of examples in inquiry.³⁸

In light of this, Aristotle's criticism of Plato's notion of paradigms as separate ideas necessarily fades, although there seem to be some good points in Aristotle's reluctance towards Plato's all-pervasive holism of cross-generic relations.

---

³⁵ Soph. 253b-c (trans. Fowler). (Italics are mine.)

³⁶ Plato's phrase is much more plastic: διὰ τῶν λόγων πορεύεσθαι (“travelling through concepts and arguments”).

³⁷ As Risser (2017), 173, remarks, this is the third sense of *parádeigma* uniting two other ones: *example* from within a class and *model* from outside a class. Being “inseparable from dialectics (...), it is something of both: it is a model that introduces a norm that effectively prescribes the ordering of unity while at the same time being itself an example of the ordering of unity”. This ambiguity is why, for Risser (180, n. 4), 'paradeigma' is not well translated by 'model', as Gill (2006) proposes. For Smith (2018), 134 the notion of paradigm “clarifies the nature of dialectical inquiry” and “offers insight into the constitutive ratios that govern the structuring of kinds necessary for dialectical inquiry” and allows for non-bifurcatory divisions beyond bifurcatory ones.

³⁸ Smith (2018), 140 summarizes: “By considering paradigms, we see that inquiry always presupposes partial and obscured insight in the subjectively rooted ways that the thing being inquired into has already revealed itself. This partial insight is the paradigm of the inquiry, which acts as the means by which inquiry itself is even possible. This paradigm can prove to be false, as in the cases of nurture and the shepherd, and hence requires constant testing.”

Obviously, this holism is what leaves room for *logically illegitimate* transferences between genera and, hence, cannot be advisable for philosophical investigations pursuing the scientific goal of truth. For Aristotle, it is hard to see such absolute congruency across the classes and isomorphism between representation (paradigm) and the represented (particular). In such an all-togetherness of commingling genera, classes, and particulars everything is a family of relatives.³⁹ Consequently, in such a universal family of things there can hardly be any “transference” of any alien thing to another except a “mere” linguistic one, producing synonyms and homonyms alike. A paradigm, both isogenous with a class, like a standard instance, and also heterogeneous to a class, like a model, is never really different from what it represents, but intrinsically 'commingled', never external. This is what not only allows for analogies, comparisons, illustrations, similes, allegories and the like, but calls them forth over and over again in ever-new discursive practices (dialogues). Moreover, it ensures that analogies etc. will be—at least in principle, if not in every case—understood, adopted, and, by this, justified, independently of their artistic quality. The philosopher or the explorer of things, “travelling through concepts and arguments”, is the one who sees the interdependence of classes.

For Aristotle, as suggested above, paradigms are only a means of *approximate* inferring, and, in this very respect, they can be only a transference-based, analogically *diferred* mode of representing things, acts, and structures within our epistemic discourses about the world. Aristotle is quite clear about this issue: paradigms are 'metaphorical' in the *general* and *literal* sense of transference, *relating* to something which differs from themselves either in species or in genus.⁴⁰ Conversely, particular linguistic metaphors are samples (paradigms) of *diferred*, sometimes very *unusually* 'estranged' use of concept-names. Furthermore, this use is, according to Aristotle, primarily, but not exclusively, typical of poetic discourse as well as of rhetoric and politics. Moreover, it is also widespread in the most

---

³⁹ In the *Republic* V, this issue is presented as a *real political* problem, due to the need for strict regulations of sexual behaviour among sexes, ages and relatives, under eugenic criteria. The allusive sexual language of 'communion' and 'commingling' among species and genera in the late dialogues is not only reminiscent of the 'erotic ontology' in the earlier *Symposion*. It is rather already entailed as the natural organic representation of logical relations in the 5th book of the *Republic* where Plato discusses the political constitution of sexual relations, participation of women in governmental bodies as well as management not only of the procreative but also free sexuality.

⁴⁰ See *Poetics*, Ch. 21. For detailed analyses of Aristotle's account of metaphor and its linguistic background see Mikulić (2022), chapter 7.

abstract types of philosophical discourse but for special reasons of discourse and theory building it is not advisable to use metaphors in definitions.⁴¹ The same applies to the strictly *apophantic* language of science or any theory that aims at truth and objective descriptions, be it of natural things, body, soul, and reason, or to virtual entities such as kinds of discourse (poetics, rhetoric, ethics, politics etc.).

This is, however, exactly what we find in Plato's *literary practice* of philosophy as “paradigmatic discourse” although we find in Plato no *theory* of metaphor as a peculiarly linguistic phenomenon. Instead of such a metalinguistic theory, Plato produces time and again, in the object language of his philosophy, a huge amount of metaphorical figures of speech and thought, all based on the assumption that “some elements of some genera extend through all and hold them together so that they can mingle”. Among the most notorious and popular ones in this sea of metaphorical love affairs among ideas and philosophers—such as the Cave, the Sun and the Line metaphor of the *Republic* or the midwife comparison of Socrates in the *Theaetetus*—one should not ignore the spectacular metaphor of ‘writing in water’ in the final part of the *Phaedrus*, expressing Plato's criticism of the use of writing in philosophy, including Plato's own dialogues.⁴² The water metaphor itself is contained in a seemingly symmetrical analogy between a prudent peasant and a serious philosopher, both having much fun in the serious use of their respective ‘letters’ (seeds and concepts). Moreover, the peasant-philosopher analogy is also ‘interwoven’ into a broader framework with the introductory “Egyptian myth” of Theuth, the godly inventor of letters, and the myth itself is called, by the young Phaedrus, “easily coined” by Socrates as an sample of logos, not myth.⁴³ Reason enough for us to take this whole meta-philosophically important piece of “paradigmatic discourse” as a veritable ‘communion’ or ‘con-text’ of logoi, mythoi,

---

⁴¹ An. Post. B 3. 97b 25sq.

⁴² See *Phaedrus* 274b-278e. The proverbial and syntactically ambiguous phrase at 276c6-8 γράψαι ἐν ὕδατι μέλανι, meaning “to waste effort”, is translated differently in English: ‘write in ink’ (H. Fowler), ‘write in water, with pen and ink’ (B. Jowett), ‘write in water with ink’ (H. Yunis). See the commentary ad loc. in Yunis (2011), 233.

⁴³ Cf. *Phaedrus* 275b. ὦ Σώκρατες, ῥαδίως σὺ Αἰγυπτίους καὶ ὀποδαπούς ἂν ἐθέλης λόγους ποιεῖς. [“Socrates, you easily make up stories of Egypt or any country you please” (tr. Fowler).]

analogíai, paradeígmata, eikones etc., as a 'hidden chain' or 'entire family of truths' in the field of explanatory figures of speech.⁴⁴

However, regardless of how strictly and literally we take Plato's presumed "prohibition of writing" or Aristotle's presumed "prohibition of metaphors", neither Plato's, nor Aristotle's, nor any other philosopher's practice of language is constrained by such a rigid theory of philosophical language, which would successfully prevent any literary style in writing or metaphors in philosophical discourse. Quite to the contrary, Aristotle too—less extensively than Plato, although not in principle—admits and practices metaphoric speech both in the *exploratory* and *explanatory* discourses even of his 'first philosophy', which means, in the strict theoretical science of *being qua being*. Moreover, Aristotle too uses the so-called *strong poetic metaphors* in his logical-theoretical treatises such as *Posterior Analytics*.⁴⁵ In his *Physics* he also acknowledges that metaphors are present in the very conceptual apparatus of philosophy (like Anaximander's *ápeiron*), and appreciates them as discursively efficient, conceptually justified, and rhetorically persuasive; moreover, they are signs of intellectual originality and poetic ingenuity.

What is even more striking about Aristotle's concession to metaphors is that his critical contention, raised against Plato's holism, that there is no continual passage either between genera or, in consequence, between paradigms and world objects *represented* by paradigms, has one exception in one essential respect. It does not concern the issue of *representation* of one class of things by another (or by one of its elements) but touches upon the very *constitution* of every general and universal notion, including those which serve as *paradeígmata*. All universals of natural kinds are *produced* by *epagogé*, the natural way of acquiring knowledge about *principles* of things, and are basically marked by incompleteness of their genesis. Our knowledge, based on such general notions, is as incomplete (imperfect) as our concepts of things. Things appear ever anew and they don't

---

⁴⁴ See my detailed discussion of the writing-in-water metaphor as the hidden link between Plato's dialogues and the so-called unwritten doctrine in Mikulić (2022), chapter 4 [previously Mikulić (2014)].

⁴⁵ See his much disputed scene of 'hasty retrieval' in a battle as metaphorical explanation of how a universal comes about out of singular sense data and of the building process of our cognition. The universal, as principle, comes about when the whole is stabilized. Cf. An. Po. B 19. 100a10-15: ἐνὸς στάντος, ἕτερος ἔσται, εἴθ' ἕτερος ἕως ἐπὶ ἀρχὴν ἤλθην...στάντος ἐνὸς τῶν ἀδιαφόρων πρῶτον μὲν ἐν τῇ ψυχῇ καθόλου (...) ἀρχὴ ἐκ παντὸς ἡρεμήσαντος τοῦ καθόλου.

always fit our previously formed concepts, or vice versa. Therefore, it is not metaphors that are so fundamentally problematic for Aristotle, it is rather the irreducibly inductive (incomplete) character of our natural knowledge and, hence, the necessarily *speculative* constitution of all our 'universals'.

Hence, paradigms in the narrow sense as standards, patterns and measures, cannot bring about exploration and explanation of new relations, except when they are allowed to be metaphors. In order for paradigms to become metaphors and bring about new paths in research, they have to cease to be standards and, instead, be at odds with the known world, show themselves as *different* from 'things' already classified by reason. They can perform this "estrangement" only by assuming a symbolic character by relating to something other than themselves and, thus, forming a community of ideas, particulars and subjects. There must be both a categorial and an ontological "gulf" between paradigms and other things. As Wittgenstein argues, counter-examples of self-identical representations, both real ones, such as the Standard Pound, and hypothetical ones, such as a "standard colour" or a "standard emotion", which could be "hermetically sealed" in a museum, do not contradict the assumption of ontological difference. Even such 'infallible paradigms' are paradigms, due to their ability of symbolic self-application or self-naming. It is only these examples that show that a paradigm consists in its *representational—i.e. metaphorical or transferential—function* and not in its *immediate being* as an ontological instance of the same class of things. Self-representation of an 'infallible paradigm' is the function of the same mode of symbolic reference, relating to itself *as other* of itself. Only language makes it concrete and also social. This is why Plato's term 'community' does not stand just for the plurality of genera representing classes of things but also relates to a network of kinship bonds among researchers tied together by 'the love of logos'.⁴⁶

---

⁴⁶ See *Theaetetus* 146a6-8: "Why are you silent? I hope, Theodorus, I am not rude, through my love for logos /*philología*/ and my eagerness to make us converse and show ourselves friends and ready to talk to one another?" (Translation by H. N. Fowler, altered). This motive is often repeated, especially in the early dialogues, such as *Charmides* 165b, 166c7-d6, *Laches* 190b, 196c, 200e *Protagoras* 361d, *Meno* 80c and more extensively in *Gorgias* 457d-459b and 470c. For a recent discussion on Plato's general tendency to "joint search dialectic", as illustrated by the *Laches*, see Thesleff (2012): "He [sc. the dialectician] takes into account the viewpoints of his interlocutors, not merely for (maieutical) correction or refutation, but as constructive contributions by friends" (155).

The issue is, however, can we, in a world of modern scientific communities, which share their specific normative paradigms and compete with one another, still imagine a 'community of love' made up of *researchers*, and also, what would its paradigm consist in? Does Socrates' plea for friendship among researchers in the *Theaetetus*, a meta-epistemological investigation on how to define knowledge, lead to ideas such as 'social constructivism of truth' or 'pluriperspectivism' of method? Instead of pursuing a social perspective in the research of paradigm, I will stick to purely epistemological aspects of paradigms and try to briefly clarify the confusion of paradigms and models in contemporary discussions, as well as outline a possible approach to Plato's "ultimate" question.

IS THERE AN ULTIMATE PARADIGM? A WITTGENSTEINIAN SUGGESTION

Models require to be differentiated from paradigms due to their not being parts of the class of things they represent.⁴⁷ They remain—to use Plato's image from the *Statesman*—"without a flock", like a shepherd, by preserving their heterogeneity in relation to the piece of the world they stand for.⁴⁸ Admittedly, a small model of a ship, which can fully function as a ship-toy, belongs to the general class 'ship' due to its form, ability to move on water, and so on. Nevertheless, we can discern its different features, such as being either a toy purporting to be a ship or a *representant* of a real ship, which was made as *model* according to the real one. Or, to name another and more abstract example, although mathematical models in economics make up a part of economic theory and not of mathematics, and, hence, are not so clearly heterogeneous to economy, they are construed by a particular science for specific scientific purposes (explorations, explanations, and discourse building). They can incorporate issues and problems of the economic science, but always remain just tools of this particular science and never become objects of investigation of the same kind as objects represented by them. Standing *for* other objects than themselves, and not instantiating them as a sample of the class, models are configured like signs and behave like signs (of the iconic type, as Charles Peirce

---

⁴⁷ See my review of research in the epistemology of metaphor in Mikulić (1999).

⁴⁸ This is why translating *parádeigma* with 'model', as proposed by Gill (2006), is too reductive, making *paradigm* only an *epistemological* notion and applicable only to hetero-generic relations. The term *paradigm* should be maintained, as Risser (2017) also suggests. It implies the meaning of the term 'model', but not vice versa, due to covering a wider word-field.

would have probably called them). As such, they are radically transferenceal in character and belong together with figures of speech and thoughts that we call metaphors in general. Whereas paradigms, insofar as they belong to genera and classes they represent, are metonymic and belong together with figures that we call metonymies in general.

With this distinction in the background, we might see that the ultimate difference between Wittgenstein and Plato, based on the widespread assumption of a strong ontological commitment in Plato's conception of the self-application of paradigm, begins to collapse. The difference seems enforced through Wittgenstein's symbolic treatment of paradigms as a means of representation without themselves being objectified by statements about their properties. This includes the 'language-game' as the most general model. Contrary to this, it seems possible, with regard to Plato's notorious metaphysical idea of the Supreme Good in the *Republic*, to see an ultimate grounding-game through statements about the Good itself. It consists in the construction of rules of mutual partaking-in, relating-to and grounding-of, made up of logical relations between the categories One and Dyad. Together, they form the ultimate dialectical figure consisting of two highest and mutually opposing elements of the Good itself.⁴⁹ They apply not only to categories and abstract terms (genera, species, particulars, individuals) that refer to lower entities beneath the Absolute Good but also to the Good itself as the *ultimate instance* (paradigm) of *relatedness* that symbolizes the whole of relations. One partakes in the Dyad just as the Undetermined Dyad (*aóristos dyás*) instantiates relations of identity and otherness which constitute the One and its relation to its categorial opposites. This applies not only to literal language but also—by virtue of similarity and differences, identity and otherness—to *metaphorical* language, as exemplified by the Line, the Sun, the Cave and other metaphors in the *Republic*. In the natural everyday language, to which philosophy naturally inclines despite its declared need for mathematization of ultimate theorems or the massive use of symbolic logic, it is

---

⁴⁹ Assuming a continuous influence of Plato's 'Unwritten Doctrine' on his dialogues from the *Republic* to the *Parmenides*, Findlay (1983), 17-18 summarizes: "The Absolutely Good is there identified with a Unity which is in one perspective beyond all definite numerical and other determinations, while in another perspective permitting the derivation of all such determinations from itself, and which is opposed by a principle of the Indefinite which, if we try to isolate it, has just such an ever elusive shiftingness of content as we take the Great and Small to have." For the discussion on 'The One over Many Argument' from a non-esoteric perspective see Gail (2004), esp. Ch. 8.

only paradigms—examples, comparisons, analogies, similes, metaphors—that allow for making statements about the Good as the most supreme *máthema* about relatedness of things as the fundamental feature of reality. Without evasive representations it cannot be re-represented in the same language, except by negative terms and tautological statements or by a theory in another, different key than the written one.

To put it, finally, in Wittgenstein's words, the only way to mark the properties of a paradigm, including the most general one, is to use other paradigms as its symbols. This is why the idea of the Highest or Ultimate Good can be read as “only” a final paradigm, which is able to relate to itself precisely because it lacks a ground, or, simply, because it is ungrounded (ἀρχὴ ἀνυπόθετος). The only foundation it can provide lies in its *function of representation* both of other relations and of self-relation. This is what makes it ontologically real. This is also the reason why the difference between the late Plato and the late Wittgenstein, presupposed to consist in the metaphysically grounding function of Plato's supreme paradigm abiding in the heavens, does not entail an irreducible opposition but is capable of being translated into Wittgenstein's terms. This is possible because the ultimate language-game itself is conceptualised in Wittgenstein according to the model of 'infallible paradigm'. A paradigm can be identical with itself only insofar as it applies itself *as a symbol* for something other ('the Standard Meter is a meter long'), thus allowing not only for statements about all other sub-games but also for metaphorical expressions about itself (e.g. 'a godly Meter'). Which means, the difference between paradigms as genera and paradigms as symbols turns into convergence as soon as we realise that—as Thomas Kuhn put it—objects of reference need different acts of ostension in order to be established as objects.

Borislav Mikulić

THEÒS METAPHÉRŌN. METAFORIZIRAJUĆI BOG.

DOSLOVNE METAFORE, PARADIGME I DIJALEKTIČKI OBRAT METAFIZIKE
KOD PLATONA

Sažetak

Kroz detaljniji uvodni prikaz Platonove upotrebe pojma *paradigme* i zamjenskih termina za pojam *metafore* u njegovim kasnijim dijalogima te Aristotelove kritike cjelokupnog “paradigmatskog govora” kod Platona, članak razrađuje argumente, koji nisu sadržani ili nisu dovoljno prepoznati u novijoj stručnoj literaturi, za gledište da se Platonova koncepcija *paradigme* ne može reducirati na staromodni metafizički model odnosa univerzalnog i

partikularnog kakav mu se obično pripisuje. Umjesto toga, Platon nudi dinamički model unakrsnih dijalektičkih odnosa između rodova i vrsta, s jedne strane međusobno, i pojedinačnih stvari, s druge strane. Takav model djeluje heuristički produktivno u nekoliko teorijskih smjerova i cilja podjednako na koherenciju i na utemeljenje diskursa u cjelini. Rad dopunjava drugu srodnu studiju o upotrebi pojma *paradigme* u modernim i suvremenim filozofijama znanosti, iskušavajući u završnici primjenjivost Wittgensteinovog shvaćanja *standarda* kao “infalibilne paradigme” na nejasnoće oko Platonovog shvaćanja 'konačne paradigme' na metafizičkoj razini njegove teorije najviših principa i ideje Dobra. Rad je dio opsežnijeg istraživanja za knjigu o metaforama u diskursu filozofije i znanosti.

Ključne riječi: paradigma, modeli, metafora, Platon, Aristotel, Wittgenstein

REFERENCES

- Bluck, R. S. (1956/1957), “Forms as Standards”, in *Phronesis* 2, 115-127.
- Chappell, Sophie-Grace (2019), “Plato on Knowledge in the *Theaetetus*”, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/plato-theaetetus/>
- Findlay, John N. (1983), “Plato's Unwritten Dialectic of the One and the Great and Small”, The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter, 113 (<https://orb.binghamton.edu/sagp/113>).
- Fine, Gail (2004), *On Ideas. Aristotle's Criticism of Plato's Theory of Forms*, Oxford: Clarendon Press (first ed. 1993).
- Gill, Mary Louise (2005/2015), “Method and Metaphysics in Plato's Sophist and Statesman”, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition) Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/plato-sophstate/>.
- Gill, Mary Louise (2006), “Models in Plato's *Sophist* and *Statesman*”, The Journal of the International Plato Society 6 (2006), 1-16 (DOI:https://doi.org/10.14195/2183-4105_6_2)
- Goldschmidt, Victor (1947), *Le paradigme dans la philosophie platonicienne*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Ionescu, Cristina (2013) “Dialectic in Plato's *Sophist*: Division and the Communion of Kinds”, *Arethusa* 46, 41-64.
- Ionescu, Cristina (2016), “Due Measure and the Dialectical Method in Plato's *Statesman*”, *Journal of Philosophical Research* 41, 77-104.
- Kahn, Charles (1996), *Plato and the Socratic Dialogue. The Philosophical Use of a Literary Form*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Krämer, Hans Joachim (1990), *Plato and the Foundations of Metaphysics*, ed. and trans. by John R. Catan, Albany: SUNY Press.
- Kretzmann, Norman (1971), "Plato on the Correctness of Names", *American Philosophical Quarterly*, Apr., 1971, Vol. 8, No. 2 (Apr., 1971), 126-138.
- Kuhn, Thomas S. (1979), "Metaphor in Science", in: A. Ortony ed. (1979), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press (2nd ed. 1993), 533-542.
- Louis, Pierre (1945), *Les Métaphores de Platon*, Paris: Les Belles Lettres.
- Lynch, Kevin (s.a.), "Paradigm Case Argument", *International Encyclopedia of Philosophy*, available at <https://iep.utm.edu/paracase/> (viewed 5 March 2022).
- Meinwald, Constance C. (2006), "Good-bye to the Third Man", *The Cambridge Companion to Plato*, ed. by R. Kraut, Cambridge University Press.
- Mikulić, Borislav (1999), "Der Abgesang der Metapher? Eine Übersicht der neueren philosophischen Metaphern- und Modellforschung", in: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 53, H. 1, 131- 139.
- Mikulić, Borislav (2013), "Defining metaphor. On Two Early Accounts of Metaphor by Aristotle and Hermogenes of Tarsus and Their Reception by Modern Interactionists", in *Synthesis philosophica*, 55–56 (1–2) 2013, 211–229.
- Mikulić, Borislav (2014), "Spaß und Maß. Über den frühesten Fall philosophischer 'Selbstaufhebung' in Platos *Phaidros* und deren hermeneutisches Unbehagen", in *Iskustvo mere. Spomenica Zdravku Kučinaru*, ed. by Zoran Kindić and Vladimir Đurđević. Beograd: Filozofska komuna 2014, 121-146.
- Mikulić, Borislav (2022), *Writing in Water. Studies in the Epistemology of Metaphor / Ins Wasser schreiben. Studien zur Epistemologie der Metapher*, Zagreb: FFpress (forthcoming).
- Pepple, John (1997), "The Unwritten Doctrines: Plato's Answer to Speusippus", available at Kenyon College <http://personal.kenyon.edu/pepplej/>.
- Plato, *Sophistes*, in *Plato with an English Translation by H. N. Fowler*, Vol. II. *Sophistes and Theaetetus*, London: William Heinemann 1921 (Loeb 123).
- Plato, *Theaetetus*, in *Plato with an English Translation by H. N. Fowler*, Vol. II. *Sophistes and Theaetetus*, London: William Heinemann 1921 (Loeb 123).
- Plato, *Parmenides*, in *Platonis Opera*, Vol. II, ed. by John Burnet, Oxford: Clarendon Press, 1995.

- Rentsch, Thomas (1989), *Paradeigma*, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophy*, hrsg. von Joachim Ritter† und Karfried Gründer, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, B 7, 74-81.
- Risser, James (2017), “The Art of Example in Plato's *Statesman*”, in: John Sallis (ed.), *Plato's Statesman. Dialectic, Myth, and Politics*, New York: Suny Press, 2017, 171-181.
- Ryan, Eugene E. (1981), “Aristotle on Proper Names”, *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science*, Vol. 15, No. 1 (June 1981), 38-47.
- Sallis, John ed. (2017), *Plato's Statesman. Dialectic, Myth, and Politics*, New York: Suny Press.
- Sayre, Kenneth (2006), *Metaphysics and Method in Plato's Statesman*, New York: Cambridge University Press.
- Smith, Colin C. (2018), “The Groundwork for Dialectic in *Statesman* 277a-187b”, *The International Journal of the Platonic Tradition* 12 (2018) 132-150.
- Silverman, Alan (1990), “Plato on Perception and 'Commons'”, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 40, No. 1 (1990), 148-175.
- Thesleff, Holger (2012), “The Laches and 'joint search dialectic'”, in *The Development of Dialectic from Plato to Aristotle*, ed. by Jacob L. Fink, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 138-157.
- Wittgenstein, Ludwig (2009 [1953]), *Philosophische Untersuchungen/ Philosophical Investigations*. Translation by G. E. M. Anscomb, P. M. S. Hacker and Joachim Schulte. revised 4th Edition by P. M. S. Hacker and Joachim Schulte, Willey-Blackwell.
- Wittgenstein, Ludwig (1974), *Philosophical Grammar*, ed. by Rush Rhees, Oxford: Basil Blackwell.
- Yunis, Harvey (2011), *Commentary to Plato, Phaedrus*, edited by H. Yunis, Oxford: Oxford University Press.

Jagoda Topalov*
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

UDC: 811.111'243:371.3.378.4

Ljiljana Knežević
Faculty of Sciences
University of Novi Sad

DOI: 10.19090/gff.2022.2.41-57
Originalni naučni rad

Sabina Halupka-Rešetar
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

WHAT IT TAKES TO COMMUNICATE: COMPARING EFL STUDENTS' WILLINGNESS TO COMMUNICATE IN TRADITIONAL AND ONLINE CLASSROOM

The multimodality of the online learning environment allows students' participation in different modes, relying either on video, audio or text-based communication. The current study explores the level of students' willingness to communicate (WTC) in the three modes of interaction in synchronous online English language lessons and compares it with their willingness to communicate in a conventional face-to-face language classroom. To this end, we recruited for this research 281 university students who took a course in English as part of their study programs. Relying on a cross-sectional survey design, we analyzed the data on the response variables by means of descriptive statistical tests and factorial ANOVAs. The results reveal that the students' willingness to communicate in synchronous online classes decreases whenever they are required to activate more modes of communication. They also show that the highest willingness to communicate is found in conventional, face-to-face classrooms. An implication of the research is that the mode of communication has the potential to encourage or discourage WTC in EFL among students. It is proposed that the factors of responsibility and face-saving affect the students' participation in online classes, aligning with the idea that WTC is a dynamic, fluid variable which changes depending on the situational context.

Key words: willingness to communicate, English as a foreign language, traditional learning, remote learning, modes of communication.

---

* jagoda.topalov@ff.uns.ac.rs

INTRODUCTION

The communicative approach to foreign language (L2) teaching has dominated modern L2 pedagogy for decades. The central place in the approach belongs to meaningful and purposeful interactions that occur in real-life tasks and situations. In applying this concept in the L2 classroom, it is a common situation that some students seem eager to take almost every opportunity to communicate, while others rather remain silent, in spite of having a high target language proficiency. One reason for this situation certainly lies in the students' personality, i.e. their extroversion or introversion, self-esteem etc. Alongside these factors (and cognitive factors important for any kind of learning), there are other factors of social and situational nature that affect the learner's readiness to interact in L2, such as the relationship with the interlocutor, the topic of conversation, the classroom climate, cultural issues etc. In the theory of L2 acquisition, the mutual effect of all these factors contributing to the L2 learner's decision to communicate is comprised in a construct known as "willingness to communicate" (WTC). A significant body of research has focused on the extent to which these variables may influence learners' WTC in L2 (Baker & MacIntyre, 2000; Burroughs, Marie & McCroskey, 2003; Halupka-Rešetar, Knežević & Topalov, 2018; Hashimoto, 2002; McCroskey & McCroskey, 2002; MacIntyre, Baker, Clément & Donovan, 2002; Öz, Demirezen & Pourfeiz, 2015; Peng, 2007; Yashima, 2009). All of these studies investigate learners' WTC in the conventional, face-to-face classroom, while the context of online learning environment remains under-researched. Considering the recent rise in online teaching and learning practices, the current study tries to fill this research gap by exploring WTC in English as a foreign language online classroom among university students and compares it with their WTC in a traditional, face-to-face setting.

LITERATURE REVIEW

One of the most widely used definitions of L2 WTC is the one offered by MacIntyre, Dörnyei, Clément and Noels (1998), who describe this construct as "readiness to enter into discourse at a particular time with a specific person or persons using a second language" (MacIntyre et al., 1998: 547). As already stated, the construct is perceived as a complex interplay of a number of individual, social and situational variables that all affect the students' decision to engage in L2 communication. To better explain this interplay, the authors created a six-layer pyramid model that encompasses a range of linguistic, psychological, affective and

social factors. Some of the layers, i.e. the variables that constitute them are stable and unchangeable, such as intergroup climate and personality, while others represent more dynamic and changeable factors referring to situational and specific circumstances that all affect the individual's communication behaviour, i.e. the actual use of L2. In that respect, WTC in L2 is also perceived as a dynamic system in which a complex interconnectedness between social, linguistic, cognitive, emotional and situational factors results in dynamic changes in the learner's WTC (MacIntyre & Legato, 2011). Since this model was proposed, numerous studies have been conducted with the aim of examining either the influence of individual factors or the interrelationship among several of these on the learner's L2 WTC. Thus, Baker and MacIntyre (2000) claim that the learners' perception of their L2 competence, which very often does not represent their actual L2 competence, significantly affects their L2 WTC. The effect of self-perceived language competence on WTC has also been documented in research conducted by Burroughs, Marie and McCroskey (2003), Knell and Chi (2012), Knežević and Halupka-Rešetar (2015), Halupka-Rešetar et al. (2018). Anxiety has also been identified as one of the strongest predictors of WTC in L2 (Kissau, McCullough & Pyke, 2010; McCroskey & McCroskey, 2002; MacIntyre, et al, 2002; Öz et al, 2015). More recently, factors such as interpersonal posture and the ideal L2-self have also been identified as highly influential predictors of L2 WTC (Yashima 2009). All of these studies focused on examining students' WTC in the context of the traditional, face-to-face L2 classroom. In contrast to this, research in L2 WTC in a digital learning environment has been scarce. Freiermuth and Jarrell (2006) found that students preferred online chat to face-to-face discussions as they perceived online environment as more comfortable and that enhanced their WTC. Alwi (2015) found that engineering students produced more L2 in text chat than face-to-face communication. These studies, however, fail to differentiate between synchronous and asynchronous online communication, and also between the three modes of communication that the synchronous environment allows, that is (a) video communication in which students participate with their cameras on, (b) voice communication when students use their microphones only, and (c) text-based communication, when students interact in real time classes writing in the text-chat section. With this in mind, the present study aims to examine how the situational variables of different communication modes in synchronous online EFL learning (video, voice and text-based communication) affect the students' WTC and how this compares to their WTC in the traditional classroom. Accordingly, the following research questions are set:

1. What is the level of students' WTC in the three modes of interaction in synchronous online EFL lessons?
2. How does this compare to their WTC in a conventional face-to-face language classroom?

RESEARCH METHODOLOGY

Participants

The sample consisted of 281 students from the University of Novi Sad who, during the school year 2020/2021, took an online synchronous course in English as a program requirement. Of the total number of participants 113 (40.21%) were male and 168 (59.78%) were female (see Table 1).

	Gender		Total
	Male	Female	
Faculty of Philosophy	19	78	97
Faculty of Sciences	27	28	55
Faculty of Education	4	8	12
Faculty of Technical Sciences	23	14	37
Faculty of Economics	40	40	80
Total	113	168	281

Table 1: The structure of the sample

The average age of the participants was 20.37 (SD=2.08), ranging from 19 to 29.

Instrument

In order to measure the participants' WTC in traditional, face-to-face classrooms and in the three modes of interaction in synchronous online EFL lessons, this study relied on a questionnaire which was constructed based on a number of instruments previously published (MacIntyre et al., 2001; Mystkowska-Wiertelak & Pawlak, 2016). It was necessary to construct a new research instrument since, to the best of our knowledge, there were no readily available instruments that measured WTC in online classrooms at the moment this research was conducted.

Based on existing literature, we assembled 10 items which the participants rated on a 5-point Likert scale (1 – ‘I am never willing to do this’, 5 – ‘I am always willing to do this’). To explore the factor structure of the questionnaire constructed, all 10 items were subjected to an exploratory factor analysis. The Keyser-Meyer-Olkin measure verified the sampling adequacy for the analysis, KMO=.930. Bartlett’s test of sphericity was significant ($\chi^2(45)=8868.437$, $p=.000$), indicating that correlation structure was adequate for analysis. The maximum likelihood factor analysis with the Kaiser’s criterion of eigenvalues greater than 1 (see Field, 2009) yielded a single factor solution as the best fit for the data, accounting for 64.53% of the variance (see Table 2 for the English translation of the original Serbian items).

How willing are you to...	Component ^a
	1
1. answer the instructor's question when you know the answer	.819
2. interrupt the instructor to ask a question when something is not clear	.811
3. ask a question at the end of the lesson when instructor asks 'Are there any questions?'	.829
4. answer the instructor's question when you're not sure you know the answer	.744
5. answer another student's question	.792
6. paraphrase what the instructor said to make sure you understand it	.808
7. ask the instructor to further clarify the instructions when you didn't understand how to do the task	.815
8. give your opinions/arguments related to the topic of the lesson	.844
9. participate in a debate the topic of which is familiar to you	.825
10. participate in a debate the topic of which is not familiar to you	.739

Extraction Method: Principal Component Analysis
^a. 1 component extracted.

Table 2: Exploratory factor analysis of the questionnaire items

In order to test the reliability of the instrument, we calculated Cronbach’s alphas for each of the four classroom contexts relative to which the participants rated their WTC:

- Conventional, face-to-face classroom – $\alpha=.913$,
- Online classroom with video-based communication – $\alpha=.954$,
- Online classroom with audio-based communication – $\alpha=.937$,
- Online classroom with text-based communication – $\alpha=.921$.

The overall reliability of the questionnaire in all four classroom situations, as indicated by Cronbach’s alpha, was $\alpha=.964$, which is considered an excellent indicator of reliability.

Procedure

The participants were recruited by their English instructors through mailing lists and online classroom bulletin boards. The questionnaire was posted online via Google Forms (<https://forms.gle/qgdRB6FcjiceSQTm8>) and was made available to participants from March to May 2021. The participants took roughly 10 minutes to fill out the questionnaire. Following an initial inspection of the data, of the 300 forms that were returned, a total of 19 were excluded because they were incomplete.

The data were first analyzed by means of descriptive statistics, after which a series of factorial ANOVAs were conducted in order to answer the research questions. The analyses were conducted using SPSS 25.

RESULTS

The results of the descriptive statistics of students’ WTC in EFL in four different classroom contexts (face-to-face classroom, online classroom with video communication, online classroom with audio communication and online classroom with text-based communication) are displayed in Table 3.

	WTC in face-to-face classroom	WTC using video communication	WTC using audio communication	WTC using text-based communication
Mean	3.40	2.45	3.04	3.18
SD	0.93	1.13	1.05	1.03
Skewness	-.570	.286	-.203	-.356
Error	.141	.141	.141	.141
Kurtosis	-.212	-.974	-.975	-.846
Error	.282	.282	.281	.282

Table 3: Descriptive statistics for WTC across four classroom contexts

The students reported highest WTC in face-to-face classroom contexts (mean=3.40, SD=0.93) and the lowest in online classrooms which used video communication among participants (mean=2.45, SD=1.13). The indicators of skewness and kurtosis reveal that the data for all four dependent variables are normally distributed (Hair et al., 2022).

In order to determine if the factor of the mode of communication (face-to-face, video, audio and text-based communication) significantly influenced the students' reported WTC, we conducted a factorial ANOVA. The results reveal that there is a significant impact of the factor ($F=45.397$, $p=.000$, $\eta_p^2=.103$), with a medium strength of the effect, as indicated by partial eta squared. Further testing of simple effects reveals that the majority of pairwise comparisons are statistically significant (see Table 4).

Mode of Communication		Mean Difference	Std. Error	p^b	95% CI ^b	
					Lower Bound	Upper Bound
WTC face-to-face	WTC using video communication	.950*	.085	.000	.783	1.118
	WTC using audio communication	.361*	.085	.000	.193	.528
	WTC using text-based communication	.219*	.085	.011	.051	.386
WTC using video communication	WTC face-to-face	-.950*	.085	.000	-1.118	-.783
	WTC using audio communication	-.590*	.085	.000	-.757	-.423
	WTC using text-based communication	-.732*	.085	.000	-.899	-.564
WTC using audio communication	WTC face-to-face	-.361*	.085	.000	-.528	-.193
	WTC using video communication	.590*	.085	.000	.423	.757
	WTC using text-based communication	-.142	.085	.096	-.309	.025
WTC using text-based communication	WTC face-to-face	-.219*	.085	.011	-.386	-.051
	WTC using video communication	.732*	.085	.000	.564	.899
	WTC using audio communication	.142	.085	.096	-.025	.309

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the .05 level.

b. Adjustment for multiple comparisons: Least Significant Difference (equivalent to no adjustments).

Table 4: Pairwise comparisons of marginal mean differences in WTC

As shown in the table, there is no significant difference between WTC in online settings using the microphone and using the chat option.

In a similar vein, we conducted a series of factorial ANOVAs on the individual items of the questionnaire in order to better understand the students' WTC in EFL with respect to specific communicative situations that normally take place in foreign language classrooms. The results are shown in Table 5.

How willing are you to...	<i>F</i>	<i>p</i>	η_p^2
1. answer the teacher's question when you know the answer	67.360	.000	.146
2. interrupt the teacher to ask a question when something is not clear	41.918	.000	.096
3. ask a question at the end of the lesson when teacher asks 'Are there any questions?'	51.303	.000	.115
4. volunteer to answer the teacher's question when you're not sure you know the answer	25.604	.000	.061
5. volunteer to answer another student's question	17.337	.000	.042
6. paraphrase what the teacher said to make sure you understand it	16.381	.000	.040
7. ask the teacher to further clarify the instructions when you didn't understand how to do the task	32.617	.000	.076
8. give your opinions/arguments related to the topic of the lesson	27.197	.000	.064
9. participate in a debate the topic of which is familiar to you	29.602	.000	.070
10. participate in a debate the topic of which is not familiar to you	11.505	.000	.028

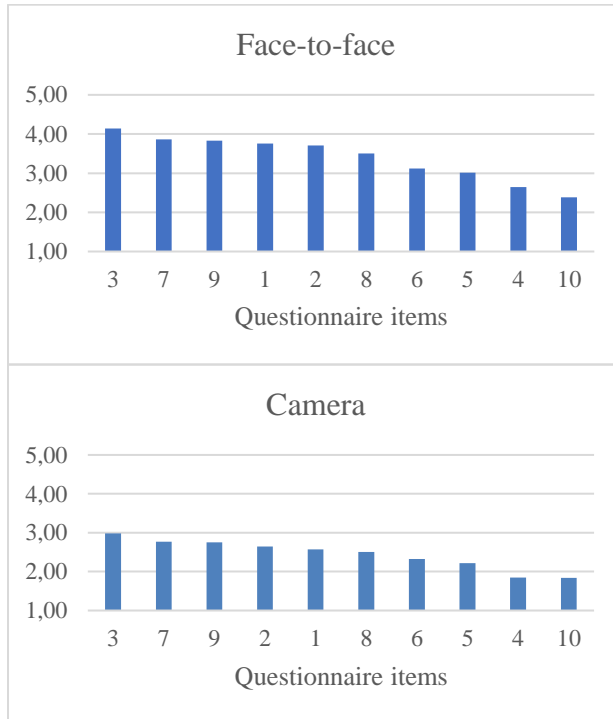
Table 5: Factorial ANOVAs for WTC across classroom interactions

The results reveal that the factor of the mode of communication influences every communicative classroom situation investigated by means of individual questionnaire items. Effect sizes range from small (WTC when answering another student's question, when paraphrasing what the teacher said to make sure they

understood it and when participating in a debate the topic of which is not familiar to them) to large (WTC when answering the teacher's question when they know the answer). In all of the above situations, the students were most willing to communicate in face-to-face classrooms and least willing to communicate using camera during online lessons.

Finally, we investigated the distribution of mean scores for individual items across four different modes of classroom communication (see Chart 1).

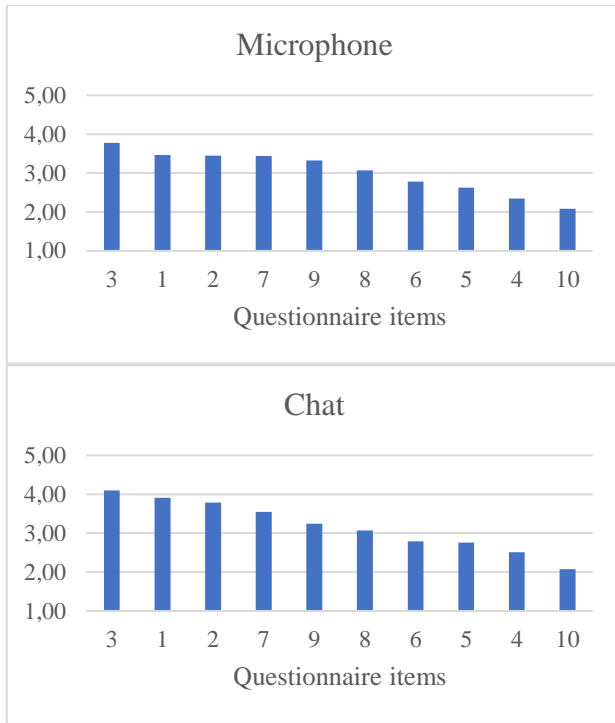

Chart 1: Mean scores of items across modes of communication

The analysis reveals that in all four classroom settings students report the highest WTC for the same type of classroom interaction (item 3), whereas they report the lowest WTC for the same five types of classroom interactions (items 8, 6, 5, 4 and 10). Variation across different modes of communication was found for the remaining questionnaire items.

DISCUSSION

The main aim of this study was to determine the effect of the mode of interaction (video, audio and text-based) on the students' willingness to communicate (WTC) in online, synchronous EFL lessons. Even though WTC in a traditional classroom has received considerable scholarly attention, few studies thus far, as explained in the literature review, have tackled the issue of the mode of online communication and how it affects the learner's readiness to enter into interaction with other classroom participants. Any insights into this issue are particularly important in view of the shift to remote learning, as a direct

consequence of the ongoing Covid-19 pandemic, which, according to the latest report from the World Bank, disrupted education in over 150 countries and affected 1.6 billion students (Muñoz-Najar et al., 2021). For an EFL remote learning lesson to be successful, WTC is certainly positioned among the factors the importance of which cannot be overstated.

The most immediate conclusion that is supported by the results of this study is that the online learning environment represents a context in which students show low levels of willingness to take part in classroom interactions, be it with the teacher or other students. WTC in all three investigated online modes of communication (video, audio and text-based) is statistically significantly lower than WTC in a traditional, face-to-face classroom. This is further evidenced by the statistically significant results in investigating the individual questionnaire items, all of which suggest that the online synchronous context brings with it a set of challenges for engaging students in meaningful interaction that are particular to the online mode of communication, which certainly warrants further comprehensive inspection. Although more in-depth reports on the effects of remote learning on learners' WTC are yet to be published, the students' overall reluctance to take part in online lessons found in this study accords with the findings of Lyytikäinen (2022) and Yarwood and Bennett (2022), who also found that WTC in online settings was considerably lower compared to traditional classroom lessons. The results also point to differences in the reported WTC among the three online modes of interaction, with WTC being lowest during lessons where students are required to participate in the lesson online via video (by turning on their camera) and highest when students do not have to turn on either the camera, or the microphone, and can interact with the teacher and other students in real time using the chat option.

A closer look at the distribution of mean scores of individual questionnaire items across the four investigated modes of classroom communication reveals a number of interesting findings. First, it is possible to identify similar patterns in participants' ratings across all four classroom contexts with respect to the highest and the lowest rated items. Namely, students report that the classroom interaction they are most willing to take part in is asking for clarification at the end of the lesson, regardless of the classroom context. It is, perhaps, not surprising that this mode of classroom interaction is rated the highest if we consider what it means to be a university student. In relation to situational WTC, Kang (2005) refers to this as 'responsibility', i.e. "a feeling of obligation or duty to deliver and understand a message, or to make it clear" (p. 285). In a university setting, the most important task a student has is to understand the lesson. Failure to do so "may result in a loss

of personal benefit and intergroup respect, or ruin an interpersonal relationship” (Kang, 2005: 285). It would seem that the uncompromising importance of this task universally raises a student’s readiness to engage in this type of classroom interaction.

Another similarity between all four classroom contexts can be found among the lowest rated classroom interactions. Namely, regardless of the mode of communication (face-to-face, and online via video, audio or text) the students are least willing to volunteer to answer another student’s question (item 5), volunteer to answer the teacher’s question when they are not sure they know the answer (item 4) and participate in a debate the topic of which is not familiar to them (item 10). With respect to the former two classroom exchanges, students’ unwillingness to communicate in, what is essentially, whole-class interaction is consistent with the literature (e.g. Cao, 2011; Cao & Philp, 2006; de Saint Léger & Storch, 2009; MacIntyre et al., 1998; McCroskey, 1992; Zhang, Beckmann & Beckmann, 2018), which reports that this interaction setup can be seen as anxiety-inducing due to public appraisal and peer pressure. This is further aggravated by the possibility of giving the wrong answer, which poses a high risk of threat to one’s face, the logical consequence of which is lowered level of willingness to participate. Cao (2011) further proposes that unwillingness to take part in whole-class activities is also related to the perceived difficulty of the questions posed by the teacher to the whole class – students may be less willing to answer a question if they feel other students might give a better answer, making their own participation redundant. Turning to the classroom interaction which was universally rated the lowest across all four classroom contexts (participating in a debate the topic of which is not familiar to the student), these results not only reflect the conclusions of previous studies in this area (e.g. Cao, 2011; Lee, 2018; Peng, 2012; 2020; Zhang, Beckmann & Beckmann, 2018), but also reaffirm the importance of background knowledge and topic familiarity in (dis)inhibited classroom communication.

A closer inspection of the differences in the distribution of ratings across the four classroom contexts also reveals an interesting pattern of findings. Namely, the results show that students are more willing to answer the instructor’s question when they know the answer and interrupt the teacher to ask a question when something is not clear in audio and text-based communication compared to video communication and face-to-face communication. At the same time, they are less willing to ask the instructor to further clarify the instructions when they do not understand how to do the task and to participate in a debate the topic of which is familiar to them when classroom communication takes place via microphone and

via chat. We believe that an explanation for this may be found in the most important factor that sets apart face-to-face and video communication from audio and text-based communication – the presence or absence of visual cues. In classrooms where teachers can see their students, non-verbal messages add an important element to communication as students can signal their WTC through eye contact, exaggerated facial expressions, by raising their hand, etc. Peng (2020) indicates that this is particularly true for students who would not normally speak up, but are prepared to do so when nominated. In non-visual classroom communication, students are denied the opportunity of not speaking up and instead waiting to be called upon because they used nonverbal signals of willingness, whether this refers to situations of self-promotion (answering a question when they know the answer), or to face-threatening situations (interrupting the teacher when something is not clear). Their increased WTC is particularly important in the latter situation, since, touching upon the concept of responsibility introduced by Kang (2005), they risk missing the opportunity to understand what they need to learn.

CONCLUSION

This study examined WTC in remote learning contexts by comparing different online modes of interaction (video, audio and text-based communication) during synchronous online EFL classes and contrasting it with the traditional classroom. While previous research has examined a myriad of factors affecting learners' readiness to enter into communication with other participants in face-to-face classroom exchanges, this study set out to examine how WTC in different types of regular classroom interactions might change depending on the type of cues students are exposed to in remote learning contexts. The findings indicate that students are overall unwilling to participate in online classes and that this unwillingness is most extreme in cases when they are asked to take part in classes by turning on their camera. Importantly, the type of classroom interaction may increase or decrease the students' WTC depending on the presence or absence of visual cues.

An implication of the results is that the mode of communication has the potential to increase or diminish WTC in EFL/L2 among students. It has been proposed that the factors of responsibility and face-saving affect the students' participation in online classes, aligning with the idea that WTC is a dynamic, fluid variable which changes depending on the situational context (Cao, 2011; Kang, 2005; Lee, 2018; Peng, 2020). This further means that if remote learning is to be successful "it needs to allow for meaningful two-way interaction between students

and their teachers” (Barron et al., 2021: 51). This is only possible if the most appropriate mode of communication is used for the most appropriate learning situation.

Jagoda Topalov, Ljiljana Knežević, Sabina Halupka-Rešetar

ŠTA JE POTREBNO ZA KOMUNIKACIJU? POREĐENJE SPREMNOSTI UČENIKA ENGLESKOG JEZIKA KAO STRANOG ZA KOMUNIKACIJU U TRADICIONALNOJ I U ONLAJN UČIONICI

Rezime

U savremenoj metodici nastave engleskog kao stranog jezika u kojoj dominira komunikativni pristup učenju, kao jedan od ključnih pojmova javlja se termin „spremnost za komunikaciju“. Ovaj termin podrazumeva istovremeni uticaj niza ličnih, društvenih i situacionih faktora koji zajedničkim delovanjem utiču na odluku učenika da se upusti u komunikaciju na stranom jeziku u datom trenutku. Rad se bavi ispitivanjem nivoa spremnosti za komunikaciju na engleskom jeziku u univezitetskoj nastavi koja se realizuje u dva konteksta: u tradicionalnoj učionici i u onlajn okruženju, tj. u vidu nastave na daljinu. Nastava na daljinu koja se odvija u realnom vremenu pruža tri načina za komunikaciju na času: putem direktnog video uključanja, putem zvučnog uključanja samo, i putem pisanja poruka. Ova tri oblika komunikacije uzeta su u obzir prilikom ispitivanja spremnosti studenata za komunikaciju na engleskom jeziku i upoređena su sa nivoom spremnosti za komunikaciju u tradicionalnoj nastavi. Odgovori su prikupljeni pomoću onlajn upitnika koji je popunio 281 student novosadskog univerziteta tokom akademske 2020-2021. godine. Statističkom obradom podataka došlo se do opšteg zaključka da studenti pokazuju veću spremnost za komunikaciju u tradicionalnoj učionici nego u onlajn okruženju. Što se tiče tri načina komuniciranja u onlajn okruženju, podaci govore da je spremnost za komunikaciju najveća ukoliko se ona odvija putem ispisivanja poruka, a da je najmanja kada student treba da uključi i kameru i mikrofonski uređaj. Dobijeni rezultati ukazuju na kompleksnost izvođenja nastave jezika na daljinu u kojoj komunikativne aktivnosti moraju biti zastupljene u sva tri vida interakcije, uz pažljivo planiranje redosleda aktivnosti koje će najpre podrazumevati pisanu komunikaciju u vidu poruka, zatim audio uključivanje studenata, i konačno, učešće studenata i putem video slike.

Ključne reči: spremnost za komunikaciju, nastava engleskog jezika, tradicionalna nastava, nastava na daljinu, vid komunikacije

REFERENCES

- Alwi, N. A. N. M. (2015). Language learning performance using engineering-based tasks via text chat. In: M. Thomas & H. Reinders (eds.), *Contemporary Task-Based Language Teaching in Asia* (pp. 193–210): London: Bloomsbury.
- Baker, S., & MacIntyre, P. D. (2000). The role of gender and immersion in communication and second language orientations. *Language Learning*, 50, 311–341. doi: [10.1111/0023-8333.00224](https://doi.org/10.1111/0023-8333.00224)
- Barron, M., Cobo, C., Munoz-Najar, A., & Sanchez Ciarrusta, I. (2021). What is Hybrid Learning? How can countries get it right?. *World Bank blog*. Available at <https://blogs.worldbank.org/education/what-hybridlearning-how-can-countries-get-it-right>
- Burroughs, N., Marie, V., & McCroskey, J. C. (2003). Relationships of self-perceived communication competence and communication apprehension with willingness to communicate: A comparison with first and second languages in Micronesia. *Communication Research Reports*, 20(3), 230–239. doi: [10.1080/08824090309388821](https://doi.org/10.1080/08824090309388821)
- Cao, Y. (2011). Investigating situational willingness to communicate within second language classrooms from an ecological perspective. *System* 39/4: 468–479.
- Cao, Y., & Philp, J. (2006). Interactional context and willingness to communicate: A comparison of behavior in whole class, group and dyadic interaction. *System*, 34(4), 480–493.
- de Saint Léger, D., & Storch, N., 2009. Learners' perceptions and attitudes: Implications for willingness to communicate in an L2 classroom. *System*, 37(2), 269–285.
- Field A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. 3rd ed. London: Sage Publications.
- Freiermuth, M., & Jarrell, D. (2006). Willingness to communicate: Can online chat help? *International Journal of Applied Linguistics*, 16(2), 189–212. doi: [10.1111/j.1473-4192.2006.00113.x](https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2006.00113.x)
- Halupka-Rešetar, S., Knežević, Lj., & Topalov, J. (2018). Revisiting willingness to communicate in English as a foreign language: The Serbian perspective. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(10), 912–924. doi: [10.1080/01434632.2018.1454456](https://doi.org/10.1080/01434632.2018.1454456)
- Hashimoto, Y. (2002). Motivation and willingness to communicate as predictors of reported L2 use: The Japanese ESL context. *Second Language Studies*, 20(2), 29–70.

- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2022). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*. 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kang, S. J. (2005). Dynamic emergence of situational willingness to communicate in a second language. *System*, 33(2), 277–292.
- Kissau, S., McCullough, H., & Pyke, J. G. (2010). Leveling the playing field: The effects of online second language instruction on student willingness to communicate in French. *CALICO Journal*, 27(2), 277–297. doi:10.11139/cj.27.2.277-297.
- Knell, E., & Chi, Y. (2012). The roles of motivation, affective attitudes, and willingness to communicate among Chinese students in early English immersion programs. *International Education*, 41(2), 66–87.
- Knežević, Lj., & Halupka-Rešetar, S. (2015). The influence of orientation and perceived language competence on ESP students' willingness to read. *ESP Today*, 3(1), 64–82.
- Lee, J. (2018). Tracking individual change in willingness to communicate: a comparison of whole class, group, and dyadic interactions across two classroom contexts. *English Teaching*, 73(3), 29–52.
- Lyytikäinen, R. (2022). *Willingness to Communicate in L2 English Remote Language Learning: Dual Qualification Students' Perceptions*. Unpublished master's thesis.
- MacIntyre, P. D., Dörnyei, Z., Clément, R., & Noels, K. A. (1998). Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *The Modern Language Journal*, 82(4), 545–562. doi: [10.1111/j.1540-4781.1998.tb05543.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1998.tb05543.x)
- MacIntyre, P. D., Baker, S. C., Clément, R., & Donovan, L. A. (2002). Sex and age effects on willingness to communicate, anxiety, perceived competence, and L2 motivation among junior high school French immersion students. *Language Learning*, 52(3), 537–564.
- MacIntyre, P. D., & Legatto, J. J. (2011). A dynamic system approach to willingness to communicate: Developing an idiodynamic method to capture rapidly changing affect. *Applied Linguistics*, 32(2), 149–171.
- McCroskey, J.C. (1992). Reliability and validity of the willingness to communicate scale. *Communication Quarterly*, 40(1), 16–25.
- McCroskey, L. L., & McCroskey, J. C. (2002). Willingness to communicate and communication apprehension. In: J. L. Chesebro & J. McCroskey (eds.),

- Communication for Teachers* (pp. 19–34). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Muñoz-Najar, A., Gilberto, A., Hasan, A., Cobo, C., Azevedo, J. P., & Akma, M. (2021). *Remote learning during COVID-19: lessons from today, principles for tomorrow*. Washington: International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Mystkowska-Wiertelak, A. & Pawlak, M. (2016). Designing a tool for measuring the interrelationships between L2 WTC, confidence, beliefs, motivation, and context. In: Pawlak, M. (ed.), *Classroom-Oriented Research. Second Language Learning and Teaching*. Springer, Cham (pp.19–37). https://doi.org/10.1007/978-3-319-30373-4_2
- Öz, H., Demirezen, H. & Pourfeiz, J. (2015). Willingness to communicate of EFL learners in Turkish context. *Learning and Individual Differences*, 37, 269–275. doi: [10.1016/j.lindif.2014.12.009](https://doi.org/10.1016/j.lindif.2014.12.009)
- Peng, J. E. (2007). Willingness to communicate in an L2 and integrative motivation among college students in an intensive English language program in China. *University of Sydney Papers in TESOL*, 2, 33–59.
- Peng, J. (2012). Towards an ecological understanding of willingness to communicate in EFL classrooms in China. *System*, 40(2), 203–213.
- Peng, J. E. (2020). Teacher interaction strategies and situated willingness to communicate. *ELT Journal*, 74(3), 307–317.
- Yarwood, A., & Bennett, P. A. (2022). Engendering WTC in online learning spaces: peer connectivity is more important than we may think. In C. N. Giannikas (ed.), *Transferring Language Learning and Teaching from Face-to-Face to Online Settings* (pp. 227–246). doi: 10.4018/978-1-7998-8717-1.ch012
- Yashima, T. (2009). International posture and the ideal L2 self in the Japanese EFL context. In: Z. Dörnyei and E. Ushioda (eds.), *Motivation, Language Identity and the L2 Self* (pp. 120–143). Buffalo: Library of Congress Cataloging in Publication Data.
- Zhang, J., Beckmann, N., & Beckmann, J. F. (2018). To talk or not to talk: a review of situational antecedents of willingness to communicate in the second language classroom. *System*, 72(1), 226–239. doi: [10.1016/j.system.2018.01.003](https://doi.org/10.1016/j.system.2018.01.003).

Sofija Skuban*

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.111:811.163.41]612.2: 81:159.9

DOI: 10.19090/gff.2022.2.59-76

Originalni naučni rad

KONCEPTUALIZACIJA TUGE U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU: KOGNITIVNOLINGVISTIČKA ANALIZA

Ovaj rad predstavlja kontrastivnu kognitivnolingvističku analizu konceptualizacije TUGE u engleskom i srpskom jeziku, imajući za cilj da ukaže na sličnosti i razlike koje se tiču pojmovnih metafora i metonimija pomoću kojih se TUGA konceptualizuje u ova dva jezika, kao i načina na koji su one leksikalizovane. Korpus istraživanja čine idiomi na engleskom i srpskom jeziku koji se odnose na pojam tuge i koji su preuzeti iz jednojezičnih rečnika. Identifikovanjem pojmovnih metafora i metonimija koje čine motivaciju datih idioma dolazi se do saznanja da su najfrekventnije pojmovne metafore u oba jezika TUGA JE DOLE i TUGA JE BOLEST/BOL, kao i da je najfrekventnija opšta pojmovna metonimija POSLEDICA TUGE Uместo TUGE. Na osnovu rezultata može se zaključiti da se, uprkos različitoj leksikalizaciji i pojavi kulturno-specifičnih metafora i metonimija, TUGA u velikom broju slučajeva konceptualizuje na sličan način u engleskom i srpskom jeziku, što ide u prilog teoriji o univerzalnosti metafora i metonimija zasnovanih na telesnom iskustvu.

Ključne reči: konceptualizacija, tuga, pojmovna metafora, pojmovna metonimija, idiom, leksikalizacija, kognitivna semantika, engleski jezik, srpski jezik

UVOD

Emocije predstavljaju jedan od čestih predmeta kognitivnolingvističkih istraživanja, s obzirom na to da se o njima, kao o apstraktnim i teško razumljivim konceptima, često razmišlja i govori kao o konkretnim fizičkim objektima ili pojavama, usled čega se koriste mehanizmi pojmovne metafore i pojmovne metonimije. Ove metafore i metonimije mogu varirati u zavisnosti od jezika: međutim, postoje i one koje se javljaju u velikom broju jezika i koje se mogu smatrati univerzalnim, a koje su najčešće zasnovane na principu telesnog iskustva (Kövecses, 2010), odnosno činjenici da pripadnici većine kultura doživljavaju određene emocije na sličan način. U skladu sa tim, ovaj rad se bavi konceptualizacijom TUGE u idiomatskim izrazima u engleskom i srpskom jeziku, sa ciljem da da odgovor na pitanje koje se pojmovne metafore i metonimije najčešće

---

* sofija.skuban@uns.ac.rs

koriste prilikom izražavanja TUGE u ova dva jezika, izučavajući idiomatske izraze poput *to be down in the dumps*, *to have a face like a wet weekend*, *sve su mu lađe potonule* ili *kao pokisla kokoš*. Osnovni cilj ovog rada jeste upravo poređenje konceptualizacije TUGE u engleskom i srpskom jeziku, kao i uočavanje kulturoloških sličnosti i razlika koje dovode do ovih jezičkih pojava.

TEORIJSKI OKVIR

Ovaj rad zasnovan je na kognitivnosemantičkom pristupu jeziku prema kome jezičko značenje predstavlja manifestaciju mentalne predstave nekog pojma (Evans–Green, 2006; Lakoff–Johnson, 1980/2003), dok metafora i metonimija ne predstavljaju samo jezičke, već i kognitivne pojave, i o kojima se stoga može govoriti kao o pojmovnoj metafori i pojmovnoj metonimiji. Pojmovna metafora predstavlja mehanizam koji omogućava da se jedan pojam ili pojmovni domen, najčešće apstraktan i teško razumljiv, razume pomoću drugog pojma ili pojmovnog domena koji je konkretniji i opipljiviji (Lakoff–Johnson, 1980/2003; Kövecses, 2010), što je najčešće izraženo formulom CILJNI DOMEN JE IZVORNI DOMEN. Ovakva veza između dva domena ostvaruje se preslikavanjem strukture jednog domena na drugi (izvornog na ciljni). Kod pojmovne metonimije, pak, preslikavanje se ostvaruje unutar jednog domena, te ona predstavlja „kognitivni proces u kome jedan pojmovni entitet, prenosnik, omogućuje misaoni pristup drugom pojmovnom entitetu, cilju, unutar istog domena“ (Kövecses–Radden, 1998: 39), izražavajući se formulom PRENOSNIK UместO CILJA. Iako one predstavljaju dva različita kognitivna mehanizma, između pojmovne metafore i metonimije često se javlja interakcija čiji su pojavni oblici poznati pod zajedničkim terminom metaftonimija, a dva najvažnija i najčešća oblika jesu metafora iz metonimije i metonimija unutar metafore (Goossens, 1990).

Emocije predstavljaju jedan od najčešćih ciljnih domena u pojmovnim metaforama i konceptualizuju se pomoću velikog broja različitih izvornih domena, od kojih su najfrekventniji FIZIČKA SILA, SILA PRIRODE, TOPLOTA/VATRA, PROTIVNIK, TEČNOST U SADRŽATELJU, ZATOČENA ŽIVOTINJA, TERET (Kövecses, 2010: 108). Kada su u pitanju pojmovne metafore TUGE, Kövecses (2000) na osnovu Barcelona (1986) ističe da se u njima kao izvorni domeni najčešće javljaju DOLE, TAMNO, NEDOSTATAK TOPLOTE, NEDOSTATAK ŽIVOTNOSTI, TEČNOST U SADRŽATELJU, FIZIČKA SILA, PRIRODNA SILA, BOLEST, LUDILO, TERET, ŽIVI ORGANIZAM, ZATOČENA ŽIVOTINJA, PROTIVNIK i DRUŠTVENO NADREĐENA OSOBA. Iz ovoga se može zaključiti da se TUGA najčešće konceptualizuje pomoću izvornih domena koji su prilično opšti i koji se koriste u konceptualizaciji većine drugih

emocija, kao i pomoću nešto specifičnijih domena kojima se ističe negativni karakter tuge, zbog čega su ti domeni uglavnom suprotni onima koji se koriste u konceptualizaciji SREĆE (Kövecses, 2000). Pojmovne metonimije povezane sa emocijama, pak, najčešće uključuju uzročno-posledične odnose koji mogu biti dve vrste: UZROK UMEMTO POSLEDICE ili POSLEDICA UMEMTO UZROKA (tj. UZROK EMOCIJE UMEMTO EMOCIJE i POSLEDICA EMOCIJE UMEMTO EMOCIJE), s tim što se ovaj drugi obrazac javlja znatno češće (Kövecses–Radden, 1998). Ove posledice emocija najčešće predstavljaju reakcije tela na date emocije – bilo da su u pitanju fiziološke reakcije (npr. opadanje telesne temperature ili lupanje srca u slučaju straha), reakcije koje se tiču ponašanja (npr. plač, bežanje) ili ekspresivne reakcije (npr. izraz lica, stav tela ili spušten pogled ili usne u slučaju tuge) (Kövecses, 2010).

Emocije predstavljaju i jedan od domena u kojima se najbolje vidi interakcija metafore i metonimije. Mnoge metafore koje se koriste u konceptualizaciji emocija metonimijski su motivisane, s obzirom na to da se o emocijama često govori na osnovu gorepomenutih posledica, odnosno reakcija. Na primer, iz fizičkog nemira koji prati neki događaj nastaje pojmovna metonimija FIZIČKI NEMIR UMEMTO EMOCIJE, što dalje služi kao motivacija za metafore poput EMOCIJA JE SILA PRIRODE, EMOCIJA JE FIZIČKA SILA, itd. (Strugielska–Alonso Alonso, 2007). U vezi sa tim, potrebno je napomenuti još i da Kövecses (2010) ističe da se većina pojmovnih metafora zasniva na našem telesnom iskustvu. Stoga, kako su istraživanja pokazala da pripadnici različitih kultura doživljavaju isto telesno iskustvo, odnosno doživljavaju određene emocije na isti način (Levenson–Ekman–Heider, & Friesen, 1992), ne iznenađuje činjenica da postoje univerzalne pojmovne metafore i metonimije koje se javljaju u velikom broju jezika.

Ovo potvrđuju i prethodna kontrastivna kognitivnolingvistička istraživanja koja su se, kada je u pitanju konceptualizacija TUGE, do sada uglavnom fokusirala na sličnost između engleskog i pojedinih azijskih jezika. Na primer, Moradi i Mashak (2013) zaključuju da se u engleskom i persijskom jeziku uglavnom javljaju iste pojmovne metafore TUGE (TUGA JE DOLE, TUGA JE BOLEST, TUGA JE LUDILO, itd.), s tim što su one na drugačiji način leksikalizovane, dok Liu i Zhao (2013) potvrđuju da i kineski jezik deli sa engleskim određene metafore zasnovane na telesnom iskustvu (TUGA JE DOLE, TUGA JE TAMA), iako postoje i razlike uslovljene kulturnim specifičnostima (npr. metafora TUGA JE PLAVA BOJA ne postoji u kineskom jeziku). Slično tome, Tran (2018) ustanovljuje univerzalne pojmovne metonimije TUGE u engleskom, kineskom i vijetnamskom jeziku, ali i one koje se realizuju samo u jednom jeziku i koje su uslovljene različitim kulturnim modelima, poput kulturno specifičnih fizioloških reakcija na tugu (ODVOJENOST UMEMTO TUGE

u kineskom; UZDAH ili SEDA KOSA UместO TUGE u vijetnamskom jeziku). Türker (2013) takođe primećuje prisustvo određenih pojmovnih metafora TUGE i u engleskom i u korejskom jeziku (TUGA JE DOLE, TUGA JE TAMA): međutim, on ističe da ove naizgled univerzalne metafore nisu toliko frekventne u korejskom jeziku, u kome se, pak, za konceptualizaciju TUGE koriste izvorni domeni poput (ŽELJENOG) SAKRIVENOG PREDMETA, SVETLOSTI i DELJENJA, koji se ne mogu pronaći gotovo ni u jednom drugom jeziku.

Kada su u pitanju englesko-srpske kontrastivne kognitivnolingvističke analize, Bročić (2018) zaključuje da postoji velika sličnost između opštih pojmovnih metafora i metonimija koje se koriste u konceptualizaciji emocija samovrednovanja i koje su zasnovane na telesnom iskustvu, dok se razlike uočavaju u jezičkim realizacijama ovih metafora, kao i u pojedinim metaforičkim preslikavanjima nižeg reda opštosti. Kosanović (2016), pak, zaključuje da je gotovo polovina prideva koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku motivisana metaforama i metonimijama, kao i da su one veoma slične zahvaljujući principu utelovljenosti iskustva. Kada su u pitanju konkretno pridevi koji označavaju TUGU, rezultati rada pokazuju da engleski i srpski jezik dele dve pojmovne metafore – TUGA JE DOLE i TUGA JE GORČINA – dok se u engleskim pridevima javljaju još i TUGA JE SLAMANJE SRCA i TUGA JE PROTIVNIK KOJI UDARA (Kosanović, 2016).

Na osnovu prethodnih istraživanja može se pretpostaviti da će uočene pojmovne metafore i metonimije u engleskom i srpskom jeziku biti veoma slične, što bi se moglo tumačiti kao uslovljeno zajedničkim telesnim iskustvom, kao i da će se u oba jezika najčešće pojavljivati metafora TUGA JE DOLE. Ipak, očekuje se da će biti blagih razlika kada je u pitanju učestalost određenih metafora, kao i da će biti kulturno specifičnih metafora koje će se pojavljivati samo u jednom od ova dva jezika.

KORPUS I METODOLOGIJA

Korpus ovog istraživanja čini 49 idiomatskih izraza (25 iz engleskog i 24 iz srpskog jezika). Idiomatski izraz se može definisati kao „jezički izraz čije se sveukupno značenje ne može izvesti iz značenja njegovih sastavnih delova“ (Kövecses–Szabo, 1996: 326). Engleski idiomi ekscerpirani su iz tri različita jednojezična elektronska rečnika – *Longman Dictionary of Contemporary English Online*, *Collins Online English Dictionary* i *The Free Dictionary* – dok su izrazi na srpskom jeziku preuzeti iz *Frazeološkog rečnika srpskog jezika* i *Frazeološkog rečnika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Kriterijum za odabir idioma jeste bio taj da se u njihovim definicijama pojavljuje leksema *tuga/tužan* ili njoj srodne lekseme

(*očaj/očajan, jad/jadan, depresija/depresivan, nesreća/nesrećan, snužden/snužditi se, žalost/žalostan/ražalostiti se*; eng. *sad/sadness ili despair/desperate, depression/depressed, dejection/dejected, misery/miserable, grief, sorrow, unhappy*). U odabranim idiomatskim izrazima potom su identifikovane pojmovne metafore i metonimije koje predstavljaju njihovu motivaciju. U skladu sa tim, u analizi korpusa biće prikazana lista svih pojmovnih metafora i metonimija koje su uočene u idiomima, najpre u engleskom, a zatim i u srpskom jeziku, a idiomi na osnovu kojih su ustanovljene biće predstavljeni kao ilustracije. Redosled pojmovnih metafora i metonimija biće u skladu sa frekventnošću njihovog pojavljivanja u odabranim idiomima. Ono što je još potrebno naglasiti jeste da postoje idiomi koji se zasnivaju na više različitih pojmovnih metafora i/ili metonimija: takvi idiomi biće navedeni kod svake metafore/metonimije koja je u njima uočena. Ovakav način analize korpusa i sistematizacije dobijenih rezultata omogućiće utvrđivanje dominantnih pojmovnih metafora i metonimija u konceptualizaciji TUGE u engleskom i srpskom jeziku, kao i kontrastivnu analizu zasnovanu na prisutnosti, učestalosti i jezičkim realizacijama uočenih pojmovnih metafora i metonimija.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U odabranim idiomima u engleskom i srpskom jeziku uočeno je ukupno trinaest različitih izvornih domena pomoću kojih je TUGA konceptualizovana: u engleskom jeziku ustanovljeno je jedanaest pojmovnih metafora, u srpskom devet, a sedam metafora, odnosno izvornih domena, zajedničko je ovim dvama jezicima. Pojmovne metafore sa ciljnim domenom TUGE u engleskom jeziku, zajedno sa idiomima u kojima su prisutne, prikazane su u Tabeli 1, dok je za srpski jezik isto učinjeno u Tabeli 2.

Tabela 1. Pojmovne metafore sa ciljnim domenom TUGE u idiomima u engleskom jeziku

TUGA JE DOLE	to be/feel down in the dumps to be/look down in the mouth to be under the weather to be/feel low to be low -spirited/in low spirits to bring someone down to be/look crestfallen to be cast down to be down hearted
TUGA JE BOLEST/BOL	to be sick at heart to break someone's heart with a heavy heart to be down hearted a lump in one's throat
TUGA JE SADRŽATELJ	to be in the doldrums to be in low spirits to be/feel down in the dumps to be in a blue funk to be in a dark/black mood
TUGA JE FIZIČKA SILA	to break someone's heart to be cast down to bring someone down
TUGA JE LOŠAVREMENSKA PRILIKA	to be under the weather to have a face like a wet weekend like a dying duck in a thunderstorm
TUGA JE PROTIVNIK	to drown one's sorrows to knock one sideways
TUGA JE PLAVA BOJA	to feel blue to be in a blue funk
TUGA JE ŽIVOTINJA (PTICA)/ŽIVOTINJSKO PONAŠANJE	to be/look crestfallen like a dying duck in a thunderstorm
TUGA JE TERET/TEŽINA	with a heavy heart a lump in one's throat
TUGA JE MIRNO MORE	to be in the doldrums
TUGA JE TAMA	to be in a dark/black mood

Kao što je prikazano u Tabeli 1, najdominantnija pojmovna metafora u idiomatskim konceptualizacijama TUGE u engleskom jeziku jeste TUGA JE DOLE, dok su drugi po frekventnosti domeni BOLESTI/BOLA i SADRŽATELJA. U srpskom

jeziku, pak, metafora TUGA JE BOLEST/BOL ustanovljena je u najviše idioma, a naredne po frekventnosti jesu metafore TUGA JE DOLE i TUGA JE FIZIČKA SILA.

Tabela 2. Pojmovne metafore sa ciljnim domenom TUGE u idiomima u srpskom jeziku

TUGA JE BOLEST/BOL	boli duša/u duši steže se srce/oko srca srce se kida/para/cepa/čupa iz grudi slomiti (nekome) srce pukne/prepukne (nekome) srce živa/otvorena rana
TUGA JE DOLE	sve su mu lađe potonule klonuti duhom obesiti nos (do poda) obesiti brk pokunjene glave
TUGA JE FIZIČKA SILA	slomiti (nekome) srce steže se srce/oko srca srce se kida/para/cepa/čupa iz grudi pukne/prepukne (nekome) srce
TUGA JE LOŠA VREMENSKA PRILIKA	kao pokisla kokoš kao pokisle vile kao pokisli vrabac
TUGA JE ŽIVOTINJA (PTICA)/ŽIVOTINJSKO PONAŠANJE	kao pokisla kokoš kao pokisli vrabac
TUGA JE TAMA	crni glas crni dan biti crne sreće
TUGA JE PROTIVNIK	razbiti dert utopiti/zaliti tugu
TUGA JE PREDMET KOJI SE KREĆE PREMA SUBJEKTU	doći nekome žao
TUGA JE SADRŽAJ/SADRŽANI OBJEKAT	pući/puknuti/raskidati se od tuge

Pojmovna metafora TUGA JE DOLE, koja se ispostavila prilično frekventnom i u engleskom i u srpskom jeziku, spada u orijentacione metafore (Kövecses, 2010), a kako usmerenost nadole najčešće ima negativnu konotaciju, za ovu metaforu se može reći da ističe negativni karakter tuge kao emocije. Pored toga, može se primetiti da je u oba jezika u pojedinim idiomima prisutna leksema koja označava određeni deo tela (*mouth, crest, nos, brk, glava*). Na osnovu ovoga može se

zaključiti da je metafora TUGA JE DOLE u ovim idiomima metonimijski motivisana: kako se na emociju tuge obično reaguje pognutim položajem tela i spuštanjem glave i kako izraz lica koji karakteriše tužnu osobu uključuje, na primer, *obešen nos* i *brk*, tako se može reći da je u osnovi ovih idioma i metonimija POSLEDICA TUGE UMESTO TUGE.

Vrednosno određivanje tuge prisutno je i kod metafore TUGA JE BOLEST/BOL, koja je takođe veoma frekventna i u srpskom i u engleskom jeziku, i koja se najčešće javlja kao TUGA JE BOLEST SRCA/BOL U SRCU (ili, pre svega, u srpskom jeziku, BOLEST DUŠE/BOL U DUŠI). S obzirom na to da se srce kao organ tradicionalno smatra sadržateljem emocija (Prodanović-Stankić, 2009), može se reći da je ova metafora metonimijski motivisana (SRCE UMESTO EMOCIJA, odnosno SADRŽATELJ UMESTO SADRŽAJA). U engleskom jeziku javlja se i domen BOLESTI GRLO (*a lump in one's throat*), s obzirom na to da se i grlo može smatrati sadržateljem negativnih emocija (Kovalyuk, 2020), dok je u poslednjem navedenom srpskom idiomu (*živa/otvorena rana*) TUGA dodatno specifikovana leksemama *živa/otvorena*: stepen bola u živoj/otvorenoj (fizičkoj) rani je najjači mogući, što dovodi do metaforičke implikacije da je duševni bol izazvan tugom veoma intenzivan.

Pored ove dve najzastupljenije pojmovne metafore, one koje su takođe zajedničke za engleski i srpski jezik jesu TUGA JE FIZIČKA SILA, TUGA JE TAMA, TUGA JE PROTIVNIK, TUGA JE LOŠA VREMENSKA PRILIKA i TUGA JE ŽIVOTINJA (PTICA)/ŽIVOTINJSKO PONAŠANJE. Metafora TUGA JE FIZIČKA SILA (RAZORNA SILA, STEŽUĆA SILA, SILA KOJA SPUŠTA ili SILA KOJA LOMI) i u engleskom i u srpskom jeziku uočena je u idiomima u kojima su prisutne i druge metafore, s tim što ona ističe sposobnost tuge da slama, spušta, cepa, kida i čupa, time, poput nekoliko gorepomenutih metafora, ponovo dajući ovom pojmu negativan predznak. Isti je slučaj i sa metaforom tuga je LOŠA VREMENSKA PRILIKA: naime, loše vremenske prilike poput kiše, oluje ili hladnoće uglavnom izazivaju negativnu psihološku reakciju kod ljudi, odnosno na negativan način utiču na njihovo raspoloženje. Prema tome, može se reći da se i u ovim izrazima javlja interakcija metafore i metonimije, s obzirom na to da se tuga (ili generalno negativna emocija) može smatrati reakcijom na lošu vremensku priliku, odnosno njenom posledicom. Ono što je još potrebno napomenuti jeste da se u svim (u engleskom) ili gotovo svim (u srpskom jeziku) idiomima zasnovanim na ovoj metafori TUGA istovremeno konceptualizuje i pomoću izvornog domena ŽIVOTINJE, odnosno PTICE. Kada su engleski idiomi u pitanju, pretpostavlja se da je idiom *like a dying duck in a thunderstorm* zasnovan na narodnom verovanju prema kome oluja zbunjuje i

uznemiruje patke i ubija pačice (Minard, 2010), dok se za idiom *to be/look crestfallen* veruje da je zasnovan na položaju glave koji su petlovi, ali i konji (*crest* se može odnositi i na greben konja, odnosno donji deo njegovog vrata) zauzimali nakon poraza u borbi. Razlog zbog kojeg su, pak, u srpskom jeziku, uzeti baš kokoš i vrabac može se tražiti u tome što su ove dve životinje izuzetno bliske izvornim govornicima srpskog jezika, budući da predstavljaju jedne od najzastupljenijih životinja na našim prostorima (Blašković, 2016).

Pojava metafore TUGA JE PROTIVNIK, kako u srpskom, tako i u engleskom jeziku, može se smatrati očekivanom s obzirom na to da (negativne) emocije doživljavamo kao nešto što nas napada, protiv čega se borimo i što pokušavamo da pobedimo (Kövecses, 2010). Metafora TUGA JE TAMA, pak, takođe se može, poput nekih gorenavedenih metafora, smatrati metonimijski motivisanom (Filipović Kovačević, 2019; Barcelona, 2003). Kako tvrdi Barcelona (2003), postoji iskustvena veza između nedostatka svetlosti i negativnog psihičkog stanja, što znači da u osnovi metafore NEGATIVNO JE TAMA leži metonimija TAMA UместO NEGATIVNIH STANJA UZROKOVANIH TAMOM (Barcelona, 2003), koja se može svesti pod opštiji metonimijski obrazac UZROK UместO POSLEDICE.

U engleskom jeziku, za razliku od srpskog, uočeni su izvorni domeni SADRŽATELJA, PLAVE BOJE, TERETA/TEŽINE I MIRNOG MORA. Metafora STANJA SU SADRŽATELJI predstavlja jednu od osnovnih ontoloških metafora čija je funkcija da pruže novi ontološki status opštim apstraktnim pojmovima, koji se dalje konceptualizuju pomoću strukturalnih metafora (Kövecses, 2010). Ono što se može primetiti u svih pet idioma zasnovanih na ovoj metafori jeste da se u njima javlja kombinacija metafora: sadržatelj je u ovim idiomima ili mračan ili plav ili dole, tako da se u njima javljaju još i metafore TUGA JE DOLE, TUGA JE TAMA ili TUGA JE PLAVA BOJA. Izvorni domen TERETA/TEŽINE, pak, karakterističan je za konceptualizaciju negativnih emocija. Konačno, metafora TUGA JE PLAVA BOJA – iako, kako se ispostavilo, kulturno-specifična – može se smatrati metonimijski motivisanom: kako se plava boja kože može javiti kao posledica stanja anskioznosti, tako se može reći da se ova metafora zasniva na metonimiji FIZIOLOŠKA MANIFESTACIJA EMOCIJE UместO EMOCIJE (Filipović Kovačević, 2015). U srpskom jeziku, s druge strane, uočeni su izvorni domeni SADRŽAJA (SADRŽANOG OBJEKTA) i PREDMETA KOJI SE KREĆE PREMA SUBJEKTU, koji nisu prisutni u engleskom jeziku. Međutim, s obzirom na to da su ustanovljeni u svega po jednom idiomu, ovi domeni ne mogu se smatrati izrazito karakterističnim načinom konceptualizacije TUGE ni u srpskom jeziku.

Kada su u pitanju pojmovne metonimije koje se koriste u konceptualizaciji TUGE, čini se da je situacija u engleskom i srpskom jeziku gotovo istovetna. Naime, jedina opšta pojmovna metonimija koja je uočena u oba jezika jeste POSLEDICA EMOCIJE UместO EMOCIJE, koja se i u srpskom i u engleskom identično manifestuje, i to najčešće kao IZRAZ LICA UместO TUGE, ali i kao PLAČ UместO TUGE, UDARANJE U GRUDI UместO TUGE ili ČUPANJE KOSE UместO TUGE (poslednje dve mogu se svesti i pod obrazac PONAŠANJE UместO EMOCIJE KOJA IZAZIVA PONAŠANJE). Idiomi koji su zasnovani na ovim metonimijskim obrascima prikazani su u Tabelama 3 i 4.

Tabela 3. Pojmovne metonimije sa domenom TUGE u idiomima u engleskom jeziku

IZRAZ LICA UместO TUGE	to have a face like a wet weekend to have/pull/wear a long face
PLAČ UместO TUGE	to reduce someone to tears
UDARANJE U GRUDI UместO TUGE	to beat one's breast
ČUPANJE KOSE UместO TUGE	to tear one's hair

Tabela 4. Pojmovne metonimije sa domenom TUGE u idiomima u srpskom jeziku

IZRAZ LICA UместO TUGE	obesiti nos (do poda) obesiti brk
PLAČ UместO TUGE	izmamiti/naterati/isterati nekome suзу iz oka
UDARANJE U GRUDI UместO TUGE	biti se/ gruvati se u grudi
ČUPANJE KOSE UместO TUGE	čupati (sebi) kosu na glavi/s glave

Sve u svemu, rezultati istraživanja pokazuju da postoji sedam pojmovnih metafora (Tabela 5) i četiri pojmovne metonimije koje su prisutne i u engleskom i u srpskom jeziku, a najzastupljenije pojmovne metafore u oba jezika jesu TUGA JE DOLE i TUGA JE BOLEST/BOL. Ovo je u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja i ide u prilog stanovištu da postoje određene univerzalne pojmovne metafore koje su uslovljene telesnim iskustvom. Pored toga, zanimljivo je primetiti da su u oba jezika najzastupljenije one metafore koje vrednosno određuju domen TUGE, odnosno daju mu negativnu konotaciju (DOLE i BOLEST/BOL se mogu smatrati negativnim konceptima). Što se ova dva izvorna domena tiče, treba, međutim, još i napomenuti da je izvorni domen DOLE nešto zastupljeniji u engleskom nego u srpskom jeziku (devet idioma u engleskom, pet u srpskom), dok je kod domena BOLESTI/BOLA situacija obrnuta (šest u srpskom, pet u engleskom).

Tabela 5. Izvorni domeni u pojmovnim metaforama TUGE i njihov broj pojavljivanja u engleskim i srpskim idiomima

Izvorni domen	engleski jezik	srpski jezik
DOLE	9	5
BOLEST/BOL	5	6
FIZIČKA SILA	3	4
VREMENSKA PRILIKA	3	3
SADRŽATELJ	5	/
ŽIVOTINJA(PTICA) / ŽIVOTINJSKO PONAŠANJE	2	2
PROTIVNIK	2	2
TAMA	1	3
PLAVA BOJA	2	/
TERET/TEŽINA	2	/
MIRNO MORE	1	/
SADRŽAJ	/	1
PREDMET KOJI SE KREĆE	/	1

Dok su domeni PROTIVNIKA, LOŠE VREMENSKE PRILIKE i ŽIVOTINJE (PTICE)/ŽIVOTINJSKOG PONAŠANJA podjednako zastupljeni u oba jezika, domeni TAME i FIZIČKE SILE nešto su zastupljeniji u srpskom jeziku. Međutim, ove razlike mogu se smatrati neznatnim i mogle bi se, između ostalog, pripisati i nedovoljno obimnom korpusu istraživanja.

Što se tiče ostalih pojmovnih metafora, ono što se može smatrati iznenađujućim jeste izostanak metafore TUGA JE SADRŽATELJ u srpskom jeziku, uzimajući u obzir njenu zastupljenost u engleskom jeziku. Pored toga, s obzirom na to da su izvorni domeni PLAVE BOJE, TERETA/TEŽINE i MIRNOG MORA specifični za engleski jezik, dok su domeni SADRŽAJA i PREDMETA KOJI SE KREĆE uočeni isključivo u srpskom jeziku, može se zaključiti da su one metafore koje su višeg reda opštosti, poput TUGA JE DOLE i TUGA JE BOLEST, zajedničke za oba jezika, dok se u onim retkim metaforama koje su uočene samo u engleskom ili samo u srpskom jeziku TUGA konceptualizuje pomoću izvornih domena nižeg reda opštosti. Kada su u pitanju pojmovne metonimije, one su se u engleskom i srpskom jeziku pokazale gotovo identičnim, što takođe ide u prilog teoriji o univerzalnosti telesnog iskustva koje dovodi do pojave univerzalnih metonimijskih odnosa.

Iako se iz svega gorenavedenog može zaključiti da engleski i srpski jezik dele veliki broj istih pojmovnih metafora i metonimija u konceptualizaciji TUGE, ono što je potrebno naglasiti jeste da se njihove jezičke realizacije često razlikuju. Postoje, dakako, lekseme koje se javljaju u oba jezika, kao što su *srce (heart)* i *duh (spirit)*. Pored toga, među analiziranim izrazima uočeno je četiri primera u kojima su pojmovne metafore i metonimije leksikalizovane na identičan način: *break one's*

heart – slomiti nekome srce; drown one's sorrows – utopiti tugu; beat one's breast – biti se u grudi; tear one's hair – čupati sebi kosu s glave. Međutim, u većini slučajeva, čak i kada je TUGA konceptualizovana pomoću iste pojmovne metafore, ona je leksikalizovana na drugačiji način. U nekim slučajevima koriste se srodne lekseme: recimo, dok se u srpskom idiomu koriste lekseme *kokoška/vrabac* i *pokisnuti (kao pokisla kokoš/pokisli vrabac)*, u engleskom su to *patka* i *oluja (like a dying duck in a thunderstorm)*. Ipak, postoji i veliki broj leksema koje se koriste samo u jednom od ova dva jezika: npr. dok su to u engleskom *vreme (weather)*, *vikend (weekend)*, i *plavo (blue)*, u srpskom jeziku se javljaju lekseme *lađa, rana* i *vile*. Pored toga, iako se u oba jezika dosta često koriste lekseme koje se odnose na delove tela (što je, kao što je već objašnjeno, metonimijski motivisano i zasnovano na telesnom iskustvu), ove lekseme se često razlikuju, te se u engleskom javljaju *usta (mouth)*, *lice (face)* i *kresta (crest)*, a srpskom *nos, brk* i *glava*. Ono što je još zanimljivo primetiti jeste da se metafora koja se najčešće javlja u oba jezika – TUGA JE DOLE – u idiomima u srpskom jeziku najviše odnosi na spuštanje određenih delova tela/lica – npr. *obesiti nos, obesiti brk, pokunjiti glavu* – dok u engleskom izvorni domen DOLE uglavnom znači da je subjekat koji oseća tugu taj koji se *spušta*, što se vidi na primeru idioma *to be cast down, down in the dumps, to bring someone down*, itd. (iako ima i primera koji se odnose na delove tela, kao *to be crestfallen* ili *to be down in the mouth*).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Predmet istraživanja u ovom radu jeste metaforička i metonimijska konceptualizacija TUGE u engleskom i srpskom jeziku, koja je izučavana na primeru idioma. Rezultati istraživanja pokazali su da postoji značajan broj pojmovnih metafora vezanih za domen TUGE koje se javljaju i u engleskom i u srpskom jeziku, što potvrđuje početnu hipotezu po kojoj postoje univerzalne pojmovne metafore koje su zajedničke različitim jezicima. Takođe, kao tačna se ispostavila i pretpostavka da će najčešća pojmovna metafora biti TUGA JE DOLE, koja se zaista u analiziranim idiomima pojavila najviše puta (14), s tim što je u srpskom jeziku ipak za nijansu dominantnija bila metafora TUGA JE BOL/BOLEST. Pored toga, činjenica da postoji ukupno sedam pojmovnih metafora koje su uočene i u engleskom i u srpskom jeziku, što je više od 50% od svih uočenih metafora, pokazuje da se TUGA zaista konceptualizuje na veoma sličan način u ova dva jezika. Ipak, kao što je takođe bilo očekivano, postoje određene kulturno specifične pojmovne metafore, poput TUGA JE PLAVA BOJA, koje su karakteristične samo za engleski ili srpski jezik. S druge strane, metonimijska konceptualizacija TUGE ista je u engleskim i u srpskim

idiomima, gde se kao jedini obrazac javlja POSLEDICA TUGE UместO TUGE, koji je dalje najčešće specifikovan kao IZRAZ LICA UместO TUGE. Konačno, istraživanje je pokazalo da ono gde se srpski i engleski jezik najviše razlikuju kada su u pitanju idiomi koji izražavaju tugu jeste manifestacija određenih pojmovnih metafora u jeziku, s obzirom na to da je, uprkos prisustvu određenih leksema koje se pojavljuju u oba jezika, uočeno i dosta onih koje su specifične samo za jedan od ova dva jezika.

Na osnovu svih rezultata istraživanja može se zaključiti da postoje, kao što je već potvrđeno u velikom broju prethodnih studija, određene univerzalne pojmovne metafore koje se javljaju u različitim jezicima, i to najčešće one metafore koje se temelje na telesnom iskustvu. Takođe, kako se pojmovne metonimije vezane za emocije takođe temelje na telesnom iskustvu, tako su i one u velikom broju slučajeva univerzalne, što je u ovom radu i dokazano pronalaženjem identičnih metonimijskih konceptualizacija TUGE u engleskom i srpskom jeziku. S druge strane, razlike u konceptualizaciji TUGE uočene su u pojedinim metaforama sa izvornim domenima koji su specifičniji, odnosno nižeg reda opštosti, kao i u leksikalizaciji TUGE, odnosno načinu na koji se pojmovne metafore jezički realizuju. Iako je istraživanje potvrdilo početne hipoteze, dodatna istraživanja sa širim korpusom, odnosno većim brojem idioma, kao i istraživanja u kojima bi kao korpus za analizu poslužili različiti tekstovi, mogla bi dati realniju sliku o načinima konceptualizacije TUGE u engleskom i srpskom jeziku. Takođe, dalja kontrastivna kongnitivnolingvistička istraživanja mogla bi da obuhvate konceptualizaciju i leksikalizaciju drugih emocija u engleskom i srpskom jeziku, poput SREĆE, BESA ili STRAHA.

Sofija Skuban

CONCEPTUALIZATION OF SADNESS IN ENGLISH AND SERBIAN: A COGNITIVE LINGUISTIC ANALYSIS

Summary

Adopting a theoretical framework of cognitive linguistics, this paper examines the conceptualization of SADNESS in English and Serbian language, with an aim of establishing the similarities and differences related to conceptual metaphors and conceptual metonymies that are used in expressing the notion of sadness in English and Serbian, as well as to the way they are lexicalized. Based on the theory of conceptual metaphor and metonymy, as well as on the previous research, it is hypothesized that there will be a significant number of metaphors and metonymies shared by English and Serbian, even though there will also be

some culturally specific ways of conceptualizing SADNESS limited to only one of these languages.

The analysis is based on a bilingual corpus consisting of 49 idiomatic expressions related to the concept of SADNESS taken from monolingual English and Serbian dictionaries. After the conceptual metaphors and metonymies underlying the idioms were established, a quantitative analysis was performed in order to determine the frequency of their appearance in English and Serbian and establish the most common metaphors and metonymies used in SADNESS conceptualization.

The results show that eleven different source domains are used for expressing the target domain of SADNESS in English, while in Serbian there are nine different source domains. Besides that, whereas the most common metaphor in English is SADNESS IS DOWN, the metaphor SADNESS IS PAIN/ILLNESS was found to be slightly more frequent in Serbian. When it comes to the use of conceptual metonymies, THE CONSEQUENCE OF SADNESS FOR SADNESS was found to be the only general metonymy underlying both English and Serbian idioms, being lexicalized in slightly different ways in the two languages.

Finally, the comparative and contrastive analysis of the results obtained from the examination of English and Serbian sadness-related idioms shows that there are more similarities than differences between the two languages. Seven different conceptual metaphors, as well as four conceptual metonymies, are shared by both English and Serbian, and most of them is based on the principle of embodied experience. Therefore, despite the appearance of certain culturally specific metaphors limited to only one language and despite the diverse lexicalization of some metaphors and metonymies, it could be concluded that there is a major overlap when it comes to the usage of metaphors and metonymies in SADNESS conceptualization in English and Serbian, which is in accordance with the initial hypothesis and supports the theory of the universality of metaphors based on and caused by the shared embodied experience.

Key Words: conceptualization, sadness, conceptual metaphor, conceptual metonymy, idiom, lexicalization, cognitive semantics, English, Serbian

LITERATURA

- Barcelona, A. (2003). On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. U: Barcelona, A. (ured.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 31-58.
- Barcelona, A. (1986). On the concept of depression in American English: A cognitive approach. *Revista Canaria de Estudios Ingleses*, 12, 7–33.

- Blašковић, M. (2016). *Zoonimski frazemi motivirani stereotipima u hrvatskome i engleskome jeziku* (diplomski rad). Preuzeto 28.3.2021. s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:082100>
- Bročić, A. (2018). *Konceptualizacija emocija samovrednovanja u engleskom i srpskom jeziku* (nepublikovana doktorska disertacija). Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
- Evans, V.–Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Filipović Kovačević, S. (2015). Prenesena značenja leksičkih jedinica s pojmom plave boje u engleskom i srpskom jeziku (kognitivnolingvistička analiza). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 58(2), 149–167. (rad je objavljen ćirilničnim pismom)
- Filipović Kovačević, S. (2019). Metonymy-based colour metaphors expressing mind and body states: evidence from English and Serbian. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 44 (1), 75–92.
- Goossens, L. (1990). Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1 (3), 323-340.
- Kovalyuk, Y. (2020). The Role of Metaphor in Idiom Interpretation: Further Ruminations. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 8 (64), 37-40.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed). New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z.–Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics*, 9, 37-78.
- Kövecses, Z.–Szabo, P. (1996). Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics*, 17(3), 326-355.
- Kosanović, M. (2016). *Pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza* (nepublikovana doktorska disertacija). Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
- Lakoff, G.–Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

- Levenson, R.W.–Ekman, P.–Heider, K. & Friesen, W.V. (1992). Emotion and autonomic nervous system activity in the Minangkabau of West Sumatra. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 972–988.
- Liu, X.–Zhao, G. (2013). A Comparative Study of Emotion Metaphors between English and Chinese. *Theory and Practice in Language Studies*, 3(1), 155–162.
- Minard, A. (2010). “Like a Dying Duck in a Thunderstorm”: Complex Weather Systems through the Lense of Folk Belief and Language. *Western Folklore*, 69(1), 109–119.
- Moradi, M. R.–Mashak, S. P. (2013). A Comparative and Contrastive Study of Sadness Conceptualization in Persian and English. *English Linguistics Research*, 2(1), 107–112.
- Online Etymology Dictionary* (n.d.). Crestfallen. U: *Online Etymology Dictionary*. Preuzeto 30. marta 2021, sa <https://www.etymonline.com/word/crestfallen>.
- Prodanović-Stankić, D. (2009). Pojmovna metafora i metonimija u značenjima lekseme *srce* u srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu*, 34, 77–87.
- Strugielska, A.–Alonso Alonso, M.R. (2007). Idiomatic expressions in multicultural integration: A cross-linguistic perspective. In A. Cervantes-Carson & I. Lazaroms (eds.), *The politics of multiculturalism: Questions across disciplines*. Oxford: Inter-Disciplinary Press.
- Tran, H. T. (2018). *Conceptual Structures of Vietnamese Emotions* (unpublished doctoral dissertation). University of New Mexico.
- Türker, E. (2013). A corpus-based approach to emotion metaphors in Korean: A case study of anger, happiness, and sadness. *Review of Cognitive Linguistics*, 11 (1), 73–144.

IZVORI

- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.

ELEKTRONSKI IZVORI

- <https://www.ldoceonline.com/> (mart-april 2021)
- <https://www.thefreedictionary.com/> (mart-april 2021)
- <https://www.collinsdictionary.com/> (mart-april 2021)

DODATAK 1

Spisak analiziranih idioma na engleskom jeziku

1. to be/feel down in the dumps
2. to be/look down in the mouth
3. to be under the weather
4. to be/feel low
5. to be low-spirited/in low spirits
6. to bring someone down
7. to be/look crestfallen
8. to be cast down
9. to be downhearted
10. to be sick at heart
11. to break someone's heart
12. with a heavy heart
13. a lump in one's throat
14. to be in the doldrums
15. to be in a blue funk
16. to be in a dark/black mood
17. to have a face like a wet weekend
18. like a dying duck in a thunderstorm
19. to drown one's sorrows
20. to knock one sideways
21. to feel blue
22. to have/pull/wear a long face
23. to reduce someone to tears
24. to beat one's breast
25. to tear one's hair

DODATAK 2

Spisak analiziranih idioma na srpskom jeziku

1. boli duša/u duši
2. steže se srce/oko srca
3. srce se kida/para/cepa/čupa iz grudi
4. slomiti (nekome) srce
5. pukne/prepukne (nekome) srce
6. živa/otvorena rana
7. sve su mu lađe potonule
8. klonuti duhom
9. obesiti nos (do poda)
10. obesiti brk
11. pokunjene glave
12. kao pokisla kokoš
13. kao pokisle vile
14. kao pokisli vrabac
15. crni glas
16. crni dan
17. biti crne sreće
18. razbiti dert
19. utopiti/zaliti tugu
20. doći nekome žao
21. pući/puknuti/raskidati se od tuge
22. izmamiti/naterati/isterati nekome suzu iz oka
23. biti se/gruvati se u grudi
24. čupati (sebi) kosu na glavi/s glave

Маја Ј. Медан*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 821.163.41.09 Salgó J.
DOI: 10.19090/gff.2022.2.77-90
Originalni naučni rad

Катарина Н. Пантовић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

ЖАНРОВСКА ХИБРИДНОСТ У ДЕЛУ ЈУДИТЕ ШАЛГО

У овом раду покушаћемо да осветлимо појаву жанровске хибридности и недетерминисаности у делу Јудите Шалго, са нагласком на позиционирању њеног рада унутар европских (нео)авангардних тенденција. Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века неоавангардни талас афирмисао је прогресивне и ангазоване уметничке праксе широм тадашње Југославије које су деловале у специфичном друштвено-политичком окружењу, те је, у том контексту, значајно појаснити специфичне песничке и перформативне стратегије које Ј. Шалго примењује у свом делу, уз евидентно задржавање лирског супстрата. Наведена проблематика ће се анализирати на примерима две песничке збирке *67 минута, наглас* (1980) и *Живот на столу* (1986), док ће други део рада бити посвећен тумачењу постхумно објављене *Хронике* (2007).

Кључне речи: Јудита Шалго, жанровска хибридност, неоавангарда, перформативност, ауторство, идентитет.

Модерна књижевност је, поред мноштва иновативних уметничких поступака, изнедрила идеалне услове за ослобађање од крутих песничких форми и норми везаног стиха, чиме су се створиле могућности за, како ће се испоставити, континуирано преиспитивање веза између жанровских конвенција. Још са Бодлером и његовом збирком *Париски сплин* (1869) почело је изучавање песме у прози (Стојановић Пантовић, 2012) као хибридног жанра са различитих аспеката: нестабилног идентитета субјекта, ироније и трансформације у језику, краткоће и плурализма жанровских форми, као и

---

*medanmaja@gmail.com, доц. др Маја Медан: 7-13 стр.

*katpantovic@gmail.com, мсп Катарина Пантовић: 1 – 7 стр.

фрагментарности и нелинеарности текста, што је, између осталог, утицало и на каснију артикулацију постмодернистичке књижевности.¹

Нова материјализација текста достиже свој врхунац са појавом Гијома Аполинера (Guillaume Apollinaire, 1880-1918) као једним од кључних фигура авангарде, чији је концепт конкретистичке и летристичке поезије, оваплоћеним у чувеним *Калиграмима* (1918), обезбедио подстицајне могућности уметничким праксама које су се разрађивале током шездесетих и седамдесетих година прошлог века у оквиру неоавангардних тенденција. Француски песник и сликар Макс Жакоб (Max Jacob, 1876-1944) можда је најбоље формулисао синтагму којом се дефинисала песма: она је сада била „конструисани објект“, својеврсни „вербални колаж“ (Ingenschau 1982: 212) који је био подложен различитим комбинацијама и експериментима. Песма се дословно *правила* у физичком смислу те речи, па је често укључивала и математичке и хемијске формуле, ноте, цртеже, исечке из новина, налепљене предмете и слично, што је поступак виђен у већини уметничких деловања авангардних „-изама“.

Функција ових међужанровских облика била је, заправо, нова семантизација форме. Визуелно-графичка организација поетских и прозних секвенци била је драстично измењена и готово отргнута контроли, чији је циљ био наизглед једноставан – шокирати читалачку публику, десакрализовати традицију; лупити *шамар друштвеном укусу*. Међутим, интересантно је да је удео рационалног у оваквим праксама био далеко већи него што би се то могло очекивати. У том смислу, уметници су се с интенцијом кретали у правцу мењања перцепције „традиционално“ устројеног текста, чиме се постигао ефекат анархичне структуре дела, које није било само дивље у погледу форме; оно је пружало и многобројне начине читања због своје отворене природе.

Сличне поступке примећујемо и код великог броја међуратних песника, међу којима су, у првом реду, наш Растко Петровић (*Откровење*, 1922), али и млади словеначки песник Срећко Косовел (1904-1926) који је у своју поезију интегрисао математичке формуле и једначине, чиме је лирици одузео искључиво текстуалну структуру (*Интеграл*, објављени постхумно 1967. године). Подривање било каквог облика реалистичког, миметичког песничког приповедања, чак по цену одлажења у крајност антинаративног и

---

¹ О томе опширније у: Бојана Стојановић Пантовић, *Песма у прози или прозаида*, Службени гласник, Београд, 2012.

антидескриптивног, значило је преиспитивање дотадашње конституције књижевности и њених нормативистичких начела.

Када је наше поднебље у питању, током шездесетих и седамдесетих година прошлог века неоавангардистички талас афирмисао је прогресивне и ангазоване уметничке праксе широм тадашње Југославије које су деловале у специфичном друштвено-политичком окружењу, умрежавајући уметничку и интелектуалну сцену из културних центара попут Београда, Новог Сада, Загреба, Љубљане и других. Војводина се нарочито истицала са своја три *центра* која су представљали Нови Сад, Зрењанин и Суботица, а у којима су уметничке групе истовремено деловале и сарађивале на великом својеврсном пројекту који се темељио на интердисциплинарности, алтернативним облицима уметности и потрази за истинском левом позицијом у друштву.

У новосадском кругу, којем су, између осталог, припадали уметници и књижевници попут Каталин Ладик, Слободана Тишме, Владимира Копицла, Мирослава Мандића, Славка Богдановића и осталих, истакла се и Јудита Шалго (1941-1996) која је прошла занимљив књижевни развојни пут и, поред многобројних прозних дела, показала комплексан и богат песнички дијапазон кроз само три збирке поезије: *Обалом* (1962), *67 минута, наглас* (1980), и *Живот на столу* (1986).

Од релативно једноставног сентимента и строфичне форме предочене у збирци *Обалом*, Шалго се окреће, како је то формулисао Иван Негришорац у својој критичкој студији *Легитимација за бескућнике* (1996), вербо-воко-визуелном експерименту у својој другој збирци (Негришорац, 1996). Збирка песама *67 минута, наглас* доноси карактеристично неоавангардистичко онеобичавање текста, као и радикалну деструкцију жанровских конвенција. Наслеђе авангарде свакако се, између осталог, читава у елементима надреалистичког психичког аутоматизма, али и дадаистичког нонсенса, и читалац сведочи материјализацији песничког исказа, односно песме, која постаје конструктор. Песникиња подрива уобичајени тип креирања песничког текста и поиграва се са различитим предметима из свакодневног живота који у себи садрже било какав вид текста: речници (песме „Речник“, „Речник дисања“), административни формулари и разнородни бирократски обрасци („Обрасци“), тестови на заокруживање, али се у извесном смислу надовезује и на поменутог Сречка Косовела, уводећи у своју поезију разломке (песма „Разломци“). Шалго, дакле, деконструира стандардне уметничке стратегије, али у текст преноси и телесну компоненту, градећи поетички дискурс својствен женском искуству. Ово је најочигледније на примеру „Нежне коже“,

текста графички произведеног у облику женског полног органа, који функционише као видљиво наслеђе Аполинерових калиграма и који у новом друштвено-историјском и књижевном контексту поново афирмише један од есенцијалних постулата авангарде: визуелни идентитет текста је од кључног значаја, рефлексивна се ишчитава тек посредно.

Јасно је да кроз целу збирку *67 минута наглас* провејавају иронијска дистанца и својеврстан критички коментар друштвено-политичких прилика и међуљудских односа, али и емоционалног стања појединца. Песникиња нам у песми „Заокружити“ даје избор да, међу понуђенима, заокружимо одговор који највише одговара стању у ком се налазимо – да ли дишемо, плачемо, спавамо, жудимо, волимо, сећамо се; да би, таман кад читалац помисли да се списак насумично наставља до у недоглед, поентирала на крају с кратким и суровим „Умирем“, које је претходно степеновала са „Не спавам / Не плачем / Не дишем“ (Шалго 1980: 32). Ови стихови могу послужити као доказ да је лирски, емоционални супстрат и даље присутан, а да је ауторкино поигравање са формама административних образаца метафорична замена за оно што хоће да каже – при чему треба приметити да формулари и обрасци нису тек случајно одабрани ако имамо у виду да Шалго пише ову збирку за време „бирокуратског“ социјализма у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.

Међутим, ауторка жели да и читаоци у томе учествују. Обрт од дела ка тексту, од аутора ка читаоцу принцип је који је иницирао Ролан Барт (*Смрт аутора*, 1967), и он подразумева стваралачку (ко)активност читаоца: пред нама се отвара неограничен простор за нова читања и производњу значења. У конструктима попут „Непотребно прецртати“, „Одговорити“, „Попунити“, па и у иронизованим и духовитим варијантама као што су „Докукати“ и „Допевати“, Јудита Шалго даје читаоцима различита упутства која се тичу начина прилажења песми. Након тога, читалац има одрешене руке да са књижевним текстом ради шта му је воља. Ако се узме у обзир да је текст нелинеаран (односно, алинеаран), постаје јасно да он добија потпун смисао, јаснији контекст и чвршће контуре тек када му приступи активан и ангажован читалац који одређује одакле ће кренути са интерпретацијом и на који ће начин читати текст. С друге стране, песнички језик и праксе неоавангардне поезије подразумевали су и комбиновање наизглед неспојивих, неуметничких врста текстова: први „Образац“ представља реплику медицинског извештаја о здрављу новорођенчета и обилује стручном медицинском терминологијом, као и различитим латинским називима делова људског тела. Неоавангарда је,

дакле, себи задала задатак да препозна лирско и поетично, па и уметничко, тамо где се оно на први мах не очекује, али је уједно и најавила енциклопедизам који ћемо убрзо срести у постмодернизму.

Вредело би се осврнути и на сам наслов збирке. Ако се у виду има да је први циклусоид насловљен „Вежбе дисања“, те да садржи текстове који и графички и семантички опонашају ритам дисања, јасно је да удах и издах, поред тога што представљају физиолошку основу бивствовања, у овом случају бивају повезани са осећањем самог себе, али и другог. Овај поступак у извесном смислу пружа и (ауто)поетичко одређење поезије: *67 минута, наглас* значи да ауторка пружа могућност да се ови својеврсни комади говоре наглас, самостално или у пару, и, по могућству, у временском трајању од шездесет и седам минута. Наравно, овиме се књижевни пројекат Јудите Шалго уклапа у поетичку парадигму неоавангарде која је подразумевала перформанс, односно извођење поезије, којим се највише бавила Каталин Ладик.

Песникања то сасвим експлицитно и саопштава у тексту *Мојих шест минута*:

„У овом тренутку, моја једина обавеза је да овај текст прочитам за тачно 6 минута. Ово временско ограничење је форма кроз коју се изражавам. Одређени садржај мора да стане у одређени део времена. Време је новац, време је књижевност.“ (Шалго 1980: 48)

Шалго тиме даје предлог за, како она то назива, *временску литературу* која за њу представља уметност књижевних вечери, али и духовну дисциплину. Жанровски хибридни облици, својеврсне партитуре, предлошак су за јавни перформативни наступ који тематизује језик као примарни медиј уметничког стварања, што ауторка и наводи у „Напомени о књизи“ уз аутопоетички коментар. Поигравање са различитим концепцијама уметности, односно песништва, и *impromptu* смишљање нових –изама (она наводи тајмизам и минутизам као нове песничке праксе) рефлектују игривост и динамичност поетичке политике новосадске неоавангарде која је отпорна на дуговечност, конзервирање и архивирање, и која се према појединцу, али и према колективу, односи са иронијске дистанце („За минут и по могу да наведем своју сажету биографију“, каже Јудита Шалго у овом псеудопрограмском тексту).

Као што је већ напоменуто, ауторкине три песничке збирке појављују се у великом временском размаку и демонстрирају различите поетичке стратегије. Трећа збирка, *Живот на столу*, излази шест година након *67 минута, наглас*, 1986. године, и у одређеној мери представља прекретницу у

њеној књижевној каријери: Јудита Шалго ће се након ове збирке превасходно окренути прози и посветити се писању прича и романа. Њена последња песничка књига приказује сензибилитет који амалгамише атмосферу и енергију прве и друге збирке, уз очигледан повратак првобитном лирском исходишту уз много више песничке зрелости. Она задржава неоавангардну језичку заокупљеност унутар нешто традиционалније осмишљеног концепта песничког текста и смисла песничког стварања (Дражић 2013: 12), али поново показује фасцинацију језиком која се остварује кроз многобројне језичке играрије, неологизме, кованице и експерименте са синтаксом (песме „Повратни глаголи“, „Глуви телефони“).

Збирком и даље доминирају жанровска неухватљивост и недетерминисаност, нарочито у другом делу књиге, где Шалго поново кокетира са специфичном графичком организацијом текста која усмерава и сâмо читање, те се, у том смислу, може говорити о спонтаном распореду текста, с обзиром на то да песме формално нису организоване у циклусе. Ауторка примењује неколико песничких поступака: у првом делу књиге она песму одређује и пише као слободну конструкцију и задржава се у оквирима „традиционалне“ форме; међутим, од песме „Радни дан“ израз је визуелно поједностављен, сведен и прочишћен, и лирска јунакиња осећа потребу да бележи о, често и баналној, свакодневици из минута у минут. У завршном делу збирке, песникиња поново успоставља дијалог са својим неоавангардним опусом кроз разарање претходно постигнуте складне језичко-графичке целине, омогућавајући језику, као и самој песми, да се у потпуности размахну („Календар“, „Љубавна песма“, „По-дела“).

Иако је прозни израз био заступљен и у *67 минута, наглас*, прозне секвенце у последњој збирци Јудите Шалго могу се интерпретирати у потпуности као песме у прози, мале лирске приче које су интерполиране различитим штимунгом, од аутопоетичког („Тумачење поезије“), па до импресионистичког („Опис“). Може се тврдити да је предмет ове збирке управо писање, али исто тако и језик, чије границе ауторка искушава разнородним жанровским решењима, те се с тог аспекта може разумети и сам наслов збирке – сто на ком се живот одиграва је писаћи сто, а тај је живот управо живот саме песме која, попут на некаквом операционом столу, бива подвргнута различитим огледима и сецирањима.

Просечан читалац ће готово засигурно издвојити песму „Кула“, последњу у збирци, која, поред тога што евоцира књижевни топос Вавилонске куле, самим својим насловом сугерише процес изградње песме, али и

умногоне сумира основне ауторкине мисли о писању. Наиме, ова песма је дословно изокренута „грађевина“, при чему се речи нижу одоздо навише: „Прва реченица је темељ; цео текст и терет леже на њој. Зато она мора да буде на чврстом, на дну странице“ (Шалго 1986: 44). Песникиња до краја згушњава језик; премда се испрва чини да се песма отргла контроли и да се читав стиховни конгломерат изврнуо наопачке, ствар је сасвим супротна. Ауторка овим гестом у формалном смислу обезбеђује поезији стабилно, чврсто место на самом крају збирке, иако је садржај овог текста управо о уметничкој варљивости и песниковом емоционалном расулу пред празним папиром, пред *животом на столу*. Намеће се став да песник, заједно са својом песмом, мора да расте постепено. Са сумњом да можда није рекла све, Јудита Шалго овиме не само да затвара своју последњу песничку збирку, већ, чини се, у многоме и своју песничку мисију на земљи.

Анализирана жанровска хибриднаост као једна од доминантних особина стваралаштва Јудите Шалго није заступљена само у оквиру њеног свесно моделованог и публикованог стваралачког опуса, него представља и основну логику постхумно објављених текстова из ауторкине литерарне заоставштине – чији је приређивач био њен супруг, Зоран Мирковић. У наставку рада покушаћемо да ову проблематику тумачимо на примеру књиге *Хроника* (2007), која се заснива на својеврсном колажу текстова различитих жанрова, писаних у различито време и за различите потребе.

Уколико бисмо покушали да одговоримо на питање од чега се састоји *Хроника* Јудите Шалго, јасно би се наметнула најпре есејистичка форма којом започиње ова књига, а затим низ „бележака из радног дневника“, знатан број „идеја за причу“, различити фрагменти, интервјуи, говори писани за посебне прилике, приповетка „Минотаур“, две песме, као и неколико фотографија којима је пропраћена цела књига. Чињеница да текстови свој семантички потенцијал не исцрпљују само сопственим језичким гестовима него и местом, позицијом коју заузимају унутар *Хронике*, сведоче о томе да овде није реч о једноставном избору текстова из заоставштине Јудите Шалго, него да постоји нека врста унифициране, обједињујуће идеје којој стреми *Хроника* у целини.

Приређивач али и коаутор *Хронике*, Зоран Мирковић, и сâм наговештава да је питање комбинације текстова било од изузетног значаја, а да је главни циљ да: „Јудита ствара роман ЈУДИТА“ (Шалго 2007: 24). Тиме се проширују могуће стратегије читања, па се од, никада сасвим неутралног, избора текстова из заоставштине долази до готово лирског романа као хибридног жанра у којем је главни лик сама Јудита. Монтажни поступак, како

на плану целине тако и на плану сваког појединачног сегмента, доноси психолошку, емоционалну, интелектуалну и уметничку слику о Јудити и/или Јудитину аутослику, односно биографију и/или аутобиографију „посебне врсте“ – за коју и сâм Мирковић тврди да је конципирао на основу фрагмената из супругине заоставштине.

Специфичност ове (ауто)биографије везана је, пре свега, за вишегласје у којем је исписана:

„По сопственој замисли и на свој ризик, с мешавином стида и задовољства, монтирао сам делове у целину, а од оних које није стигла да доради начинио сам спојнице по њеним упутствима из забележака. Онде где је текст био површно обрађен, оставила је упутства где се одређени подаци могу наћи. Те спојнице обележио сам курзивом. [...] Загонетка је у томе што је и она неке делове обележила курзивом и сада није могуће одвојити мене од ње. Тако сам ја себе поново спојио са њом у тексту и тај брак није могуће више икада раскинути. [...] Нема начина да се утврди, у овом последњем покушају да се за њу вежем, где је она и где престаје, ако уопште престаје, и где почињем ја.“ (Шалго 2007: 24-5)

Поред тога што је немогуће утврдити који редови су изворно потекли од стране Јудите Шалго а где су „спојнице“ које је у приређивању правио Мирковић, у конституисању њеног лика учествују и Вујица Решин Туцић, својим опроштајним текстом, али и бројни други *коаутори* (Ђорђе Писарев, Радмила Гикић-Петровић, Владислава Гордић)², који су у различитим интервјуима правили сопствене референтне системе за маркирање важних поетичких, али и политичких стремљења ове ауторке. Овом полиперспективом као јединим пожељним говором о Јудити Шалго, макар на плану форме, остварује се објективизација субјективног која је нарочито актуелна у авангардним, пре свега, надреалистичким тенденцијама. Са друге стране, многостраношћу у приступу *феномену Јудита Шалго* упућује се на можда главну интенцију *Хронике*: овај колаж текстова нема за циљ да подигне споменик и да тако афирмише некакву хегемону слику о неоавангардној ауторки, ма каква она била. Напротив, флукуацијом различитих гласова од којих је ипак најприсутнији глас саме ауторке, она се и у постхумно

---

² О важним особинама *Хронике* Јудите Шалго, као и о улози „делимичних коаутора“ међу које сврстава и критичаре и новинаре, пише Драгана Белеслијин у есеју „Књига о Јудити између апокрифа и живота“ (У: Д. Белеслијин, *Дан, контекст, брзина... ветра*, Мали Немо, Панчево, 2010, 101 -105).

објављеним текстовима појављује кроз један наглашено перформативни чин. Тиме се она одупире било каквој митизацији и стварању култа јер: „мит је најбољи начин да се човек склони из живота, створи херој, опште место“. „Имала је другачији наум. Да остане у животу.“ (Шалго 2007: 40)

Када се приступи анализи појединачних текстова из *Хронике*, постаје јасно да је њена структура још комплекснија од горе наведених начина читања. Оно што упућује на самосвојност и скривену кохерентност *Хронике* јесу бројна тематско-мотивска варирања која се постижу на више различитих нивоа. Размотрићемо само један од таквих примера који доприносе калеидоскопској игри огледања доминатних тема унутар ове само наизглед приређене књиге. С обзиром да је основна проблематика *Хронике* заснована на томе да не знамо ко у датом тренутку прича причу – аутор или приређивач, симптоматично је да управо то постаје тема уводног есеја „Јудита – једна недовршена прича“³ али и, рецимо, седме идеје за причу.

Питања конституисања списатељског идентитета⁴ важна су у целокупном опусу Јудите Шалго, а у уводном есеју *Хронике* о њима се говори посредством библијске старозаветне приче о Јудити, која је, да би спасила јеврејски народ од надлазеће пропасти, употребила чари властите лепоте и одрубилa главу Холоферну, Набукодоносоровом војсковођи, натеравши тако Асирце да се повуку. Бира се прича за коју се основано сматра да не поседује историјску основу. Историји позната имена која се помињу измештана су из сопственог простора и времена, а „хронолошко-идентитетски неред“ (Шалго 2007: 11) који карактерише ову старозаветну причу, основни је механизам на којем почива и *Хроника*. Име главне протагонисткиње библијске приче исто је као и име наше ауторке; штавише, Шалго се „вечито обнавља из те тамне али бескрајно дуге, агресивне црте карактера која је повезује са историјским библијским кореном, праузором“ (Шалго 2007: 7), док је „пастирица Јудита слична својој далекој преткињи Рахели“ (Шалго 2007: 8) – оној коју је Томас Ман описао у роману *Јосип и његова браћа*. Међутим, главно питање није везано за идентитет библијске Јудите или Јудите Шалго, него за идентитет и

³ Треба напоменути и да аутор првог есеја „Јудита – једна недовршена прича“ није јасно истакут, док други есеј под насловом „ПРИСУСТВА“ потписује Зоран Мирковић.

⁴ О проблематици списатељског идентитета у стваралаштву Јудите Шалго, исцрпно пише Силвиа Дражић у поменутој књизи *Стварни и имагинативни светови Јудите Шалго*.

аутентичност саме приче. Да ли је старозаветна прича о Јудити кривотворена и има ли Манаше, Јудитин муж, право на сопствену верзију приче? Уосталом, „чиме Јудита јемчи да је ова приповест њена?“, „а не Манашеова?“ (Шалго 2007: 18), питање је које важи за старозаветну причу у истој мери у којој важи и када је реч о начину конструкције и природи двогласног исказа аутора и приређивача унутар *Хронике*.

Свест о могућем плурализму пищевог идентитета, у наставку есеја, потпуно се преноси на причу о (не)компатибилности мушког и женског принципа, који се појављују као два типа говора, две различите представе историјског и личног памћења. У форми готово дневничког записа: „Јудита Шалго, трудна, двоструко бременита, 22. фебруар 1969“, кроз библијску слику стварања Еве од Адамовог ребра, перпетуира се али и иронизује представа жене која нужно настаје као „ДЕЛУ“ мушкарца.

„У том облику, у том ДЕЛУ мушкарца (који ме ствара ни из чега, односно разара моје биће – за њега неухватљиво, свеprisутно, стога готово и нестварно, непостојеће), сусрећемо се ја и прашина, тј. прапочетак (ништавило), моја свеprisутност. [...] Ја остајем да живим окамењена, спознавши свога творца (Бога или Адама).“ (Шалго 2007: 18)

Подривајући ставове Ота Вајнингера и његових истомишљеника који искуључиво за мушкарце везују формативни принцип, док је жена она која тежи да буде уобличена у својој расутости, аутор ових редова инсистира да је Адамово ребро само „фигура“, нека врста пренесеног говора, а да је „жена рођена из еротског доживљаја који се догодио у сну“, пре којег „Адам заправо није ни имао пол“ (Шалго 2007: 18). Тиме се намеће поставка да је жена створена из „љубавног и/или стваралачког чина“, спајањем, сусретањем женског тела и мушког духа, а да је сва „женска историја“ и њено „трајање“ садржано у мушком духу. После тог љубавно-стваралачког чина, жена је преображена; штавише, она може током њега и да умре, „смрт је само део тог преображаја“ (Шалго 2007: 19). Завршавајући овај есеј речима: „Из Јудитиних списа изабрао, саставио, кривотворио њен муж“ (Шалго 2007: 19), иронијски пасаж о женској немогућности да дисциплинује и уреди свет своје имагинације, и да је за то неопходна интервенција мушкарца, добија још једно своје иронијско наличје, које је потврђено и женско-мушким двогласом на којем се заснива читава *Хроника*.

Занимљиво је и поклапање да је противречна позиција коју има Јудита Шалго унутар постхумно објављене *Хронике* била, имплицитно, једна од њених тема, изнесена под насловом „Интервју“, у оквиру седме идеје за

причу. Ту је реч о потенцијалној причи чија тема би била остарели писац који умире за време давања интервјуа, и „од првог лица једине, постепено прелази на треће.“ „Он све мање говори о себи, а све више даје сећања о себи, и то не своја, већ туђа. На крају помиње себе именом и презименом. [...] Писац још говори, али гледалац зна да је он већ мртав“ (Шалго 2007: 53). Тако се и у *Хроници* ауторски текстови постепено преобликују у сведочења о сопственом стваралаштву – Јудитин глас удружује се са гласом приређивача, коментатора, чиме се на концептуалном нивоу постиже виталност сећања, али се упућује и на немогућност њеног потпуног присуства и сведочења.

Напоредним постављањем фикционалног (које би представљало Јудитине ауторске текстове) и фактографског (које је везано за приређивачев интимни покушај сведочења о Јудитином животу) у оквиру *Хронике*, иронизује се поступак контрапунктирања симболичне представе и животног податка. Превасилажење поезије у стварности, као једна од важних авангардних интенција којој су тежили и Растко Петровић и Милан Дединца, овде се остварује како на плану целине, тако и на плану Јудитиних појединачних текстова: „У ткању те спреге личног и објективног, она је показала изузетно мајсторство; историја задобија блискост личног, непоновљивог, а њен живот ауру мита и зрачење вечито људског на прошло, будуће и садашње време, неухватљиво време стварања приче“ (Шалго 2007: 24). У вези са тим, намеће се и кључно питање *Хронике* које није шта значи књижевно дело, него како оно настаје, шта је оно што му претходи.

Мирковић тврди да „није могуће на плану чистог концепта наћи у историји литературе такав спој између мртве списатељице и њеног живог сапутника у уметничком делу“ (Шалго 2007: 25). Оно што се може пронаћи у, опет, авангардној традицији, јесу књиге које свој уметнички потенцијал, између осталог, заснивају на дискрепацији између аутора песама и приређивача, који и јесте и није иста особа. То би, рецимо, био случај са аутопоетичким избором из поезије Милана Дединца, *Од немила до недрага*, где разликујемо Дединца, писца пропратних текстова, и Дединца, аутора песама. Читава књига обележена је тензијом, несразмером као последицом немогућности да се приређивач врати у онај имагинативни, духовни, стваралачки оквир из којег је као младић писао песме, да оживи ону многострукост идентитета, бивших *ја* које је напустио. Такође, песнички субјект у збирци-плакети *Мртве рукавице* Риста Ратковића (1927), већ на самом почетку предговора доводи у питање ауторство сопствених стихова. Стихове ту заправо приређује/ тка/певуши фантом-баба, а лирски субјект

истиче да су „многи од тих стихова били некада предвиђени за ову књигу а сад ми се чини да их је боље цитирати онако како их је употребила фантом-баба“ (Ратковић 1927: 6). У сва три наведена случаја, несагласност ауторског гласа са самим собом упућује на то да постоји нека Другост која измиче, и која тако не дозвољава да се поврати замишљена, идеална целовитост. Код Дединца, та Другост представља немогућност достизања линеарног, уређеног сећања које би обезбедило веродостојност аутобиографије *Од немила до недрага*; код Ратковића Другост је изражена мотивима мртве жене, мртве сестре и мртвог оца; док је у *Хроници* Другост везана за потребу да се, посредством необјављених текстова Јудите Шалго, створи нека врста аутослике ауторке која не жели да опцрта координате своје поетике, него да истакне да су оне увек у процесу ре-креације. Да је ова игра конституисања лика Јудите Шалго кроз њену литерарну заоставштину свестан чин, говори индиректно и Зоран Мирковић. Не само да је дорађивао пронађене рукописе своје жене, него је и белешке о томе „уништио да би заменио траг“ (Шалго 2007: 25), доводећи опет и то, на другом месту, у питање: „Откуд знате да говорим истину?“ (Шалго 2007: 26).

Овакво разумевање изразито фрагментарне грађе која припада различитим типовима дискурса (есеј, фрагменти, дневнички записи, приповетка, песме, интервјуи, говори) могло би да одговара потенцијалној промени парадигме у поетици Јудите Шалго. Наиме, о смислености ове промене са опрезом говори и приређивач, који је, тумачећи одређен број прецртаних концепата пронађених у ауторкиној заоставштини, узео у обзир и могућност да је она „једноставно схватила да је време литературе техничких досетки и вратоломија прошло и да се литература враћа човеку, психологији, ликовима, животу“. „Њени омиљени писци су Иво Андрић и Александар Тишма“ (Шалго 2007: 26).

Тако би *Хроника* подразумевала неку врсту постхумног помирења између неоавангардне праксе и потребе да се она осмисли и артикулише кроз аутентичну слику света, који је преображен раскошном имагинацијом ауторке. Слична је ситуација и када је њен поетски опус у питању: у последњој збирци, поред очигледне језичке заокупљености која је у складу са неоавангардним тенденцијама, долази и до значајније обнове лирске интонираности и рехабилитације интимног доживљаја света.

Маја Ј. Медан, Катарина Н. Пантовић

GENRE HYBRIDITY IN THE WORK OF JUDITA ŠALGO

Summary

This paper deals with the genre ambiguity and hybridity found in the work of Judita Šalgo (1941-1996), with an emphasis on its position within the European (neo) avant-gardistic tendencies. During the 60s and 70s of the 20th century, the neo avant-gardistic movement produced progressive and engaging artistic practices all across former Yugoslavia, which were a response to the specific social and political environment. Therefore, it is of vital importance to enlighten the poetical and performative strategies used by J. Šalgo, through which the presence of the lyrical substrate is also preserved. This issue will be analysed on the example of two poetry collections, *67 minuta, naglas* (*67 minutes, out loud*, 1980) and *Život na stolu* (*Life on the Table*, 1986), whereas the second part of the paper will discuss the posthumously published prose piece *Hronika* (*The Chronicle*, 2007). As we will point out in the paper, *Hronika* presents a form of a posthumous conciliation between the neo-avant-garde practice and the need for its creation and articulation through an authentic image of the world, transformed via the vivid imagination of the author. It is similar when it comes to her poetry: her last poetry collection, apart from the apparent occupation with the neo-avant-garde language and structure of the text, introduces a significant renewal of the lyrical tone and of the intimate experience of the world.

Keywords: Judita Šalgo, genre hybridity, neo-avant-garde, performativity, authorship, identity.

ИЗВОРИ

Шалго, Ј. (1980). *67 минута, наглас*. Нови Сад: Матица српска.

Шалго, Ј. (1986). *Живот на столу*. Београд: Нолит.

Шалго, Ј. (2007). *Хроника*. Нови Сад: Студентски културни центар.

ЛИТЕРАТУРА

Белеслијин, Д. (2010). *Дан, контекст, брзина... ветра*. Панчево: Мали Немо.

Дражић, С. (2013). *Стварни и имагинативни светови Јудите Шалго*. Нови Сад: Футура публикације.

Негришорац, И. (1996). *Легитимација за бескућнике*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада.

Ратковић, Р. (1927). *Мртве рукавице*. Београд: Заштита.

Стојановић Пантовић, Б. (2012). *Песма у прози или прозаида*. Београд: Службени гласник.

Ingenschau, D. (1982). „Poesie des Deskriptiven“. *У: Lyrik und Malerei der Avantgarde*. Hrsg. R. Warning und W. Wehle. München: UTB.

Мирсада С. Зукорлић*
Универзитет у Београду, Учитељски
факултет
Наставно одељење у Новом Пазару

UDK: 37:316.77
DOI: 10.19090/gff.2022.2.91-102
Originalni naučni rad

РЕФЛЕКСИЈЕ КОМУНИКАЦИОНИХ КОМПЕТЕНЦИЈА КАО ОСНОВЕ ЗА ИЗГРАЂИВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ УЧЕНИКА

У раду су представљени резултати теоријске анализе међусобне условљености нивоа развијености комуникационих компетенција и социјалне компетенције ученика. Од школе се очекује да свој начин рада са ученицима прилагоди новим потребама, како би се из низа индивидуалних и социјалних способности (потенцијали) развили поједини сегменти као капацитет за социјалну успешност, односно као социјална компетентност. Један такав сегмент је комуникацијска компетентност. У том смислу, указаћемо на то да развијеност комуникационих компетенција ученика чини основу за развој способности које су повезане са њима и које се на њих надовезују: социјалне, радне, професионалне, акционе, креативне, интелектуалне... Развијеност социјалне компетенције ученика увек подразумева да он има изграђене комуникационе компетенције, јер без њих не би могао да се афирмише у социјалном окружењу. Рад има за циљ да се идентификују и на увид пруже одређене димензије комуникационих компетенција (садржајна, ниво интеракције и емоционална) и како оне утичу на социјалну (интерперсонална) компетенцију ученика. У прилог томе, дајемо и препоруке за повећање ефикасности рада школе у циљу унапређивања социјалних компетенција ученика.

Кључне речи: комуникационе компетенције, социјална компетенција, школа као социјални контекст.

УВОД

Савремена педагошка наука (комуникативна, еманципаторска) сматра комуникацију, интеракцију и међуљудски однос суштинским одликама васпитања. Педагошка комуникација све више добија на значају и постаје кључна карика развоја процеса васпитања и образовања. Ученик у савременој школи постаје активни субјекат васпитног процеса, добија простор за

---

* mirsada.ljajic@uf.bg.ac.rs

индивидуални развој и самоостварење, „учи за живот“, развија своје самокомпетенције и социјалне компетенције, док се наставник профилише као организатор, медијатор, посредник, саветник.... На развој компетенција ученика (интраперсоналне и интерперсонале) потребно је утицати целисходно, испланирано, адекватним методама, средствима и садржајима – што нам указује на једну веома значајну димензију компетенција – васпитљивост (Zukorlić, 2016:98). Развој вештина или способности социјалне компетенције примарни су задатак педагошког процеса. За њих важи да се уче из искуства јер оно може „утицати на развој сваког појединца само ако своје искуство појединац хоће и може самовредновати да би утврдио како ће убудуће – у сличним ситуацијама – поступати боље“ (Bizjak i sar., 2007,prema Maričić, 2017:15). Другачије речено,за изграђивање и устаљивање пожељних облика социјалног понашања посебан значај има васпитни амбијент, као и модели важних особа из окружења. Изграђене, социјалне компетенције остају трајни хумани потенцијал сваког појединца и омогућавају, најшире гледано, делотворно функционисање појединца у социјалном контексту (Brdar, 1993). Став низа аутора је да је суштинска карактеристика концепта социјалне компетентности бављење ефикасношћу интеракција појединца са социјалним окружењем (Wine & Smye,1981; Šimić-Šašić, 2011; Zukorlić, 2017). Социјална компетенција је сумарни појам који одражава процену о општем квалитету понашања појединца у социјалним ситуацијама. Њене битне одреднице су: култура комуникације, ненасилно решавање проблема, способност за кооперацију и тимски рад, способности за исправно деловање и конструктивно опхођење са многостраношћу приступа, способност перцепције и самопрезентације, способност сагледавања глобалне перспективе.... (Florić, 2006). Како ће појединац деловати и како ће се понашати у одређеној ситуацији зависи, између осталог, од његовог опажања средине, могућности које му она нуди и захтева које му поставља – **путем комуникације**. Она (комуникација) је уједно и средство помоћу кога појединац делује у социјалним односима. Тако да развијеност социјалне компетенције ученика увек подразумева да он има изграђене (усавршене) комуникационе компетенције, јер без њих не би могао да се афирмише у социјалном окружењу. У овој чињеници управо препознајемо међусобну условљеност развијености комуникационих и социјалних компетенција ученика. Међутим, у литератури се често може наићи на поистовећивање комуникационих компетенција са социјалним компетенцијама. Ово преклапање „проистиче из чињенице да је језичка комуникација потпомогнута

невербалним знацима најприсутније социјалне интеракције. Поље интерперсоналних односа саздано је од симболичке размене, па зато комуникациона компетентност и представља централни и највише изучаван аспект социјалне компетентности“ (Zlatić i Vjekić, 2007:127). Комуникациона компетентност дефинисана је као способност примене језика и невербалног понашања како би се пренело значење порука и остварила делотворна комуникација у социјалним односима (Wilkinson, 2001). Комуникационе компетенције су ужи појам у оквиру појма социјалних компетенција и сматрају се њиховим главним аспектом.

КОМУНИКАЦИОНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ КАО ОСНОВА ЗА РАЗВОЈ И ГЛАВНИ АСПЕКТ СОЦИЈАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ УЧЕНИКА

Комуникационе компетенције ученика су вишедимензионалне и подразумевају један кохерентан систем знања, вештина, навика, способности (вербалне и невербалне комуникације, емпатије, активног слушања, разумевања, контроле емоција, флексибилности, високог нивоа интеракције...) које су у функцији успешног комуницирања ученика у социјалним односима. Оне су повезане са другим компетенцијама и аспектима њихове личности. По дефиницији коју је дао Паркс комуникациона компетенција је способност појединца да оствари своје циљеве до одређеног степена које намеће социјална ситуација, али без угрожавања њихове способности да испуне остале субјективно много важније циљеве (Parks, 1994). Како наводи Реардон, комуникациона компетентност се схвата као ниво оспособљености појединца да своје понашање примери ситуацији и оствари своје индивидуалне и релацијске циљеве. На основу дате дефиниције може се уочити да се компетенција описује као релативна величина. Комуникациона компетенција није нешто што је присутно или одсутно у апсолутном смислу речи, већ варијабла, коју свако поседује на одређеном нивоу. То значи да комуникациона понашања могу бити мање или више компетентна у социјалним односима, ситуацијама и уз постојеће учеснике. Код неких ученика ниво развијености комуникационе компетентности заслужује пролазну оцену, док неки ученици поседују задивљујућу способност да се понашају у складу са карактеристикама ситуације. Такође, комуникациона компетенција указује на успешност којом ће неко остварити своје индивидуалне и релационе циљеве у интеракцији. То значи оспособљеност појединца да уз остваривање својих циљева истовремено настоји да остали учесници интеракције постигну жељене циљеве. У интеракцији са људима,

важнија ствар од остваривања властитих циљева јесте успостављање и одржавање односа (Reardon, 1998). Анализирајући комуникативне компетенције канадски истраживачи Канејл (Canale) и Свејн (Swain) су утврдили да оне имају четири димензије: граматичку (односи се на лингвистичку компетенцију и обухвата граматичка и лексичка правила); социолингвистичку (односи се на разумевање друштвеног контекста у којем се одвија комуникација и укључује односе, информације којима располажу учесници у комуникацији); дискурзивну (односи се на интерпретацију појединих елемената поруке с обзиром на њихову међуповезаност) и стратегијску (односи на стратегије које учесници у комуникацији користе да започну, заврше, одрже, поправе и усмере комуникацију) (Richards & Rogers, 2001:160). Развој комуникационих компетенција ученика није једини и главни циљ, већ њихов развој уједно представља основу за развој других способности које су повезане са комуникационим компетенцијама и које се на њих надовезују: професионалне, радне, акционе, социјалне, креативне, интелектуалне... (Jovanović, 2004). Да би се развиле и усталиле комуникационе компетенције (као основа за изграђивање социјалних компетенција), као и социјалне диспозиције (као резултат развијености комуникационих компетенција који је евидентан у социјалним односима) потребно је да деца/ученици буду у прилици да их испољавају. Нпр. сарадња, одговорност и емпатија се развијају интензивније уколико се испољавају у стварним контекстима, па је зато потребно обезбедити повољан и подстицајан амбијент. Тако и испитивање социјалне компетенције треба везати за контекст у коме се испољава и сагледати свеукупне услове у којима се од ученика очекује адекватно понашање (Spasenović, 2004). Према дефиницијама које су дали поменути аутори (Parks, 1994; Reardon, 1998; Canale&Swain, 1980; Richards & Rogers, 2001; Wilkinson, 2001; Jovanović, 2004; Spasenović,2004) можемо уочити да се комуникациона компетентност појединца своди на његову оспособљеност да комуницира на одговарајући начин (при чему њихов развој није једини и главни циљ, већ су оне основа за развој других способности), да путем комуникације остварује своје циљеве, али не на уштрб оставривања циљева других учесника у комуникацији. Захваљујући овој компетентности, односно сходно нивоу развијености појединих димензија комуникационих компетенција (садржајна, ниво интеракције и емоционална) појединац успешно оставрује своје социјалне улоге. У наставку разматамо зачај појединичних димензија комуникационе компетенције за развој социјане компетенције ученика у школском окружењу.

Садржајна димензија комуникационих компетенција се првенствено односи на јасноћу поруке коју појединац шаље као и оне коју прима од пошиљаоца. Разумевање је прва последица успешне комуникације и подразумева тачност примања садржаја, поруке, информације. Ово има посебан значај за васпитно-образовни процес и његове учеснике и то на свим релацијама комуницирања (ученик-наставник, наставник-ученик, ученик-ученик...). Садржаји који се размењују приликом комуникације састоје се из елемената тј. знакова који могу бити у облику гласова, речи, реченица, бројева, симбола итд. У васпитно-образовном процесу ови знакови теку од наставника према ученику и обрнуто, могу да теку и од ученика према ученику, међу наставницима, између наставника и родитеља, па се тако остварује и реализује овај процес. Постоје вербални знакови и невербални (гестови, мимика, радни захвати, међуљудско понашање итд). Када наставник жели да презентира ученицима наставне садржаје, он их мора претворити (обликовати) у одређене знакове. Дакле, мора их кодирати. Када вербално саопштава наставне садржаје, наставник садржај претапа у говор, тј. низ речи. Док слуша наставниково излагање, ученик врши декодирање, односно наставникове речи претвара у свој садржај. Он придаје значење наставниковим речима. Када ученик наставниковим речима прида исто или слично значење, он га је разумео и обрнуто. Што је већа подударност у придавању значења садржајима, већи ће бити степен међусобног разумевања. Дакле, употреба знакова који имају исто значење за оног ко их упућује и оног ко их прима је главна одредница успешне комуникације са садржајног аспекта. Као таква “претпоставља да и наставници и ученици разумеју комуникационе знакове и симболе, што је битна претпоставка њихове равноправне и стваралачке сарадње, али и укупне успешности у наставном раду”(Kulić i Despotović, 2004:194). Спитзберг комуникацину компетентност дефинише као „способност појединца да добро комуницира са другима“ (Spitzberg, 1998:68). По њему, термин „добро“ се односи на тачност, јасност, разумљивост, кохерентност, стручност, ефикасност и прикладност. Комуникација утолико успешнија, уколико се служимо терминима и изразима тачних значења (Bratanić,1990). Онда када ученик не располаже довољном залихом знакова потребном за разумевање наставниковог говора постоји могућност неадекватног декодирања наставникове поруке и неразумевања наставниковог говора. То за наставника, који располаже много богатијом залихом знакова у односу на ученика, значи да своје излагање мора прилагодити учениковој залихи уколико жели да га ученик разуме.

Истовремено, за добар пријем садржаја потребна је: отвореност свих чула (активно слушање, пријем и одашиљање невербалних сигнала); когнитивна укљученост; емоционална усклађеност; као и активно учествовање (Suzić, 2003). Управо су квалитети доброг слушаоца предмет интересовања и истраживања многих аутора. Тако Брилхарт и сарадници резимирају предуслове ове садржајне димензије комуникационе компетенције: “добар слушалац посвећује пажњу контексту у коме је нешто речено; добар слушалац посвећује пажњу осећањима говорника; када се код говорника појаве збуњујућа места, добар слушалац поставља питања, како би му све било јасно; тишину и паузе треба интерпретирати исправно, једном као сметњу, а други пут као мотивисање учесника у комуникацији” (Suzić, 2003:258).

Сасвим је довољно истаћи да ће изграђена садржајна димензија комуникационе компетенције ученика допринети равноправној и стваралачкој сарадњи, али и укупној успешности у наставном раду. У просоцијалним интеракцијама вршњака остварује позитивна интелектуална размена међу њима, што је битан предуслов успешнијег савладавања наставног градива. Значај вршњачке интеракције у процесу образовања долази до изражаја када се ситуације учења организују, тако да ученици раде у паровима или малим групама. Да би се добро заједнички функционисало потребно је активно слушање, осетљивост за туђе потребе, разумевање перспективе другог, спремност за помагање итд. Зато су такве ситуације погодне за испољавање и развијање социјалних вештина (Spasenović, 2004).

Анализирајући *нивое интеракцијске повезаности* као димензију комуникацијске компетенције, ауторка Братанић издваја четири кључна и то: ступањ физичке присутности; акцијско-реакцијско комуницирање питање-одговор; емпатијско комуницирање и дијалог (Bratanić, 1990). Најнижи ниво интеракције је физичка повезаност при чему наставник успоставља са ученицима комуникацијски однос невербалним знаковима, тј. на основу своје присутности. Невербално понашање наставника (физичко присуство) претходи вербалној комуникацији са ученицима. Ако ју је наставник реализује површно, незаинтересовано, ако му није стало до одговора ученика, интеракција остаје на најнижем ступњу. Уколико уследи вербална комуникација у којој наставник поставља питања и тако активира ученике – добија одговоре, реч је о следећем (вишем) ступњу интеракцијске повезаности, тзв. акцијско-реакцијско комуницирање питање-одговор. Виши ниво интеракције у настави од акцијско-реакцијског комуницирања је емпатијско комуницирање. На овом нивоу бар једна особа (углавном то буде

наставник) може емпатијски да комуницира. Претпоставка је да наставник добро познаје своје ученике и да начин комуницирања прилагођава њима. На овом нивоу интеракцијске повезаности у настави постоји могућност васпитног деловања. То значи да када наставник са учеником комуницира на емпатијском нивоу, комуникација се одражава на његово задовољство, утиче на његове ставове и вредности, подстиче га на активности без које нема учења као ни васпитног процеса. Најбољи васпитни ефекти постижу се када је емпатијско комуницирање обострано. То значи да наставник и ученик знају емпатијски саслушати један другог, поставити се у туђ положај и проблем сагледати са становишта друге стране. Ово је највиши ниво у комуницирању, тзв. дијалог – идеал људске комуникације. Дакле, „што се комуникација у процесу васпитног дјеловања одвија на вишем нивоу интеракцијске повезаности, и васпитно ће деловање бити успјешније“ (Bratanić, 1990:77). Емпатија, као показатељ највишег нивоа комуницирања је по истраживањима (Gojkov i Stojanović, 2015; Zukorlić, 2012) важан фактор успешне сарадње и узајамног задовољства ученика и наставника, као и кључна компонента педагошке комуникације (Zukorlić, 2016). Изграђивање и развијање вештина и способности емпатијског комуницирања, битан су услов успешне сарадње и узајамног задовољства наставника и ученика. Важан принцип педагошке компетенције је поштовање туђег мишљења. Наставник је некад убеђен у то да је његово мишљење безусловно и једино тачно, посебно у оцењивању ученика и њихових квалитета. Игнорисање мишљења ученика, њиховог схватања доста је честа појава. Али пракса показује парадоксалну ствар: у већини случајева наставничка очекивања и предвиђања у односу на децу не одговарају реалности. Познати руски теоретичар Сергејев то објашњава тако што сматра да код великог броја педагога није развијена најважнија професионална особина која је непходна у процесу педагошког рада – епатија, способност схватања и разумевања другог човека (Sergejev, 2004). Емпатија као битна компонента педагошке компетенције наставника у функцији је бољег упознавања личности ученика, његових осећања, како би наставник могао ускладити своје понашање и васпитно деловање. Ово за наставника представља посебно важан захтев јер у свом понашању мора уважавати осећања ученика, а и да својим понашањем изазове пожељно понашање ученика. Развијање емпатијске способности помоћи ће наставнику да открије скривене мотиве учениковог понашања, да у складу са тим адекватно поступи. Када наставник створи слику о ученику на основу онога што се види споља, може се десити да погрешно протумачи његово понашање. Међутим, ако

наставник открије праве мотиве учениковог понашања, можемо рећи да га је разумео (Bratanić, 1990). Дакле, разумевање ученика је кључно како би наставник адекватно васпитно деловао на њега. Постизање сарадње и задовољства у међуученичкој интеракцији (однос равноправних), која је подједнако важна као и интеракција наставник-ученик, могуће је ако се демократизује клима у разреду. Демократска клима доводи до богатијих социјалних размена у процесу наставе. Повољан амбијент, заступљеност интерперсоналне комуникације, емпатијско комуницирање у одељењу погодан су миље и за остваривање бољих ефеката у настави.

У циљу разматрања *емоционалне димензије* комуникацијских компетенција као аспекта социјалних компетенција, кренућемо од Големановог становишта да је за потпуно остварење личности потребна емоционална интелигенција – способност да се саосећа са другима, процењује, стварају добри односи, да се буде привлачан – као и друге емоционалне вештине које су пресудне да се неко заиста уклопи у друштво и буде успешан, а тиме користан како себи тако и околини (Goleman, 2002). Од *контроле емоција* или *афективног тона* у комуникацији између ученика и наставника, између самих ученика, као и међу наставницима зависи квалитет успостављених интеракција. Односно, социјална компетентност обухвата и емоционалну интелигенцију. Емоционална интелигенција је способност доброг управљања лошим расположењима и способност контроле нагона, као и знање о томе шта други осећају (емпатија), добро слагање са другима, управљање емоцијама у комуникацији, способност уверавања и вођења других. Она укључује знање о ономе шта осећате и промишљање сопствених осећаја при доношењу одлука у животу. Емоционална интелигенција значи и да је појединац мотивисан и остаје пун наде и оптимистичан и онда кад доживљава неуспехе на путу до остварења неког циља (Ibidem, 2002). Емоционална компетенција подразумева оспособљеност ученика да разуме властите емоције и емоције других, да влада својим емоцијама, да их усавршава и користи у животним ситуацијама. Од емоционалних способности велики значај имају: препознавање својих и туђих емоција, самопоуздање, контрола ометајућих емоција, емпатија и алтруизам, флексибилност у прихватању промена, отвореност за нове идеје. Наведене способности ће се најбоље развијати кроз кооперативно учење за које важи да је ученик у прилици да се бави својим и туђим емоцијама. Тервел и сарадници су истраживањем утврдили да су ученици који су обучавани комуникационим вештинама везаним за сарадњу и давање објашњења током рада у малим

групама, били много кооперативнији и давали су више објашњења него њихови вршњаци из контролне групе (Terwel et al., 2001).

Када је реч о емоционалној клими васпитно-образовног процеса, треба истаћи да она „представља афективни однос између наставника и ученика(осећај властите вредности, самопоштовање, слика о себи, осећај угодности или неугдности, сигурности или несигурности, слободе и неслободе, страха и симпатије, љубави и мржње, досаде и одушевљења)“ (Marković, 2018:47). Њу у већој мери детерминише наставникова личност. У зависности од васпитног стила наставника, тј. да ли је наставник демократског типа, либералног или ауторитарног, зависиће и емоционална атмосфера у разреду. Она може бити сентиментална (емоције варирају од јако позитивних до јако негативних), топла (уравнотежена) и хладна (с висине на дистанци). Топла клима у разреду највише одговара ученицима, јер се заснива на емоционалној усклађености, на уравнотежености свих учесника комуникације. У таквој атмосфери учесници наставног процеса су спремни да поднесу емоције које ће уследити током комуникације, као и то да доживљене емоције неће прећи праг толеранције, неће изазвати ометајуће емоције и угрозити когнитивну и акциону укљученост учесника (Suzić, 2005.) Роџерс наводи особине наставника и квалитете његовог рада који утичу на стварање климе погодне за самоактуелизацију ученика: суочавање с проблемом, конгруентност наставника, безусловна наклоност, емпатично разумевање и доживљај ученика (све наведене особине наставника ученици доживљавају као такве) (Rodžers, 1985). Отворена, јасна, ефикасна, квалитетна комуникације између наставника и ученика покреће развој комуникационих компетенција и представља одлучујући корак у развоју социјалне способности (сагледавања туђих осећања, комуникације „очи у очи“, способност разумевања, сарадње, сагледавање потреба других итд).

ЗАКЉУЧАК

На основу анализираних литературе јасно је да развој комуникационих компетенција није сам за себе циљ, већ да служи развоју других способности које су повезане са њима и које се на њих надовезују, као и да су све три анализираних димензије комуникационих компетенција обједињене конструктом социјалне компетенције. Будући да комуникациона није нешто што је присутно или одсутно у апсолутном смислу речи, већ варијабла, коју свако поседује на одређеном нивоу и комуникациона понашања могу бити мање или више компетентна у социјалним односима. Закључујемо да у

школи, као васпитном и социјалном миљеу, поред одређених знања и вредности које су уткане у наставни програм, и општа атмосфера доприноси развоју социјалне компетенције ученика. Ово даље значи да се одређени облици социјалног понашања не могу научити искључиво поучавањем већ из искуства, тако да посебан значај имају васпитни амбијент и модели важних особа у њему. У том смислу, нагласак је на креирању наставне атмосфере (социоемоционална клима) као и на изради школског курикулума. На првом месту, то подразумева однос наставника према раду који ће стварати климу тоpline, поверења, сарадње и обогаћивати интеракцију између њега и ученика, међу ученицима. Он је модел ученицима јер његово понашање снажније делује на ученике од вербалних инструкција. То такође значи и дидактичко-методичку спремност наставника. Конкретно, наставник је, приликом планирања наставног процеса, у обавези да „уклони могуће сметње развоју социјалних компетенција ученика. Наиме, нужно је нагласити когнитивне циљеве, али оне који не заклањају социјалне циљеве и социјално учење уопште, односно нужно је усмеравати изразито когнитивне приступе према развоју социјалних компетенција” (Jurčić, 2010: 205). Усвајање и развијање социјалних и академских знања и вештина треба бити интегисано у свакодневне васпитно-образовне активности школе.

Mirsada S.Zukorlić

REFLECTIONS OF COMMUNICATION COMPETENCIES AS A BASIS FOR BUILDING STUDENTS' SOCIAL COMPETENCE

Summary

The paper presents the results of the theoretical analysis of the interdependence of the level of development of communication competencies and social competence of students. The school is expected to adapt its way of working with students to new needs, in order to develop certain segments from a number of individual and social abilities (potentials) as a capacity for social success, ie as social competence. One such segment is communication competence. In that sense, we will point out that the development of students' communication competencies is the basis for the development of skills related to them and related to them: social, work, professional, action, creative, intellectual ... The development of students' social competencies always means that he has built (perfected) communicative competencies, because without them he would not be able to affirm himself in the social environment. The aim of the work is to identify and provide insight into certain dimensions of communication competences (content, level of interaction and emotional) and how they affect the social (interpersonal) competence of students. In support of this, we also give

recommendations for increasing the efficiency of school work in order to improve the social competences of students.

Key words: competencies, social competence, school as a social context

ЛИТЕРАТУРА

- Bratanić, M. (1990). *Mikropedagogija – interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brdar, I. (1993). Što je socijalna kompetencija? *Godišnjak Zavoda za psihologiju* (13–22), Sveučilište u Rijeci.
- Goleman, D. (2002). *Emocionalna inteligencija*, Beograd:Geopoetika.
- Goleman,D. (2014). *Socijalna inteligencija*, Beograd:Geopoetika.
- Gojkov,G., Stojanović, A. (2015). *Didaktičke kompetencije i evropski kvalifikacioni okvir*, Beograd:Srpska akademija obrazovanja.
- Jovanović, B. (2003). Pedagoško komuniciranje, U: Jovanović (ured.) (2003). *Komunikacija i mediji*, (266-279). Učiteljski fakultet u Jagodini, Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu.
- Jurčić, M. (2010). „Nastavni kurikulum kao poticaj razvoju socijalnih kompetencija učenika“. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 205 – 217, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Knežević-Florić, O. (2006). Pretpostavke teorije komunikativne akcije kao moguća osnova pedagoške komunikacije. U:Jovanović (ured.) (2003). *Razvijanje komunikacionih kompetencija nastavnika i učenika*. Jagodina – Kragujevac: Pedagoški fakultet, Filološko-umetnički fakultet.
- Kulić, R., Despotović, M. (2004). *Uvod u andragogiju*. Beograd: Svet knjige.
- Maričić, S. (2017) Samovrednovanje i kvalitet pedagoškog rada škole, *Inovacije u nastavi*, XXX, 2017/1 str. 12–24, Beograd:Učiteljski fakultet.
- Marković,M.(2018). Uloga nastavnika u stvaranju pozitivne klime u odeljenju, *Godišnjak za pedagogiju*, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet u Nišu, Departman za pedagogiju,3(2),44-56.
- Parks, R.M (1994). *Communication Competence and Interpersonal Control* u: Knapp, M.L., Miller, G. R.(ed): *Handbook of Interpersonal Communication*, London, New Delhi: Sage Publications, 589-621.
- Reardon, K. K.(1998). *Interpersonalna komunikacija*, Zagreb:Alinea.
- Richards, Jac&Rodgers, Theodore S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*, Cambridge, Cambridge Univesitz Press.
- Rodžers, K. (1985). *Kako postati ličnost*. Beograd:Nolit.
- Sergejev, I. S. (2004). *Osnovy pedagogičeskoj dejatel'nostiy*.Minsk.

- Suzić, N.(2003). Efikasna pedagoška komunikacija, *Nastava i vaspitanje*, 2-3, (254-273) Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za 21. Vijek*, Banja luka:TT- centar.
- Spasenović, V. (2004). Prosocialno ponašanje i školsko postignuće učenika, UDK 37.06:159.953.5, (131-150), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Spitzberg, B.H. and Cupach. W.R. (1989). Handbook of Interpersonal Competence Research, *Recent Research in Psychology*, Springer-Verlag, Publisher.
- Terwel, J. et al. (2001):Cooperative learning processes of students: a longitudinal multilevel perspective, *British Journal of Educational Psychology*, Vol.71, (619–645), University of London.
- Šimić-Šašić, S. (2011). Interakcija nastavnik–učenik: Teorije i mjerenje. *Psihologijske teme*. 20 (2), 233–260, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru.
- Wilkinson, C.L. (2001). Socijalna inteligencija i razvoj komunikacione kompetentnosti. *Psihologija u svet*, Vol. VI, 1, (45-60), Beograd: Kiz Art Press.
- Wine, J. D. & Smye, M. D. (1981). *Social Competence*. London: The Guilford Press.
- Zlatic, L., Bjekić, D. (2007). Istorijski osvrt na teorijske i praktične okvire razvoja komunikacione kompetentnosti nastavnika. Zbornik radova: *Obrazovanje i usavršavanje nastavnika – istorijski aspekt*, (117-134), Užice: Učiteljski fakultet.
- Zukorlić, M. (2012). *Unapređivanje komunikacije u školi*, Beograd: Učiteljski fakultet
- Zukorlić, M. (2016). Pedagoška komunikacija u funkciji razvoja socijalne kompetencije učenika. *Inovacije u nastavi*. 29 (1),(92–104), Beograd: Učiteljski fakultet
- Zukorlić, M. (2017). *Razvijanje socijalne kompetencije učenika u školi*. Beograd: Učiteljski fakultet

Zorana Kovačević*
Filološki fakultet
Univerzitet u Banjoj Luci

UDK: 821.131.1-31.09 Morante E.
DOI: 10.19090/gff.2022.2.103-112
Originalni naučni rad

PROSTOR U ROMANU *ARACOELI* ELSE MORANTE: OD RAJSKOG TOTETAKA DO PAKLA EL ALMENDRALA

Istraživanje u radu usredsređeno je na posljedni roman italijanske književnice Else Morante *Aracoeli* (1982), kroz koji se prožima tragična i pesimistična vizija života. Sveden na osnovni fabularni tok, roman je priča o putovanju u Španiju glavnog lika Manuela, koje otpočinje sa ciljem da pronađe rodno mjesto voljene majke Aracoeli, ali i da vrati smisao svom mučnom životu. Ovo oproštajno djelo Else Morante, nepravedno skrajnuto i zapostavljeno od strane čitalaca i kritike, ostavlja prostor za dalja stimulativna istraživanja, s obzirom za to da ima mnogo dodirnih tačaka sa romanima *Arturovo ostrvo* (*L'isola di Arturo*, 1957) i *Istorija* (*La Storia*, 1974). Nakon kratkog teorijskog osvrt na prostor u književnosti, te na okolnosti u kojima je nastao roman, u radu će biti prikazan prostorni okvir u kome se odvija Manuelovo životno putovanje: od rajskog Totetaka do pakla El Almendrala.

Ključne riječi: Elsa Morante, *Aracoeli*, roman, italijanska književnost XX vijeka, prostor

1. KRATAK OSVRT NA PROSTOR U KNJIŽEVNOSTI

U svom radu posvećenom književnom prostoru u svjetlu prostornog obrta Ivana Brković (2013: 115) podvlači da je zaokupljenost prostorom, prostornošću i kretanjem jedno od bitnih obilježja savremenih humanističkih i društvenih nauka, što je vidljivo u različitim disciplinama. S obzirom na činjenicu da je nauka o književnosti, poput drugih srodnih oblasti, sve do posljednjih decenija prošlog vijeka više značaja pridavala vremenu, sa izuzetkom sporadičnih i izolovanih studija, postojala je opšta tendencija zapostavljenja prostora kao teorijske kategorije. Udaljivši se od tradicionalnog pristupa, nesumnjivo značajan doprinos za potonje studije o prostoru sedamdesetih godina prošlog vijeka dali su sovjetski književni teoretičari Mihail Bahtin i Juri Lotman, posmatrajući književne tekstove kao važan faktor u kulturnoj konstrukciji stvarnosti. Dok Bahtin u svojoj ključnoj studiji

---

* zorana.kovacevic@flf.unibl.org

*Oblici vremena i hronotopa u romanu*¹ uvodi pojam hronotopa, Lotman se bavi problematikom književnog prostora u djelu *Struktura umjetničkog teksta* (1970) u kojem promatra prostor „kao konstitutivni element verbalnog umjetničkog djela” (Brković, 2013: 128). Takođe značajan korak za studije o prostoru predstavlja niz susreta organizovanih 1979. godine od strane Instituta britanskih geografa na temu odnosa književnosti i geografije.

Međutim, tek devedesetih godina XX vijeka, nakon dužeg perioda zaokupljenosti vremenom, pod uticajem globalizacije, postmodernog kapitalizma, ubrzanog razvoja tehnologije (Brković, 2013: 116), kao i postkolonijalnog uvida u raznovremenosti različitih kultura, dolazi do zaokreta, te se može govoriti o prostornom obrtu (*spatial turn*), odnosno o promjeni položaja prostora u društvenoj teoriji. Prostor postaje važan element za razumijevanje društvenih odnosa, te zanimljiva i podsticajna tema koja ostavlja mjesta za brojna razmatranja i istraživanja. Tako se pitanje prostora našlo u fokusu rada Edvarda Sodže, političkog geografa i urbaniste, u akademskim krugovima poznatog kao autora teorije *trećeg prostora* (*Thirdspace*), koji je svojim istraživanjima dao značajan doprinos prostornoj teoriji i polju kulturne geografije. Osvrćući se na pristup prostoru francuskog intelektualca Mišela Fukoa, a vodeći se konceptom prostorne trijade marksističkog urbanog sociologa Anrija Lefevra², Sodža osavremenjuje Lefevrov prostorni model, iznoseći u jednom od svojih najistaknutijih djela *Treći prostor: Putovanja u Los Anđeles i druga stvarna i izmišljena mjesta* (1996) teoriju o *trećem prostoru*. Prema Sodžinoj teoriji *prvi prostor* upućuje na objektivni, fizički ili realni prostor, *drugi* je vezan za imaginarno i subjektivno iskustvo, dok se u *trećem* istovremeno združuju realno i imaginarno, konkretno i apstrakno, objektivno i subjektivno.

2. OPROŠTAJNI ROMAN ELSE MORANTE

Period u životu italijanske književnice Else Morante (1912-1985), koji je uslijedio nakon objavljivanja romana *Istorija* (*La Storia*, 1974), bio je ispunjen prazninom, melanholijom i gubitkom vjere u društveni napredak. Kritičar Emilio

---

¹ Studija je većim dijelom napisana između 1937. i 1938. godine, ali je dovršena i objavljena 1973.

² Neizostavna literatura kritičara i istraživača koji će se kasnije pozabaviti pitanjem prostora jesu Fukov tekst *O drugim prostorima* (1967) i Lefevrova knjiga *Proizvodnja prostora* (1974).

Čeki (Bernabò, 2016: 230) smatra da je autorkin pesimizam usko povezan, između ostalog, za dešavanjima političko-društvene prirode, ali i sa događajima iz privatnog života – na prvom mjestu ubistvom književnika, režisera i kontroverznog intelektualca Pjera Paola Pazolinija, bliskog prijatelja Else Morante, koje se dogodilo početkom novembra 1975. godine, u nedovoljno razjašnjenim okolnostima. Upravo je period od 1975. do 1981, osim egzistencijalne krize, obilježen intenzivnim radom na četvrtom, posljednjem romanu *Aracoeli*³, objavljenom 1982. godine⁴. Uprkos sadržaju djela i već uveliko narušenom rapoloženju autorke, pisanje ovog romana književnici će nesumnjivo uljepšati dane i unijeti malo vedrine u njen život (Schifano, 1993: 9). Čini se da u *Aracoeli*, kroz koji se prožima tragična i pesimistična vizija života, Elsa Morante definifivno odustaje od potrage za „solidarnom i blagonaklonom publikom; kao da su je odjednom napustile sve iluzije o mogućem 'spasu' sveta o 'pozitivnoj' ulozi koju književnica poput nje može da odigra u stvarnosti” (Feroni, 2005: 590). Bez obzira na ovu činjenicu, *Aracoeli* ima mnogo dodirnih tačaka sa njenim prethodnim stvaralaštvom, prvenstveno sa romanima *Arturovo ostrvo* (*L'isola di Arturo*, 1957) i *Istorija*⁵.

U *Aracoeli* pripovijedanje u prvom licu povjereno je Manuelu, neostvarenom intelektualcu i usamljenom homoseksualcu neprijatnog izgleda⁶,

---

³ Vodeći se odabirom prevodilaca *Istorije italijanske književnosti* Đulija Feronija na srpski jezik, odlučila sam da zadržim izvorni oblik imena *Aracoeli*.

⁴ O posvećenosti i predanosti pisanju Else Morante govori, između ostalog, Đulio Feroni (2005: 586): „Nakon perioda mladalačkih pokušaja uslovljenih i materijalnom oskudicom, književnica nikada nije težila metodičnom i kontinuiranom stvaralaštvu, već isključivo izuzetnim iskustvima koja joj dozvoljavaju da se izrazi s punom posvećenošću i gotovo infantilnom naivnošću – odbila je ulogu pripovedača-zanatlije i odlučila da sve uloži u četiri velika romana”.

⁵ Izuzev određenih sličnosti na planu strukture i fabule, u *Aracoeli* i u *Arturovom ostrvu* oba junaka pripovijedaju dramatičnu priču o odrastanju.

⁶ Čitalac romana ne biva pošteđen čestih opisa Manuelovog neprivlačnog izgleda: „Srednje visine, prekratkih nogu u odnosu na trup, moj izgled objedinjuje loše uklopljenu gracilnost i krupnoću. Torzo prepun gustih crnih dlaka, stomak nadut od sjedilačkog načina života visi na tankim nogama i naslanja se na genitalije (atributi muškosti), sa kojih, ponižen, odmah skrećem pogled. Veoma nečista stopala, široka su i izobličjenih prstiju. Kudrava i prilično velika glava neotesano visi na kratkom i debelom vratu, loše sjedinjenim sa volovskim zatiljkom. Ramena su široka, ali slaba i mlitava. Ruke, omršavjele i slabih mišića, čak su suvonjave od laktova do zglobova” (Morante, 2003: 1170-1171). Manuelov

zaposlenom u jednoj milanskoj izdavačkoj kući. Sveden na osnovni fabularni tok, roman je priča o Manuelovom putovanju u Španiju koje otpočinje sa ciljem da pronade rodno mjesto voljene majke Aracoeli. „Moja majka je bila Andaluzanka” (Morante, 2003: 1040), upravo će prva rečenica bajkovitog prizvuka obilježiti ovaj nesumnjivo tegobni roman i nagovijestiti junakovu bespomoćnu i upornu potragu za ljubavlju. Manuelovo putovanje, započeto za vrijeme produženog vikenda krajem oktobra i početkom novembra 1975. godine⁷, postaje impuls za pokretanje naracije i povratak u prošlost, a pripovijedanje minuciozna rievokacija sopstvenog djetinjstva i adolescencije u vidu ispovijesti. Sjećanja i reminiscencije ne nižu se hronološki, već oblikuju kompleksan narativ od mnoštva mozaički rastrkanih mikrocijelina: sa jedne strane prikazane su mučne godine puberteta provedenog u internatu i kod očevih roditelja, te neuspjele mladalačke avanture sa ženama, dok je, sa druge strane, pripovijedanje fokusirano na djetinjstvo obilježeno figurom majke i tragedijom koja će odvesti Manuelovu porodicu u potpunu propast.

3. „ANDA NIÑO ANDA”⁸

Kao i u prethodna tri romana, Elsa Morante nerijetko alternira između subjektivnog i objektivnog, poistovjećujući se katkad sa svojim likovima, o čemu svjedoče i prostorni elementi *Aracoeli* – vezani za njena životna iskustva i putovanja – a opet, sa druge strane, savršeno uklopljeni u Manuelovu životnu priču.

---

fizički izgled predstavljen je i kroz prizmu njegove percepcije od strane drugih likova u romanu, kao na primjer guvernante Zaire, koja mu na odlasku iz kuće iz osвете govori: „Baš šteta što si ružan” (Morante, 2003: 1396). Svi prevodi citata iz romana *Aracoeli* su moji.

⁷ Kao što primjećuje većina kritičara, Elsa Morante ne bira sasvim slučajno ovaj datum za Manuelovo putovanje. Kraj desetog i početak jedanestog mjeseca vezuje se za važne događaje u Manuelovoj porodici – njegov rođendan (4. novembar 1932. godine) i vjenčanje roditelja, na koje podsjeća prsten „u čiju unutrašnjost su bili ugravirani incijali njihovih imena i datum: 1. 1. 1931. godine” (Morante, 2003: 1091). Kritičari smatraju da se ovaj datum takođe može dovesti u vezu sa smrću Pjera Paola Pazolinija, ubijenog u noći između 1. i 2. novembra 1975. godine (Rosa, 2013: 144).

⁸ Naslov poglavlja ujedno je i početni stih pjesme koja je obilježila Manuelove prve korake i djetinjstvo: „Anda niño anda / que Dios te lo manda” (Morante, 2003: 1046, 1086) – svojevrsan podstrek junaku da se upusti u putovanje i potragu za majkom: „Od svih Aracoelinih pjesmica, ova mi je neprestano padala na pamet od momenta kada se odlučih za putovanje. Mogao bih je nazvati *pjesma za srećan put*. Upravo je ona propratila moje prve korake” (Morante, 2003: 1086).

Geografske odrednice u romanu više su nego precizne: Rim, grad u kome je književnica provela skoro cijeli život, sjever Italije (Torino i Milano), kišovita Almerija i kameniti El Almendral.

Rim, rodni grad Else Morante, mjesto za koje se vezuju njeno stvaralaštvo i intelektualni angažman, kao i u prethodnom romaneskom ostvarenju *Istorija*, i ovaj put zauzima fundamentalnu ulogu u kontekstu djela *Aracoeli*⁹. U trenutku kada otpočinje putovanje, osvrćući se pritom na svoju životnu priču, Manuele saopštava da je prošlo više od trideset godina od kada je posljednji put boravio u Rimu, te da se tamo ne planira više vratiti (Morante, 2003: 1043). Junakov odnos prema ovom gradu nesumnjivo je bivalentan: od početnog djetinjeg zanosa i idiličnog raspoloženja do dubokog razočarenja. Manuelove prve godine djetinjstva podudaraju se sa boravkom u prigradskom naselju Monte Sakro (Totetako¹⁰), gdje mlada i neuka Andaluzanka bezbrižno provodi dane sa sinom u skromnoj kući, jer je suprug, čija je vojna karijera u usponu, ne može još uvijek predstaviti u javnosti zbog tadašnjih društvenih pravila. Ispostaviće se da je vrijeme provedeno u Totetaku, kada su dječak i njegova majka živjeli u savršenoj simbiozi i harmoniji sa okolinom, nesumnjivo jedini svijetao i idiličan period Manuelovog života, ispunjen ljubavlju. U opisima prve četiri godine provedene na periferiji Rima – „1400 dana u Totetaku” (Morante, 2003: 1189) – junak romana nerijetko pribjegava opisima koji dočaravaju bajkovitu i magičnu atmosferu, snažno suprotstavljenu opštem tonu djela *Aracoeli*: „Čak je i noć bila obojena. Osim srebrne i zlatne, zvijezde su imale razne, beskrajne boje. [...] A naša kuća bila je prelijepa unutra i spolja: nikad u životu nisam vidio sličan dom. Stalno je mijenjala boje kada su prozori bili otvoreni [...]” (Morante, 2003: 1184). Međutim, legalizovanje zajednice Eudenijske i Aracoeli označiće radikalnu promjenu i preokret u Manuelovom svijetu, kako prostorni, tako i psihološki: „ulazak u društvo” (Morante, 2003: 1069) i u svijet rimske gospode podrazumijevaće udaljšavanje od periferije i otpočinjanje novog života u elitnoj četvrti. Osvrćući se na selidbu i napuštanje sigurnog utočišta i edena, Manuele će mnogo godina kasnije ironično primijetiti: „Nikad nisam saznao da li se naziv četvrti 'Kvartieri Altì' odnosi na geografsku ili na društvenu visinu” (Morante, 2003: 1070). U prvom periodu provedenom u novom okruženju, koje karakteriše jedna sasvim drugačija realnost – „guste gradske ulice, prepune zidova, zgrada i vozila”

⁹ San Lorenzo, Pjetralata i Testačo tri su četvrti za koje se vezuje život Ide, glavne junakinje *Istorije*, i njenog sina Đuzepea (Uzepea).

¹⁰ Na Manuelovom dječijem jeziku Monte Sakro postaje Totetako – riječ koja aludira na intimno i privatno.

(Morante, 2003: 1211) – neobična i na prvi pogled pomalo zastrašujuća za Manuelea i Aracoeli – djelimično se zadržavaju sklad i harmonija Totetaka, a veza između dječaka i majke i dalje je neraskidiva. Međutim, upravo ovdje Manuele ubrzo spoznaje da postaje „drugačiji” u očima majke: „Ja znam kada sam počeo da joj manje dopadam: to je bilo kada sam prvi put stavio naočare za vid” (Morante, 2003: 1254). Ta zima 1937. godine i momenat kada Manuele počinje da nosi naočare, označavaju nesumnjivo preokret u junakovom životu, udaljavanje od majke, ali i uvertiru u pravu tragediju koja će se odigrati i kulminirati na pozornici porodičnog doma u Quartieri Altì: ubrzo poslije neočekivane smrti drugorođene kćerke Karine, dotad sramežljiva Andaluzanka postaje prava ninfomanka, napušta sina i supruga da bi se odala prostituciji, te na kraju umire od opake bolesti¹¹. Nakon što je sahranjena na groblju Verano, u četvrti San Lorenzo, Aracoelin grob biće uništen za vrijeme bombardovanja Rima 1943. godine. Na finalnim stranicama djela čitalac zatiče trinaestogodišnjeg Manuela u posljednjoj posjeti rodnom gradu upravo u naselju San Lorenzo – prvoj i najvažnijoj prostornoj odrednici u prethodnom romanu Else Morante, *Istorija*, tamo gdje se obreo „jednog januarskog dana 1941. godine, koristeći slobodno popodne, jedan njemački vojnik u tranzitu” (Morante, 2004: 19). Manuele neće pohoditi San Lorenzo zbog majke, te će priznati na početku romana: „Ja tamo [na groblje] nikad nisam otišao da je posjetim” (Morante, 2003: 1043). Dakle, Manuelova posljednja posjeta Rimu i završetak romana ne podudaraju se sa njegovom mučnom potragom za majkom, već su svojevrsan omaž ocu Euđeniju, koji, usamljen i potpuno uništen od alkohola, kopni fizički i psihički u blizini razorenog groba supruge, duboko svjestan svoje nemoći i nesposobnosti da spasi od propasti kako voljenu ženu tako i cijelu porodicu.

Opisi bogatog Torina, grada u kojem Manuele provodi period nakon majčinog odlaska od kuće kod dobrostojećih očevih roditelja, prilično su šturi sa prostornog stanovišta. Prednjače detaljni prikazi junakovog psihološkog stanja i mučnog odnosa sa dvoje hladnih staraca, rigidnih stavova po pitanju vaspitanja i međuljudskih odnosa, koje doživljava kao „statue koje govore” (Morante, 2003: 1420). Sa druge strane, nesumnjivo bliže turobnim atmosferama Manuelove duše su slike poslijeratnog torinskog ambijenta, oživljene u opisu njegove druge „avanture sa ženama” (Morante, 2003: 1132), kada zajedno sa prijateljem Sicilijancem odlazi

---

¹¹ Kao što primjećuje Đovana Roza (Rosa, 2013: 156), Manuele ne prihvata zvnaničnu dijagnozu ljekara po kojoj je ninfomansko ponašanje njegove majke prouzrokovano tumorom na mozgu, te hipotetiše teoriju o „neimenovanom životinjskom uljezu”, koji se nastanio „u gustom mraku njenog tijela” (Morante, 2003: 335).

kod sredovječne prostitutke koja prima klijente u propaljoj i uništenoj zgradi gdje spavaju grupe „bjegunaca i beskućnika” (Morante, 2003: 1139). Površni i usputni takođe su i opisi Milana, grada u kojem Manuele živi i radi u momentu kada kreće na putovanje. Prvo junakovo odredište na putu ka Andaluziju poprima u romanu negativne prostorne konotacije – Milano je moderni industrijski grad par ekselans, a njegov aerodrom emblem „izopačene ružnoće” (Morante, 2003: 1053).

Pored italijanske prestonice, ključnu ulogu kako u interpretaciji prostora tako i samog romana *Aracoeli* igra Andaluzija, rodna zemlja Manuelove majke. Prije samog putovanja junak zna vrlo malo pojedinost o majčinom porijeklu, oduvijek pokrivenom velom misterije:

O svom rodnom mjestu ona u našoj kući Rimu nije skoro ništa pričala. [...] Na osnovu nepouzdatih i šturih nagovještaja, činilo se da je njen rodni kraj neka vrsta pustinjskog kamenjara, presahnulog od afričkog vjetra, gdje je od šiblja ostajalo samo trnje, a ono malo trave nestalo usljed suše. Nakon tih izjava moja tetka Rajmonda, zvana Monda (sestra mog oca), zbunjeno bi je posmatrala širom otvorenih očiju, jer je u njenoj viziji Španija (a posebno Andaluzija) bila jedan veliki vrt [...] (Morante, 2003: 1039-40).

Manuelovo stupanje na andalusko tlo podudara se sa dolaskom u Almeriju, grad čije ime na arapskom jeziku znači ogledalo: „Ovo mi se čini kao novi znak sudbine, jasan simbol ogledala iz kojeg mi se uvijek ukazuje živa i prisutna Aracoeli” (Morante, 2003: 1087). Boravak u Almeriji praćen je mrakom, kišom i vjetrom, a zabačene ulice kojima se kreće junak romana potpuna su suprotnost „sunčanim predjelima sa šarenih razglednica koje je slao ujak Manuel” (Bernabò, 2016: 244): „Ovo andalusko veče nimalo ne liči na večeri kakvima se nadaju ljudi sa sjevera (da li sam i ja možda bio ubijeden da je jedino godišnje doba ovdje u Andaluziji ljeto?)” (Morante, 2003: 1104). Upravo u tmurnoj i turobnoj atmosferi Almerije u Manueleu počinje da raste razočarenje u putovanje, što ga navodi da konstanto preispituje svoj odnos sa majkom:

Hajde da se večeras rastanemo u prokletstvu. U prokletstvu sa tobom, Aracoeli, koja si primila moje sjeme kao milost i čuvala ga u tvom toplom truhu kao blago, a potom me se oslobodila, srećna jer me nalog možeš predati tvojim dželatima. Bilo bi bolje da si odmah pobacila ili da si me usmrtila sopstvenim rukama na rođenju, nego da si me hranila tvojom nevjernom ljubavlju kao životinju koja se uzgaja za klanje (Morante, 2003: 1163).

Odlučan da dostigne svoj cilj i nastavi putovanje kroz ove predjele, koje mu se na prvi pogled čine kao „fosilna nekropola iz preljudskog doba” (Morante, 2003: 1199), nakon kraće pauze u Hergalu, Manuele konačno stiže u zabačeno mjesto El Almendral. U junakovim vizijama, koje ga prate na putu ka majčinom rodnom mjestu, čini se da cilj putovanja nije pronaći konkretno i realno mjesto, već imaginarno i idealizovano poput Totetaka. Ispostavlja se da je ovo seoce, koga nema čak ni na kartama, sačinjeno od nekoliko kuća, te da nimalo ne podsjeća na rajski vrt Totetaka, već na „groblje Verano na kojem je sahranjena Aracoeli” (Bazzocchi, 2009: 152). Manuele dolazi do saznanja da je idealizovana i mitska Španija jedan napušteni kamenjar – jasan dokaz o nemogućnosti ponovnog pronalaska spasa i sreće. Dakle, junak spoznaje da je potraga za Araoceli bila uzaludna i doživljava još jedno u nizu životnih razočarenja.

Kao što primjećuje Gracijela Bernabo (Bernabò 2016: 245), simbolika El Almendrala ne isključuje konkretne i precizne geografske odrednice, o čemu svjedoče i autentični opisi seoceta koji doprinose atmosferi romana i duševnom stanju glavnog lika. Ne treba zanemariti činjenicu da je Elsa Morante boravila u Andaluziji u dva navrata: u decembru 1962. godine, zajedno sa mladim slikarom Alenom Midžetom, te četrnaest godine kasnije, u decembru 1976. godine, u društvu glumca i režisera Karla Čekija. Iz razgovora Žana-Noela Skifana sa Elsom Morante saznajemo da je književnica, zahvaljući pronicljivosti jednog lokalnog taksiste, zajedno sa Čekijem posjetila El Almendral, mjesto koje je već postojalo u njenoj mašti:

To selo El Almendral zaista postoji. Uputila sam se u Almeriju samo zato što se moj prst slučajno tamo zaustavio nako što sam uzela geografsku kartu. Potom sam rekla Karlu: Idemo u Almeriju. Tamo sam pronašla jednog taksistu koji je posjedovao rijetku inteligenciju. Rekla sam mu: tražim takvo i takvo selo – selo koje sam već opisala. On je odmah pogodio o čemu se radi i odveo me tamo, u El Almendral, prejadno i prazno seoce, potpuno prazno. Svi ti siromašni ljudi su ga napustili da bi pronašli zaposlenje (Schifano, 1993: 11).

4. PAKAO EL ALMENDRALA: INDIVIDUALNA I KOLEKTIVNA DRAMA

Analizirajući posljednje djelo Else Morante, osvrnula sam se na ulogu i značaj prostora, uzimajući pritom u vidu samo realne prostore, iako *Aracoeli* obiluje i onim imaginarnim. Kretanje glavnog lika u romanu možemo posmatrati kao kompleksno životno putovanje čija je polazna tačka rajski Totetako, a krajnja pusti i

kameniti El Almendral. Treba svakako uzeti u obzir teoriju Gracijele Bernabo (Bernabò 2016: 240), koja poredi Manuelovo putovanje sa Danteovim u *Božanstvenoj komediji*, s tim da se Manuelovo odvija u obrnutom smjeru – od raja (Totetako) do pakla (El Almendral). Dakle, junakova posjeta Španiji nije isplanirana samo sa ciljem da upozna majčino rodno mjesto i otkrije svoje porijeklo, već da kroz povezivanje sa Aracoeli na andaluskom tlu pokuša da nadoknadi djelić Totetaka i na taj način vrati smisao svom mučnom životu. Pustoš i kamenjar sa kojima se suočava u El Almendralu simbolično predstavljaju poraz i konačnu spoznaju ne samo o fizičkom gubitku majke, već i uspomene na nju. Dakle, prostor nerijetko postaje projekcija duševnog stanja junaka. Međutim, Manuelov poraz na ličnom planu, ali i kameniti prostor El Almendrala, poprimaju znatno šire razmjere: junakovo iskustvo u Andaluziji nije samo odraz individualne drame, već psihološkog stanja Else Morante, njene pesimistične i mračne vizije svijeta u momentu kada je pisala djelo sa kojim će se definitivno oprostiti od svijeta književnosti. Kao što primjećuje Đulio Feroni (2005: 590), ovom knjigom Elsa Morante je stigla do „konačne negacije svakog iskustva – u toj tački poželela je da zauvek spali svoj život, svoju strast i svoju književnost”. Na kraju, Manuelovo razočaravajuće iskustvo nesumnjivo ukazuje i na kolektivnu dramu i propast čovječanstva – još jedna u nizu refleksija kojom se književnica pozabavila u posljednjem periodu života¹².

Zorana Kovačević

SPACE IN ELSA MORANTE'S NOVEL *ARACOELI*: FROM THE PARADISE OF TOTETACO TO THE HELL OF EL ALMENDRAL

Summary

The paper sheds light on *Aracoeli* (1982) the last novel written by Elsa Morante (1912-85), one of the most significant Italian writers of the twentieth century. The Manuel's journey to Andalusia in search of his lost mother forms the nucleus of this novel, which was received with aversion by critics. The journey also becomes an impulse to start a narration and return to the past. The aim of the paper is to show the spatial framework of Manuel's complex life journey whose starting point is the Eden of Totetaco, where he lived alone with his mother Aracoeli for 1,400 days of

---

¹² O prožimanju individualne i kolektivne drame Elsa Morante je već progovorila u romanu *Istorija*.

heavenly happiness, and the final stage is El Almendral, where Manuele realised that his mother's birthplace is nothing more than a desert village, without any real hope of the returning to the lost Eden of Totetaco.

Keywords: Elsa Morante, Aracoeli, novel, Italian twentieth century literature, space

LITERATURA

- Bazzocchi, M. A. (2009). *Personaggio e romanzo nel Novecento italiano*. Milano: Bruno Mondadori, 144-156.
- Bernabò, G. (2016). *La fiaba estrema. Elsa Morante tra vita e scrittura*. Roma: Carocci.
- Brković, I. (2013). Književni prostori u svjetlu prostornog obrata. *Umjetnost riječi*, LVII, 1-2, 115-138.
- D'Angeli, C. (2017). *Leggere Elsa Morante. Aracoeli, La Storia e Il mondo salvato dai ragazzini*. Roma: Carocci.
- Feroni, Đ. (2005). *Istorija italijanske književnosti*, tom II. Podgorica-Beograd: CID-Službeni list, 584-590.
- Morante, E. (2003). *Aracoeli*, in *Opere*, volume secondo. Milano: Mondadori, 1037-1454.
- Morante, E. (2004). *Istorija: sablazan koja traje već deset hiljada godina*. Podgorica: Daily Press.
- Schifano, J. N. (1993). *La divina barbara*, in *Cahiers Elsa Morante*, a cura di J. N. Schifano e T. Notarbartolo. Napoli: Edizioni scientifiche italiane.
- Rosa, G. (2013). *Elsa Morante*. Bologna: Il Mulino.

Ivana Ivanić*

Ema Durić

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 371.671:811.135.1'243

DOI: 10.19090/gff.2022.2.113-135

Originalni naučni rad

ELEMENTI RUMUNSKKE KULTURE U UDŽBENICIMA RUMUNSKOG JEZIKA KAO STRANOG JEZIKA

Nastava rumunskog kao stranog jezika je u Srbiji, ali i u celom svetu, u toku poslednje decenije doživela potpuni preobražaj. Sve je više dostupnog materijala koji se može koristiti kao primarno ili sekundarno sredstvo u nastavi rumunskog jezika. S druge strane, sve je manji broj radova koji se bave analizom sadržaja udžbenika na rumunskom jeziku. Stoga je predmet ovog rada analiza sadržaja i procena zastupljenosti elemenata kulture u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog. Metodnom analize sadržaja želeli smo da pokažemo u kojoj meri su elementi kulture – znamenitosti, turizam, obrazovanje, umetnost, tradicija i sport – zastupljeni i na koji način su u udžbenicima predstavljeni. Za potrebe rada analizirali smo šest udžbenika koji se koriste u nastavi rumunskog jezika kao stranog na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Neophodno je bilo uzeti u obzir sve kategorije kako bi se moglo doći do zaključka koje kategorije su više ili manje zastupljene (po sadržini i po formi) u ukupnom pregledu, ali i posmatrajući i svaki udžbenik ponaosob. Budući da je ovo prvo istraživanje ovog tipa u Srbiji, koje se odnosi na zastupljenost elemenata kulture u udžbenicima rumunskog jezika kao stranog, osnovni cilj je poboljšanje kvaliteta učenja rumunskog jezika kao stranog, analiza dobijenih rezultata, kao i mogućnost postavljanja hipoteza i usmeravanja nastave ka kulturnoj validaciji i inkorporiranosti elemenata kulture u jezik. Sve navedeno svakako doprinosi interkulturalnoj kompetenciji studenata.

Ključne reči: elementi rumunske kulture, rumunski jezik kao strani, interkulturalne kompetencije.

Poslednjih godina su u nastavi jezika i metodologiji izrade (e-)udžbenika prisutni različiti metodološki aspekti i vidici. Svedoci smo promena, pre svega u ambijentu, odnosno prostoru u kojem se nastava odvija; u motivaciji studenata prilikom učenja stranog jezika, ali i u koncepciji podučavanja jezika, ne kao izolovanog aspekta veštine sporazumevanja već razumevanja naroda čiji se jezik

---

* ivana.ivanic@ff.uns.ac.rs

izučava. Učenje jezika samo po sebi i savladavanje parcijalnih ciljeva – koji svakako i dalje čine deo tog iskustva – nisu više krajnji cilj nastave stranih jezika, već sada govorimo o potrebi povezivanja učenja jezika sa poreklom i življenjem, kao svojevrsnoj potrebi za povezivanjem forme i suštine. Kultura jednog naroda sadržana je u jeziku kao najmoćnijem sredstvu spoznavanja i razumevanja sveta, ali i sredstvu komuniciranja, neophodnom za izražavanje želja i potreba. Jezik predstavlja složen fenomen i ne čine ga samo reči i slova, glasovi i pravila sa kojima se učenik/student susreće već na prvim časovima učenja stranog jezika. Jezik nudi mnogo više od toga – identitet, pripadnost, kulturu, način života, tradiciju, običaje. Jezik predstavlja sveukupnost ljudskog iskustva u jednoj zemlji i jednom narodu, koji je naposljetku obojen ličnim iskustvom i osobenostima govornika koji dati jezik uči i usvaja, čineći iskustvo učenja dubljim, značajnijim i smislenijim. S tim u vezi, predmet rada je analiza sadržaja i procena zastupljenosti elemenata kulture u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Kao jezik koji nije rasprostranjen poput popularnih svetskih jezika, ili njemu srodnih romanskih jezika kao što su italijanski i španski, rumunski jezik ima nešto više prepreka pri samom predstavljanju jezika, a ključnu ulogu u ostvarivanju ovog zadatka ima sam nastavnik.

1. TEORIJSKI OSVRT O JEZIKU I KULTURI

Učenje jezika kao proces podrazumeva višeslojnu strukturu koja na različite načine dovodi do obogaćivanja korpusa znanja učenika u lingvističkom i kulturološkom smislu. Kako se u nastavi jezika izmeštamo i fokusiramo na određene i donekle izolovane aspekte jezika – usvajanje vokabulara, savladavanje gramatičkih koncepata i pravila, uvežbavanje sposobnosti izražavanja na datom jeziku (pismeno i usmeno), mogli bismo pretpostaviti da je istovetno izmeštanje i sa nekim drugim aspektima jezika takođe moguće. Moglo bi se govoriti izolovano o kulturi jednog jezika, o istoriji, geografskom položaju i rasprostranjenosti jezika, društvenom raslojavanju jezika, umetnosti koja se izražava kroz jezik i sl. Učenje stranog jezika predstavlja proces koji se zapravo odnosi na spajanje kulture i jezika, podrazumeva višeslojan i interaktivan odnos pre svega okruženja i govornika datog jezika, u kom se prepliću kontekst i uslovi razvitka jednog jezika, kao i osobina govornika koji jezik usvajaju i adaptiraju datom kulturološkom okviru. Ako govorimo o motivaciji da se jezik “savlada”, moramo sagledati sve na šta bi se to *savladavanje* odnosilo – mentalitet, kulturu, istoriju i tradiciju jednog jezika i naroda. Neizostavan deo celine jeste i osećaj pripadnosti jednog grupi govornika, kulturnom identitetu i vrednostima, koji dolazi sa poistovećivanjem u procesu

učenja i usvajanja jezika, ali i upoređivanjem specifičnosti maternjeg jezika i kulture sa onim osobinama koje prihvatamo kroz učenje drugog, odnosno stranog jezika, u naš repertoar ponašanja i navika.

Nakon što je iskusio drugu kulturu i njen jezik, pojedinac ima potencijal za potpuniji i efikasniji odnos sa drugima. Ove mogućnosti važe u slučaju dodira sa drugim kulturama i drugim supkulturama unutar sopstvene opšte kulture. U ovom pogledu ne treba gubiti iz vida činjenicu da kultura u izvesnoj meri ima različite nivoe i različite komponente baš kao i jezik. Svaki pojedinac govori ideolekt dijalekta u okviru svoje jezičke grupe. U tom smislu, svako od nas funkcioniše prema sopstvenom jedinstvenom kulturnom obrascu, kao i unutar supkulturne grupe i u opštoj kulturnoj, društvenoj grupi (Chastain, 1976: 9).

Opet, jezik ne postoji odvojeno od kulture, odnosno od društveno nasleđenog skupa praksi i verovanja koji određuje teksturu naših života; Podrazumeva se da je sam sadržaj jezika usko povezan sa kulturom (Sapir, 1921: 100).

Potrebno je izdvojiti i definisati činioce koji su važni za proces usvajanja stranog jezika, prevashodno međuticaj kulture i jezika, budući da kultura u različitim društvima može imati različito značenje. U antropološkom smislu, kultura – koja se često označava kao „kultura sa malim k” – obuhvata „život stanovništva”, odnosno način na koji ljudi žive i najčešća je kao osnov za odabir kulturnih sadržaja za nastavu stranog jezika (Chastain, 1976: 388). Druga definicija kulture fokusira se na glavne produkte i doprinose društva uopšte ili istaknutih pojedinaca u tom društvu. Po shvatanju ove teorije – koja se često naziva „kultura sa velikim K” – učenici i/ili studenti proučavaju ekonomsku, društvenu i političku istoriju i značajne političare, heroje, pisce, umetnike i sl. iz zemlje jezika koji uče (Chastain, 1976: 388). Kultura se doživljava i kao kontekst (Geertz, 1993: 14), ali i kao civilizacija, a postoje definicije u kojima se ti pojmovi izjednačavaju.

Sa ovog stanovišta kultura bi se mogla odrediti kao, u suštini, zbir različitih normi ponašanja, verovanja, načina opštenja, sistema vrednosti – svih onih istorijski izraslih eksplicitnih i implicitnih životnih obrazaca koji u svako vreme deluju kao potencijalni vodiči u delatnostima i ponašanju ljudi kao članova društvenih zajednica, ulazeći u temelje njihovih institucija i njihovog pogleda na svet (Bugarski, 2005: 15).

Kluckhohn je uspeo da definiše kulturu kao: (1) „ukupni način života jednog naroda”; (2) „društveno nasleđe koje pojedinac stiče od svoje

grupe”; (3) „način razmišljanja, osećanja i verovanja”; (4) „apstrakcija od ponašanja”; (5) teorija antropologa o načinu na koji se grupa ljudi zapravo ponaša; (6) „skladište udruženog učenja”; (7) “skup standardizovanih orijentacija na probleme koji se ponavljaju”; (8) „naučeno ponašanje”; (9) mehanizam za normativno regulisanje ponašanja; (10) „skup tehnika za prilagođavanje kako spoljašnjem okruženju tako i drugim ljudima”; (11) “talog istorije” (Geertz, 1993: 4).

Opšte objašnjenje pojma kulture može se posmatrati kroz raslojavanje i višeznačnost, što nas navodi na pomisao da su doprinosi kulture svestrani, da zavise od ljudskog faktora i od svake ljudske tvorevine koja nezavisno od domena kulture, što svakako pripada ukupnom kulturnom dijapazonu jednog naroda. Običaji, uverenja, predrasude, lična i društvena očekivanja, komunikacioni obrasci i konvencije – sve navedeno takođe nalazi mesto u *kulturnoj lepezi*, a svaka od ovih stavki može biti i najčešće isključivo jeste manifestovana kroz jezik. Već sada se direktno nazire tendencija ka posmatranju jezika kao neodvojivog od kulture. U literaturi je moguće pronaći različite podele i kategorije na osnovu kojih su kultura i jezik višestruko vezani. Kramš izdvaja tri kategorije u knjizi *Jezik i kultura* (1998). U prvoj se ističe da *jezik izražava kulturnu stvarnost*, podrazumevajući taj odnos kao zajedničko iskustvo ljudi opisano rečima, u vidu stavova, ideja, mišljenja i činjenica. Druga podela odnosi se na *ostvarivanje kulturne stvarnosti kroz jezik*, jer se, pored izražavanja iskustva kroz jezik, iskustva i stvaraju, odnosno generišu. U trećoj podeli vidimo *jezik kao simbol kulturne stvarnosti*, pre svega jer govornici datog jezika isti doživljavaju kao simbol društvenog statusa i identiteta (Kramsch, 1988: 17).

Sva je kultura stvorena zahvaljujući jeziku, kroz jezik, a u velikoj meri i u jeziku; a kako nas opominje Edvard Sapir, vrata svake kulture otvaraju se ključem njenog jezika. Ovo pak znači da jezik nije samo statički referentni okvir kulture, sistem za njenu interpretaciju, nego i njen dinamički konstitutivni princip. Na taj način naš doživljaj sveta je uslovljen kulturom, dok je ona sama uveliko profilisana jezikom. Sa svoje strane, kao preduslov i tvoritelj kulture, jezik se oblikuje upravo po meri njenih potreba i mogućnosti. Tako kultura i jezik u stalnom sadejstvu formiraju i menjaju svet u kojem žive ljudske zajednice, i sami se izgrađujući u tom procesu (Bugarski, 2005: 17).

Nakon samo nekoliko teorijskih osvrtâ, nameće se neodređen odgovor na pitanje – da li govorimo o dva odvojena procesa, kulturi i jeziku, ili

podrazumevamo da jedan proističe iz drugog? Objektivno posmatrano, reč je o dva odvojena procesa, iako u radovima postoje poistovećivanja, ali to poistovećivanje nema za svrhu simplifikaciju odnosa jezik–kultura. Naprotiv, odnos tim dobija novu dimenziju i složeniju konceptualizaciju, kako jezik zapravo proističe iz kulture jednog naroda, ali i utiče na formiranje, formulisanje i artikulaciju elemenata kulture.

Istina je da je jezik u suštini savršeno sredstvo izražavanja i komunikacije među svim ljudima. Od svih aspekata kulture, s pravom se pretpostavlja da je jezik prvi dobio visoko razvijenu formu i da je njegovo suštinsko savršenstvo preduslov za razvoj kulture u celini; Sadržaj svake kulture je izražen na njenom jeziku i nema jezičkih materijala, bilo da se radi o sadržaju ili formi, za koje se smatra da ne simbolizuju stvarna značenja, kakav god da je stav onih koji pripadaju drugim kulturama; Poslovice, lekovite formule, standardizovane molitve, narodne priče, standardizovani govori, tekstovi pesama, rodoslovi su neki od očiglednih oblika koje jezik preuzima kao instrument za očuvanje kulture (Sapir, 1958: 1; 18).

Dalje, nameće se i odnos kulture i nastave jezika. Koliko su elementi kulture zastupljeni u nastavi jezika? Da li je kultura adekvatno zastupljena u udžbenicima za učenje stranog jezika? Koja je pozicija nastavnika stranog jezika u ovom odnosu? Ovo su samo neke od dilema i potencijalnih tema za istraživanje. Svrha prisutnosti *elemenata kulture* ima za cilj prvenstveno bolje razumevanje i poznavanje kulture i jezika koji učimo. Kroz upoređivanje različitih elemenata kulture dvaju naroda i dva jezika takođe se razvija viši stepen tolerancije, spoznaje i razumevanja oba navedena područja. Na taj način postaje moguće razumevanje konotacija reči i osnova izražavanja koje je to tada, pre učenja stranog jezika, bilo nepojmljivo (Chastain, 1976: 6).

Na osnovu ličog iskustva u svojoj kulturi (ili kombinaciji kultura), ljudi organizuju znanje o svetu i koriste to znanje da predvide interpretacije i odnose u vezi sa svim novim informacijama, događajima i iskustvima koja su pred njima. Opšte strukture očekivanja, uspostavljene u ljudskim umovima zahvaljujući uticaju kulture u kojoj žive, nazivaju se okviri ili šeme (Kramsch, 1998: 43).

Upotreba jezika je kulturni čin ne samo zato što odražava načine na koje jedan pojedinac deluje na drugog pojedinca kroz govorne radnje kao što su zahvaljivanje, pozdravljanje i davanje komplimenta, koje se na različite načine ostvaruju u različitim kulturama. Upotreba jezika je kulturni čin, jer

njegovi korisnici zajedno konstruišu baš te društvene uloge koje ih definišu kao članove diskursne zajednice (Kramsch, 1998: 50).

Uloga profesora u procesu učenja jezika između dve kulture je posrednička. Njegov metod rada podrazumeva predstavljanje kulture jezika koji se uči na jeziku koji je učenicima poznat – dakle, prva tranzicija iz “stranog” u “blisko”, odatle počevši sa upoređivanjem i, u krajnjoj liniji, poistovećivanjem sa kulturnim specifičnostima drugog jezika i naroda.¹ Do poistovećivanja se ne stiže odmah, niti jednom univerzalnom metodom, pre svega zato što se motivacija i grupe učenika za učenje stranog jezika razlikuju, ali se takođe razlikuje i spremnost nastavnika (koja je takođe podložna različitim kulturološkim uticajima). Poželjno je da profesor proširuje svoje iskustvo, znanje i doživljaj stranog jezika koji predaje daljim informisanjem i obogaćivanjem korpusa znanja, daljim usavršavanjem, pronalaženjem i/ili osmišljavanjem novih metodoloških okvira korisnih za interkulturalnu nastavu. Sposobnost usvajanja drugog (stranog) jezika i razumevanja druge kulture, uz zadržavanje vrednosti sopstvene, predstavlja aspekt opštije sposobnosti posredovanja između nekoliko jezika i kultura, koja se naziva međukulturalna (kroskulturalna), interkulturalna ili multikulturalna komunikacija (Kramsch, 1998: 95).

Uloga nastavnika je senzitivna i u metodološkom smislu. Potrebno je pronaći adekvatan način i resurse koji omogućavaju uspešnu implementaciju elemenata kulture u nastavi jezika. Posebno treba imati u vidu period ekspanzije onlajn nastave tokom protekle dve godine i veliki broj različitih načina koji bi potencijalno mogli olakšati ovakav način rada. Navešćemo upotrebu video-materijala i upotrebu novih tehnologija u nastavi² (onlajn platforme za učenje

---

¹ Više o aspektima kulture u nastavi jezika u: Barbu 2019; Braović Plavša and Bojčić, 2018; Moreno and Maričić, 2015; Momčilović 2013; Tomalin and Stemleski, 2013; Vujović 2007; Wittgenstein 1998).

² Više o inovacijama i novim tehnologijama u nastavi rumunskog jezika kao stranog i maternjeg u: Grujić, Janjić and Krneta, 2016; Ivanić 2020; Ivanić and Spariosu 2020; Ivanić, Spariosu, i Vintila 2018, 2019; Janjic 2017, 2015a, 2015b; Janjić, Petković and Grujić 2015; Janjić, Petković and Popović, 2016; Janjić and Popović 2015a, 2015b, Janjic and Badesku 2012, Janjic and Sabo, 2012, Janjić and Spariosu 2015, 2016; Janjić, Usulesku-Miličić i Spariosu 2012, 2013, 2014; Janjic and Ursulesku 2014; Popović and Janjic 2012, Rajović, Petković, and Ivanić 2018; Sabo and Janjic, 2012; Spariosu 2014; Spariosu, Ursulescu-Miličić, and Janjić 2013.

jezika, internet baze, video-audio materijal, radionice, čet-rums (eng. *chat rooms*), prezentacije), ali i organizovanje radionica sa maternjim govornicima stranog jezika s osvrtnom na kulturu (običaje, navike, tradiciju, stavove, umetnost i sl.). Kritički pristup je svakako nešto što se ne treba izgubiti iz vida i u ovom delu nastavnog procesa. Uključivanje elemenata kulture u nastavu jezika prvenstveno je moguće zahvaljujući korišćenju udžbenika, radnih listova, priručnika i rečnika koji sadrže ove elemente u svom planu i programu (lekcijama, vežbama, testovima). Potrebno je insistirati i uticati na integrisanost pomenutih elemenata u nastavi i nastavnom materijalu u slučaju da ih osnovni nastavni materijal uopšte ne sadrži ili ne sadrži u zadovoljavajućoj meri.

Kulturne navike su kao jezičke veštine: izvorni govornik funkcioniše unutar sistema navika na podsvesnom nivou. Neki od fundamentalnih faktora koji izazivaju podsvesni odgovor moraju biti osvešćeni, kako bi učenici počeli da shvataju sopstvene kulturne vrednosti i vrednosti govornika stranog jezika; Kultura je toliko složena da se od učenika ne može očekivati da apsorbuju sveukupnost zavičajnih kulturnih navika, ali treba da se upoznaju sa onim aspektima koji su najvažniji u razumevanju ljudi i njihovog načina života. U kojoj meri učenici žele da se upoznaju sa drugom kulturom u velikoj meri zavisi od učenika (Chastain, 1976: 384).

2. ANALIZA KORPUSA I DISKUSIJA

Analizom šest udžbenika koji se koriste u nastavi rumunskog jezika kao stranog na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i procenom zastupljenosti elemenata kulture u njima želeli smo da pokažemo u kojoj meri su elementi kulture – *znamenitosti, turizam, obrazovanje, umetnost, tradicija i sport* zastupljeni i na koji način su u udžbenicima predstavljeni. Sprovedeno je i istraživanje o formi i sadržini elemenata kulture u kontekstu učenja rumunskog kao stranog jezika, a podaci su prikupljeni iz sledećih udžbenika:

- *Limba română – Manual pentru studenți străini, Anul pregătitor – Semestrul I*, (Editura Universității din București, 2003) (u daljem tekstu *LR Manual*)
- *RLS Româna ca limbă străină, Caiete didactice, A1+* (Editura Casa Cărții de Știință, 2012) (u daljem tekstu *RLS A1+*)
- *Manual de limba româna ca limbă străină (RLS) A1–A2* (Editura Casa Cărții de Știință) (u daljem tekstu *RLS A1–A2*)

- Puls – Manual de limba română pentru străini, Curs A1–A2 (POLIROM, 2012) (u daljem tekstu *Puls A1–A2*)
- Cours de langue roumaine (Editura didactică și pedagogică București – 1978) (u daljem tekstu *Cours de LR*)
- Limba română pentru străini nivel A1–A2 (Editura Eurodidactica, Otopeni 2020) (u daljem tekstu *LR străini*)

Navedeni udžbenici analizirani su istovetnim pristupom. Svi prikupljeni podaci sistematično su svrstavani u kategorije na osnovu učestalosti pojavljivanja u određenom obliku kroz različite tipove zadataka i lekcije, kako bi se na osnovu toga napravilo poređenje i stvorila slika o sveukupnoj zastupljenosti elemenata kulture u nastavnom materijalu. U obzir su dolazili sledeći podaci: imena poznatih ličnosti (sportista, umetnika, istorijskih ličnosti), znamenitosti u Rumuniji (istorijskih zdanja, spomenika, ulica i sl.), tradicija i običaja koji su u vezi tradicijom (nacionalna kuhinja, način života, verovanja i sl.), najpoznatije turističke destinacije (letovališta, hoteli, prirodna bogatstva i sl.). U obzir su uzete i pojedine izreke, citati i narodne pesme kao direktan umetnički izraz koji predstavlja deo usmene i pismene kulture rumunskog naroda. U *Tabeli 1.* predstavljen je korpus i dati su brojevi strana na kojima su zabeleženi elementi kulture. Korpus čine sve kategorije na osnovu učestalosti pojavljivanja i svi načini na koji su relevantni elementi prikazani u gorepomenutim udžbenicima. O samim kategorijama i selekciji će biti reči dalje u radu.

Tabela 1. Zbirni spisak kategorija forme i sadržine elemenata kulture iz udžbenika rumunskog jezika

Kulturni elementi po kategorijama sadržine**Znamenitosti**

(LR Manual:40), (LR Manual:61), (LR Manual:122), (RLS A1+:12), (RLS A1+:43), (RLS A1+:84), (RLS A1+:128), (RLS A1+:130), (RLS A1+:131), (RLS A1+:133), (RLS A1+:153), (RLS A1-A2:40), (RLS A1-A2:68), (RLS A1-A2:104), (RLS A1-A2:132), (RLS A1-A2:132), (RLS A1-A2:145), (RLS A1-A2:182), (RLS A1-A2:182), (RLS A1-A2:183), (RLS A1-A2:233), (RLS A1-A2:234), (RLS A1-A2:235), (RLS A1-A2:239), (RLS A1-A2:239), (Puls A1-A2:63), (Puls A1-A2:63), (Puls A1-A2:64), (Puls A1-A2:64), (Puls A1-A2:64), (Puls A1-A2:64), (Puls A1-A2:67), (Puls A1-A2:67), (Puls A1-A2:94), (Cours de LR:71), (Cours de LR:72), (Cours de LR:87), (Cours de LR:181), (Cours de LR:182), (Cours de LR:199), (Cours de LR:203), (Cours de LR:204), (Cours de LR:205), (Cours de LR:206), (Cours de LR:207), (Cours de LR:208), (Cours de LR:209), (Cours de LR:209), (Cours de LR:210), (Cours de LR:211), (Cours de LR:212), (Cours de LR:213), (Cours de LR:214), (Cours de LR:239), (Cours de LR:240), (Cours de LR:254), (Cours de LR:257), (Cours de LR:258), (Cours de LR:259), (Cours de LR:260), (Cours de LR:261), (Cours de LR:274), (Cours de LR:275), (Cours de LR:276), (Cours de LR:338), (Cours de LR:339), (Cours de LR:458), (Cours de LR:459), (LR străini:39), (LR străini:39), (LR străini:39), (LR străini:39), (LR străini:65), (LR străini:65), (LR străini:70), (LR străini:70), (LR străini:77), (LR străini:97)

Turizam

(LR Manual:84), (RLS A1+:37), (RLS A1+:72), (RLS A1+:107), (RLS A1+:123), (RLS A1+:123), (RLS A1+:128), (RLS A1+:130), (RLS A1+:134), (RLS A1-A2:11), (RLS A1-A2:30), (RLS A1-A2:75), (RLS A1-A2:98), (RLS A1-A2:102), (RLS A1-A2:105), (RLS A1-A2:105), (RLS A1-A2:131), (RLS A1-A2:164), (RLS A1-A2:245), (RLS A1-A2:245), (Puls A1-A2:25), (Puls A1-A2:27), (Puls A1-A2:60), (Puls A1-A2:63), (Cours de LR:55), (Cours de LR:146), (Cours de LR:166), (Cours de LR:202), (Cours de LR:241), (Cours de LR:337), (Cours de LR:340), (LR străini:8), (LR străini:39), (LR străini:61), (LR străini:63), (LR străini:69), (LR străini:69), (LR străini:71), (LR străini:121)

Obrazovanje

(RLS A1+:30), (RLS A1+:112), (RLS A1-A2:38), (RLS A1-A2:43), (RLS A1-A2:111), (Puls A1-A2:116), (Cours de LR:1), (LR strāini:74), (LR strāini:84), (LR strāini:142)

Umetnost

(RLS A1+:15), (RLS A1+:15), (RLS A1+:75), (RLS A1+:106), (RLS A1-A2:45), (RLS A1-A2:45), (RLS A1-A2:45), (RLS A1-A2:72), (RLS A1-A2:137), (RLS A1-A2:131), (RLS A1-A2:143), (RLS A1-A2:143), (RLS A1-A2:155), (RLS A1-A2:155), (RLS A1-A2:155), (RLS A1-A2:155), (RLS A1-A2:155), (RLS A1-A2:162), (Puls A1-A2:26), (Puls A1-A2:65), (Puls A1-A2:83), (Puls A1-A2:100), (Puls A1-A2:103), (Puls A1-A2:104), (Puls A1-A2:104), (Cours de LR:86), (Cours de LR:117), (Cours de LR:127), (Cours de LR:129), (Cours de LR:130), (Cours de LR:144), (Cours de LR:163), (Cours de LR:178), (Cours de LR:180), (Cours de LR:198), (Cours de LR:198), (Cours de LR:226), (Cours de LR:235), (Cours de LR:252), (Cours de LR:253), (Cours de LR:269), (Cours de LR:271), (Cours de LR:273), (Cours de LR:285), (Cours de LR:286), (Cours de LR:300), (Cours de LR:302), (Cours de LR:303), (Cours de LR:313), (Cours de LR:313), (Cours de LR:315), (Cours de LR:316), (Cours de LR:328), (Cours de LR:329), (Cours de LR:330), (Cours de LR:332), (Cours de LR:349), (Cours de LR:351), (Cours de LR:352), (Cours de LR:364), (Cours de LR:366), (Cours de LR:368), (Cours de LR:369), (Cours de LR:370), (Cours de LR:371), (Cours de LR:378), (Cours de LR:379), (Cours de LR:381), (Cours de LR:383), (Cours de LR:384), (Cours de LR:392), (Cours de LR:392), (Cours de LR:394), (Cours de LR:397), (Cours de LR:401), (Cours de LR:402), (Cours de LR:403), (Cours de LR:404), (Cours de LR:414), (Cours de LR:414), (Cours de LR:416), (Cours de LR:426), (Cours de LR:426), (Cours de LR:426), (Cours de LR:428), (Cours de LR:437), (Cours de LR:437), (Cours de LR:439), (Cours de LR:441), (Cours de LR:451), (Cours de LR:460), (Cours de LR:469), (Cours de LR:476), (Cours de LR:477), (Cours de LR:478), (Cours de LR:482), (Cours de LR:484), (Cours de LR:486), (Cours de LR:490), (Cours de LR:492), (Cours de LR:493), (Cours de LR:495), (Cours de LR:498), (Cours de LR:500), (Cours de LR:502), (Cours de LR:503), (Cours de LR:504), (Cours de LR:505), (Cours de LR:508), (Cours de LR:510), (Cours de LR:512), (Cours de LR:513), (Cours de LR:515), (Cours de LR:516), (Cours de LR:518), (Cours de LR:520)

Tradicija

(LR Manual:74), (LR Manual:83), (RLS A1+:35), (RLS A1+:49), (RLS A1+:63), (RLS A1+:65), (RLS A1+:96), (RLS A1+:143), (RLS A1+:143), (RLS A1+:145), (RLS A1+:146), (RLS A1+:148), (RLS A1+:149), (RLS A1+:149), (RLS A1+:149), (RLS A1-A2:85), (RLS A1-A2:85), (RLS A1-A2:128), (RLS A1-A2:204), (RLS A1-A2:206), (RLS A1-A2:206), (RLS A1-A2:206), (RLS A1-A2:215), (RLS A1-A2:215), (Puls A1-A2:49), (Puls A1-A2:58), (Puls A1-A2:58), (Puls A1-A2:84), (Puls A1-A2:86), (Puls A1-A2:98), (Puls A1-A2:98), (Cours de LR:127), (Cours de LR:145), (Cours de LR:364), (Cours de LR:418), (Cours de LR:452), (Cours de LR:453), (Cours de LR:454), (Cours de LR:455), (Cours de LR:456), (Cours de LR:457), (Cours de LR:495), (Cours de LR:496), (LR strāini:76), (LR strāini:76), (LR strāini:77), (LR strāini:118), (LR strāini:119), (LR strāini:121), (LR strāini:126), (LR strāini:126), (LR strāini:126), (LR strāini:126), (LR strāini:127), (LR strāini:127), (LR strāini:127), (LR strāini:127), (LR strāini:127), (LR strāini:127), (LR strāini:128), (LR strāini:158), (LR strāini:160)

Sport

(RLS A1+:111), (RLS A1-A2:123), (RLS A1-A2:145), (RLS A1-A2:145), (RLS A1-A2:151), (RLS A1-A2:154), (RLS A1-A2:154), (RLS A1-A2:177), (Cours de LR:288), (Cours de LR:289)

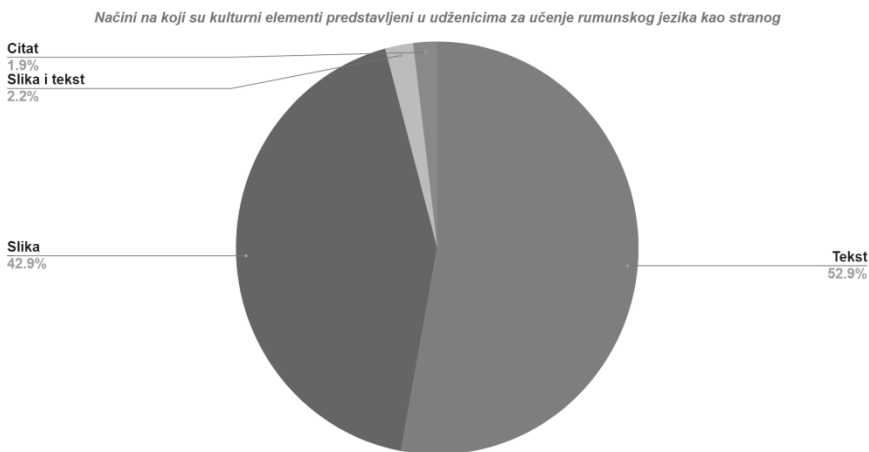
Prilikom istraživanja i beleženja primera primetili smo velike nedoslednosti u načinu predstavljanja. Samim tim, izdvojili smo sledeće kategorije *forme* prikazivanja elemenata kulture u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog:

- *Tekst*
  - *Kraći tekst* – tekst dužine do nekoliko rečenica, kratki informativni tekstovi, kratki dijalozi, opis neke situacije i sl.;
  - *Duži tekst* – tekst duži od pet rečenica, elaborirani dijalozi, složeniji tekstovi, književni odlomci i sl.
- *Slika*
  - *Fotografija* – u boji ili crno-bela, realistične fotografije ili fotogafije dela (slike, plakati i sl.);

- *Ilustracija* – grafička idejna rešenja na različite teme koje su u skladu sa lekcijama (mape, grafikoni, karte i sl.)
- *Slika i tekst* – kombinacija slike i teksta koja bolje opisuje određenu temu.
- *Citat* – izreke, umotvorine, poslovice, kratki citati iz književnosti.

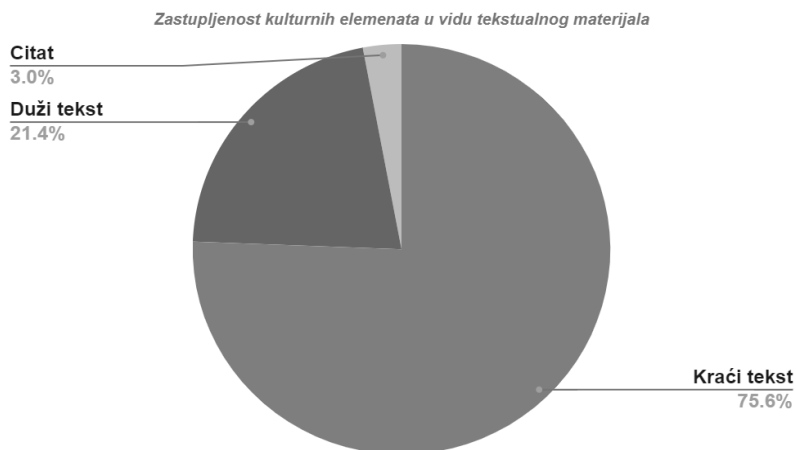
Daljom analizom dobijenih parametara, a nakon analize učestalosti elemenata koji pripadaju datim kategorijama *forme*, dobijeni su sledeći rezultati:

Grafikon 1. Odnos kategorija forme elemenata kulture u udžbenicima rumunskog jezika kao stranog

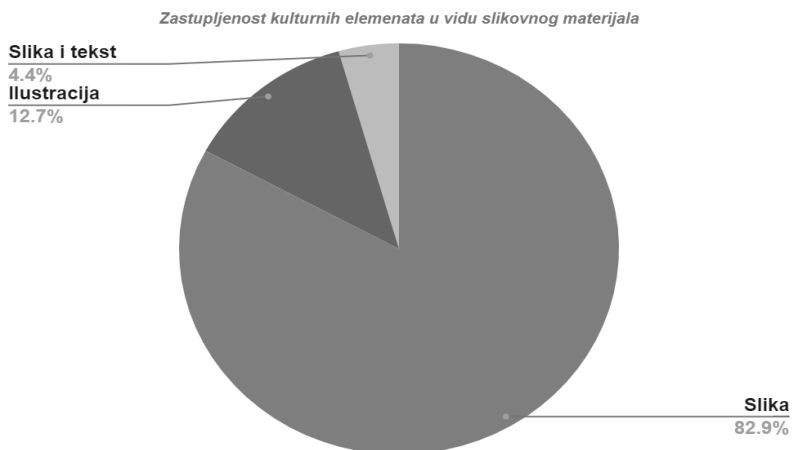
Na osnovu pojedinačnih parametara izraženih u procentima, elementi kulture se najčešće pronalaze u *tekstualnoj formi* (52,9%), najverovatnije zbog jednostavnosti primene (navedena kulturno-relevantna tema bez daljeg elaboriranja) koja samim tim utiče na veću učestalost. Najčešće je reč o *kratkom tekstu* (75,6%), dok su *duži tekst* i *citat* zastupljeni sa 24% (v. Grafikon 2).

Grafikon 3. Odnos potkategorija tekstualne forme elemenata kulture u udžbenicima

U okviru kategorije *Slikovnih formi* (v. Grafikon 4) u udžbenicima je najčešće predstavljena: *slika bez teksta i objašnjenja* (82%), zatim *slika i tekst* (4,4%), kao i *ilustracija* (12,7%).

Grafikon 4. Odnos potkategorija slikovne forme elemenata kulture u udžbenicima

Načini prikazivanja elemenata kulture u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog pokazuju nam da elementi nisu predstavljeni na odgovarajući način, jer je vizualnost vrlo važna za vreme učenja jezika. Ukoliko predstavljamo određeno umetničko delo, nacionalnu kuhinju, najpogodniji način je da se uz tekst

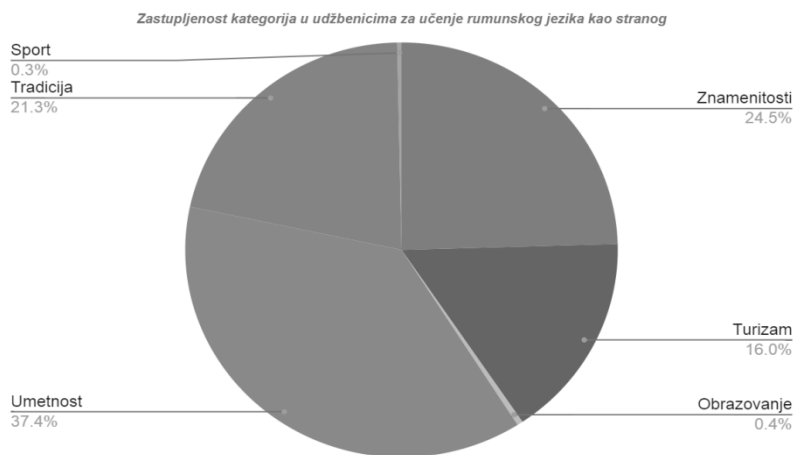
pojavi i fotografija, slika ili ilustracija. Takođe, ukoliko kategoriju *Slika* ne objasnimo, već stavimo u kontekst bez kratkog teksta ili objašnjenja, cilj elemenata kulture u nastavi jezika neće ispuniti očekivanja i potrebe naših studenata. Zato je prilikom kreiranja udžbenika stranog jezika vrlo važno obratiti pažnju na način prikazivanja elemenata kulture – odabrati pravo mesto u udžbeniku i spojiti vizuelno sa njegovim značenjem. Kratki tekstovi (bez slika) su najzastupljeniji zbog jednostavnog sadržaja, datog često u formi kratkog dijaloga ili jednostavnih opisa sa prilagođenim vokabularom (nivo A1–A2).

Nakon prikaza načina različitih elemenata kulture u udžbenicima, potrebno je reći nešto više o samom sadržaju tih elemenata, kako bismo povezali o čemu su to govorile i šta su predstavljale ranije pomenute kategorije kroz tekst i slike. Naime, u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog možemo primetiti slične tendencije u vrsti kulturnog sadržaja koji se prikazuje, svrstane u nekoliko kategorija sadržine:

- *Znamenitosti* – spomenici, građevine, lokaliteti, manastiri i sl.
- *Turizam* – turističke destinacije, hoteli, putevi, mape i sl.
- *Obrazovanje* – fakulteti, škole, studentski život, učenje i sl.
- *Umetnost* – slikarstvo, književnost, film, pozorište i sl.
- *Tradicija* – običaji, navike, pozdravi, kuhinja, izreke i sl.
- *Sport* – sportisti, sportovi, rekreacija, aktivnost i sl.

Pomenute kategorije su višeslojne. Sadržaji određenih kategorija (npr. geografija i turizam) povezani su po sličnosti i relevantnosti sadržaja. Na taj način se broj kategorija redukovao po broju, ali ne i po sadržaju. Na osnovu finalne selekcije kategorija bilo je moguće obraditi sam sadržaj elemenata kulture i ostvariti uvid o njihovoj zastupljenosti u udžbenicima, kao i o njihovom međusobnom odnosu. Ovi rezultati će biti prikazani na sledećim grafikonima.

Grafikon 5. Odnos kategorija sadržine u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog

Po kategorijama sadržine (v. Grafikon 5), nešto dominantnija kategorija u odnosu na *Znamenitosti* (24,5%) i *Tradiciju* (21,3%) jeste *Umetnost* (37,4%), pre svega jer je za potrebe ove analize, kategorija umetnosti sadržala sve vrste umetničkog izražavanja dostupnog u knjigama. Kategorije *Obrazovanje* (0,4%) i *Sport* (0,3%) u ovom pregledu kategorija dobijaju vrlo nizak procenat, te se postavlja pitanje o prividnoj (sve)prisutnosti ovih tema. Neophodno je istaći i da su u nekim udžbenicima – što je prikazano na narednom grafikonu – neke od kategorija sadržine dominantno zastupljene u odnosu na ostale, dok su neke potpuno izostavljene, što svakako doprinosi ukupnim procentima i međudodnosima generalne zastupljenosti (v. Grafikon 6).

Grafikon 6. Odnos zastupljenosti elemenata kulture svih kategorija među udžbenicima

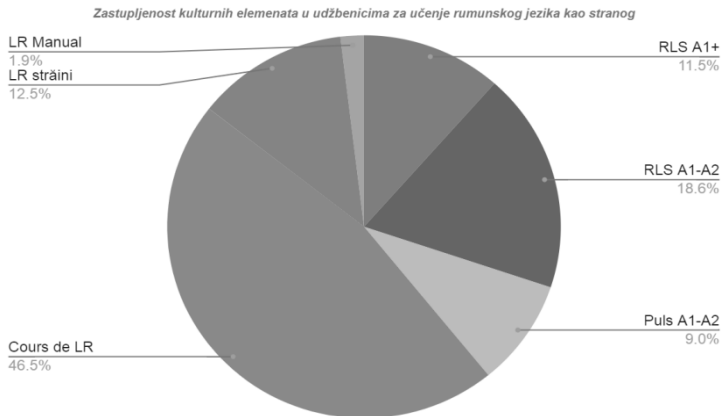

Tabela 2. Zastupljenost kategorija sadržine elemenata kulture u udžbenicima

Znamenitosti	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.19%	0.20%	0.28%	0.23%	0.20%	0.50%
Turizam	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.22%	0.22%	0.18%	0.06%	0.25%	0.16%
Obrazovanje	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.03%	0.05%	0.03%	0%	0.07%	0%
Umetnost	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.11%	0.22%	0.25%	0.60%	0%	0%
Tradicija	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.36%	0.17%	0.25%	0.09%	0.46%	0.33%
Sport	<i>RLS A1+</i>	<i>RLS A1-A2</i>	<i>Puls A1-A2</i>	<i>Cours de LR</i>	<i>LR strâini</i>	<i>LR Manual</i>
	0.03%	0.10%	0%	0.01%	0%	0%

Kada se pomenute kategorije o samom sadržaju elemenata kulture raspodele na materijale koji su činili korpus naše analize, dobijamo nešto jasniji prikaz procenata i pojedinačne zastupljenosti određenih kategorija u nekim od analiziranih udžbenika. Naime, kod prikaza generalne prisutnosti elemenata kulture (svih

kategorija u svim formama) u svakom od analiziranih udžbenika ponaosob, možemo primetiti izvesno neslaganje u procentima. Kao da ne govorimo o istovetnim sredstvima sa istom namenom kakvi su udžbenici za učenje bilo kog stranog jezika (bez obzira na autora i izdavača), a posebno rumunskog kao jezika nacionalne manjine u Vojvodini, gde se on uči i kao maternji, i kao strani, naročito u poređenju sa popularnijim jezicima poput engleskog, nemačkog i sl. Govorimo o nejednakoj raspodeli sadržaja u udžbenicima, različitim fokusima u kontekstu kategorija kulturnog sadržaja, ali i u kontekstu forme u kojoj su oni prikazani u udžbenicima, kao i o potencijalnom favorizovanju ili zanemarivanju određenih kulturnih sadržaja. To sve može biti posledica tehničkih (ne)mogućnosti, (ne)informisanosti i/ili predrasuda.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovu dobijenih rezultata o zastupljenosti elemenata kulture u udžbenicima za učenje rumunskog jezika kao stranog moguće je izvući nekoliko zaključaka i potencijalnih mogućnosti za unapređivanje statusa “kulture u jeziku”. Dobijeni podaci pokazuju nejednaku rasprostranjenost elemenata u svakoj od kategorija (forma i sadržina). Što se tiče kategorije forme, najznačajnija je zastupljenost elemenata u tekstualnoj formi, prikazanih kao: pomen ličnosti iz domena kulture i javnog života u Rumuniji; članci o lokalitetima; recepti i način pripreme tradicionalnih jela; dijalози u kojima se pominju navike i običaji Rumuna; odlomci iz književnih tekstova i sl. Elementi prikazani u slikovnoj formi su visoko zastupljeni, iako procentualno niže u odnosu na tekstualnu formu. Slikovna forma je podrazumevala: fotografije poznatih ličnosti iz domena kulture i javnog života u Rumuniji; fotografije istorijskih ličnosti; fotografije pejzaža, lokaliteta i prirodnih bogatstava; fotografije grada, sela i načina života u obe sredine; fotografije jela i narodne nošnje i sl. Ako govorimo o potkategorijama u okviru forme, primetna je dominacija fotografije u odnosu na ilustraciju, što može ići u korist jednostavnosti beleženja materijala kamerom u odnosu na grafički dizajn koji bi dosledno oslikavao kulturne elemente tokom lekcija. Što se tiče tekstualne forme i potkategorija, dominantnije je prisustvo kraćeg teksta u odnosu na duži tekst i citata pre svega zbog jednostavnosti izrade kratkih dijaloga na početnim nivoima učenja rumunskog jezika u kom bi se jednostavno pomenuli neki kulturno relevantni pojmovi (umetnost, običaji i sl.). Primetan je nedostatak, izražen u vidu niskog procenta zastupljenosti potkategorije *Slika i tekst*, što govori u prilog nedostatku jezičko-kulturnih situacija u kojima bi se neki fenomeni više približili učeniku pomoću teksta i slike zajedno. Stiče se utisak da su neke od fotografija ili neki

tekstovi nasumično postavljani u udžbenike, van konteksta, bilo da govorimo o jezičkoj ili kulturološkoj situaciji. Na ovo zapažanje bi trebalo usmeriti posebnu pažnju u daljim istraživanjima i sastavljanju materijala za učenje rumunskog jezika kao stranog. Pažnju bi trebalo usmeriti na smislene grafičko-vizuelne materijale kojima bi bio posvećen deo lekcije, uz korišćenje jezika prilagođenog nivou učenja, uz kulturološke elemente i zanimljivosti kojima su dati kontekst, reprezentacija i praktična korist (linkovi, audio-materijali, radionice i sl.). Ne manje bitna stavka tiče se sadržine elemenata kulture u udžbenicima, koja je takođe iznudila nejednake procenete zastupljenosti. Primetne su kategorije koje se, naspram procenta zastupljenosti određenih kategorija, čine zanemarenim. Kategorije *Obrazovanje* i *Sport* nose najniže procenete učestalosti u svakom od udžbenika, dok pojedine kategorije imaju sporadično niske procenete zastupljenosti u određenim udžbenicima ili potpuno izostaju (kategorija *Umetnost*). Ovakav rezultat ne mora biti posledica namernog isključivanja, nego neefikasnog inkorporiranja u nastavni materijal. Stiče se prividan utisak pokrivenosti svih sfera kulture, dok je u realnosti na tim mestima prisutna masovna kultura ili elementi strane kulture. Potrebno je primeniti temeljan pristup, edukacijom o kulturi i pronalaženjem načina za adekvatno i smisljeno uključivanje elemenata kulture u jezik i prvenstveno u udžbenike jezika, koji će na taj način oformiti međuodnos promocije vrednosti i zbližavanja kulture i jezika, a nastavni materijal učiniti zanimljivijim i korisnijim.

Ivana Ivanić, Ema Durić

ELEMENTS OF CULTURE IN ROMANIAN TEXTBOOKS FOR FOREIGN STUDENTS

Summary

The main motivation for this work was to communicate the overall presence of cultural elements in Romanian textbooks for foreign students, which was challenging to begin with. In everyday use of textbooks for language learning, from teacher's or student's point of view, there is no explicit need to change anything except the way in which exercises are placed, what vocabulary is adequate, which verbs are the most frequently used or what is extra challenging and needs to be further explored or explained. From theoretical and practical points of view, there is every need to observe language in its every manifestation, to try and understand the importance of all the elements that language consists of and to perceive or just assume the impact that all of these elements have on the process of language learning. One of these elements is culture. The multilayered influence that culture and language have on each other is briefly mentioned throughout this work, just to ensure the

main understanding and author's motivation for this type of research. What separates this work and findings that possibly changed perception on the importance and frequency of displaying elements of culture in Romanian textbooks for foreign students, is the Romanian language itself and its status, in striving to be something even more than part of one-way experience, as mother tongue and bilingual trait in Voivodina, to be adequately represented in every domain of experience - dominantly in culture, so that it can build bridges with meaning, identity and perception of one "estranged" roman language. It offers so much more than it seems to offer through one language course and textbooks that can do even more for its purpose - to help and maintain positive image, tolerance and acceptance, all combined for one common goal - getting to know the language, culture and Romanian people better.

Keywords: culture, cultural elements, foreign language, romanian language, learning, competence.

LITERATURA

- Barbu, Oana-Luiza. (2019). Aspecte culturale în predarea limbii române că limbă străină. Buletinul științific al Universității Tehnice de Construcții București. Seria: Limbi străine și comunicare. Vol. XII, Nr. 1/2019. București: CONSPRESS.
- Braović Plavša, M. i Bojčić, I. (2018). Kultura u nastavi stranoga jezika. Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu, 9 (1), 7-11. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/202069>
- Bugarški, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Čigoja štampa.
- Chastain, K. (1976). *Developing Second-Language Skills: Theory to Practice. Second edition*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Geertz, C. (1993). *The Interpretation of Cultures - selected essays*. New York: Basic Books, Inc.
- Fernandez Moreno, M. i Maričić, S. (2015) Elementi španske kulture u udžbenicima španskog kao stranog jezika. *Strani jezici na Filozofskom fakultetu: primenjeno lingvistička istraživanja*, 151–168. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Grujić, T., I. Janjić i Krneta, L. (2016). "Textbooks and literature from computer science as educational barriers in the teaching communication." In *eLearning Vision 2020, The 12th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education”*, Volume II (81–87). Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Ilić, S. (2020). *Upotreba informacionih tehnologija u nastavi – stavovi i mišljenja*

- Nastavnika i učenika*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/68509/Disertacija.pdf>
- Ivanić, I. (2020). *Savremene tehnologije u učenju rumunskog jezika kao stranog*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ivanić, I., and L. Spariosu (2020). "Picture of Romania on Social Network: Case Study." U *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene* 9, uredili Dejan Pralica i Stefan Janjić, 343–360. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ivanić, I., L. Spariosu, and D. Sorin Vintila (2018). "E-learning technologies and techniques in teaching the Romanian language as a foreign language: attitudes and assesment." In *InterKult 2017, Selected Papers from the Third International Conference Interculturalism in Education*, Vol. 1, edited by Laura Spariosu, Ivana Ivanić and Violeta Petković, 167–188. Novi Sad: Pedagogical Institute of Vojvodina, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy.
- Ivanić, I., L. Spariosu, and D. Sorin Vintila (2019). "Primena novih tehnologija u nastavi rumunskog jezika u Vojvodini." În *FiloRom 2019. Studii de filologie românească. 65 de ani de la înființarea Facultății de Filozofie a Universității din Novi Sad*, coordinatori Ivana Ivanić, Daniel Sorin Vintilă și Laura Spăriosu, 43–64. Novi Sad: Facultatea de Filozofie, Universitatea din Novi Sad.
- Janjić, I. (2017). *Fonetska i morfološka analiza grešaka u učenju rumunskog jezika kao stranog jezika* [Phonetic and morphological error analysis in learning Romanian as a foreign language]. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Janjić, I. (2015). "Learn anytime Romanian as a Foreign Language using Online, Mobile and Interactive Android Apps." In *Proceedings of the International Conference Communication, Culture, Creation: New Scientific Paradigms*, Vol. 1, edited by Virginia Popović, Ivana Janjić, Speranța Milancovici, Eugen Gagea, 426–435. Arad & Novi Sad: „Vasile Goldiș” Western University of Arad & Faculty of Philosophy, University of Novi Sad.
- Janjić, I. (2015). "Technology in the Classroom: Teaching Romanian Language, Literature and Culture." In *Studii de Știință și Cultură*, XI (2): 209–215.
- Janjić, I., V. Petković, and T. Grujić (2015). "Key aspects of the use of information and communication technologies for students – future preschool teachers." In *Rethinking education by leveraging the eLearning pillar of the Digital Agenda for Europe, The 11th International Scientific Conference*

- „*eLearning and Software for Education*“, Volume II (173–180). Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I., V. Petković, and V. Popović, (2016). “The influence of early use of technological innovation in the learning and development of independence/dependence in children.” In *eLearning Vision 2020, The 12th International Scientific Conference, eLearning and Software for Education*“, Volume II (120–125). Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I. and V. Popović (2015). “Effective implementation of eLearning Romanian Language and Literature Classes for University Students in Serbia.” In *Virtual Learning – Virtual Reality, The 10th International Conference on Virtual Learning ICVL 2015*, 447–452. Bucharest: Bucharest University Publishing House.
- Janjić, I. and V. Popović (2015). “Internet Public Library of Romanian language and literature – New world for students.” In *Rethinking education by leveraging the Learning pillar of the Digital Agenda for Europe, The 11th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education*“, Volume II, 467–473. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I., and M. Puja Badesku (2012). “Online Romanian Communism PhotoCollection.”
- U *Međunarodna naučna konferencija: Digitalizacija kulturne i naučne baštine, univerzitetski repozitorijumi i učenje na daljinu*. Zbornik radova, 313–323. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- Janjić, I., and H. Maria Sabo (2012). “Some modern teaching methods used in teaching (Romanian) geography.” U *Digitalizacija kulturne i naučne baštine, univerzitetski repozitorijumi i učenje na daljinu*. Zbornik radova, 359–367. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- Janjić, I., and L. Spariosu (2015). “Free Online Education: Online Games for Learning Romanian language.” In *eLearning and Software for Education*, Vol. 2, edited by Ion Roceanu, 180–186. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I., and L. Spariosu (2016). “Moodle platform – assistant resource in learning Romanian as a foreign language in Serbia.” In *eLearning and Software for Education*, Vol. 3, edited by Ion Roceanu, 97–101. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.

- Janjić, I., R. Ursulesku-Miličić, and L. Spariosu (2014). "Issues of Learning the Romanian Language as a Foreign Language among Serbian Students." In *Studii de Știință și Cultură*, X (4): 11–16.
- Janjić, I., R. Ursulesku-Miličić, and L. Spariosu (2013). "Elearning Romanian language in Serbia: website example." In *eLearning and Software for Education*, Vol. 2, edited by Ion Roceanu, 645–650. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I., R. Ursulesku-Miličić, and L. Spariosu (2012). "Facebook as a Medium for Exchanging Information among Students." In *Leveraging Technology for Learning, The 8th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education”*, Volume II, 196–202. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Janjić, I., and R. Ursulesku-Miličić (2014). "Cultural dimensions in learning Romanian as a foreign language: technology in the classroom." In *Let's build the future through learning innovation!*, The 10th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education”, Volume II, 271–276. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Popović, V., & Janjić, I. (2012). "Features of E-Learning at Universities in Serbia." In *Leveraging Technology for Learning, The 8th International Scientific Conference „eLearning and Software for Education”*, Volume II, 511–517. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Rajović, R., V. Petković, and I. Ivanić (2018). "Comparative Analysis of the Use of New Technologies and NTC Learning Method: A Case Study." In *eLearning challenges and new horizons Proceedings of the 14th International Scientific Conference "eLearning and Software for Education"*, Vol. 1, edited by Ion Roceanu, 203–211. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.
- Sabo, H. Maria, and Janjić I. (2012). "Learning (Romanian) geography in the classroom or to distance?" In *Present Environment and Sustainable Development, Volume 6*, 75–79. Iasi: Alexandru Ioan Cuza University of Iasi.
- Spariosu, L., R. Ursulesku-Miličić, and I. Janjić (2013). "Online translation dictionaries: example of the Romanian-Serbian and Serbain-Romanian online translation dictionary." In *eLearning and Software for Education*,

Vol. 1, edited by Ion Roceanu, 214–219. Bucharest: „Carol I” National Defence University Publishing House.

Kramersch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.

Kramersch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Momčilović, N. (2013). Interkulturalnost i nastava stranih jezika, U *Od nauke do nastave*, ur. B. Dimitrijević, 523–535. Niš: Filozofski fakultet.

Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World Inc.

Sapir, E. (1958). *Culture, Language and Personality*. California: University of California Press.

Tomalin, B. i Stempleski, S. (1993). *Cultural Awareness*. Oxford: Oxford University Press.

Vujović, A. (2007). Kultura u nastavi stranog jezika. *Primenjena lingvistika*, 8: 158–167.

Wittgenstein, L. (1998). *Culture and Value: A Selection from the Posthumous Remains*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Daniela Marčoková*
Filozofická fakulta
Univerzita v Novom Sade

UDC: 279.123(=162.4)(497.113)"18"
DOI: 10.19090/gff.2022.2.137-151
Originalni naučni rad

PREKLAD KANONICKÝCH VIZITÁCIÍ SLOVENSKÝCH VOJVODINSKÝCH EVANJELICKÝCH A. V. CIRKEVNÝCH ZBOROV V ROKOC 1835 A 1836**

Zápisnice z kanonických vizitácií ako cirkevné protokoly vznikli predovšetkým pre cirkevné potreby. Okrem náboženských údajov sú bohaté aj na mnohé informácie týkajúce sa kultúrno-historických, osvetových a spoločenských vzťahov. Preto sú nevyschýnajúcim zdrojom údajov použiteľných v celom rade výskumných oblastí (dejiny osvety, dejiny umenia, historická štatistika, demografia). Keďže text je písaný v latinskom (novovekom) jazyku, bol tento dôležitý primárny zdroj dostupný iba malému počtu vedcov. Vďaka prekladu asi 200 strán latinského textu (z toho niekoľko strán v biblickej češtine, nemčine a maďarčine) do slovenského jazyka, ako i dodatočným vysvetleniam v poznámkach pod čiarou v rámci kritickej edície, sú zápisnice z kanonických vizitácií slovenských vojvodinských evanjelických cirkevných zborov z rokov 1835 a 1836 dostupné nielen vedeckej, ale i širšej verejnosti.

V práci sú predstavené osobné skúsenosti, výzvy a ťažkosti spojené s prekladaním týchto vizitácií s pomocou rôznych typov tlačených a digitálnych slovníkov, encyklopédií, biografii, ako aj v spolupráci s odbornými konzultantmi (historikmi, lingvistami a duchovnými osobami).

Kľúčové slová: kanonické vizitácie, vojvodinskí Slováci, 19. storočie, latinský, jazyk, slovenský jazyk, preklad

Po prvom zákonodarnom zhromaždení evanjelikov v Uhorsku (tzv. žilinská synoda) roku 1610 sa okrem iného začínajú vykonávať aj kanonické vizitácie evanjelických cirkevných zborov so záväzným vedením podrobných zápisníc. Prvá kanonická vizitácia evanjelikov v Báčsko-sriemskom a v Banátskom senioráte bola

---

* danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

** Príspevok vznikol v rámci projektu *Preklad vo výskumoch vojvodinských Slovákov* (č. 142-451-2149/2022-01), ktorý podporil Pokrajinský sekretariát pre vysokoškolské štúdiá a vedeckovýskumnú činnosť.

vykonaná roku 1798 superintendentom¹ Martinom Hamaliarom.² Po nej nasledovala vizitácia superintendenta Krištofa Lyciho³ v roku 1810, potom vizitácia superintendenta Adama Lovicha⁴ roku 1818. Vizitáciu v rokoch 1835 a 1836 vykonal superintendent Ján Seberíni.⁵

Zápisnice z kanonických vizitácií sú vierohodné dokumenty, v ktorých je zachytený reálny skutkový stav v cirkevných zboroch v určitom historickom čase, a preto majú pre historikov veľkú historicko-poznávaciú hodnotu. Okrem toho sú prakticky nevyčerpatelným zdrojom údajov o cirkevno-náboženskom, kultúrno-historickom, osvetovom, umeleckom a spoločenskom živote ľudí, resp. spoločnosti tej doby. V zápisniciach kanonických vizitácií sa nachádzajú aj údaje o stave cirkevných objektov, o inventári, pomeroch vo farnosti, obyvateľstve a veriacich, o cirkevných služobníkoch, najmä o samotnom kňazovi, o školách a učiteľoch, o cintoríne, cirkevných sviatkoch, často aj o s nimi súvisiacich obyčajach. Preto ich môžeme považovať za nápomocné pri výskume hospodárskych dejín, dejín školstva a umenia, historickej štatistiky a demografie.

Zápisnice z kanonických vizitácií slovenských cirkevných zborov (ako evanjelickej, tak i katolíckej proveniencie) v Uhorsku na území dnešného Slovenska boli ako primárny zdroj pri skúmaní dejín cirkevných zborov predmetom mnohých výskumov. Zápisnice z kanonických vizitácií slovenských evanjelických cirkevných zborov na území dnešnej Vojvodiny (Srbska) sú však málo preskúmané, preto možno konštatovať, že tieto primárne zdroje písané v latinčine a od polovice 19. storočia v maďarčine, neboli doposiaľ využité v dostatočnej miere. Odôvodnene sa dá predpokladať, že závažnou prekážkou ich nedostatočného využitia v súčasnej dobe môže byť práve pôvodný jazyk zápisníc, ako aj ich doterajšia ťažšia dostupnosť.

Zápisnice z kanonických vizitácií nemeckých a slovenských evanjelických cirkevných zborov Báčsko-sriemského a Banátskeho seniorátu z rokov 1835 a 1836

¹ Roku 1883 sa začal používať titul biskup namiesto superintendent.

² Martin Hamaliar (1750 Bátovce – 1812 Sarvaš), farár vo Veľkom Krtíši, Banskej Štiavnici, Sarvaši; superintendent Banského dištriktu (1796 – 1806).

³ Krištof Lyci (Lyczy) (1744 Pusté Úľany – 1814 Banská Bystrica), senior, superintendent.

⁴ Adam Dávid Lovich (1760, Liptovská Sielnica – 1831 Banská Bystrica), senior, superintendent.

⁵ Ján Seberíni (Seberini, Szeberínyi, Szeberényi) (1780 Veličná – 1857 Banská Štiavnica); evanjelický farár, konsenior, senior, superintendent Banského dištriktu v rokoch 1834 – 1850; významný cirkevný činiteľ a literát, autor vlastného životopisu.

sú zachované a sprístupnené v digitalizovanej forme.⁶ Prekladali sme iba zápisnice slovenských evanjelických cirkevných zborov v Báčsko-sriemskom senioráte: Bajša, Hložany, Kysáč, Kulpín, Laliť, Nový Sad, Petrovec, Pivnica, Selenča, Silbaš, Stará Pazova, tiež aj zápisnice cirkevných zborov v Banátskom senioráte: Slovenský Aradáč, Butín, Hajdušica, Kovačica, Padina, Vuková.⁷

Pri porovnávaní zápisníc z kanonických vizitácií báčsko-sriemskych a banátskych slovenských evanjelických cirkevných zborov z rokov 1835 a 1836 je možné všimnúť si mnohé podobnosti, pretože pred začiatkom každej kanonickej vizitácie vyššia cirkevná vrchnosť zaslala miestnym kňazom otázky (išlo vždy o tie isté otázky), na ktoré potom kňazi odpovedali v písomnej forme. Všetky zápisnice sú v latinskom jazyku.⁸ Niektoré zápisnice mali i prílohy – podpísané zmluvy (povolávajúce listiny, dohody) cirkevného zboru s kňazom či učiteľom (tzv. vokátory), kde sa uvádzali údaje aj o platoch a iných príjmoch. Tieto zmluvy boli v niektorých cirkevných zboroch písané v latinskom jazyku, v iných zboroch biblickou češtinou;⁹ v cirkevných zboroch na území Vojenskej hranice v nemeckom

---

⁶ Zápisnice Báčsko-sriemského seniorátu: *Protocolla visitationis Ecclesiarum E[van]g[el]icarum Bacs-Sirmiensem, instituta anno 1835, mensibus Septembri et Octobri* sú dostupné na internetovej stránke: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?pg=0&layout=s

Zápisnice Banátskeho seniorátu: *Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836., mense Junio* sú dostupné na internetovej stránke: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s

Originálne rukopisné zápisnice sa nachádzajú v Evanjelickom štátnom archíve v Budapešti (EOL – Evangélicus Országos Levéltár, Budapest).

⁷ Do tohto výberu boli zaradené zápisnice kanonických vizitácií z Butína a Vukovej (dnes na území Rumunska), pretože menované cirkevné zbory boli súčasťou Banátskeho seniorátu. Pretože v tomto regióne vykonávali kňazskú službu aj slovenskí učitelia a farári z Báčky, činnosť týchto zborov úzko súvisela s činnosťou slovenských cirkevných zborov vo Vojvodine.

⁸ Súčasťou publikácie *Kanonické vizitácie slovenských vojvodinských evanjelických a. v. cirkevných zborov v rokoch 1835 a 1836* autorov Janka Ramača a Daniely Marčokovej (v tlači) je prepis predložených rukopisných prameňov v latinčine i slovakizovanej češtine, ktorý je cenným materiálom v rámci ďalších lingvistických výskumov.

⁹ V povedomí Slovákov sa ako písaná podoba spisovného jazyka ujala čeština, do ktorej prenikali domáce slovenské prvky. Táto slovakizovaná čeština je zrozumiteľná dnešnému čitateľovi, preto sme ju neprekladali.

jazyku.¹⁰ Dve krátke pasáže s poznámkou stoličného úradníka v zmluve medzi miestnym kňazom a cirkevným zborom v Hložanoch a v Pivnici boli napísané po maďarsky.

Latinčina (*lingua Latīna*) patrí do skupiny indoeurópskych jazykov. Pôvodne bola rečou Latínov, kmeňa sídliaceho v kraji Latium v centrálnej časti Apeninského polostrova. Latinský jazyk sa rozšíril aj do oblastí, ktoré si podrobili Rimania a stal sa administratívnym jazykom. Popri spisovnej reči sa v tomto období stretávame aj s ľudovým jazykom (*lingua Rōmāna rŭstica*), z ktorého sa postupom času vyvinuli dnešné románske jazyky (španielsky, francúzsky, taliansky, portugálsky a rumunský). Latinský jazyk prešiel vo svojom vývoji niekoľkými fázami: preliterárne obdobie, archaické obdobie, klasické, renesančné, novoveké a súčasné obdobie. V západnej a strednej Európe bola v stredoveku a začiatkom novoveku latinčina jazykom liturgie, literatúry, administratívno-právnych písomností a medzinárodným jazykom európskych vzdelancov (Karabová– Sipekiová, 2013: 3 – 5). Latinský jazyk bol v stredoveku najčastejším prostriedkom úradnej písomnej komunikácie slovenských evanjelických kňazov a učiteľov v Uhorsku a udržal sa až do polovice 19. storočia. Bol formálnym a jazykovým vzorom, podľa ktorého sa tvorili písomnosti v domácom jazyku, častejšie však išlo o preklady náboženských diel: katechizmov, kázní, modlitieb, spevníkov.

Koncom 18. storočia sa Mária Terézia a jej syn Jozef II. snažili z praktických dôvodov (sčasti kvôli tomu, že mnohonárodnostné vojsko nerozumelo vojenským povelom) presadiť ako spoločný dorozumievací jazyk celej monarchie nemčinu. Ako reakcia na germanizáciu sa v prvej polovici 19. storočia do uhorskej štátnej a miestnej správy zaviedla maďarčina. Úradné jazyky ovládali kňazi a učители, kým veriaci ich znalosť v každodennom živote nepotrebovali. Všetky tieto úradné jazyky sú vo väčšej alebo menšej miere zastúpené v skúmaných zápisniciach.

Pri prvom kontakte s textami zápisníc je nevyhnutné čítanie a presné prepisovanie textu. Pri transliterácii tohto špecifického textu sme sa rozhodli zachovať všetky lingvistické znaky (ortografické, diakritické, interpunkčné) typické pre novoveký latinský jazyk a ostatné jazyky v zápisniciach s cieľom zachovania jeho autenticity pre prípadný ďalší lingvistický výskum.

---

¹⁰ Z nemčiny prekladala Danijela Branković, archívny poradca v Archíve Vojvodiny v Novom Sade.

Pri prepisovaní sme rešpektovali zaužívanú prax zapisovateľa a originálnu ortografiu, napríklad keď autor v zápisnici z kanonickej vizitácie používa *w*, ktoré sa v klasickom latinskom jazyku nepoužíva.¹¹ V tomto výskume sme mali pred sebou takmer dvadsať rozličných rukopisov, z ktorých boli niektoré ľahko čitateľné, no boli aj také, ktoré boli ťažko čitateľné napriek tomu, že boli zapísané kaligraficky. Skúsený čitateľ starých rukopisov si vždy môže všimnúť únavu ruky zapisovateľa, keď sa rukopis stáva čoraz nečitateľnejším a vtedy sa objavuje aj viacej chýb. Na začiatku sme mali problémy pri čítaní niektorých častí alebo slov, no trpezlivou prácou, porovnávaním a analógiou sa nám podarilo prečítať všetko do posledného slova.¹² Texty zápisníc svedčia o tom, že niektorí autori zdolali latinčinu lepšie, iní o niečo horšie; niektorí mali vycibrenejší štýl, kým pre iných, očividne, písomné vyjadrovanie nebolo silnou stránkou.

Pri preklade je veľmi dôležitá nielen presnosť prekladu, ale aj zachovanie a sprostredkovanie ducha doby. Historik musí mať vždy na zreteli, že ide o novoveký latinský jazyk, ktorý je odlišný od klasickej latinčiny a tiež to, že sa vtedajšia cirkevná terminológia a terminológia kanonických vizitácií často nezhoduje s tou v klasickej latinčine. Na tieto účely sme používali niekoľko slovníkov latinského stredovekého a novovekého jazyka (Bertal, 1901; Du Cange, 1883 – 1887; Kostrenčič 1969 – 1978).

Prekladateľský proces pozostáva z čítania, písania a kontrolovania prekladu. Okrem týchto troch fáz je tu ešte aj výskumná fáza, ktorá zahŕňa prácu so slovníkmi, encyklopédiami a inou literatúrou. Tieto fázy sa v našej práci vzájomne prelínali.

Prvou výzvou bolo prečítanie a transkripcia textu. Hoci sa na prvý pohľad zdalo, že pri kaligraficky písaných textoch ťažkosti s identifikovaním slov a prekladom nebudú, niektoré dilemy zostali nevyjasnené až do posledných čítaní dokumentu. Dôvodom bolo to, že nešlo o jednoliaty klasický latinský text, ale jeho rozličné, neraz kostrbaté formulácie, celkom bežne používané v tejto špecifickej cirkevnej oblasti, pochádzajúce z pera pár desiatok zapisovateľov rozličných

---

¹¹ Túto grafému nachádzame v niektorých zápisniciach slovenských evanjelických cirkevných zborov v Banátskom senioráte, kde slovenskí evanjelici boli v častom styku s nemeckými evanjelikmi

¹² Digitalizovaná verzia zápisníc bola kvalitná, no čítanie niektorých rukopisov bolo na mnohých miestach náročné, takže pri identifikácii ťažšie čitateľných miest rozhodoval kontext.

literárnych úrovní a rukopisných zručností. Preto bolo potrebné najprv porozumieť obsahu výpovede vo východiskovom jazyku a potom preniesť myšlienku výpovede do cieľového jazyka, rešpektujúc pritom sústavu jazykových noriem s podmienkou zachovania funkčnosti výpovede v cieľovom jazyku.

Okrem znalosti pôvodného a cieľového jazyka ako základnej podmienky je pri realizácii kvalitného prekladu nevyhnutná aj interpretačná kompetencia prekladateľov, ktorá umožňuje dekódovať východiskový text a chápať konkrétne významy ukotvené v texte. Prekladatelia by mali disponovať aspoň minimálnymi znalosťami o prekladanej téme, takisto by mali rozumieť kultúrnym a recepčným konceptom výpovedí (Kožel'ová, Kul'bak, 2019: 29). Vzhľadom na súčasné pozície, kompetencie a doterajšie vedecké skúsenosti autorov¹³ prekladu týchto zápisníc bola táto podmienka dodržaná.

Súhlasne s niektorými autormi konštatujeme, že zachytiť celý charakter novolatinského jazyka je veľmi náročnou úlohou (Zavarský, 2011: 7; podľa Wilšinská, 2020: 11). Našou ambíciou nebolo zaoberať sa dôkladnou jazykovou analýzou textov, no napriek tomu sa zmienime o niektorých základných špecifikách textov skúmaných zápisníc. Pri písaní jednotlivých slov u niektorých autorov existujú určité odchýlky a nezriedka aj ten istý autor často používa alternácie jednotlivých grafém, ako napríklad: i, j (*ius – jus, iuvat – juvat, cuius – cujus*). Vyskytujú sa aj neštandardné tvary v písaní zdvojených spoluhlások, napríklad: *litera* namiesto *littera*; *dissolvere* namiesto *disolvere* a pod. Rozdiely nachádzame aj v písaní osobných mien, napríklad: *Jano, János, Joannes; Franciscus, Frantissek, Franyo; Paulus, Paulo, Palo; Martin, Martyn, Martinus;*

priezvisk *Rohonyi, Rohony, Rohoni; Borowsky, Borovszky; Hajnoczy, Hajnotzy; Jeszenszky, Jeszensky; Kollár, Kolar, Spannagel, Spanagel; Szeberinyi, Seberinyi; Palkovits, Palkowics; Hlavács, Hlaváts.*

Identifikovanie niektorých kňazov, učiteľov, profesorov na školách a univerzitách či svetských účastníkov vizitácií bolo sťažené práve kvôli nejednotne uvádzanej ortografickej podobe, vyplývajúcej z pravidiel jazyka, v ktorom bola

---

¹³ Prof. Dr. Janko Ramač (1955 – 2022), historik na Oddelení rusinistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade, ovládal klasické jazyky (latinský a grécky). Doc. Dr. Daniela Marčoková pracuje na Oddelení slovakistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade. Do okruhu jej vedeckých záujmov patria okrem iného aj kultúrne dejiny vojvodinských Slovákov. Ako spoluautori sa podieľali na niekoľkých prácach z oblasti dejín vzdelávania, cirkevných a kultúrnych dejín vojvodinských Slovákov.

publikovaná iná skúmaná literatúra či archívne písomnosti vzťahujúce sa na ich životopisy.

V poznámkach pod čiarou sme uvádzali krátke biografické údaje kňazov, učiteľov či autorov školskej a cirkevnej literatúry, najčastejšie podľa *Evanjelickej encyklopédie Slovenska* (Petrík – Rybár, 2001). Osobné mená farárov a učiteľov sme uvádzali podľa šesťzväzkového *Slovenského biografického slovníka* (1984 – 1996). V prípade, že ich mená v spomínanom slovníku či encyklopédii absentujú, ich ortografickú podobu uvádzame podľa iných sekundárnych zdrojov (napr. Čelovský, 1996). V tejto súvislosti poukazujeme na problém prepisu historických mien, ktoré už majú v historiografii dolnozemsých vojvodinských Slovákov zaužívanú ortografiu (Abaffy, Ambrózy, Seberíni ap.), ktorá sa líši od ortografie uvedenej v *Slovenskom biografickom slovníku* (Abafi, Ambrozi, Seberini atď.).¹⁴ Mená cirkevníkov a prísažných uvádzame tak, ako sú napísané v origináli, vrátane ich domáckej podoby podľa uvedených vlastnoručných podpisov v rukopisných primárnych zdrojoch.¹⁵

Názvy miest a iné toponymá sa v texte uvádzajú v latinskom, nemeckom, maďarskom a slovenskom jazyku: *Kiszács, Kiszacs, Kiszats, Kisač; Verbász, Verbasz, Verbas; Pivnicza, Pivnitza, Pivnica, Piwnica; Petrovátz, Petrovác; Glozsan, Glozsán, Glozsány, Hložany; Kulpin, Kolpény atď.* Názvy miest, v ktorých boli utvorené slovenské evanjelické cirkevné zbory, uvádzame v latinskom prepise najprv po latinsky a potom v zátvorke tak, ako boli uvedené archivárom na titulnej strane zápisnice konkrétneho cirkevného zboru alebo tak, ako boli zapísané v obsahu oboch zápisníc (Báčsko-sriemského a Banátskeho seniorátu) v digitalizovanej forme. V poznámkach pod čiarou uvádzame súčasný slovenský úradný názov lokalít, prípadne úradný názov podľa toho, na území ktorého súčasného štátu sa obec nachádza. V prípade menej známych obcí a miest uvádzame aj iné spresňujúce informácie, ako aj ich historické názvy, v čom nám boli nápomocné knihy *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine* (Marković, 1966) a *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997* (Majtán, 1998).

Grafiku originálu sme zachovali v úplnosti. Iba vo veľmi zriedkavých prípadoch, keď je chyba v písaní očividná, alebo je v origináli porušená textová súvislosť a nie je celkom jasný zmysel vety, slová dekodujeme v hranatých

¹⁴ V niektorých prípadoch sa v *Slovenskom biografickom slovníku* v zátvorke uvádzajú viaceré varianty osobných mien.

¹⁵ V tomto období sa úradné podoby mien v matrikách uvádzajú po latinsky.

zátvorkách. Jeden z príkladov transkripcie, v ktorom sme museli urobiť odchýlku od písania v origináli, je tzv. *dlhé s*,¹⁶ ktoré v latinke neexistuje, ale je príznačné pre švabach.¹⁷ Túto grafému (ſ) sme transkribovali ako *s*, kým zdvojené dlhé *s* (ſſ) označuje hlásku *š*.¹⁸

Skratky, ktoré sa často objavujú v texte, sme spravidla dekódovali v hranatých zátvorkách iba vtedy, keď sa objavili prvýkrát. Zoznam dekódovaných skratiek uvádzame na konci textu v prílohe. Niekoľko skratiek v nápisoch sa nám nepodarilo rozlíšiť. Chronostichony sme nedekódovali.

Názvy identifikovanej literatúry, ktorá sa v textoch zápisníc uvádza v skrátenej tvare, zapisujeme v poznámkach pod čiarou, často aj s potrebnými komentármi. Pri tejto práci sme používali bibliografické slovníky (Rizner, 1929, 1931, 1932a, 1932b, 1933, 1934). V prílohe na konci knihy je uvedená bibliografia spomínanej cirkevnej, duchovnej a školskej literatúry a učebníc.

V preklade sa objavili aj niektoré historizmy a archaické slová týkajúce sa oslovenia, náboženských úkonov, cirkevných funkcií alebo mier, ako napríklad: *blažeácia*, *gregorácia*, *farinácia*, *hostiácia*, *osvietený pán*, *dvojctihodný superintendent*, *inkvilín*, *donatisti*, *vykrajovač hostíi*, *grajciare*, *prešporská alebo peštianska merica*, *siaha*, *veka*, *sedliacka sesia*, ktoré sú síce odborníkom známe, no širšej čitateľskej verejnosti nie, a preto ich vysvetľujeme v poznámkach pod čiarou. V lexikálnej rovine sme sa výberom slov pri preklade snažili zachovať ducha doby a použili sme už dnes archaické slová (napr. uprednostnili sme slovo *žalár* pred slovom *väzenie*; slovo *richtár* pred slovom *starosta*; slovo *pilný* pred slovom *usilovný* ap.). Vhodné použitie týchto slov sme si overovali v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (Majtán a kol., 1991 – 2008).

Pre pomenovanie sídelného útvaru sme vo vojvodinskom prostredí uprednostnili zaužívané slovo *dedina*, kým synonymum *obec* používame v kontexte politicko-administratívnej jednotky.

---

¹⁶ Dlhé *s* (ſ) je variant minuskulného písmena *s*, ktorý sa začal používať v písme raného stredoveku na začiatku a uprostred slabiky, zatiaľ čo na konci sa používalo tzv. okrúhle *s*. Pri oboch variantoch je v neskoršom humanistickom písme zaznamenaný ich postupný zánik.

¹⁷ Švabach – lomené neskorogotické nemecké písmo (podľa nemeckého mesta Schwabach).

¹⁸ O vývine latinského písma v Európe, používaní švabachu a súdobého písma u Slovákov koncom 19. storočia pozri bližšie: Zoch (1891: 91 – 94).

Usilovali sme sa zachovať aj štylizračné osobitosti originálu, no v mnohých prípadoch sme sa rozhodli transformovať zložené súvetia na jednoduché súvetia alebo vety. Aby bol obsah textu jasný a zrozumiteľný, slovosled a dĺžku viet sme prispôbili dnešnému čitateľovi.

V závislosti od zapisovateľa je rozkolísané aj používanie interpunkčných znamienok. Kým niektorí zapisovatelia ich používajú málo, u iných si možno všimnúť ich nadmerné používanie. Absencia bodiek je nahradená občas sa vyskytujúcimi bodkočiarkami. Po bodkách, výkričníkoch a otáznikoch je častým javom písanie malého začiatočného písmena na začiatku vety. Zátvorky v zápisniciach boli zapisované ako kombinácia šikmej čiary a dvojbodky, no pri transkripcii sme ich zapisovali podľa súčasných pravidiel. Zátvorky na konci výpovede často absentujú. Mnohé lexémy písané veľkým začiatočným písmenom poukazujú na ich dôležitosť (VDMinistri, Ludi Rector, Templum et Schola, Curator, Ecclesia), hoci to nebolo vždy pravidlom. Zdá sa, že veľké začiatočné písmená boli používané pri písaní podstatných mien pod vplyvom nemčiny (Masculus, Foemininus, Numerus Anima, Balneatio, Festum Paschatos). Na niektorých miestach sme zaznamenali absenciu sloviess, čo v značnej miere sťažovalo preklad vety.

Pomenovanie pre farára je v latinčine Verbi Domini Minister (VDM), resp. po slovensky *Slova Božieho kazateľ*, čo je doslovným prekladom. V odbornej literatúre sa uvádza aj ako *minister*, *sluha*, *služobník*, *duchovný pastier*, *pastor*. Kvôli jednoduchšiemu narábaniu v rôznych kontextoch sme sa rozhodli pre neutrálne, citovo nezafarbené slovo *kňaz* (ctihodný kňaz, kňazská povinnosť, kňazská služba) alebo *kazateľ* (keď sa vzťahovalo na jeho rečnicke schopnosti: dobrý, pobožný, šikovný, schopný, zbehlý, obľúbený), v niektorých prípadoch aj slovo *farár* (veriaci v dolnozemských cirkevných zboroch aj dnes takto oslovujú kňaza) a iba ojedinele *pastier*. V slovnom spojení *slávna stolica* sme vynechali atribút *slávna*, ktorý prináleží skúmanej dobe, no v súčasnosti pôsobí kvetnato a vyumelkované. Avšak keď si to vyžadoval kontext, ponechali sme slovné spojenia *slávny muž*, *slávny seniorát*, *slávna stolica* a *slávna superintendentúra*. Často používané typické atribúty v písomnostiach tohto obdobia (šľachetný pán, urodzený pán, verný sluha), ktorých hromadenie pred vlastným menom nie je v dnešnom vyjadrovaní typické, sme tiež v značnej miere redukovali.

V zápisniciach sa učiteľská a farárska zmluva označujú pojmami *vokátor* a *kontrakt*. Ako sa v samotnej zápisnici dozvedáme, superintendent poukazoval na to, že používanie pojmu „Contractus“ uráža česť mužov z duchovného stavu evanjelikov a navrhuje, aby sa namiesto neho viacej uplatňoval už zaužívaný pojem

„Vocator“, ktorý sa medzi evanjelikmi v tejto krajine a v zahraničí s úctou používa už vyše tristo rokov. Učiteľ sa v slovenských vokátoroch pomenúval ako rektor, kantor a organista, v nemeckých *Lehrer und Organist*.

*

Príspevok sa zaoberá prekladom textu v špecifickej situácii, v ktorej je východiskovým jazykom latinčina, dnes mŕtvy jazyk. Ide o písomnosti toho istého národného etnika nie v priestorovej, ale v časovej, takmer dvestoročnej dištancii. Tento diachrónny výskum umožňuje sledovanie kultúrneho kontextu, jazykovej, komunikačnej, etickej normy a iných súvislostí z hľadiska zmien v rozličných časových obdobiach. Ide o historicky podmienené kultúrne orientácie, postoje a tendencie v súčinnosti s geopolitickými a ideologickými impulzmi, takže aj spôsob realizácie prekladu týchto písomností bol netypický a ojedinelý.

Tento preklad sme uskutočňovali s cieľom hľadať optimálny spôsob, akým by sme preniesli plasticnosť originálu do cieľového textu, rešpektujúc výrazové a vyjadrovacie prostriedky pôvodiny a minimalizujúc pritom straty a posuny v preklade. Vyhýbali sme sa prekonaným tradičným prístupom, podľa ktorých by preklad mal doslovne reprodukovat' originál. Súčasne sme mali na zreteli široké spektrum recipientov, ktorým sme sa v poznámkach pod čiarou snažili priblížiť predloženú tematiku. Pracovali sme s rôznymi druhmi printových a digitálnych slovníkov, pričom sme k použitým informačným zdrojom pristupovali kriticky a vyhodnocovali ich kvalitu a relevantnosť. V dnešnej digitálnej dobe majú moderné technológie na podporu prekladu dôležitú úlohu v každodennom živote a aj v prekladateľskej činnosti, no v našej práci sme tieto prekladateľské nástroje nevyužívali.

Na preklade participovali aj ďalší prekladatelia a odborní konzultanti. K autorskej dvojici historik a filológ, ktorí ovládajú klasické jazyky (latinský a grécky), slovanské jazyky (slovenský, rusínsky, ukrajinský, srbský) a anglický jazyk, postupne pribúdali prekladatelia z nemčiny a maďarčiny, ako aj lektor slovenského jazyka.¹⁹ Po vypracovaní prekladu je jednou z najdôležitejších súčastí takejto práce kvalitný posudok, ktorý usmerní autora, poukáže na prípadné chyby a navrhne možnosti ich nápravy a vylepšenia. Recenzenti našej práce²⁰ sa zamerali

¹⁹ PaedDr. Eleonóra Zvalená, PhD.

²⁰ Mgr. Jaroslav Javorník, PhD.; prof. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.; doc. Peter Šoltés, PhD.; Mgr. Ondrej Pet'kovský.

hlavne na oblasť cirkevnej terminológie, dobových reálií a právno-administratívneho usporiadania s ohľadom na súdobé spoločenské a kultúrne okolnosti. Využitím naturalizačných a adaptačných postupov má preložené dielo intenciu reprodukovať dojem, ktorým originálne zápisnice pôsobili na súčasníkov zapisovateľov.

Dokument zaznamenáva aktuálny jazykový stav slovenskej vojvodinskej inteligencie v prvej polovici 19. storočia. Naším zámerom bolo prostredníctvom prekladu rozširovať a oživovať kultúrnu pamäť (nielen) vojvodinských Slovákov, a to sprístupnením textov kanonických vizitácií vedeckej a širšej verejnosti.

Daniela Marčoková

TRANSLATION OF CANONICAL VISITATIONS OF SLOVAK EVANGELICAL
CHURCH COMMUNITIES IN VOJVODINA FROM 1835 AND 1836

Summary

Senior church dignitaries realized more or less correct controls of certain church communities in their area and kept detailed records of that, which are of immense importance for church history. Due to the fact that the text was written in modern Latin (which is different from classical Latin), this invaluable primary source was available only to a small number of researchers. Thanks to the translation of about 200 pages of Latin text (out of that several pages of biblical Czech, German and Hungarian) into Slovak, as well as additional explanations in the footnotes, records of canonical visits of Slovak Evangelical Church communities in Vojvodina from 1835 and 1836 are now available, not only to the scientific, but also to the general public.

Decoding the text, manuscripts of almost twenty clergymen (of different writing styles and different levels of Latin language skills, with the use of common abbreviations in church language vocabulary of the time) and its transcription into digitized form was a great challenge. The Latin text is full of long sentences, lack of verbs and punctuation and ornate stylistic formulations, and requires detailed analysis of words and sentence structures in order to preserve the accuracy of translation in the spirit of time, while forming meaningful sentences in the target Slovak language. The work on these manuscripts exceeded the task of mere translation. The complexity of the translation of this type of text, specific both in form and content, is manifested primarily in its critical publishing. In addition to transcription and translation, as a result of detailed research, the footnotes provide closer information on significant events, circumstances, individuals, church and school literature.

An aggravating circumstance was the lack of translation of canonical visitations or other similar church records among Slovak evangelicals on the territory of Southern Hungary and the impossibility of relying on the translation skills of other researchers-translators.

At a time when the entire Slovak historiography lacks interest in critical publishing of historical sources from the 19th century, this translation fills a large gap in this area and has a tendency to be a starting point for future research in (not only church) history of Slovaks in Vojvodina.

Keywords: canonical visitations, Slovaks in Vojvodina, 19th century, Latin language, Slovak language, translation

PREVOD KANONSKIH VIZITACIJA SLOVAČKIH VOJVODANSKIH EVANGELISTIČKIH CRKVENIH ZAJEDNICA IZ 1835. I 1836. GODINE

Sažetak

Viši crkveni velikodostojnici su realizovali više-manje pravilne kontrole pojedinih crkvenih zajednica u svojoj oblasti i o tome su vodili detaljne zapisnike koji imaju neprocenjiv značaj za crkvenu istoriju.

Zbog činjenice, što je tekst pisan na latinskom novovekovnom jeziku (koji je različit od klasičnog latinskog), ovaj neprocenjiv primarni izvor bio je dostupan samo malom broju istraživača. Zahvaljujući prevodu oko 200 stranica latinskog teksta (od toga nekoliko stranica biblijskog češkog, nemačkog i mađarskog) na slovački jezik, kao i dodatnim objašnjenjima u fusnotama, zapisnici kanonskih vizitacija slovačkih vojvodanskih evangelističkih crkvenih zajednica iz 1835. i 1836. godine, sada su dostupni ne samo naučnoj, već i široj javnosti.

Dekodiranje teksta, rukopisnih zapisa skoro dvadesetak sveštenika-zapisničara (različitog stila pisanja i različitog nivoa vladanja latinskim jezikom uz korišćenje uobičajenih skraćenica u crkvenoj jezičkoj praksi tog vremena) i njegov prepis u digitalizovanu formu je predstavljalo veliki izazov. Latinski tekst obiluje dugačkim rečenicama, manjkom glagola, nedostatkom interpunkcijskih znakova i kitnjastim stilskim formulacijama, te iziskuje detaljno analiziranje reči i konstrukcija rečenica sa ciljem da se sačuva tačnost prevoda u duhu vremena, a istovremeno formiraju smislene rečenice u ciljnom slovačkom jeziku.

Rad na ovim rukopisima prevazilazio je zadatak pukog prevođenja. Kompleksnost prevoda ovakve vrste teksta, specifičnog kako po formi tako i po sadržaju, ispoljava se pre svega u njegovom kritičkom izdanju. Pored transkripcije i prevoda, kao rezultat detaljnog istraživanja, u fusnotama se navode bliži podaci o značajnim događajima, okolnostima, pojedincima, crkvenoj i školskoj literaturi.

Otežavajuću okolnost je predstavljalo nepostojanje prevoda kanonskih vizitacija ili drugih sličnih crkvenih zapisa kod Slovaka evangelika na teritoriji Južne Ugarske i nemogućnost oslanjanja na iskustva u prevođenju drugih istraživača-prevodioca.

U vreme, kada se u čitavoj slovačkoj istoriografiji beleži manjak interesovanja za kritičko izdavanje istorijskih izvora iz 19. veka, ovaj prevod popunjava veliku prazninu u ovoj

oblasti i ima tendenciju da bude polazna osnova prilikom budućih istraživanja (ne samo crkvene) istorije vojvođanskih Slovaka.

Ključne reči: kanonske vizitacije, vojvođanski Slovaci, 19. vek, latinski jezik, slovački jezik, prevod

ZDROJE

Evangélikus Országos Levéltár, Budapest:

Protocolla Visitationis Ecclesiarum Eglican A. C. Bacs-Sirmiesnium, institutae anno 1835., mensibus Septembri et Octobri. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?pg=0&layout=s

Protocolla Visitationis Canonica Ecclesiarum Eglican A. C. in Seniorata Banatico, institutae anno 1836., mense Junio. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_05_1836_Bansag/?pg=0&layout=s

LITERATÚRA

Bertal, A. (1901). *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae.* Budapestini: Academiae litterarum Hungariae.

Čelovský, S. (1996). Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848), In: *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*, Báčsky Petrovec: Kultúra, 56 – 124.

Du Cange, et al. (1883 – 1887). *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* (I – X). Niort: L. Favre,.

Karabová, K. – Sipekiová N. (2013). *Latinský jazyk pre medievalistov I.* Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.

Kostrenčić, M. et al. (Eds.) (1969 – 1978). *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae (I – VII).* Zagabriae.

Kožeľová, A. – Kuľbak, G. (2019). *Vybrané problémy prekladu: prekladateľské kompetencie a audiovizuálny preklad.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Majtán, M. (1998). *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997.* Bratislava: Veda.

Marković, M. (1966). *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine.* Novi Sad: Vojvođanski muzej.

Petrík, B.–Rybár, P. (2001). *Evanjelická encyklopédia Slovenska.* Bratislava: BoPo.

- Rizner, L. (1929). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel prvý: A – F.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Rizner, L. (1931). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel druhý: G – K.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Rizner, L. (1932a). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel tretí: L – O.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Rizner, L. (1932b). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel štvrtý: P – R.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Rizner, L. (1933). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel piaty: S – Š.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Rizner, L. (1934). *Bibliografija písomníctva slovenského: na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Diel šiesty: T–Ž a značky.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok I. A – D. Martin : Matica slovenská, 1986.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok II. E – J. Martin : Matica slovenská, 1987.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok III. K – L. Martin : Matica slovenská, 1989.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok IV. M – Q. Martin : Matica slovenská, 1990.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok V. R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992.
- * Slovenský biografický slovník. Zväzok VI. T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994.
- Majtán, M. a kol. (1991). *Historický slovník slovenského jazyka I : A – J. 1. vyd.* Bratislava: Veda.

- Majtán, M. a kol. (1992). *Historický slovník slovenského jazyka II : K – N. 1. vyd.* Bratislava: Veda.
- Majtán, M. a kol. (1994). *Historický slovník slovenského jazyka III : O – P (pochytka)*. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. a kol. (1995). *Historický slovník slovenského jazyka IV : P (poihrat' sa – pytlovať)*. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. a kol. (2000). *Historický slovník slovenského jazyka V : R (rab.) – Š (švrkotat')*. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. a kol. (2005). *Historický slovník slovenského jazyka VI : T – V*. Bratislava: Veda.
- Majtán, M. a kol. (2008). *Historický slovník slovenského jazyka VII : Z – Ž : Dodatky*. Bratislava: Veda.
- Wilšinská, Ľ. (2020): Joannicius Georgius Basilovits: Imago Vitae Monasticae / A Picture of Monastic Life. In: *Slavica Slovaca*, 55, 4 (supplementum), 3 – 226.
- Zavarský, S. (2011). Martin Sentiváni: Dissertatio cosmographica seu De mundi systemate / Sústava sveta. Kozmologická štúdia. In: *Slavica Slovaca*, 46, 3 (supplementum).
- Zoch, I. (1891). Vývin jazyka. In: *Dom a škola. Vychovávateľský časopis pre rodičov a učiteľov*. 3 – 4, 91 – 94.

Anna Margaréta Lačoková*,
Jasna Uhláriková
Filozofická fakulta
Univerzita v Novom Sade

UDC: 27-23/-24:[811.162.4'373.7:811.163.41'373.7
DOI: 10.19090/gff.2022.2.153-168
Originalni naučni rad

JAZYKOVÝ OBRAZ BOHA V SLOVENSKEJ A SRBSKEJ BIBLICKEJ FRAZEOLÓGII**

Predmetom nášho príspevku sú slovenské a srbské biblické frazémy, ktoré svojou sémantikou môžu prispieť k formovaniu koncepcie Boha. Cieľom výskumu bolo uplatnením metódy konceptuálnej analýzy poukázať na spôsoby vnímania Boha a jeho vlastností, resp. zistiť domény ľudskej skúsenosti, ktoré sa používajú na vysvetlenie a pochopenie sémantických štruktúr Boha. Kognitivistický prístup príspevok zaraďuje i do etnolingvistiky, a v istom zmysle i do axiológie. Jeho realizácia v týchto intenciách môže predstavovať prínos k pochopeniu základných princípov náboženstva, ako i božstva, resp. nadprirodzeného vo všeobecnosti. Konfrontačný charakter práce má za cieľ prispieť k skúmaniu slovenského a srbského jazykového obrazu sveta, resp. poukázať na jeho zhody a diferencie, resp. varianty, ktoré sú uchované v slovenskej a srbskej biblickej frazeológii.

Kľúčové slová: biblická frazeológia, slovenský jazyk, srbský jazyk, koncepty Boha, kognitívna lingvistika.

ÚVOD

Vplyv Biblie na národy a ich jazyky možno sledovať v rôznych životných sférach. Okrem toho, že sú dôležitou súčasťou duchovnej koncepcie kultúry národov, systému ich hodnôt a identity, Boh, resp. kresťanstvo a Biblia v minulosti pre Slovákov a Srbov zohrali dôležitú úlohu nielen počas formovania spisovného jazyka, ale pre časť príslušníkov tohto národa predstavovali najväčšiu oporu v časoch ohrozeného prežitia. Biblia aj dnes vplýva na životy ľudí, jazyky a literatúry mnohých národov a predstavuje „východiskovú literárnu, lingvistickú a kulturologickú bázu“ (Matol'áková, 2014), z ktorej sa čerpá v rôznych kontextoch.

---

* anna.margareta.lacok@ff.uns.ac.rs

** Príspevok vznikol v rámci projektu č. 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje Ministerstvo osvetly, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko. Prezentovaný bol na 26. medzinárodnej vedeckej konferencii POLYSLAV 9. septembra 2022 v Belehrade.

Biblické obrazy predstavujú súčasť lexiky všetkých moderných jazykov a alúzie na Bibliu sú prítomné v každodennom kontexte. Svedčí o tom aj frazeologický materiál, ktorý odráža kultúrne dedičstvo jedného národa a jeho hodnotenie rôznych životných situácií, v rámci čoho ukazuje aj na kresťanské chápanie života a rešpektovanie kresťanských mravných noriem, dôveru v Božiu pomoc a spravodlivosť (Habovštiaková, 1993: 143).

V zmysle uvedeného nastoľuje sa otázka, čo, resp. kto a aký Boh je. Z teologického hľadiska odpoveď možno hľadať predovšetkým v Biblii. Bázou výskumu z hľadiska iných vedných disciplín môžu byť v prvom rade slovníky. Podľa J. Bartmiňského (2009: 35–36) však slovníková definícia pojmov nie vždy je postačujúca, lebo sa v nej skutočnosť neodráža tak, aby podala informáciu, čo daný pojem znamená pre človeka, ako ho vníma a ako si ho vysvetľuje. Chápanie Boha a jeho vlastností je širšie od informácií, ktoré ponúka elementárny slovníkový význam tohto pojmu. Je to implicitné napr. vo frazeológii. Keďže táto lingvistická disciplína predstavuje zdroj rekonštrukcie jazykového obrazu sveta (Mršević-Radović, 2008: V–VI), výskum biblickej frazeológie slovenského a srbského jazyka môže prispieť ku konceptualizácii Boha v týchto národoch. Vo frazémach „sa zrkadlia predstavy a vedomosti majúce zásadné postavenie v živote človeka, ako aj celej národnej kultúry“ (Matiiová, 2018: 120). Kognitivistický prístup skúmanej problematike sa preto javí ako výstižnejší, keďže, na rozdiel od štrukturalistického, ktorý sa sústreďuje na význam slov, „skúma, ako používatelia rozumejú daným slovám a na čo ich vzťahujú“ (Karčová, 2014: 229). „Na rozdiel od encyklopedickej a vedeckej definície (...) obsahuje kognitívna definícia súbor kolektívnych znalostí podmetu videnia. Teda jej základnou úlohou je vybrať také vlastnosti pripísané danému predmetu, ktoré sú uložené v spoločnom povedomí a v konkrétnych textoch/jazykových prejavoch“ (Dudová, 2017: 299).

Predložený príspevok sa zameriava na splnenie danej úlohy: vyberá vlastností Boha uložené v spoločnom povedomí slovenského a srbského národa. Skúmaním spôsobov vnímania Boha pomocou konceptualizácie jeho vlastností môže poukázať i na základné kresťanské hodnoty a v tom rámci i na hodnoty v jazyku všeobecne. Výskum realizovaný v týchto intenciách môže prispieť k axiologickým, ako i k slovanským etnolingvistickým výskumom, v ktorých „hodnota“ patrí do siete „kľúčových termínov pre opis JOS v jednotlivých národných jazykoch a kultúrach“ (Dudová, 2017: 298) a v ktorých centrom pozornosti je „štúdium jazyka ako nástroja konceptualizácie a kategorizácie okolitého sveta, ako fenoménu, ktorý nie je izolovaný od svojho sociálneho, kultúrneho a psychologického kontextu“ (Dudová, 2017: 291).

1. PREDMET, CIELE A METÓDY VÝSKUMU

Kognitívningvistická koncepcia jazykového obrazu sveta je orientovaná na sémantickú dimenziu jazyka (Matiová, 2018: 118). Práve v nej, v sémantike slov, podobne i frazém, v gramatických kategóriách atď. sa zrkadlí spôsob, akým jazykové spoločenstvo svet štruktúruje, evalvuje, prežíva (Matiová, 2018: 119). Takto sa formuje jazykový obraz sveta daného spoločenstva, v tom rámci aj jazykový obraz konkrétnych pojmov, entít. V našom príspevku sa zaoberáme jazykovým obrazom Boha. Všimame si zhody, resp. varianty a diferencie vo vnímaní Boha a jeho vlastností v slovenskej a srbskej frazeológii, a tak i v slovenskom a srbskom jazykovom obraze sveta.

Predmetom nášho príspevku sú slovenské a srbské biblické frazémy, ktoré svojou sémantikou môžu prispieť k formovaniu koncepcie Boha. Ide o jazykové jednotky späté s Bibliou, ktoré sa vyznačujú sémantickou ucelenosťou, reprodukovateľnosťou, preneseným významom, expresívnosťou a knižnosťou (Lilich–Mokienko, & Stepanova, 1993: 52). Charakteristiky uvedené v tejto definícii sa však vzťahujú aj na frazémy všeobecne a keďže sa vo vzťahu k zdroju motivácie okrem biblickej rozlišuje aj náboženská a kresťanská frazeológia, potrebné je sústrediť sa predovšetkým na ich spätosť s prameňom, Bibliou (Stěpanova, 2004: 108).

Cieľom výskumu je uplatnením metódy konceptuálnej analýzy poukázať na spôsob poznávania a vnímania Boha, resp. zistiť domény ľudskej skúsenosti, ktoré sa používajú na vysvetlenie a pochopenie sémantických štruktúr Boha v slovenskom a srbskom jazyku.

Frazeologický materiál bol excerpovaný zo slovenských a srbských slovníkov a jazykových príručiek. Analyzovaných bolo 1193 slovenských a 1285 srbských frazém, spolu 2478 frazém. V konečnom dôsledku výskumnú vzorku tvorili iba frazémy, v ktorých je implicitné, ako človek vníma Boha, resp. ktoré vlastností mu prideluje.

Počas výskumu sme sa opierali o frazeologické teoretické základy J. Mlacka, F. Mika, P. Ďurča, M. Ološtiaka, D. Balákovej, J. Skladanej, E. Stěpanovej a i. Z hľadiska kognitívningvistickej koncepcie naše názory korešpondujú s tvrdeniami J. Bartmiňského, ako i M. Matiovej, K. Dudovej, M. Dobříkovej, A. Karčovej a iných, ktorí vychádzali predovšetkým z prác G. Lakoffa a M. Johnsona, W. Humboldtovej koncepcie jazykového obrazu sveta a E. Sapiroových a B. L. Whorfových etnolingvistických výskumov. Jazykový obraz sveta chápeme ako „istý súbor náhľadov na svet viac či menej zakódovaných v jazyku, ukrytých vo

významoch výrazov alebo prostredníctvom nich implikovaných, ktorý vypovedá o spôsoboch jestvovania objektov sveta v metajazyku“ (Karčová, 2014: 225).

„Pri osvojovaní si skutočnosti dochádza spontánne k triedeniu javov (konceptualizácia), vytvára sa jednotný systém predstáv o svete“ (tamže), resp. jazykový obraz sveta. Ide tu o interpretáciu skutočnosti z aspektu konkrétneho používateľa jazyka, čo znamená, že je prispôsobený jeho vlastnostiam, zornému uhlu, danej situácii, potrebám. „Je antropocentrický a etnocentrický“ (tamže).

2. CHARAKTER VÝSKUMNEJ VZORKY A KONCEPTUÁLNE METAFORY

Frazémy vznikajú zo štruktúr nefrazeologickej povahy a to prehodnotením významu nefrazeologického slovného spojenia, hlavne na základe obraznosti, pričom sa vzniknutá štruktúra frazeologickej povahy ustáľuje. (...) Sémantická frazeologická motivácia, čiže sémantická transpozícia môže byť založená na metafore, metonymii, synekdoche, prirovnaní, perifráze, antitéze a pod. (Uhláriková–Lačoková, 2019: 332–333).

Biblická frazeológia predstavuje špecifický súbor jednotiek, ktoré motivoval konkrétny biblický text. Špecifický je i spôsob sémantickej transpozície, ktorá sa prebrala z Biblie alebo sa jednotky lexikalizovali neskôr. Na základe početných členení daného súboru frazém (Skladaná, 2003: 55; Stěpanova, 2004: 108; Baláková, 2016: 114–115) možno pochopiť, že tu ide o obrazné jednotky, v ktorých sa čas vzniku sémantickej transpozície rozlišuje. V našom korpuse sa zakladá predovšetkým na metaforických postupoch.

V kognitívnej lingvistike významnú úlohu má konceptuálna metafora. Metafora sa podľa klasickej, najznámejšej, teórie zakladá na už existujúcej podobnosti medzi dvomi pojmami. Keď ide o konceptuálne metafory, jeden pojem možno pochopiť pomocou iného, pričom prvá, pojmová, doména je základná, čiže ide o prameň, z ktorého sa vyčleňujú koncepty s konkrétnym významom a tie vysvetľujú pojmy z inej pojmovej domény, ktorá sa nazýva cieľovou. Pomocou pojmu večnosť tak možno pochopiť pojem Boh, napríklad v metafore BOH JE VEČNOSŤ, ktorá je prítomná vo frazéme *Všetky veci na čas, Pán Boh na veky*.

Konceptuálna metafora v najväčšej miere závisí od kultúry a skúsenosti, ktorú má človek v rámci nej, preto sa kladie otázka, či existujú nejaké konceptuálne metafory, ktoré sú spoločné členom rozličných kultúr (i rozličných jazykov). V rámci hlavného cieľa nášho výskumu odpovedáme na túto otázku.

Analýzou výskumnej vzorky bolo zistené, že jazykový obraz Boha v slovenskom a srbskom jazyku dotvárajú mnohé konceptuálne metafory. Bázou metaforického procesu ich vzniku boli biblické obrazy, príbehy alebo vlastnosti

Boha podané v Biblii. Nové pomenovanie v týchto prípadoch slúži na nové označenie, napr. medziľudských vzťahov, človeka v spoločnosti, citov a psychofyzických stavov a vlastností človeka, životných okolností, činností človeka, časových a priestorových vzťahov a pod. Svedčí o tom slovníkový význam skúmaných frazém. V pokračovaní si na základe lexikálneho zloženia a prototextu skúmaných frazém všimame, ktoré metaforické konceptualizácie Božích vlastností sa vyskytli vo výskumnej vzorke, na základe čoho vyčleňujeme základné koncepty Boha, ktoré reflektuje materiál obsiahnutý v slovenskej a srbskej biblickej frazeológii.

3. KONCEPTY BOHA V SLOVENSKEJ A SRBSKEJ BIBLICKEJ FRAZEOLÓGII

Elementárny význam slova Boh, ktorý sa uvádza vo výkladových slovníkoch slovenského a srbského jazyka, súvisí s jeho náboženským, monoteistickým alebo polyteistickým, pochopením.

Podľa *Slovníka slovenského jazyka* „v náboženských predstavách a v idealistickom svetonázore Boh je nadzemská bytosť, ktorá vraj stvorila svet a zasahuje do jeho vývoja“; „pri polyteizme jedna z takýchto bytostí“. Podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka* Boh je (v jednobozstve) „najvyššia, najdokonalejšia a večne jestvujúca bytosť, ktorá stvorila svet a riadi ho“, resp. (v mnohobozstve) „jedna z vyšších bytostí nadradených človeku, uctievaných človekom, božstvo“. Podľa *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* Boh je (v jednobozstve) „najvyššia, dokonalá a večne jestvujúca bytosť, stvoriteľ všetkého“; (v mnohobozstve) „jedna z vyšších bytostí“. V prenesenom význame je podľa tohto slovníka boh všemocným pánom, najväčšou autoritou a niekým, koho sa veľmi obdivuje a komu sa slepo verí.

Речник српскога језика (2011) podáva nasledujúce informácie:

1. рлг. а. (Бог) у једнобожачким религијама: највише надприродно биће које је створило материјални и духовни свет и које управља њиме. б) у многобожачким религијама: једно од врховних надприродних бића које управљају светом и природним појавама, божанство. 2. фиг. а. онај који има велику моћ, власт, који је свемоћан. б. личност која представља велики ауторитет или нешто савршено, недостижно; личност која ужива нечију највећу љубав и поштовање, идол. 3. с избледелим основним значењем за исказивање разних

осећања у устаљеним фразама (при благосиљању, у заклињању, преклињању, у заклетви и сл.)

Речник српскохрватскога књижевног језика (1990) Бога дефиније такто:

а) код једнобожаца: творац материјалног и духовног света; б) код многобожаца: господар једног дела природе и света. 2. а. највећа светиња, идол; ауторитет, моћна личност; арбитар. б. највећа сила, власт. 3. најдраже, обожавано лице или најдража ствар.

У нашеј вјскумнеј взорке иде о ча́пане појму Бог в набо́женском, крест'анском, змысле, resp. коре́спондује со словни́ковѝм вьсветле́нѝм, ко́ре са тѝка монотеистичкѝго набо́женства. Ако сме у́ж в ѝводе назначили, елементарнѝ словни́ковѝ вѝзнам ча́сто не је доста́точнѝ. Помочу когнитѝвнеј дефинѝце урчи́тего појму, resp. категориза́циу jeho јавов а характеристик, мо́жно укázat', акѝм спѝсобом прѝслушнѝци данѝго јазыковѝго сполоченства вни́мајѝ урчи́тѝ појем, т. ј. сполоченски становене вѝдомие о њом (Bartmiński, 2011: 431). В скѝманеј взорке такто мо́жно Бога дефинова́т наследовне:

3.1. BOH JE AUTORITA

В словенском а србском јазыку ехистује неко́л'ко фразѝм, кде са појем Бог в коре́лациѝ с д'алшѝми констру́кчнѝми првкѝми на мента́лнеј ѝровни перципује ако синонимум највѝшеј ауторитѝ. В тѝчто фразѝмѝ так Бога интерпретујеме ако владára, resp. ако некого, кто ма́ необме́денѝу моч, силу а зврхованос'т'. М. Добри́ковá узавѝера, же „в словенчи́не са прировна́ние ако Бог без охл'аду на comparandum вни́ма во вѝзнаме ‚абсо́лѝтнѝ, необме́денѝ пán, влáдца“ (2017: 29). Tento концепт в нашеј вјскумнеј взорке репрезентујѝ фразѝме неко́л'кѝх вѝзнамовѝх подску́пѝн:

3.1.1. Првѝу скѝпину твора́а фразѝме с по́чопени́м Бога ако некого, кто ма́ зврхованѝу а рѝзѝдујѝцу моч: *Сам (само) Бог нема господара; <Другог (тога)> бога нема*. За их прѝтѝтекто мо́жно поклада́т' библи́кѝ вѝро́к: „Тебе боло доволене вѝдиѝт', же Господин је Бог а же окрем Него ниѝ инѝго“ (5М 4: 35), прѝпадне: „Јези́ш прѝстѝпил к ним а поведал им: Данá је ми вѝшетка моч на неби а на земѝ“ (Мт 28: 18).

Ровнакѝу сѝмантику ма́ и фразѝма: *Глас ѝду, глас Во́жѝ / Глас народа, глас Сина Божи́је*, ко́реј словни́ковѝ вѝзнам је: „на́зор најшѝршѝх врстѝев обывате́л'ства је рѝзѝдујѝци“. Мо́жно предпо́кладат', же ју мотивова́л вѝро́к: „Веру, веру, говорѝм

vám: Prichádza hodina, (už) je tu, keď mŕtvi počujú hlas Syna Božieho, a tí, čo ho počujú, budú žiť“ (J 5: 25), aj keď za jeho motiváciu možno pokladať i všeobecné poslanie Biblie – Božie slovo je zvrchované, dokonalé.

O tom, že Božia vôľa je rozhodujúca, svedčí i frazéma *Bez božej vôle sa ani list (lístok) na strome nepohne*. Možno predpokladať, že sa do nej premietla časť biblického textu o Božom zaslúbení o zachovaní a ochrane svojich nasledovníkov: „Či nepredávajú dvoch vrabčekov za groš? A ani jeden z nich nespadne na zem bez vôle vášho Otca“ (Mt 10: 29).

3.1.2. Božia autorita sa konfrontuje i s ľudskými autoritami: *Čo Bohu, Bohu, a čo svetu, svetu / <datu> цару цареву, <a> Богу Божию <ваља давати>*, tiež *Jeden Boh na nebi, jeden kráľ na zemi / Бог на небу, а цар на земљи <заповеда>*. Za uvedenými frazémami sa skrýva časť biblického textu O dani: „Riekol im: Dávajte teda, čo je cisárovo, cisárovi, a čo je Božie, Bohu!“ (L 20: 25).

3.1.3. V biblických frazémach sa reflektuje Božie zasahovanie do ľudského života mnohými spôsobmi. Napr. vnímanie Boha ako svedka je implicitné v nasledujúcich spojeniach, ktoré sú zaprisahávaním sa, zaverením sa: *Boh mi <je> svedok (svedkom) / Бог ми је сведок!* Za ich prototext možno pokladať výrok: „Boh je svedkom medzi mnou a tebou, aj keď niety nikoho z ľudí pri nás“ (1M 31: 30) a i.

3.1.4. Veľkú skupinu v rámci daného konceptu Boha tvoria frazémy, na základe ktorých uzavierame, že Božia autorita, resp. moc a vôľa sa uznáva, rešpektuje a považuje sa za tú najlepšiu, aj keď niekedy pre ňu človek musí meniť vlastné plány, resp. „človeku sa nie vždy podarí uskutočniť svoje úmysly“: *Človek mieni, Pán Boh mení / Человек чини, а Бог одлучије*. Za prototext tejto frazémy možno pokladať biblický výrok: „Mysel človeka si premyslí cestu, ale Hospodin riadi jeho krok“ (Pr 16: 9).

Danú konceptuálnu metaforu Boha vystihujú i početné výrazy rezignácie a bezmocnosti, resp. zvolania, ktoré vyjadrujú odovzdanosť sa do vôle Božej, napr.: *To je v Božích rukách / То (све) је у Божијим рукама*. Uvedenú jednotku mohli motivovať nasledujúce biblické texty: „V Tvojej ruke sú moje časy, vytrhni ma z rúk mojich nepriateľov a naháňačov“ (Ž 31: 16); „Toto všetko som si pripustil k srdcu, aby som toto všetko zistil: spravodliví i múdri aj všetky ich skutky sú v Božej ruke“ (Kaz 9: 1) a i.

Podobnú sémantiku má i frazéma *Nech sa stane vôľa Božia / Као што је Богу воља*. Za jej prototext možno pokladať časť Modlitby Pánovej Otče náš: „Buď vôľa Tvoja ako v nebi tak i na zemi!“ (Mt 6: 19). Tento biblický text motivoval aj

ďalšie biblické frazémy – výrazy odovzdanosti sa do Božej vôle, napr.: *Ako <Pán> Boh dá / како бог да (како га је бог дао); како <само> бог милује и наређује; по бож(у)јој вољи*. Podobnú sémantiku majú i jednotky: *Boh <sám> vie / Бог <свету (један, једини, сам)> зна (не зна) <кад, како>*, ktoré motivoval biblický obraz vševedúceho a vševidiaceho Boha: „Boh je väčší ako naše srdce a vie všetko“ (1J 3: 20).

O tom, že sa Božia vôľa bezpodmienečne prijíma, čo tiež hovorí o pochopení Boha ako najvyššej autority, svedčia aj frazémy, ktoré motivovala Kniha Jóbova. Za ideové zhrnutie tejto knihy môžeme pokladať verš: „Hospodin dal, Hospodin aj vzal, nech je požehnané meno Hospodinovo“ (Job 1: 21): *Pán Boh dal, Pán Boh vzal <, nech bude jeho meno pochválené.> / Бог дао, Бог узео*.

3.1.5. Ďalšiu sémantickú podkategóriu tvoria frazémy, ktoré hovoria o nevyhnutnosti ťažkého života na zemi, ktorý zapríčiňuje Boh: *Koho Boh miluje, toho s krížom navštevuje / Без невоље нема богомоље*. Za ich prototext možno pokladať celú Knihu Jóbovu. S touto ideou sa však v Biblii stretáme aj na iných miestach, napr.: „Blahoslavený je muž, ktorého Ty karháš, Hospodine,...“ (Ž 94: 12).

3.2. BOH JE SUDCA

S predchádzajúcim konceptom Boha ako zvrchovanej autority súvisí aj koncept BOH JE SUDCA.

Boh, ktorý trestá, resp. súdi človeka, sa javí v nasledujúcich frazémach: *Kto krivo prisahá, Boh ho zabije; Boží súd (súd Boží) / страшни (Божји, последњи, стравични, небески) суд; trest Boží (trest od Boha) / Божија казна га стигла!* Považujeme, že tieto, ako i frazémy s podobnou sémantikou, motivoval výrok: „Vyvediem ju - znie výrok Hospodina mocností - a vojde do domu zlodēja i do domu toho, kto v mojom mene krivo prisahá; usídl sa v jeho dome a úplne ho zničí aj s hradami a kamením“ (Zach 5: 4).

Za ich prototext však možno pokladať i texty o Sodome a Gomore, ako i texty o Božom poslednom súde, resp. o konci sveta: „Veru hovorím vám: Ľahšie bude v súdny deň Sodome a Gomore ako tomu mestu“ (Mt 10: 15); „Ale hovorím vám, že z každého prázdneho slova, ktoré ľudia vyslovia, budú vydávať počet v súdny deň“ (Mt 12: 36) a i.

V slovenskom, ako i srbskom jazyku, obraz Boha ako sudcu sa reflektuje i v nasledujúcich frazémach: *Boh nie je náhlivý, ale pamätlivý; Božie mlyny melú pomaly, ale isto; Božej spravodlivosti (božiemu hnevu, božiemu trestu) neujdeš / Бог је спор али достижан; Бог не суди сваких осам дана; Бог не плаћа ни у*

нетак ни у суботу, него кад је њему драго; Не плаћа Бог сваке суботе, већ кад се њему свиди; Бог све гледа и све пушта док му једном не дозлогрди; Бог дуго гледа кроз прсте, али не довека.

V podobnom sémantickom rámci sú i nasledujúce slovenské frazémy: *Boh zlých tresce (trestá) a dobrých odmeňuje; Hriechy mladosti kára Pán Boh na staré kosti.*

Ponúkame niekoľko možných prototextov týchto frazém: „Ruku na to, že zlý neujde trestu, ale potomstvo spravodlivých vyviazne“ (Pr 11: 21); „Nešťastie usmrtí bezbožného a pykať budú tí, čo nenávidia spravodlivého“ (Ž 34: 22); „(...) S tebou však neurobím koniec, ale potrestám ťa v medziach práva; no bez trestu ťa nechať nemôžem“ (Jer 30: 11).

3.3. BOH JE STRACH

V súvisi s konceptmi BOH JE AUTORITA, resp. BOH JE SUDCA je z hľadiska srbského jazykového obrazu sveta v úzkej relácii koncept BOH JE STRACH: *страх Божию; страхота Божија.* Keď ide o motiváciu daných jednotiek, z niekoľkých možných prototextov vyberáme: „...strach pred Bohom zachvátil okolité mestá“ (1M 35: 5).

3.4. BOH JE POMOC

V rámci konceptualizácie Boha v slovenskej a srbskej biblickej frazeológii, vyčleňujeme i koncept BOH JE POMOC, ktorý je implicitný napr. vo frazémach *s pomocou Božou / Уз Божију помоћ!* Vyskytuje sa v Biblii na mnohých miestach, napr. vo výroku: „Ó, povstaň, Hospodine! Pomôž mi, ó Bože môj!“ (Ž 3: 8).

Boh ako pomoc sa vo frazémach javí aj vo forme poslov, resp. sprostredkovane: *Sám pánboh ťa sem poslal (Nebesá ťa sem poslali) / Ко да за је сам Бог послао.* O tom, že podobné jednotky majú pôvod práve v Biblii svedčí nasledujúci biblický výrok: „Požehnaný Hospodin, Boh Izraela, ktorý ťa poslal dnes oproti mne“ (1S 25: 32).

3.5. BOH JE DARCA

Jazykový obraz Boha v slovenskom a srbskom jazyku dotvárajú i frazémy, ktoré svedčia o Bohu ako o darcovi, predovšetkým ako o niekom, kto pomáha chudobným, kde si možno všimnúť paralelu Boh – bohatstvo : človek – chudoba:

Kde je bieda najväčšia, pomoc Boha najbližšia / Где же najveđa нужда, онда је и неизбежна помоћ Божија.

Bázou obraznosti Boha ako štedrého darcu sú biblické texty, ako napr. Podobenstvo o poslednom súde, kde Boh hovorí: „Čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili“ (Mt 25: 40), resp. odmení pomoc iným, tiež text Prísloví: „Hospodinovi požičiava, kto sa zmilúva nad chudobným. On mu odplatí jeho dobrodenie“ (Pr 19: 17).

Podobnú sémantiku majú i frazémy: *Kto chudobnému dáva, Bohu požičiava; Čo chudobnému dáš, to ti Pán Boh stonásobne vráti; Kto chudobnému delí, tomu pánboh nadelí; Kto zo svojho udeľuje, tomu pánboh nadeľuje.*

Z hľadiska slovenského jazykového obrazu, Boh ako darca sa javí aj v nasledujúcej frazéme: *mať dar od Boha <na niečo>*. Za jej prototext môžeme pokladať niekoľko biblických výrokov, napr.: „...každý má svoj zvláštny dar od Boha, jeden tak, druhý inak“ (1K 7: 7); tiež text o duchovných daroch (Rim 12: 6–8):

Máme však rozličné dary podľa milosti, ktorá nám bola daná. Ak má niekto dar proctva, nech je v súlade s vierou, ak má niekto dar služby, nech slúži, ak má niekto dar vyučovania, nech vyučuje. Kto má dar napomínania, nech napomína. Kto dáva, nech dáva úprimne. Kto je predstavený, nech koná horlivo. Kto preukazuje milosrdenstvo, nech to robí s radosťou.

3.6. BOH JE ZDRAVIE

Boh sa v slovenskom, ako i v srbskom jazykovom obraze sveta spája so zdravím. Tento koncept je tesne spätý s predchádzajúcim: Boh je darca, dokonca i darca zdravia: *Nech ti dá Pán Boh zdravie! / <Дай> Боже здравља.* O tom, že Boh je zdravie svedčí i jednotka: *Lekár lieči, Boh uzdravuje.* Za ich prototext možno pokladať nasledujúci výrok:

Riekol: Ak skutočne budeš poslúchať hlas Hospodina, svojho Boha, a budeš robiť, čo je správne v Jeho očiach, ak poslúchneš Jeho prikázania a budeš zachovávať všetky Jeho ustanovenia, nijaké choroby, ktoré som dopustil na Egypt, nedopustím na teba, lebo ja, Hospodin, som tvoj lekár (2M 15, 26).

3.7. BOH JE MÚDROST'

Frazeologický koncept Boha ako múdrosti reflektujú nasledujúce jednotky: *Kde je viera v Boha, tam je dar múdrosti, kde nevera v Boha, tam je tma hlúposti / Где нема науке, ту ни Бога међу тим људима нема.* Ich prototextom je biblický text z Knihy Jóbovej 18: 12–23:

Ale kde možno nájsť múdrosť a kde je nálezisko rozumnosti? Človek nepozná cestu k nej, nedá sa nájsť v krajine živých. Prahlbina vraví: Vo mne jej niet, a more hovorí: Nie je u mňa. Nedostat' ju za rýdze zlato, ani striebrom nemožno zaplatiť jej cenu. Nedá sa vyvážiť ófínskym zlatom, ani vzácnym ónyxom a zaфіrom. Nevyrovná sa jej zlato ani sklo, nedá sa vymeniť za zlaté predmety. Koraly a krištál' ani neprídu do úvahy; vlastniť múdrosť je nad perly. Nevyrovná sa jej núbijský topás, nedá sa vyvážiť ani rýdzim zlatom. Odkiaľ však prichádza múdrosť a kde je nálezisko rozumnosti? Zahalená je všetkému, čo je živé, a skrytá aj pred nebeským vtáctvom. Miesto zániku i smrť hovoria: Na vlastné uši sme len zvest' o nej počuli. Boh pozná cestu k nej, On vie o jej mieste!

3.8. BOH JE PRAVDA

Z hľadiska srbského jazykového obrazu Boha možno vyčleniť i koncept: BOH JE PRAVDA. Táto konceptuálna metafora sa realizuje prostredníctvom frazémy: *Ko право говори, Бога хвали.* Jej motiváciu možno hľadať v nasledujúcom biblickom texte: „Kto vyslovuje pravdu, hlása spravodlivosť, falošný svedok však vyslovuje klam“ (Pr 12: 17).

3.9. BOH JE LÁSKA

O Bohu uvažujeme ako o láske, tak v slovenskom, ako i v srbskom jazykovom obraze sveta: *Kde láska, tam i Boh / Где је љубав, ту је и Бог.* Prototextom uvedených jednotiek je nasledujúci biblický text (1J 4: 7–8): „Milovaní, milujme sa, pretože láska je z Boha, a každý, kto miluje, z Boha sa narodil a pozná Boha. Kto nemiluje, nepoznal Boha, pretože Boh je láska“.

3.10. BOH JE HOST'

Daný koncept vyčleňujeme predovšetkým na základe jednotiek, ktoré sú motivované biblickými príbehmi, ktoré hovoria o návšteve Boha ľuďom vo forme

host'a – anjelov, Božích poslov, ale aj (hladných, smädných, cudzích, nahých, nemocných, uväznených a i.) ľudí (Podobenstvo o poslednom súde z Matúšovho evanjelia 25: 31–46): *Host' do domu, Boh do domu / Гость у кѣху, Бог у кѣху*. Za prototext danej frazémy možno pokladať i text o Abrahámovej pohostinnosti a o novom zasľúbení Izákovi z 1. knihy Mojžišovej 18: 1–15. Uvádzame časť: „Nato host' riekol: Určite sa vrátim k tebe o rok na jar a vtedy bude mať tvoja žena Sára syna. A Sára počúvala pri vchode do stanu, ktorý bol za ním“ (1M 18: 10).

3.11. BOH JE ŽIVOT

Ako ďalší vyčleňujeme koncept BOH JE ŽIVOT. Vo frazeológii sa Boh javí ako ten, ktorí dáva, resp. tvorí život, ktorý je prvý existujúci, stvoriteľ. Môžeme ho preto zároveň pochopiť aj ako zázrak: Boh je zázrak a zázrakom je i to, čo tvorí. Táto metafora sa prejavuje vo frazémach: *Ani Pán Boh svet naraz nestvoril; Бог je najpre створио иуму на човека*, aj keď jej slovníkový význam hovorí o trepezlivosti (v slovenskom jazyku), resp. o postupnosti (v srbskom jazyku), chápanie Boha ako stvoriteľa v nej je jednoznačné. Prototextom danej jednotky je biblický opis stvorenia sveta (1M 1: 1–31; 2: 1–4)

3.12. BOH JE VEČNOSŤ

Z hľadiska slovenského jazykového obrazu sveta sa vyčleňuje i Božia vlastnosť, ktorá indikuje jeho spätosť s časom, večnosťou: *Všetky veci na čas, Pán Boh na veky*, tiež *Všetko do času [Pán Boh naveky]*. Za prototext daných jednotiek možno jednoznačne pokladať výrok „Ja som Alfa i Omega, Prvý i Posledný, Počiatok i Koniec“ (Zjav 22 :13).

3.13. BOH JE MRAVNOSŤ

Boh, resp. život s Bohom, sa vo frazémach, slovenských a srbských, javí ako ten správny, resp. ako mravnosť. Ide tu predovšetkým o frazémy, v ktorých je prítomné hodnotenie správania sa človeka, ktorí žije alebo nežije život s Bohom, ako správne, resp. *nesprávne: mať (nemať) Boha pri sebe; spúšťať sa Boha; измрпиту ce c Богом*. Za prototexty uvedených jednotiek možno pokladať nasledujúce biblické výroky: „Zavrhol Boha, ktorý ho učinil, a opovrhol Skalou svojho spasenia“ (5M 32: 15); „Miesto Krista prosíme: Zmierite sa s Bohom!“ (2K 5: 20) a i.

O dôležitosti života s Bohom, resp. priameho kontaktu s ním po smrti sa upozorňuje aj v zaklínaniach, kde sa nezrealizovaný priamy kontakt s Bohom javí ako trest: *Лица Божијега никад не угледао!*

Pozorujúc frazémy, ktoré reprezentujú daný koncept spolu s frazémami z iných konceptov, poukazujeme na význam hodnôt v jazyku, ktoré v intenciách nášho výskumu súvisia s jazykovým obrazom sveta dvoch skúmaných národov. Vychádzame tu zo systému „kolektívnych symbolov“, resp. hodnôt, ktoré v jazyku fungujú ako kultúrne „kľúčové slová“, tzv. „hlavné slová“ (podľa Bartmiński, 2011: 78).

S cieľom potvrdiť tézu, že jazykový obraz sveta podmieňuje systém hodnôt, Bartmiński (2011: 73) hovorí: „Када говорим о вредностима мислим – најопштије речено – на оно што људи у светлу језика и културе сматрају вредним“. V pokračovaní konštatuje: „Вредности су повезане са тачком гледишта и перспективом опажања света“ (Bartmiński, 2011: 74), „Као резултат, вредности конституишу културни и друштвени идентитет носиоца језика“ (Bartmiński, 2017: 75). V nadväznosti na vopred uvedené a na základe všetkých vyčlenených konceptov Boha možno skonštatovať, že v slovenskom a srbskom národe je Boh, resp. vzťah človeka s Bohom súčasťou kultúrnej a spoločenskej identity. V tom rámci možno hovoriť i o iných (nielen kresťanských) hodnotách, ktoré v našom prípade predstavujú základnú pojmovú doménu na vysvetlenie cieľovej domény Boh (láska, múdrosť, pravda, zdravie a pod.). Ako táto hodnota vplyva na jazyk a fungovanie daných národov možno predpokladať už na základe výskumnej vzorky, resp. lexikálneho zloženia a slovníkového významu skúmaných frazém, avšak potvrdenie daného predpokladu si vyžaduje ich ďalšiu dôkladnú analýzu.

4. ZÁVER

Náš príspevok mal za cieľ podať konceptualizáciu Boha, najvyššej nadprirodzenej bytosti, ktorá stvorila materiálny a duchovný svet a riadi nim. Aj keď je percepcia Boha vlastná každému človeku, na základe výskumu biblickej frazeológie slovenského a srbského jazyka bolo zistené, že Boh sa v týchto národoch interpretuje podobne. Jazykový obraz sveta Slovákov a Srbov dotvára Boh, ktorý je autorita, sudca, pomoc, darca, zdravie, múdrosť, láska, hosť, život, mravnosť. Slováci Boha vnímajú i ako večnosť a Srbi ako strach a pravdu.

Na základe výsledkov výskumu možno uzavrieť, že sa ľudské chápanie Božích vlastností, resp. jazykový obraz Boha tak v slovenskom, ako i v srbskom

národe zhoduje s teologickými zásadami uvedenými v Biblii a že Boh a kresťanstvo patria do systému kultúrnych hodnôt Slovákov a Srbov.

Anna Margareta Lačok, Jasna Uhlarik

THE LINGUISTIC PICTURE OF GOD IN SLOVAK AND SERBIAN BIBLICAL PHRASEOLOGY

Summary

Apart from being an integral part of a nation's culture's concept of spirituality, the nation's values and identity, Christianity and the Bible have played a major role for Slovaks and Serbs in the process of forming a literary language, as well as in times when their survival was threatened. Today, they represent a base, which is drawn from in various contexts. In that sense, the question arises as to what, or who God is, and how he is perceived in these nations. The answer can be found in the Bible, but also in linguistic research and in dictionaries. The basic meaning of a word listed in lexicographic dictionaries is often not sufficient, as it does not reflect reality in such a way as to provide information about what a specific term means to a person, how he/she understands and explains it. Using the cognitive definition of a specific term and the categorization of its characteristics, it is possible to show how the members of a specific language community perceive a specific term. Given that phraseology represents a source of reconstruction of the linguistic picture of the world, this discipline can significantly contribute to the conceptualization of the researched concepts.

The basic dictionary meaning of the word God is connected with its religious understanding. By researching the phraseological material of Slovak and Serbian, we discover that the understanding of God in these nations is broader. By conceptual analysis of Slovak and Serbian biblical phrasemes, the following concepts of God have been identified: God is authority, God is a judge, God is help, God is a benefactor, God is health, God is wisdom, God is love, God is a guest, God is life, God is morality. The Slovak people perceive God also as eternity, while the Serbian people perceive God additionally as fear and truth.

The research shows that the human perception of God's attributes, that is, the linguistic image of God in the Slovak and Serbian nation, coincides with the theological principles in the Bible, and that God and Christianity are an integral part of the value system of Slovaks and Serbs.

Keywords: biblical phraseology, Slovak language, Serbian language, concepts of God, cognitive linguistics.

JEZIČKA SLIKA BOGA U SLOVAČKOJ I SRPSKOJ BIBLIJSKOJ FRAZEOLOGIJI

Rezime

Osim što su sastavni deo duhovne koncepcije kulture naroda, sistema njihovih vrednosti i identiteta, hrišćanstvo i Biblija su za Slovake i Srbe odigrale značajnu ulogu u procesu formiranja književnog jezika, kao i u vremenima ugroženog opstanka. Danas predstavljaju bazu iz koje se crpi u raznim kontekstima. U tom smislu se postavlja pitanje šta, odnosno ko je Bog i kako se u ovim narodima percipira. Odgovor je moguće potražiti u Bibliji, a u lingvističkim istraživanjima i u rečnicima. Osnovno značenje reči u leksikografskim rečnicima, međutim, često nije dovoljno, jer realnost ne odražava na taj način da bi pružilo informaciju šta konkretni pojam znači za čoveka, kako ga shvata i objašnjava. Pomoću kognitivne definicije određenog pojma, kategorizacijom njegovih karakteristika, moguće je pokazati na koji način ga pripadnici određene jezičke zajednice percipiraju. S obzirom da frazeologija predstavlja izvor rekonstrukcije jezičke slike sveta, ova disciplina može značajno da doprinese konceptualizaciji istraživanih pojmova.

Osnovno rečničko značenje reči Bog je povezano sa njenim religijskim shvatanjem. Istraživanjem frazeološkog materijala slovačkog i srpskog jezika saznajemo da je shvatanje Boga u ovim narodima šire. Konceptualnom analizom slovačkih i srpskih biblijskih frazema identifikovani su sledeći koncepti Boga: Bog je autoritet, Bog je sudija, Bog je pomoć, Bog je darodavac, Bog je zdravlje, Bog je mudrost, Bog je ljubav, Bog je gost, Bog je život, Bog je moral. Slovaci Boga percipiraju i kao večnost, a Srbi kao strah i istinu.

Istraživanje pokazuje da se ljudska precepcija Božijih osobina, odnosno jezička slika Boga u slovačkom i srpskom narodu, poklapa sa teološkim načelima u Bibliji i da su Bog i hrišćanstvo sastavni deo sistema kulturnih vrednosti Slovaka i Srba.

Ključne reči: biblijska frazeologija, slovački jezik, srpski jezik, koncepti Boga, kognitivna lingvistika.

LITERATÚRA

- Baláková, D.–Mokienko, V. M. (2016). Nič nie je nové pod slnkom. *Slavistična revija*, 64/2016, 2, 113–124.
- Bartmiński, J. (2009). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2011). *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije*. Ajdačić, D. (ured.) Beograd: SlovoSlavia, 429–447. (publikované cyrilikou)
- Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. (1978). Liptovský Mikuláš: Tranoscius.
- Dobříková, M. (2017). Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie In: Pekarovičová, J., Vojtech, M. (ed.) (2017). *Studia*

- Academica Slovaca* 46. *Prednášky* 53. *letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 23–37.
- Dudová, K. (2017). Jazykový obraz sveta Slovanov a ich susedov na porovnávacom základe. Spolupráca s poľskou etnolingvistikou. In: Žeňuchová, K., Китанова, М., Žeňuch, P. (ed.) (2017). *Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky*. Bratislava – Sofia: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 291–300.
- Habovštiaková, K. (1993). Slovenská frazeológia a kresťanstvo. In: Krošláková, E. (ed.) (1993). *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: Vysoká škola pedagogická – Fakulta humanitných vied. 143–147.
- Karčová, A. (2014). Jazykový obraz sveta – fenomén videnia a zraku a ich axiologický rozmer. In: Ondrejovič, S., Satinská, L., Vrábľová, J. (ed.) (2014). *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 224–248.
- Lilich, G. A.–Mokienko, V. M. & Stepanova, L. I. (1993). Bibleizmy v ruskom, cheshskom i slovacom literaturnykh yazykakh. *Vestnik Sankt-Peterburghskogo universiteta*, 2, 51–59. (v origináli písané cyrilikou)
- Matiiová, M. (2018). Kognitívna analýza konceptov emócií ako interpretačných konštruktov slovenského jazykovo-kultúrneho spoločenstva. *Slavica slovac*, 53, 3–4 (supplementum), 117–131.
- Matofáková, A. (2014). Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 2. – lexikálne posuny. *Jazyk a kultúra*, 17-18/2014. Prevzaté z <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo17-18.html>
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije. (v origináli písané cyrilikou)
- Skladaná, J. (2003). Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov. *Jazykovedný časopis*, 1–2, 53–58.
- Stěpanova, L. (2004). *Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Uhláriková, J.–Lačoková A. M. (2019). Koncept strachu v slovenskej a srbskej somatickej frazeológii. In: Dobříková, M. (ed.) (2019). *Percepčia nadprirodzena vo frazeológii. Slavofraz 2019*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 329–336.

Sanja Krimer Gaborović*
University of Novi Sad
Faculty of Civil Engineering in Subotica

UDC: 535.6:811.163.41'37
DOI: 10.19090/gff.2022.2.169-189
Originalni naučni rad

CONNOTATIVE MEANINGS OF THE SERBIAN BASIC COLOUR TERMS *SIVA* (GREY) AND *RUŽIČASTA* OR *ROZE/A* (PINK) FROM THE PERSPECTIVE OF INTRA-COLOUR ANTONYMY

Following Almalech (2014: 748), colours are semiotic signs. As such, colours display intra-colour antonymy, that is, they can have opposite meanings. It also applies to different extents to the *basic colour categories* (BCCs), and their corresponding names or *basic colour terms* (BCTs), first defined so by Berlin and Kay in 1969. The aim of this study is, therefore, to conduct analysis of the intra-colour antonymy in the Serbian language, as it is exemplified by the Serbian colour adjectives *siva*; grey, and *ružičasta* or *roze/roza*; pink, both of which are also BCTs. Databases used for analysis consisted of the information obtained by a colour association test, as well as those retrieved from *The Serbian Dictionary of Associations* (2005), *The Serbian National Corpus*, and the articles from the Serbian periodicals, newspapers, literary and electronic sources, all of which mention the given colour adjectives and their collocates. Generally speaking, in the Serbian cultural and linguistic setting *siva* is the colour with predominantly negative connotative meanings. Opposed to this, *ružičasta* or *roze/roza* have predominantly positive connotation. Nevertheless, *siva* has also some positive connotative meanings, and a number of negative connotations are attributed to *ružičasta* or *roze/roza*. This invalidates the either-or semantics of the Serbian BCTs (the most obvious examples of such a classification being the colours *bela*; white, which is typically associated with purity, innocence, goodness, heaven, brilliance, etc., and *crna*; black, which is commonly attributed the meaning of death, evil, fear, aggression, etc.).

Key words: basic colour terms, Serbian language, *siva* (grey), *ružičasta* or *roze/roza* (pink), intra-colour antonymy, semantics

1. INTRODUCTION

Complementing the Hypothesis of Linguistic Relativity Theory which claims that categories of thought, colour categories alike, are created arbitrarily, Berlin and Kay (1969) provided evidence in favour of ‘linguistic universals’ in the

---

* krimer.sanja@gmail.com

colour domain. The BK theory argues for a restricted number of “basic” colour words, or more precisely eleven ‘basic colour categories’ (BCCs), and their respective labels, i.e. eleven ‘basic colour terms’ (BCTs). The given BCCs are ‘black’, ‘white’, ‘red’, ‘green’, ‘yellow’, ‘blue’, ‘brown’, ‘purple’, ‘pink’, ‘orange’, and ‘grey’. Following Almalech (2014: 748), colours serve as semiotic signs, and they display the intra-colour antonymy. In other words, colours in general, and BCCs alike, can, to different extents, have opposite meanings regarding their key cognitive elements.

1.1. BCTs in the Serbian language and the Scope of the Research

Siva; grey and *ružičasta* or *roze/roza*; pink, are the BCTs in Serbian,¹ while *sinj*; bluish/purplish grey, *sur*; dark grey, as well as *ciklama*; dark purplish-pink, and *pink*; hot pink² – to name just a few – are specific shades of the given colours, respectively. The basic terms are commonly used in general descriptions, e.g. *sivo nebo*; the grey sky, and *ružičasto cveće*; pink flowers, etc. The more specific terms, however, are employed when the precise shade has to be named, e.g. *sinji galeb*; the Grey Gull, *suri orao*; the Golden Eagle, lit. the grey eagle, *sede vlasi*; grey hair, *srebrna lisica*; the Silver Fox, *olovno nebo*; the grey sky, lit. the lead-grey sky, and *ciklama torbica*; dark purplish-pink purse, *pink nokti*; hot pink nails, *haljina boje jagode*; a reddish-pink dress, lit. strawberry (coloured) dress, *zidovi boje breskve*; pale orangish-pink walls, lit. peach (coloured) walls, etc.

This paper sheds light on semantic ambivalence displayed by the Serbian BCTs *siva* and *ružičasta* or *roze/roza*. While *siva* has a predominantly negative character, the nature of *ružičasta* or *roze/roza* is predominantly positive. The given ambivalences mirror the dichotomies between ‘white’ and ‘black’, on the one hand – namely, the practice of the western world to attribute positive and negative

---

¹ Following Krimer-Gaborović (2019b: 115–116, 118–119, 145), Serbian lexeme *roze* and its variant *roza* have German origins (Germ. *rosa*), whilst the adjective *ružičasta*, seldom *ružičav* (Lazarević 2013: 54), is a descriptive colour name. All in all, then, *ružičasta* is both a loan translation for the German adjective *rosen* and a motivated linguistic derivation from the noun *ruža* and the adjectival suffix *-ičast(a)* (cf. Klajn, 2003: 274; Brbora, 2005: 113). Nowadays, both *ružičasta* and *roze/roza* are the generic colour terms (BCTs), which refer to the BCC ‘pink’.

² Serbian *pink* and English *pink* are false friends, i.e. Serbian *pink* is a hyponym of the BCT *ružičasta* or *roze/roza*, whereas English *pink* is the BCT.

meanings to the colours ‘white’ and ‘black’, respectively (cf. Hrnjak, 2002; Krimer-Gaborović, 2009; 2016; Vlajković & Stamenković, 2013; Kardoš, 2016; Asimopoulos, 2017; Mandić, 2017), and between ‘white’ and ‘red’, on the other hand. Indeed, lighter shades of both achromatic ‘grey’ and chromatic ‘pink’ are reminiscent of the colour ‘white’, whilst dark ‘grey’ resembles ‘black’, e.g. a charcoal ‘grey’, even though it lacks the extreme negativity of the colour ‘black’ (cf. Bourn, 2010). Moreover, saturated ‘pink’ activates associations with the energetic and passionate ‘red’ colour and/or the mysterious ‘purple’ colour (neither ‘red’ nor ‘purple’ have soft and gentle appearance). Cf. (1) *korice knjige [...] golubije-sive boje*; Pigeon-grey book cover, versus (2) *sivi dim iz dizel motora*; grey (exhaust) smoke from a diesel engine (here the smoke is the darkest grey colour), and (3) *bebi roze zavese*; baby pink curtains, versus (4) [...] *jarka ciklama [...] je [...] boj[a] kojom je teško postići sofisticiran izgled* (Blic žena: 1–7/7/2017); strong fuchsia is not the colour to be used for sophisticated looks. Nevertheless, neither all dark shades of ‘grey’ nor all shades of powerful ‘pink’ are inevitably deemed negative, e.g. (5) *elegantna odela grafitne boje*; elegant graphite grey suits, and (6) *Jarkopink [...] usne, nikoga ne ostavljaju ravnodušnim* (Cica: 6/5/2015); Hot pink lips will leave no one indifferent.

The very idea that different connotative meanings of a specific colour term can trigger off contrasting associations (positive, negative, and neutral) is the main motivation behind the topic of this paper, as well as the accompanying discussion and the conclusions presented hereafter. Admittedly, the subject matter has been researched relatively scarcely by Serbian linguists (e.g. Ivić, 2001; Popović, 2012; Vlajković & Stamenković, 2013). The topic has been relatively unaddressed by the foreign scholars, too (e.g. Philip, 2003; 2006; 2011; Kaya & Epps, 2004; Steinvall, 2007; Mohammad, 2011; Almalech, 2014; Stanulewicz–Komorowska, & Pawłowski, 2014).

Interestingly, the BCTs *siva* and *ružičasta* or *roze/roza* often do not only indicate hue. Instead, it is the general appearance of an entity discussed, involving a mixture of visible features in which hue cannot be separated from shininess (gloss, gleam, or brilliance). This tendency is most obvious in the folklore texts (cf. Popović, 2008: 112–120). In general, brilliant colours are regarded as nice and lovely, whereas the absence of gloss in a colour relates to its dull, and possibly unpleasant appearance; e.g. (1) *sivo nebo*; the grey sky (as it may be on a hazy, rainy or winter day), as opposed to (2) *sive oči*; grey eyes (cf. *Latink[a...] sivih očiju* (Selimović, 94); a grey-eyed Latin girl), and (3) *ružičasti osip*; a pink skin rash, which likewise lacks brilliance, as opposed to (4) *ružičasta torta*; a pink cake,

i.e. the fondant icing, where the gloss-quality is rather prominent. Cf. also *roze vespa*; a pink Vespa (Scooter), and *antracit sive pločice*; anthracite grey tiles (both are references to the entities with a high-gloss shine).

To conclude this section, let us mention that in other cultures and languages as well, the BCTs ‘grey’ and ‘pink’ are associated with predominantly negative and positive concepts respectively. Thus, for example, Mohammad (2011: 101–102, 104) speaks of the colour terms in British English, and he points out that “some colours tend to, more often than not, have strong positive associations (*white, green, pink, and orange*), whereas other have strong negative as sociations (*black, red, brown and grey*). [... At the same time,] frequencies of colour associations follow the same order in which colour terms occur in different languages (Berlin & Kay 1969).” In short, this is the explanation of a far lesser number of associations with the BCTs *grey* and *siva*, as well as *pink* and *ružičasta* or *roze/roza*, in comparison to the sheer number of associations triggered off by the primary-basic colour terms.³

1.2. Research Method

The corpora were retrieved from the following sources: (1) data retrieved from a colour association test which was conducted with 103 informants (66 grammar-school students, and 37 adults), all of whom are native speakers of Serbian. The participants were presented with 20 colour words, embracing 11 Serbian BCTs, among which also the terms *siva*, *ružičasta* and *roze/roza*, and then they were asked to correlate a specific colour word to as many stimulus-response associations as possible. The time slot to accomplish the task was about 6–9 seconds per each term. On average, 1–2 associations were elicited with each word. Here as elsewhere (Piper–Dragičević, & Stefanović, 2005: 95–98), the technique of “free associations” was employed as the most effective way to reveal the spectrum of possible associations to the given colour label. In terms of demographics, the participants ranged in age from 17 to 75 ($M = 28$). The test was conducted with grammar-school students in their classrooms, whereas the adults were tested at their workplaces or in their homes (in this sense it was not a context-free survey); (2) *The Serbian Dictionary of Associations* (Asocijativni rečnik srpskoga jezika, or, ARSJ)

---

³ Primary BCTs (black, white, red, yellow, green and blue) have a higher level of basicness than secondary BCTs (brown, purple, pink, orange and grey) (Corbett & Davies, 1997: 197). The latter group of BCTs are commonly perceived to be labels for composite colours or, rather, intersections of the primary categories (Wierzbicka, 1996: 327).

by Piper et al. (2005), which sheds light on semantics of all the primary BCTs – namely *beo*; white, *crn*; black, *crveni/crvenog*; red, *žut*; yellow, *zelen*; green, and *plav*; blue, as well as three secondary BCTs, that is, *siv*; grey, *braon*; brown; and *narandžast*; orange. In ARSJ there are no secondary BCTs *ljubičast*; purple, and *ružičast*, *roze/roza*, yet there is the non-basic colour term *pink*; hot pink. As already stated, Serbian *pink*, which was borrowed from the English language, is the hyponym of *ružičasta* or *roze/roza*, and it names a slightly darker, vibrant shade of ‘pink’ (Krimmer-Gaborović, 2019b: 143); (3) *The Serbian National Corpus* (Korpus savremenog srpskog jezika, or, KSSJ), which is the only large, balanced corpus of contemporary Serbian. This online database was searched specifically for the BCTs *siva*, *ružičasta*, and *roze/roza*, as well as their collocates, with the purpose of verifying the conclusions drawn from a research carried out on the hereinabove mentioned corpora; and (4) the articles from the Serbian periodicals, newspapers, literary and electronic sources mentioning the lexemes *siva*, *ružičasta*, and *roze/roza* (cf. Sources). These were likewise researched in order to confirm that *siva* and *ružičasta* or *roze/roza* display a variety of connotative meanings dealt with in the paper, many of them illustrating the intra-colour antonymy.

To sum up, the results obtained from the colour association test carried out with grammar school students and adult informants served as the initial database of our research. The acquired data were then combined with the data retrieved from ARSJ, KSSJ, and other sources. Such an approach was adopted in order to gain a deeper understanding of the semantics, and in particular connotative meanings of the Serbian BCTs *siva* and *ružičasta* or *roze/roza*. Admittedly, unlike explicit or literal meaning of a colour word (denotation), its connotation is a cultural or emotional association, hence it is much more subjective, personal, and contextual. As such, connotative meanings that any given word carries, often cannot be found in a dictionary. Thus, for example, in *The Serbo-Croatian Dictionary of Literary Language* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, or, RMS 1973, V: 750–751) there are quite a many examples with the lexeme *siv*, *-a*, *-o*, which implicate the adjective is both neutrally and negatively connoted; i.e. ‘(fig.) unnoticeable, inconspicuous, colourless, undetermined, blank’,⁴ and ‘(of weather) grim and gloomy’,⁵ respectively. As for the doublets or etymological twins *roze* and *roza* (RMS, V: 558), they are used to describe the pink colour of the clothing

⁴ “koji se ničim ne ističe, ne primećuje, siromašan sadržinom, bezbojan, neodređen, bezizražajan”.

⁵ “mutan, tmuran, natušten (o vremenu)”.

garments (a neutral meaning) – *roza haljina*; a pink dress, and *roze šlafrok*; a pink house dress. There are not too many sentence examples with the colour adjective *ružičast*, *-a*, *-o*, either (RMS, V: 574). Nevertheless, the available definition with *ružičast*, *-a*, *-o* do suggests this BCT is positively connoted; i.e. ‘(fig.) full of hope, optimism, idyllic, happy’,⁶ e.g. *gledati na (kroz) ružičaste naočare*; to look at/see something through rose-coloured/rose-tinted glasses (the meaning here is ‘to be optimistic’).

2. NATURE OF THE SERBIAN BCCS ‘SIVA’; GREY AND ‘ROZE/ROZA’; PINK

Following Berlin and Kay (1969: 45) ‘grey’ could be immune to the constraints governing the lexical partitioning of hue. As argued by Casson (1997), brightness is evolutionarily precedent to hue as the basis for colour terms. It applies to the Serbian language, too (Popović, 2012). The practice echoes in the definition of the adjectival lexeme *siv*, *-a*, *-o*, in RMS (1973, V: 750) where the suggested associative meaning of *siv*, *-a*, *-o*, is: *bled*; pale.

As mentioned earlier, both ‘grey’ and ‘pink’ are secondary BCTs, alongside ‘brown’, ‘purple’, and ‘orange’ (Corbett & Davies, 1997: 198). In line with BK hypothesis, the secondary colours follow the primaries (‘black’, ‘white’, ‘red’, ‘green’, ‘yellow’, and ‘blue’), since the secondary BCTs are obtained from mixing two primaries together (Philip, 2003: 11). Accordingly, linguistic conceptualisation of the secondary BCTs is more complex than that of the primary BCTs (Hrnjak, 2009: 82). As for ‘brown’, it is a tertiary colour – namely, ‘brown’ is made from the combination of a primary and secondary, or two secondary colours (cf. Philip, 2003: 11). As argued by Krimer-Gaborović (2019b: 138–139), in contemporary Serbian the BCC ‘siva’; grey, precedes both ‘braon’; brown, (taking tenth position), and ‘roze’; pink (taking eleventh position), which can be named by the generic terms *ružičasta* or *roze/roza*.

From a colour psychology perspective, ‘grey’ is the colour of compromise – being neither ‘black’ nor ‘white’, it is the transition between two non-colours, that is, between war and peace, or the utmost restlessness and the absolute tranquility (cf. Trstenjak, 1978: 105; Vitgenštajn, 2008: 17). The closer ‘grey’ gets to ‘black’, the more dramatic and mysterious it becomes; the better ‘grey’ resembles ‘silver’ or ‘white’, the more illuminating and lively it is. In fact, such a classification stems

---

⁶ “pun nade, optimizma, idiličan, srećan”.

from a psychological colour evaluation, i.e. a human positive attitude towards light colours, and a negative attitude towards dark colours (Ivić, 1995: 62). ‘Grey’ can, furthermore, have both cool or warm undertone; and it is the former when ‘grey’ gets mixed with the colours ‘green’, ‘blue’ and ‘purple’, and the latter when ‘red’, ‘orange’ and ‘yellow’ are added to the colour ‘grey’. As it would be expected, the colour ‘grey’ having warm undertone is typically considered more pleasing than when its undertone is cool.

The colour ‘pink’ is an intermediate between ‘red’ and ‘white’. ‘Pink’ is predominantly a delicate, feminine and romantic colour. It means sweet, nice, playful, cute, charming, and tenderness, and it is typically associated with babies, little girls, rosy complexion, flowers, bubble gum, cotton candy, and sweetness (cf. Krimer-Gaborović, 2019b: 134–136). ‘Pink’ is also one of the colours that the sun makes at twilight and in the dawns (Pink Quotes, 2020).

There are examples in our corpora which summarise the given semantic dichotomy between the colours ‘grey’ and ‘pink’: (1) *Beograd ima sivilo koje ga prati [...], ali nekada [...u]me to da se pretvori i u neku ružičastu [...]* (Nin: 26/4/2016); Belgrade has this constant grey image, yet sometimes this greyness can turn into the pink colour, (2) *živahn[a] roze [...] razbija[...] zimsko sivilo* (Lisa: 12/2016); Vivid pink beats winter greyness, and (3) *TV Pink [...] kroz “ružičastu sliku sivog” prikri[va] sveopštu krizu značenja* (Rodić 2004); The Pink television broadcasts a pink picture of the gloomy images (lit. greyness). The idea is to cover up an overall crisis of the meaningful life.

3. SEMANTICS OF THE BCT *SIVA*

The colour adjective *siv*, *-a*, *-o*, is defined in RMS (V: 750) in the following way: *which is the colour of ash, of the colour obtained by mixing ‘black’ and ‘white’*.⁷ Cf. also frozen similies *siv kao pepeo* ash grey, lit. grey as ash, *siv kao olovo* lead-grey, lit. grey as lead, and *siv kao miš*; lit. grey as a (house) mouse. Frozen or dead similes can be most useful in attempts to define the prototypical conception of a particular colour category (Krimer-Gaborović, 2019a: 213–214). On this view, the prototypical conceptions of the BCC ‘siva’; grey, are *pepeo*; ash, *olovo*; lead, and *miš*; a (house) mouse. Cf. also *pepeljastosiva*; ash-grey, *olovno siva*; lead-grey, and *mišje siva*; mouse-grey, i.e. roughly the colour of ash, lead, an ordinary house mouse, respectively.

⁷ “koji je boje pepela, boje koja se dobija mešanjem crne i bele”.

Echoing Popović (2008: 106), Rosch's prototype (1978: 36), that is, the clearest case (best example) of category membership, is most commonly a stereotype, whilst Langacker (1990: 3) points out that the meaning of a lexical item cannot be reduced to its prototype and "not every lexical item has a single, clearly determined prototype".⁸ True, unlike the primary BCCs, both 'grey' and 'pink' are found in the region where two other colours overlap. On this view, then, both *siva* and *ružičasta* or *roze/a* name the BCCs which lack a single, clearly determined prototype. Instead, there is a compound or composite prototype consisting of a number of cognitive reference points, i.e. mentally prominent items taking part in identification of the specific colours (cf. Tribushinina, 2008: 394–395; Pakula, 2010: 1372–1389).

As opposed to the denotation of the BCT *siva*, that is, its real world meaning (cf. McCarthy, 1994: 16), the connotation of *siva* is the emotional and cultural content the particular colour-lexeme is associated with. Accordingly, the examples with *siva* listed hereinafter concern its connotative meanings, all of which mirror achromatic grayscale shades, which lie between 'white' and 'black'. In other words, various degrees of scaling between the given opposites are inherent to semantic structure of the BCT *siva*.

It is to be emphasized, furthermore, that the meanings of *siva* portrayed below have not been classified relying on any theoretically derived and empirically tested instrument which is commonly used to acquire quantitative and/or qualitative data on the informants' emotional reactions to a particular colour, e.g. The Geneva Emotion Wheel (GEW), Plutchik's Wheel of Emotions (cf. Scherer–Shuman–Fontaine, & Soriano, 2013; Karimova, 2020), the classification model which was developed by Kosanović (2016: 114–130), etc., although Kosanović's approach to the adjectives denoting emotions in English and Serbian was helpful from the perspective of her ways of identifying positive, negative, and two-dimensional valence emotions.⁹ The lack of a theoretical-classification-method

---

⁸ Thus, for example, 'red' has blood as its clear-cut prototypical core (the colour of blood coincides with the focal colour 'red' - namely, blood is a prototypical natural referent for 'red' (Wierzbicka, 1996: 314)).

⁹ In her doctoral dissertation, Kosanović distinguishes between (1) pleasant emotions (e.g. tranquility, interest, attractiveness, desire, courage, hope, persistence, love, pride, happiness, etc.), and (2) unpleasant emotions (e.g. fear, boredom, disgust, contempt, anger, hatred, envy, jealousy, shame, guilt, sorrowfulness, etc.), as well as (3) two-dimensional valence emotions, that is, emotions which can be judged as both positive and

approach has to do with a relatively modest database of connotative, and especially metaphorical meanings of the BCTs *siva*, *ružičasta*, and *roze/roza*, as they were retrieved from the colour association test (for this reason, the initial database had to be complemented with the data from other source). In general, the analysis in the paper is limited to the non-neutral connotations, that is, the focus is put on positively and negatively connoted meanings which are inherent in the intra-colour antonymy of the BCTs *siva* and *ružičasta* or *roze/roza*.

At this point, it needs to be stated that the available connotative meanings of *siva* are negative for the most part. Their overview much resembles the overview established by other Serbian researchers (e.g. Škorc, 2019: 49–50):

- (1) GLOOMY WEATHER: e.g. *sivi oblak*; a grey cloud (typically the rain cloud), *sivo nebo*; the grey sky (brings persistent rain, drizzle, or even snow), *sivo vreme*; rainy/snowy weather, lit. grey weather, *zimsko sivilo*; cold and dull winter, lit. winter greyness;
- (2) DIFFICULT OR UNPLEASANT (LACKING CHEER OR BRIGHTNESS IN MOOD, OUTLOOK, STYLE, OR FLAVOUR): e.g. *siv(i) dan(i)*; day(s) filled with immense sadness and melancholy, lit. grey days, *gradsko sivilo*; the city's ugliness and monotony, lit. the city's greyness, *Političari su sve sivlji, [...] gluplji i dosadniji* (Nedeljnik: 6/8/2020); Politicians are becoming increasingly grey, unintelligent and dull, *Pokrali su [...] sve, a ostavili samo sivilo* (Blic: 14/7/2006); They stole everything and left nothing but desolation (lit. greyness), *siv[a...] i beskrajno ružn[a...] fontan[a]*; the incredibly ugly, grey fountain (Nedeljnik: 4/4/2019), *sivi pejzaž šiban vetrom*; the gloomy and wind-beaten landscape, lit. the grey and... (Lepota i zdravlje: 10/2019);
- (3) DIRTINESS, POOR HYGIENE; POVERTY; A WORN-OUT CONDITION; UGLINESS: e.g. *posivela odeća*; clothes which turned grey (as of giving them too many washings), *sivo, staro lice*; tired, grey face, *meso [...] neprivlačn[e] siv[e] boj[e]* (Porodični magazin: 25/1–7/2/2019); Meat of the ugly grey colour, *nekada sive, a sada sve koloritnije građevine [...]* (Vojvođanski magazin: 5/2019); Once grey, and now increasingly colourful buildings, *sive fleke od*

---

negative (e.g. surprise, confusion, excitement). This is accompanied by a review of different systems by which given emotions can be classified. Coupled with it, Kosanović (p. 103) argues that so far no agreement has been reached to a psychologically unique system for classification of emotions, which altogether makes it somewhat difficult for methodical linguistic research to be carried out.

buđi (Blic žena 29/8–4/9/2020); grey mould stains, *sivi miš*; lit. a grey mouse (suggests the particular (fe)male is shy, unpretty, quiet, lives a boring life, and has no extraordinary abilities or anything at all to remember him/her by);

- (4) TRADITIONALIST CONSERVATISM; INCONSPICUOUSNESS, UNOBTRUSIVENESS: e.g. [...] *hipici* [...] *bil*[i...] *neka vrsta oslobođenja od sivila* (Nedeljnik: 11/4/2019); The hippies were a way to break loose from the traditionalist conservatism (lit. from the greyness), *društvo* [...] *sivo, skućeno, bez mašte i* [...] (Nedeljnik: 25/7–8/8/2019); The society which is grey, constrained, and prosaic;
- (5) OBFUSCATION AND UNCERTAINTY: *Kanađanin i Amerikanac ne bi preživeli na Balkanu. Oni razlikuju samo crno i belo, a kod nas je sve siva zona* [...] ¹⁰ (Lepota i zdravlje: 5/2017); Canadians and Americans would not survive in the Balkans. They only know white from black, and here it is all a grey zone;
- (6) UNAUTHORISED, UNLAWFUL, ILLEGAL: *Falsifikovanje i siva ekonomija predstavljaju stvarnu pretnju* ¹¹ (Nedeljnik: 15/10/2017); The real threat comes from falsifications and grey economy, [...] *siva eminencija, masoni koji svet drže u svojoj šaci* ¹² (Ras, 181); Éminences grises, masons who hold the world in their hands.

As perviously mentioned, the adjective *siva* can also be used to refer to a neutral, emotionless colour, e.g. *sive čizme*; grey boots, *sivi tepih*; a grey carpet, *siva prašina*; grey dust, *sivi kamen*; a grey stone, etc. The combination of equal amounts of ‘black’ and ‘white’, a basic neutral ‘grey’ is an unassuming colour, not attracting attention and allowing other colours to stand out more. On this view, Philip (2007: 77) deems ‘grey’ to be an indeterminate colour. In much the same way, Ilić (2011: 114) describes Serbian BCC ‘siva’ as an impersonal, blank, and

---

¹⁰ Serb. *siva zona*; a grey area, refers to a situation that is not clear or where the rules are not known.

¹¹ Serbian *siva ekonomija*; the grey market, lit. grey economy, is an unofficial market in goods that have not been obtained from an official supplier.

¹² Serb. *siva eminencija*; éminence grise, is a person who exercises power or influence in a certain sphere without holding an official position (s/he operates behind the scenes).

indefinite colour,¹³ whilst Škorc (2019: 49) points out ‘grey’ is the colour between light and darkness, hence it is a neutral zone psychologically speaking.

From the viewpoint of the intra-colour antonymy, however, it is to be pointed out there are also a few positive meanings associated with the term *siva*:

- (7) MATURITY, WISDOM, EXPERIENCE: e.g. *seđa glava*; a grey-haired person, lit. a grey head, connotes a person who is both old and wise, *sivobradi pop Alagić* (Pištalo, 24); the grey-bearded priest Alagić (the particular grey-beard relates to advanced age or long experience);
- (8) FORMAL, CONSERVATIVE, SOPHISTICATED (CLOTHING, VEHICLES, INTERIOR AND EXTERIOR DESIGN, ETC.): e.g. *klasično sivo odelo* (Gloria: 4/9/2017); a classic grey suit, *najfinij[i] siv[i] saten[...]* (Bravacasa: 3–4/2015); the finest grey satin, *srebrnkastosivi blindirani nemački štabni auto* (Newsweek: 11/2016); An armoured silver-grey German Staff Car.

The predominantly negative semantics of the BCC ‘grey’ was likewise established in the Polish language. According to Stanulewicz et. al (2014: 263), the Polish BCT *szary*; grey, altogether evoked 17% of positive associations, 25% of neutral associations, and 58% of negative associations. In a similar manner, the research with the U.S. informants on the relationship between colour and emotion, showed the colour ‘grey’ is mainly associated with negative emotions (89,8%), such as the feelings of sadness, depression, boredom, and confusion, as well as tiredness, loneliness, anger, and fear (Kaya & Epps, 2004: 400). The authors believe the explanation behind this is simple: in the U.S. culture the colour ‘grey’ typically refers to bad weather, rainy, cloudy or foggy days’. Obviously, it is pretty much the same for the people living in Serbia.

4. SEMANTICS OF THE BCT RUŽIČASTA OR ROZE/ROZA

The dictionary definition of the delicate *roze*, Germ. *roza*, is ‘ružičast(a)’ (RMS, V: 558), and according to the same source *ružičasta* is defined as ‘vermillion, bright red, vivid orangish red’¹⁴ (RMS, V: 574). Apparently, neither *ružičasta* nor *roze/roza* is a BCT according to RMS. Instead, the colour named by the specific lexemes is perceived as a ‘red’ shade. It was so until around the late

---

¹³ The Serbian words that Ilić uses to describe the BCT *siva* are: *bezličan*; impersonal, *bezizražajan*; blank, expressionless, and *neodređen*; indefinite, vague.

¹⁴ “rumen, rumenkast”. Cf. also “I like pink.” *Lucius sniffed*. “It’s just red’s sorry, weak cousin.” (Pink Quotes, 2020).

20th century. Today, however, ‘pink’ is the BCC in the Serbian language (cf. Krimer-Gaborović, 2019b). There is no specific frozen simile with *ružičasta*, although the adjective itself is a motivated lexical unit (< *ruža*; a rose + the suffix -*ičast(a)*).¹⁵ Still, the given etymology has been largely forgotten due to the abundance of multi-coloured hybrid roses. In our corpora the available simile is *ružičast/roze kao ruža*; pink as a rose. Other nominal vehicles are the following: *ruž (za usne)*; a lipstick, *beba*; a baby, *devojčica*; a little girl, *princeza*; a princess, *cvet*; a flower, *haljina*; a dress, etc.

As for the possible connotative meanings of *ružičasta* or *roze/roza*, they are positive for the most part:

- (1) FEMININITY (cf. Koller, 2008: 72): e.g. *Ženstveni ružičasti svet* (Lisa: 27/3/2015); A pink girly world, *ružičast[a...] ambijentu daj[e] ženstvenu crtu* (Moj stan: 5/2016); Pink shall create a feminine atmosphere, *Ovoliki broj kandidatura žena mediji su već nazvali “ružičastim talasom”* (Blic: 6/11/2018); Such a large number of female candidates have already been labelled “a pink wave” by media;
- (2) OPTIMISM, HAPPINESS, POSITIVITY AND CHEERFULNESS: e.g. „*Euforičan [osećaj], kao da lebdite na ružičastim oblacima*” (Blic: 8/8/2017); It’s a euphoric feeling. As if you are floating on a pink cloud, „[...] *sinovi [...mi za] rođendan[...] uvek biraju nežnoroze ruže [...] i sitne roze cvetiće.*” (Blic žena: 7–13/3/2020); My sons always choose light pink rose and small pink flowers for my birthday;
- (3) CHILDHOOD, INNOCENCE, TENDER (YOUNG) AGE: e.g. *matori [vas] drži onako toplu i ružičastu, u rukama* (Kapor, 242); your old man holds you all warm and pink in his arms, *Sve nijanse roze [...] asociiraju na nežnost i mladost [...]* (Blic: 23–29/5/2020); All shades of pink are associated with a tender and youthful age;
- (4) BEAUTY, LOVELINESS, GRACE: e.g. *ružičast[a...] tel[a] sa platna* (Velmar-Janković, 35); Pink bodies in the painting;
- (5) ROMANTIC LOVE: e.g. *zagrliti [...] Mark[a] znači držati ceo taj raspevani, ružičasti svet u rukama* (Kuić, 136); To hug Marko is to hold in my arms that pink and soft world, *Barbara Kartland, ružičasta kraljica romanse [...]* (Blic žena: 3-/12/2016); Barbara Cartland, the pink Queen of Romance novels;

---

¹⁵ *Rosa canina*, commonly known as the *dog rose*, a wild rose species native to Europe, northwest Africa, and western Asia, has predominantly pale pink petals.

- (6) SOFTNESS AND TENDERNESS; FANTASY WORLD AND MAGICAL FEELINGS: e.g. *Vikendom mi je sve lepo, „roze i na cvetiće”*. *Tada sanjarim* (Blic žena: 29/11– 5/12/2014); On weekends everything seems nice, “pink and covered in flowers” to me. This is the time when I’m daydreaming;
- (7) PEACE, CALM, HARMONY: e.g. *prostor [...] pleni [...] smirujućim koloritom [...] ružičaste [...]* (Casaviva: 4/2017); The area captures the eye with its calming pink colour, [...] *ružičasta je idealna za uređenje spavaće sobe [...]* (Alo: 6/1/2019); Pink is an ideal colour for your bedroom;
- (8) SPRING (the reference is to pink flowering plants): e.g. *Roze miriše na proleće* (Blic magazin: 7/3/2021); Pink smells of spring;
- (9) SOUND HEALTH (the reference is to healthy skin and mucous membrane): e.g. [...] *zdrava, ružičasta koža [...]* (Bish: 3/11/2015); Healthy, rosy complexion, *Ne kupujte [...] ribu koja nema svetloružičaste škrge* (Cica: 7/6/2019); Only buy fish that has bright pink gills;
- (10) MINORITY GROUPS: e.g. [...] *gej [...] sa nekakvim roze mašnjama...* (Espresso: 28/6/2019); A gay man [...] wearing pink ribbons, *Izbori za nacionalne savete [...] na roze listićima* (Politika: 21/8/2018); Elections for the national councils and ballot papers in pink colour.

Although the lexemes *ružičasta* and *roze/roza* predominantly imply positive emotions and associations, they can also have neutral meanings e.g. *ružičasta sofa*; a pink sofa, *roze ruž*; a pink lipstick, *roza košulja*; a pink blouse, etc. Yet, the intra-colour antonymy of the BCTs *ružičasta* and *roze/roza* stems from a few negative connotations that the terms implicate. It most likely stems from that sugary, sappy nature of the colour ‘pink’. As argued by Koller (2008: 408), the concept has also to do with subrational prejudice against women who are commonly judged as shallow and dull, hence a feminist contempt for the colour ‘pink’.

The negative meanings of the colour words *ružičasta* and *roze/roza* are the following:

- (11) ARTIFICIALITY, VULGARITY, CRUDENESS: e.g. *Stan je od „od glave do pete” obojen roze bojom, [...]. Mnogi bi rekli da je prilično kičasto [...]* (Blic: 24/1/2018); The whole flat is painted in pink. Many would argue it is rather kitschy. As pointed out by Lazarević (2013: 92), in Serbian culture the negative meaning relates to the Pink television, which has become notorious for broadcasting cheap, vulgar material. Cf. *Ovaj svet nije ružičast kao televizija na kojoj radim* (Blic: 5/11/2010); This world is not as rose tinted as the television I work for;

- (12) WEAKNESS, IMMATURITY, MELODRAMA: e.g. [...] *da je nekim čudom ostavite na pustom ostrvu ili usred Sahare, kroz nedelju dana bi na palmama visile njene roza zavesice od tila, [...]* (Kapor, 40–41); If she were left alone on a desert island or in the middle of the Sahara desert, her small pink tulle curtains would be hanging from palm trees in just one week’s time;
- (13) RESTLESNESS, UNPLEASANT EMOTIONS AND SENSATIONS: e.g. *roze natpis[...] svinjo debela u ružičastom dnevniku o anoreksiji [...]* (Bazar: 24/8/2018); In her anorexia diary book there was a pink notice which read: “You are a fat pig!”;
- (14) HEALTH AND AESTHETIC ISSUES: e.g. *Strije [...su] ružičaste nepravilne linije na koži [...]* (Blic žena: 26/4/2017); Stretch marks are irregular pink streaks that develop on the skin, *roze [...] osip[...]* (B92: 5/4/2018); pink skin rash;
- (15) A STRANGE, WEIRD APPEARANCE: e.g. *Nema mnogo stvari za kojima sam ikad žudela. [...] Dugo je to bio ružičasti „trabant” [...]* (Blic žena, 2–8/4/2016); There aren’t many things I have been craving for. For a quite some time I wanted a pink Trabi, *čuperak ružičaste boje* (Lepa i srećna: 7/2019); a pink forelock.

5. CONCLUSION

The BCC ‘grey’ is an intermediate colour between ‘black’ and ‘white’. The term *grey* initially referred to brightness and not to hue. It was so in the Serbian language, too (cf. RMS 1973, V: 747). Nowadays, however, native speakers of Serbian perceive achromatic ‘grey’ to be a cool, neutral, and balanced colour as well as the colour of a cloud-covered sky, of ash and of lead, and of coat colour in the house mice (these are the descriptive or denotative meanings).

The BCT *siva* has predominantly negative associative (connotative) meanings: (1) gloomy weather (e.g. *sivi oblak*; grey cloud); (2) difficult or unpleasant mood, outlook, style, or flavour (e.g. *sivi pejzaž*; a gloomy landscape); (3) dirtiness, poor hygiene; poverty; a worn-out condition (e.g. *siva fleka (od buđi)*; a grey mould stain); (4) traditionalist conservatism; inconspicuousness, unobtrusiveness (e.g. *sivo društvo*; a grey society); (5) obfuscation and uncertainty (e.g. *siva zona*; a grey area); and (6) someone/something that is unauthorised, unlawful, illegal (e.g. *siva ekonomija*; grey economy). Still, the BCT *siva* can also refer to two positively connoted meanings: (1) maturity, wisdom, experience (e.g.

sivobradi pop; the grey-bearded priest), and (2) formal, conservative, sophisticated (e.g. *sivi saten*; grey satin).

In the RMS *ružičasta* and *roze/roza* are defined as a 'red' shade. Indeed, historically 'pink' was seen as a paler shade of 'red', or rather as the sweet side of the colour 'red'. Nowadays, however, *ružičasta* or *roze/roza* are used to describe colour of pink roses (and other pink flowers), pink lipsticks and dresses. 'Pink' is, furthermore, the official colour for little girls and princess, and it represents spring, sugar and romantic love, peace, harmony, etc. The available connotative meanings of *ružičasta* or *roze/roza* are, therefore, positive for the most part: (1) femininity (e.g. *ženstveni ružičasti svet*; a pink girly world); (2) optimism, happiness, positivity, cheerfulness (e.g. *ružičasta situacija*; a pink situation); (3) childhood, innocence, tender age (e.g. *roze asocira na nežnost i mladost*; pink is associated with a tender and youthful state); (4) beauty, loveliness, grace (e.g. *ružičasta tela*; pink bodies); (5) romantic love (e.g. *ružičasta kraljica romanse*, the pink Queen of Romance); (6) softness and tenderness; fantasy world and magical feelings (e.g. „*roze i na cvetiće*”; pink and covered in flowers); (7) peace, calm, harmony (e.g. *smirujući kolorit ružičaste*; calming pink colour); (8) spring (e.g. *Roze miriše na proleće*; Pink smells of spring); (9) sound health (e.g. *svetloružičaste škrge*; bright pink gills); and (10) minority groups (e.g. *gej sa roze mašnama*; a gay man wearing pink ribbons).

Both *ružičasta* and *roze/roza*, however, have a number of negative meanings: (1) artificiality, vulgarity, crudeness (e.g. *kičasta devojačka soba prepuna roze plišanih igračaka*; a rather kitschy girl's bedroom full of pink plush toys); (2) weakness, immaturity, melodrama (e.g. *njene roza zavesice od tila*; her small pink tulle curtains); (3) restlessness, unpleasant emotions and sensations (e.g. *roze natpis svinjo debela*; a pink notice which read: "You are a fat pig!"); (4) health and aesthetic issues (e.g. *ružičaste strije*; pink stretch marks); and (5) a strange, weird appearance (e.g. *čuperak ružičaste boje*; a pink forelock).

In general, the more 'grey' is reminiscent of the typically negatively assessed 'black', the more negatively 'grey' is perceived. Similar to this, the more 'red' like 'pink' is, the more irritating 'pink' is believed to be.¹⁶ At the same time, the more both 'grey' and 'pink' resemble the colour 'white', which is predominantly attributed positive meanings by the western world, the more positively the two BCCs are assessed. Nevertheless, both darker shades of 'grey' and more 'red' like shades of 'pink' may be viewed favourably if they shine, that is,

---

¹⁶ The colour 'red' exudes a strong and powerful masculine energy.

if they have a gloss or brilliance (e.g. *prelepe sive oči*; beautiful grey eyes, *grafitne pločice*, graphite tiles, *ružičasta torta*, a pink cake; *roze Vespa*; a pink Vespa, etc.). Finally, soft ‘pink’ produces a feminine feel, while darker colours combined with ‘grey’ create a more masculine quality.

Sanja Krimer Gaborović

KONOTATIVNA ZNAČENJA SRPSKIH OSNOVNIH NAZIVA ZA BOJE *SIVA* I *RUŽIČASTA* ILI *ROZE/A* IZ UGLA INTRAKOLORITNE ANTONIMIJE

Rezime

Kako to obrazlaže Almalech (2014: 748), određeni broj osnovnih naziva za boje (engl. *basic colour terms*, ili, kraće BCTs) ispoljava intrakoloritnu antonimiju očitovanu u njihovim suprotstavljenim značenjima. Shodno tome, rad govori o semantičkim aspektima dva od ukupno 11 srpskih BCT, koje su u engleskom i drugim jezicima prvi definisali Berlin i Kay 1969. godine. Konkretnije, reč je o srpskim leksemama *siva* i *ružičasta* ili *roze/roza*. Konceptualne kategorije ‘siva’ i ‘roze’, u svojstvu osnovnih kategorija boja (engl. *basic colour categories*, ili, kraće BCCs), koje u srpskom jeziku imenuju upravo napred naznačeni generički nazivi za boje, mešavine su ahromatskih kolorita ‘bela’ + ‘crna’ s jedne strane, i s druge strane ahromatskog i hromatskog tona tj. ‘bela’ + ‘crvena’. Ukratko, *siva* i *ružičasta* ili *roze/roza* generičke su leksičke oznake za sekundarno-osnovne kategorije boja, budući da oba kolorita nastaju mešanjem po dve primarno-osnovne boje.

U srpskom jeziku i kulturi *siva* imenuje boju čija su izvedena značenja predominantno negativno konotirana: (1) sumorno, kišovito i hladno vreme (*sivo nebo*), (2) koji je težak, neprijatan, mučan, npr. raspoloženje, stav, stil, ukus (*sivi grad*), (3) prljavština, siromaštvo, istrošenost, ružnoća (*sive fleke (od buđi)*), (4) nešto što je tradicionalno, konzervativno; neugledno, neupadljivo (*sivo društvo*), (5) koji je mutan, neproziran (*siva mrena*) i (6) koji je nezvaničan, nelegalan, nezakonit (*siva ekonomija*).

Za razliku od toga, značenja *ružičasta* ili *roze/roza* preovlađujuće su pozitivno konotirana: (1) ženskost, ženstvenost („*ružičasti talas*” (ženske kandidature)), (2) optimizam, sreća (*ružičasta situacija*), (3) detinjstvo, mladost, nevinost (*topla i ružičasta* (beba, mala devojčica)), (4) lepota, ljupkost, gracioznost (*ružičaste kupačice*), (5) romantična ljubav (*ružičasta kraljica romanse*), (6) nežnost; bajkovitost, magična osećanja („*roze i na cvetiće*” vikendi), (7) mir, harmonija, spokoj (*ružičaste spavaće sobe*), (8) proleće (*roze miriše na proleće*) i (9) dobro zdravlje (*svetloružičaste škrge*).

Istovremeno, *siva* ima i manji broj pozitivno konotiranih značenja, dok se kod *ružičasta* ili *roze/roza* uočava nekoliko negativnih značenja. Pozitivna značenja BCT *siva* su: (1) zrelost, mudrost, iskustvo (*sivobradi pop*) i (2) koji je zvaničan, tradicionalan, prefinjen (obuća, vozila, elementi u enterijeru i eksterijeru i dr.) (*sivi saten*). S druge strane negativna

značenja *ružičasta* ili *roze/roza* su: (1) izveštačenost, kič, primitivizam (*TV Pink*), (2) nezrelost, slabost, sladunjavost (posebno osećanja) (*roza zavesice*), (3) nemir, neprijatno osećanje (*ružičasti dnevnik o anoreksiji*), (4) zdravstvene i estetske tegobe (*ružičaste strije*) i (5) čudan, neobičan izgled (*ružičasti čuperak*).

U svetlu svega do sada navedenog, očigledno treba odbaciti polarizovano poimanje semantičke dimenzije srpskih BCT. Dihotomija takvog pristupa ogleda se u uobičajenom percipiranju BCT *bela* i *crna*, u smislu da *bela* tipično priziva mentalne asocijacije na čistoću, nevinost, naivnost, dobrotu, nebesa, sigurnost, sjaj i sl., dok su za pridev *crna* tipične asocijacije na smrt, zlo, strah, agresiju, itd. Uopšte uzev, što je boja sličnija ‘beloj’ njeno percipiranje je pozitivnije. Stoga sve svetlije nijanse ‘sive’ i ‘roze’ imaju pozitivno značenje, npr. *golubijesiva*, *puderastoružičasta*, *nežnoroze*. Istovremeno, što je boja sličnija ‘crnoj’, ima negativnije značenje, recimo *tamnosiva* (boja dima). Kod ‘roze’ to je utoliko drugačije što su njena negativna vezana za veći procentualni udeo energične ‘crvene’. Dakle, što je nijansa ‘roze’ drečavija, to će biti smatrana za napadniju i iritantniju, npr. *napadne ružičaste tapete*.

Pozitivan odn. negativan lik određene boje, ovde ‘siva’ i ‘roze’, temelji se na prisustvu odn. odsustvu komponente sjaja (presijavanja, svetlućanja) (up. Popović, 2008: 112–120). Tako, recimo, sintagme *sive oči*, *grafitne pločice*, *ružičasta torta* i *roze Vespa* ilustruju pozitivnu determinaciju vanjezičkih entiteta po boji, dok su *sivo lice*, *sivi dim*, *ružičasti osip* i *roze stračara* primeri negativne determinacije po boji. Ukratko, ‘siva’ može biti zagasitija, a ‘roze’ može imati naglašeno ‘crveni’ podton, no ukoliko se entitet čije kolorističko obeležje date boje predstavljaju odlikuje još komponentom sjaja (presijavanja, svetlućanja), takva boja će vrlo verovatno ipak biti percipirana kao pozitivno konotirana.

Ključne reči: srpski jezik, osnovni naziv za boju, siva, ružičasta, roze/roza, semantika, intrakoloritna antonimija

SOURCES

- Kapor, M. (1975). *Hej, nisam ti to pričala*. Zagreb: Znanje.
- KSSJ: *Korpus savremenog srpskog jezika*. Beograd: Matematički fakultet. [The Serbian National Corpus]. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>
- Kuić, G. (2008). *Bajka o Benjaminu Baruhu*. Beograd: Narodna Knjiga-Alfa.
- Pištaló, V. (2006). *Tesla, mladost*. Beograd: Politika.
- Ras, E. (2005). *Sa Evom u raj*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI (1967–1976). Novi Sad (– Zagreb): Matica srpska (– Matica hrvatska).
- Selimović, M. (2004). *Derviš i smrt*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Velmar-Janković, S. (1995). *Lagum*. Beograd: Biblioteka džepna knjiga. Studio mono.

REFERENCES

- Almalech, M. (2014). Semiotics of Color. In: K. Bankov (ed.) (2014). *Proceedings of the World Congress of the IASS/AIS. 12th WCS Sofia, 16–20 September 2014*. Sofia: New Bulgarian University. 747–757.
- Asimopoulos, P. (2017). Semantic Analysis of “Black and White” Idioms in Greek, Polish, Russian and Serbian. *Studii si Cercetari de Onomastica si Lexicologie*, 10 (1–2), 77–91.
- Berlin, B.–Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bish, J. (2015). *Lekcije o drogama koje je trebalo da vas nauče još u školi*. Retrieved from <https://www.vice.com/sr/article/53b7qa/lekcije-o-drogama-koje-je-trebalo-da-vas-nauce-jos-u-skoli>
- Bourn, J. (2010). *Color Meaning: Meaning of The Color Grey*. Retrieved from <https://www.bourncreative.com/meaning-of-the-color-grey/>
- Brbora, S. (2005). Što je zajedničko marelici i lososu? (O nazivima za boje). U: J. Granić (ured.) (2005). *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Zagreb; Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 111–121.
- Casson, R. W. (1997). Color Shift: Evolution of English Color Terms from Brightness to Hue. In: C. L. Hardin and L. Maffi (eds.) (1997). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 224–239.
- Corbett, G. G.–Davies, I. R. L. (1997). Establishing Basic Color Terms: Measures and Techniques. In: C. L. Hardin and L. Maffi (eds.) (1997). *Color Categories in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 197–223.
- Hrnjak, A. (2002). Crno-bijeli svijet frazeologije (na materijalu hrvatskih i ruskih frazema). U: D. Stolac, N. Ivanetić and B. Pritchard (ured.) (2002). *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj: izazovi na početku XXI. stoljeća: zbornik*. Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 203–209.
- Hrnjak, A. (2009). Sekundarne boje u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. In: E. E. Stefanskij (ed.) (2009). *Kartina mira v slavjanskih i romano-germanskih jazykah*. Samara: Samarskaja gosudarstvennaja akademija. 82–861.

- Ilić, M. (2011). *Sistem boja u savremenom srpskom jeziku (leksičko-semantički i tvorbeni aspekt)*. [Unpublished doctoral dissertation]. Beograd: Filološki fakultet.
- Ivić, M. (1995). *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*, svezak 4. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivić, M. (2001). O metaforičkim ekstenzijama naziva boja. *Kodovi slovenskih kultura*, 6, Boje, str. 7–13.
- Karimova, H. (2019). Tool: “The Emotion Wheel: What It Is and How to Use It”. Preuzeto 27. novembra 2022, sa <https://leadership-resources.com/2019/11/27/tool-the-emotion-wheel-what-it-is-and-how-to-use-it-by-hokuma-karimova-ma/>
- Kardoš, A. (2016). Metaphorical Ways of Expressing the Concepts Good and Bad in English and Serbian. In: L. Pungă (ed.) (2016). *Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 31–44.
- Kaya, N. & Epps, H. (2004). “Relationship between Colour and Emotion: A Study of College Students”. *College Student Journal*, 38, 396–405.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo. Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Koller, V. (2008). “Not Just a Colour”: Pink as a Gender and Sexuality Marker in Visual Communication. *Visual Communication*, 7 (4), 395–423.
- Kosanović, M. (2016). *Pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*. [Unpublished doctoral dissertation]. Beograd: Filološki fakultet.
- Krimer-Gaborović, S. (2009). Translation into Serbian of English Collocations Expressing the Colour White. In: N. Tomović and J. Vujić (eds.) (2009). *ELLSIIR Proceedings. Vol. I*. Belgrade: Čigoja štampa. 133–142.
- Krimer-Gaborović, S. (2016). The Devil Has No Shades of Grey: A Contrastive View of English and Serbian Metaphors for the Color *Black*. In: L. Pungă (ed.) (2016). *Language in Use: Metaphors in Non-Literary Contexts*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 45–58.
- Krimer-Gaborović, S. (2019a). *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku. E-disertacija*. [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-546-4>
- Krimer-Gaborović, S. (2019b). Geneza kategorije ‘roze’ u leksičko-semantičkom polju ‘boja’ u srpskom jeziku. *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 62 (1), 115–150.

- Langacker, R. W. (1990). *Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Lazarević, R. (2013). *Leksičko-semantičko polje boja u italijanskom i srpskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Mandić, S. (2017). Meanings of White and Black in English and Serbian Idioms: A Contrastive Analysis. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 7, 71–85.
- Mohammad, S. (2011). Colourful Language: Measuring Word-Colour Associations. *Proceedings of the 2nd Workshop on Cognitive Modeling and Computational Linguistics*. Portland, Oregon, USA: The Association for Computational Linguistics. 97–106.
- McCarthy, M. (1994). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.
- Oduzimanje nacionalne frekvencije Pink televiziji*. (2015). Retrieved from <https://www.peticije.online/forum/131037/start/225> on 5 July 2022.
- Pakula, L. (2010). Seeing Through Dictionaries: On Defining Basic Colour Terms in English, Japanese and Polish Lexicography. In: A. Dykstra and T. Schoonheim (eds.) (2010). *Proceedings of the XIV Euralex International Congress*. Ljouwert: Afük. 1372–1389.
- Philip, G. (2003). *Collocation and Connotation: A Corpus-Based Investigation of Colour Words in English and Italian*. Unpublished Doctoral Dissertation. Birmingham: The University of Birmingham.
- Philip, G. (2006). Connotative Meaning in English and Italian: Colour-Word Metaphors. *Metaphorik*, 10, 59–93.
- Philip, G. (2011). *Colouring Meaning: Collocation and Connotation in Figurative Language. Studies in Corpus Linguistics*, 43. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Pink Quotes*. (2020). Retrieved from <https://www.goodreads.com/quotes/tag/pink>
- Piper, P.–Dragičević, R. & Stefanović, M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika. Deo 1, od stimulusa ka reakciji*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.
- Popović, Lj. (2008). *Jezička slika stvarnosti: kognitivni aspekt kontrastivne analize*. Beograd: Filološki fakultet.
- Popović, Lj. (2012). Opozicija „sjajno” – „bez sjaja” kao osnova kategorizacije naziva za boje u slovenskom folkloru. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 8, 7–40.

- Rodić, N. (2004). *Ružičasta slika sivog. B92*. Retrieved from https://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2004&mm=03&dd=06&nav_id=134503 on 19 July 2022.
- Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. In: E. Rosch, & B. B. Lloyd (eds.) (1978). *Cognition and Categorization*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Ass. 27–48.
- Scherer, K.–Shuman, V.–Fontaine, J., & Soriano, Ch. (2013). The GRID Meets the Wheel: Assessing Emotional Feeling via Self-Report. In: J. Fontaine et al. (eds.) (2013). *Components of Emotional Meaning: A Sourcebook*. Oxford, UK: Oxford University Press. 281–298.
- Stanulewicz, D.–Komorowska, E. & Pawłowski, A. (2014). Axiological Aspects of Polish Colour Vocabulary. A Study of Associations. In: W. Anderson, C. P. Biggam, C. Hough, C. Kay (eds.) (2014). *Colour Studies: A Broad Spectrum*. Amsterdam, The Netherlands/Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. 258–272.
- Steinvall, A. (2007). Color and Emotions in English. In: R. E. MacLaury, G. V. Paramei, D. Dedrick (eds.) (2007). *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling*. Amsterdam: John Benjamins. 347–362.
- Škorc, B. (2019). *Poći u svim pravcima. Boja i krug – simboličko istraživanje*. Zemun: Mostart.
- Tribushinina, E. (2008). *Cognitive Reference Points: Semantics Beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. Unpublished Doctoral Dissertation. Utrecht: LOT.
- Trstenjak, A. (1978). *Čovek i boje*. Novi Sad: Nolit.
- Vitgenštajn, L. (2008). *Opaske o bojama*. Beograd: Fedon.
- Vlajković, I.–Stamenković, D. (2013). Metaphorical Extensions of the Colour Terms ‘Black’ and ‘White’ in English and Serbian. U: I. Živančević Sekeruš (ed.) (2013). *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum “Susret kultura”*. Zbornik radova. Novi Sad: Filozofski fakultet. 547–558.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics. Primes and Universals*. New York: Oxford University Press.

НОВИ САД – ГРАД КУЛТУРЕ

Toldi Éva*
Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

UDC: 821.511.141.09(497.113)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.193-206
Originalni naučni rad

A VÁROS MEGHÓDÍTÁSA**

Újvidék a vajdasági magyar költészetben

A vajdasági magyar irodalomban Újvidéknek fontos szerepe van. Jelöli a helyszínt, az emberek életének keretét, ugyanakkor kulturális térként is funkcionál: az irodalom létrehozásának, az irodalmi identitás létrejöttének színtereként jelenik meg. A vajdasági magyar író számára külön kihívást jelentett a város meghódítása, amelynek kezdetben csak idegensége mutatkozott meg. A dolgozat a vajdasági magyar irodalom történetét követve az elutasítás és az elfogadás közti oszcillálás állomásait kíséri végig, azt a folyamatot, ahogyan a többkultúrjú közeg a kisebbségi identitással rendelkező író számára idegenből sajátta, majd ismét idegenné válik. Mindenekelőtt költői alkotásokat vizsgál, amelyek terpoétikai olvasata a hovatarozás-tudat változásaira is érzékeny. Eközben megelevenedik a történelmi emlékezet, s a jelen eseményeinek lenyomata is markánsan kirajzolódik a szövegekben.

Kulcsszavak: Újvidék, vajdasági magyar irodalom, költészet, interkulturalitás, identitás

BEVEZETÉS

A dolgozat néhány költészeti példán mutatja be azokat az identitásvonatkozásokat, otthonosság- és idegenségtapasztalatokat, amelyeket a vajdasági magyar irodalom története során a szerzők Újvidék reprezentációja alkalmával megfogalmaztak. A prózai munkák ugyan sokkal számosabbak, de a tanulmány keretét messze meghaladná, ha azokat a prózaköteteket vennénk számba, amelyeknek Újvidék a „főhőse”. Hogy érzékeltessük a korpusz terjedelmét, a teljesség igénye nélkül említjük meg Végel László generációs regényét, az *Egy makró emlékiratait* (1967), amelyet utóbb *Újvidéki trilógiaként* (1993) tett közzé *Áttüntetések* és *Eckhart gyűrüje* című regényével együtt, valamint *Neoplanta* (2013)

---

* eva.toldi@ff.uns.ac.rs

** A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományos kutatás-ügyei Titkárságának 142-451-2158/2022-01. számú projektuma keretében készült.

című, történeti narratívákat megmozgató és traumatikus eseményeket felidézõ regényét. Tolnai Ottó műfajt teremtett áruháznovelláival (1987), amelyek helyszíne az Újvidék Áruház (ma: Bazar üzletközpont), *Virág utca 3* (1983) című prózakötetének címeként pedig saját lakhelyét jelölte meg. Balázs Attila első regényében, a *Cuniculusban* (1979) is felfedezhetők Újvidék városrészének, a Telepnek a helyszínei, *Kinek Észak, kinek Dél* (2008) című regénye pedig egyenesen Újvidék nagyregényének készült, melyben a megbízható és megbízhatatlan krónikás meséli el a város történetét alapításától közelmúltjáig (lásd Toldi 2010a és Toldi 2010b). Juhász Erzsébet *Határregénye* (2001) közép-európai kontextusban gondolja el a várost. Gobby Fehér Gyula Újvidéki dekameron alcímet viselő, négy könyvet felölelő sorozatában többnyire derűs anekdotázásba kifuttatva mutatja be az urbánus környezet falusias oldalát (1996, 1999, 2001, 2004). Gion Nándor *Izsakhár* (1994) című regénye annak a folyamatnak a leírása, hogyan gyűrűzik be a délszláv térség háborúja a hátsországi városba (lásd Toldi 2018). Napjaink Újvidékén játszódik Kontra Ferenc *Az álom hídja* című regénye (2018), amelynek cselekménye a város bombázása utáni években játszódik, szereplői a térségi traumák feldolgozásában érdekeltek. A téma szerteágazó és bőséges, a vajdasági magyar irodalmi korpuszból ezért jelen dolgozat a költészetet teszi meg vizsgálatának tárgyává, méghozzá azokat a verseket, amelyek felfűzhetők az interkulturalitás mentén az elutasítás és identifikáció, ebből következően pedig a téridentitás kialakításának és működésének gondolatmenetére.

A TÁJEGYSÉG MINT AZ IRODALMI ÖNDEFINÍCIÓ ALAPJA

A városkutatás régi tézise, hogy a tériséget nem csupán objektumok, építmények, házak és terek együtteseként, hanem lakóinak közösségeként lehet meghatározni. Ebből következően a városoknak nemcsak geográfiai térképe van, hanem mentális térképe is. Az emberek attól függően látják másként s másként a városukat, hogy hogyan élük meg kapcsolatukat magával a térrel és a benne élőkkel. A téridentitás kialakulása mindenkor a mentális térképpel hozható összefüggésbe. „Valami közös azonban mégis van a városiakok tapasztalati világában, ez pedig a várost mint egészet szimbolizáló tárgyi elemekről nyert élmények. Ezek nélkül pedig nem lehetséges a városi identitás érvényes kialakítása” (Bierbaum, 2007–2010: 98). Az irodalmi alkotások városrepresentációinak vizsgálata során különösen az emlékek és az érzelmek játszanak fontos szerepet, azok között is kiemelt szerepe van a nosztalgának és az azonosulásnak mint identitásképző és -alakító tényezőnek.

A vajdasági magyar irodalom kialakulását az 1920-as években a politikai változások következtében létrejövő hatalmi és térvizonyok indították el. A térség magyar írói Budapestet nem csak mint közigazgatási központot veszítették el. Számukra az egykori főváros centrum jellege a határváltozások következtében kulturális és irodalmi központként is megszűnt létezni. Bár Zombor, Szabadka, Nagybecskerek és Újvidék a két világháború között rendelkezett magyar kulturális intézményekkel, hosszú út vezetett addig, hogy az ezen a területen élő és alkotó szerzők munkáiban saját életvilágukra vonatkozó urbánus utalásokat találjunk. A város másutt van, az emlékek vagy az elvágódás helyszínén. Az első költészeti antológiában, az 1928-ban megjelent *Kéve* verseiben négy városnév szerepel: Párizs (többször is), Berlin, Prága és Recanati. Szenteleky Kornél *Bácskai éjjel* című versét teszi közzé, amelyben a vidék emberének művészetellenességét teszi szóvá, s saját szerepét az ez ellen való lázadásban, a művészet meghonosítására való törekvésben látja. Emblematikus sorai – „Éjjel van, horkol a dagadt disznóhizlaló, / a százlancos gazda gutautóttén emészti / az esti vinkót meg a paprikást” (Szenteleky, 1928: 67–68) – arra világítanak rá, miért vonzzák Párizs és Itália fényei, miért munkál minden sorában a vidékről való nosztalgikus elvágódás, miért nem képes megvalósítani saját irodalmi programját, azaz a hosszas tételődés után Hyppolite Taine nyomán megfogalmazott *couleur locale* elméletének célkitűzését, amelyben feladatként tűzi az írók elé a környezetnek és miliójének ábrázolását. Szenteleky elsősorban a tájegységi identitás létrejöttét szorgalmazza akkor is, amikor számos cikkében az „igazi vajdasági magyar regény” megszületését várja, mert úgy hiszi, csak az lehet igazán értékes alkotás, amelynek a bácskai környezet és bácskai jelen az éltető talaja. Széles látókörű európeér, aki nemcsak a magyar irodalmi és képzőművészeti törekvéseket követi, hanem a délszláv térség művészeti eseményei mellett a francia, a német és az olasz kultúrában is jártas, s amikor azt állítja, a Bácskát művészeti és szellemi egységként is elképzelhetőnek tartja, Tirol, Bretagne vagy Skócia jellegzetességei állnak figyelmének homlokterében.

A „délszlávországi magyar írók novellái”-nak antológiájában, az *Ákácok alatt*ban fejt ki nézeteit a térség jellegéről. Előszavában arról beszél, hogy a Bácskában erőteljesen működnek a „geopszichológiai” tényezők, amelyek fontosabbak a társadalmiaknál. A Bácskát agrárjellege határozza meg: „Egyik helyen erősebb a búza, másutt silányabb, de mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, a homokos területeken szőlő, az országutak mellett nyiszlett eperfák, a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú ákácok” (Szenteleky, [1933]: 9). Ez az a környezet, amely determinálja szellemiségét. Az itt élő emberek szociális

körülményei híján vannak az urbanizációnak: „Városainkba benyomul a tanya, a falu, nincsenek nagy, körengetegbe ágyazott ipartelepeink, ahonnan ez a vidéki levegő kiszorulna” (Szenteleky, [1933]: 9). A vajdasági magyar irodalom tehát az első években öndefiniálásával van elfoglalva, s ennek során a térségi identitás megtalálásáért folytat irodalmi-szellemi küzdelmet. Az *esprit actuel* és a helyi szín megtalálása foglalja le, amelyben nem valamely város, hanem a tájegység jut szerephez.

FALU – VÁROS, OTTHONOSSÁG – IDEGENSÉG

A második világháború után Újvidék jelentősége megnő, itt alakulnak meg a jelentős magyar intézmények, az értelmiségiek, köztük az írók, szülőfalujuk rurális környezetét elhagyva a városba költöznek. Az 1950-ben fellépő írónemzedék tagjai az új közegben továbbra is elhagyott életvilágukat jelenítik meg. Közülük Fehér Ferenc válik a tájköltészet reprezentatív költőjévé. A bácskai tanyavilágban, egy cselédházban született a család ötödik gyermekeként. Ez az életrajzi tény alapvetően határozta meg versvilágának tematikus eredőit. Versei szociográfiai hitelességgel, ugyanakkor nagyfokú emocionális töltettel rajzolják meg a szegényparasztok életét. A költő gyakran idézi fel emlékeit, amelyekben a szegény sorsnak nem a kegyetlensége jelenik meg. A nincstelen paraszti világ a gyermekkor, vagyis az elveszett Éden helyszíne. Gyakran túldíszített, lamentáló versbeszédében nosztalgiával gondol erre az életrendre, „pannón-puha álm”-nak nevezi. Az *Egy kiskirály kunyhójából II.* című elbeszélő költeményében még a Tündérhon-képzet is megidézi, amikor a dubokai pusztán keresi a vidék szépségét, annak megtalálásában jelölve ki a költői én legfőbb célját. Ám ahogy Papp Dániel, ő sem találja a szépséget, az előbbivel ellentétben azonban az örökös keresésben jelöli meg költészetének leglényegét. Más verseiben lelkiismeret-furdalása is felébred, mert életformát váltott, városba költözött, jobb körülmények közé. Az *én falum* címűben a falubeliek „vádoló pillantások”-at vetnek a hazatérőre, mert hűtlen lett a gyökereihez, elárulta a világot, amelyből vétetett.

Fehér Ferenc esetében fokozottan érvényes a mentális térképekről szóló elképzelés, miszerint „az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzete határozza meg” (Kiss–Bajmócy, 1996: 55). Az emocionalitás vezérelte észlelés nyomán a város kizárólag ridegséget áraszt. A műfaji megnevezés is követi az urbánus világ hangulatát. Amíg a faluról „tájkép”, mi több, „idill” készül, addig a városról rideg „képeslap”. *November* című verséből süvölt az idegenségtapasztalat. A költői énré „egy ember sem nézett”, „és az emeleteken az ablakok is mind becsukódtak” előtte.

A folyópartra érve, ahol békére kellene lennie, azzal szembesül, hogy „az elúszó hajók füttyültek / s láttam, nem vesz fel egy sem”. Az eső, a hegy, a folyó látványa nyomán pedig azt érzékeli, maga alá temeti, agyonnyomja a hely: „Valami csobbant a vízben. / Éreztem, hogy rám zuhan a város” (Fehér, 1989: 121–122). Ugyanezt az életérzést fogalmazza meg a *Térdeplő bódék közt* című versben, amelyben a miliő perszonalizálódik: „eres asszonyi lábakon / üres szatyorral járt a gond” azokon a járdákon, amelyekről a költői én azt állítja, hogy „E járdák lelkét én már meg nem értem” (Fehér, 1989: 123).

Fehér Ferenc opusának kuriózuma, hogy ő, aki az otthonosság költőjének, a falusi élet idealizált versírójának tudta magát, legkonzisztensebb alkotását az idegenség felmutatásával alkotja meg. A képzelt várost versének címében meg is nevezi: *Újvidéki képeslap*. Egy víz alatti jelenetet látunk, akárha a Titanic utasait néznénk egy kimerevített állóképen, a város üres, élettelen, csak halottak ülnek kifejezéstelen tekintettel a villamoson. A rövid mondatokban kiemelt, elkülönített tárgyak mind sérültek: a pléhdoboz rozsdás, a villamos lyukas, a plakát (tépetten) leng, a bérház falai piszkosak. A helyszín kulturális értelemben is kiürült: a koncertek elmaradnak. Az ember kozmikus világbavetettsége vetül ki a tárgyakra, Pilinszky János négy sorosának hangulatát idézve meg:

Nyirkos, szűk utcamederben elsüllyedt világ.

Rozsdás pléhdoboz: régi villamos.

Vesztegel lyukasan.

Az üveg mögött meredt szardíniák –

rég halott utasok.

A part: szurtos bérházfalak.

Lengő plakát.

Lemondott koncert.

Bánat,

melyet a bácskai ég vizének

lusta hulláma mos.

(Fehér, 1989: 121)

IDENTIFIKÁCIÓ ÉS BIRTOKBAVÉTEL

A vajdasági magyar írók számára a városi, még hozzá a nagyvárosi életérzést Sinkó Ervin személyisége és munkássága hozta el. Sinkó europээр szemléletmódjával nagy hatást gyakorolt az 1960-as években fellépő

írónemzedékre, akik az *Új Symposion* folyóirat körül csoportosultak. Fehér Ferenc első szárnypróbálgatásai az 1950-es évekre tehetőek, s a korabeli szellemi pezsgés bizonyítéka, hogy alig telik el egy évtized, a következő nemzedék már elavultnak tartja világnézetét is, versformálását is.

A nemzedék tagjai mindenben az ellenkező utat választják, a várost kihívásnak élik meg, a szellemi izgalmak és intellektuális találkozások helyszínének, a „haladó eszmék városának” (Roginer, 2015: 101). Előtérbe kerül a többkultúrájúság megjelenítése és a vajdasági magyar irodalom különleges pozícionáltságának hangoztatása. Nyelvi értelemben is kihívást jelent a város, jellegzetes dialektusát egyaránt érzékeltetik a betelepülők és az újvidéki születésű írók is. A városi identitás kialakulásában az identifikáció játszik fontos szerepet, ami a pszichológiában azt jelenti, hogy „a befolyásolás alanya olyan szeretne lenni, mint a befolyásoló. Az egyén hinni kezd az átvett véleményekben és értékekben” (Bierbaum, 2007–2010: 92). Az azonosulás fő komponenseként a vonzerőt lehet megjelölni. A falu zártsága után a város intellektuális nyitottsága, az egyetemi polgárok szabadságérzése, a nemzetközi tendenciák követésének lehetősége, a multikulturális tapasztalatok kihívása azok a hívószók, amelyek köré témaviláguk csoportosítható.

Domonkos Istvánt nem csak nyelvi leleményei, asszociációinak gazdagsága avatja kivételes költővé. A kritika „új szenzibilitást” fedez fel vele kapcsolatban, amely egyaránt vonatkozik versteremtő eljárásaira és arra az attitűdre, amellyel az őt körülvevő világra reagál. Az *I. újvidéki elégia* című versében számos referenciális utalást találunk. Olvashatunk az Ifjúsági Tribünről, ahol az *Új Symposion* folyóirat szerkesztőségének székhelye volt, s ahol rendszeresen tartottak irodalmi és vitaesteket. Feltehetően az „intellektüel-vita”, amelyet a vers említ, egy volt azok közül az „ideológiai” kérdéseket megtárgyaló estek közül, amelyek a vers keletkezésének idején, az 1960-as évek elején nem mentek ritkaság számba. A lírai én identifikáció révén sajátítja el a városra jellemző életformát, s kiáll mellette akkor is, ha szokatlanságával elüt az átlagemberétől. Nem szemlélődik, hanem tevőlegesen részt vesz az eseményekben. Görkorcsolyát csatol a lábára, úgy „járja a várost”, miközben „erősebb járművekbe” kapaszkodik. Bekukucskál „a csillogó cukrászdákba / a fehér patikákba”, de nem hatódik meg, hanem átveszi a városnak még a felszínességre csábító modorosságát is, az „originális öltözködés” (Domonkos, 2015: 41–43) foglalkoztatja, meg a tarka divatlapok, amelyekkel verseit azonosítja.

Az identifikáció különös, ironikus versbeszédben nyilvánul meg a *Szerelem* című versben, amelyben a többnyelvűség és a multikulturalitás jelenik meg, olyan

bonyolult formában, ami a városban élők sajátja: a szép Milica szerb nemzetiségű, aki a többségében magyarlakta faluból való, onnan kerül a városba, s ha még nem lenne elég összetett a helyzet, angol beszélők közé keveredik, ami kétségtelenül a városi létforma hozadéka. Kezdeti formában látható ebben a néhány sorban a későbbi nagyvers, a *Kormányeltörésben* nyelvvesztés-tapasztalata, redukált kommunikációs eljárása:

*she is lovely
her name is milica
you know
dou you speak english
she is from feketics
de itt él újvidéken
egy vasutassal*
(Domonkos, 2015: 156)

A teljes azonosulás azonban Domonkos István gyermekverseiben valósul meg maradéktalanul. Elsőként „a szigorú helyhez kötöttség ötlük szemünkbe, mindenkifölött »újvidékiek« ezek a költemények; a forró homokú táj is vajdasági, eperfával, a széles, fenyegető hullámú Dunával” (Utasi, 2008: 66).

„Újvidék az olyan város / minden ablaka lekváros” – kezdődik az *Újvidék* (Domonkos, 2015: 185) című vers, amely megszemélyesítéseivel az otthonosság képeit hozza. Mint láttuk, a város mentális térképén az ablakok Fehér Ferencnél becsukódnak a lírai én előtt. Domonkos városában az édesség, az otthon képzetét vetíti elének a lekváros ablak említése, de ugyanez a funkciója a mákos rétes versebe emelésének is. A képzelet működteti ezt a világot, helyszíneivel, a Dunával, a Duna-parkkal, a péterváradai várral és a mindent belepő hóval együtt és „lakóival” is, a boltossal és az emberformát felvevő kéményekkel. Ráadásul minden libeg és minden kerek: a hold, a boltos (kövér), a kocák (hízottak), a lakat (kövér), de még a hópelyhek is. A megszemélyesítés és a nagyítás alakzatai révén a város Domonkos István gyermekverseiben elemelkedik a valóság talajáról, mitikussá válik. Nem egyedülként a vajdasági magyar gyermekköltészetben. Tolnai Ottó verse, az *Ébenlibikókák* hasonló elven működik (lásd megszemélyesítéseivel Utasi, 2008: 67). Tolnai gyermekverseiben is kiaknázza a szavak különös hangzását és a szabadverseire jellemző ismétlést, a városnév és az égitest (Újvidék, újhold) megnevezése közötti részleges hangzásazonosságot. Csakhogy versében – Domonkossal ellentétben – a valós helyszínen (Futaki út) nincsenek valós tárgyi

elemek, a gyöngyházintarziás ébenlibikóka nem referencializálható, ellenben díszes és vonzó, következőképp a vers csodás onirikus miliőben láttatja Újvidéket:

*ébenlibikókákat ácsoltak
végig a futaki úton
és ott libegett
és ott libegett egész újvidék
ébenlibikókák az éjben
mondottam felijedve anyámnak
igen válaszolta közömbösen
behallatszott a kopogás
nem mondott igazat
hisz bő fehér szoknyában
őt is ott láttam libegni
egy gyöngyházintarziás libikókán
újvidék és az újhold között
(Tolnai, 1982: 58)*

A MEGHÓDÍTOTT VÁROS?

A lírai reprezentáció elsősorban nem a referencialitásra koncentrálna. A költő elhelyezi a város terében a verset, de Újvidék ábrázolása az 1980-as évek közepén elkülönül a korábbi időszak helyviszonyainak bemutatásától. A költő a kultúrpolitika nyomását érzékeli a városban, aminek reprezentatív verse *A péterváradhi hídnál alkonyodik*. Sziveri János egyéni traumáinak feldolgozásával magyarázható, miért érzi úgy, hogy a Duna-parti padon ülni „gyalázat”. A vers azoknak az alkotásoknak a sorába tartozik, amelyek József Attila *A Dunánál* című versével hozhatók intertextuális kapcsolatba, József Attila „sorsába merülten” ül a rakodópart alsó kövén, Sziveri úgy érzi, „élettanfolyamon” van. S míg az előbbi dinnyehéjat lát elúszni a folyóban, utóbbi – lelkiállapotának megfelelően – felnagyítja a szeme előtt zajló történeteket. Vízió bontakozik ki előtte: amikor hajót lát, az „püffed mint a hulla”, és egyenesen „fél európa piszka” úszik el előtte. A lírai én benne áll a jelenben, hallja a szerda déli szirénázást – az egykori Jugoszláviában az egész országban akkor ellenőrizték a légvédelmi szirénák működőképességét –, ám a fecsegő felszín és hallgató mély ellentétét nem érzékeli, minden egyre megy. Társadalmi helyzetéből fakadóan magányos és kívülálló, amelyet gyakran felsőbbrendűség-tudattal kompenzál. Helyzetének kilátástalansága a sajtótörvény lapozásában tetőzik, melyet társadalomkritikai megfigyelésekkel told

meg: „magyar szó-lapokat lenget a szél / itt senki sem olvas / (mindenki ír és beszél)” (Sziveri, 1994: 103). A lassan alkonyodó tájban a természet is degradálódik. A parton már csupán néhány fücsomó éktelenkedik, az égen sem ragyogó csillagok jelennek meg, de még csak nem is a József Attila-i csillagok gyűlnek köréje szelíden. A világbavettség, a kiszolgáltatottság élethelyzetében „érett pattanások” ülnek ki az égboltozatra.

Változik a város, s vele együtt változnak lakói is. A *Híd* folyóirat 1995-ben *Négy város* címmel tematikus számot jelentetett meg, hogy kiderítse, hogyan élnek meg életközegüket a benne élők. Újvidékről az elidegenedtség tapasztalatát olvashatjuk. A lírai esszék az emlékekben élő város mentális térképét is felrajzolják, s az egykori otthonosságérzés eltűnésének okát a város épületeinek megváltozásában találják meg: „Egyáltalán nem véletlen, hogy szülővárosom őslakói néhány éve nem járnak esténként, vasárnaponként sétálni a városba; nem érzik jól magukat a saját városukban, beleborzadnak a változásokba, idegennek érzik az új házak stílusát” (Gerold, 1995: 84), tiltakozik a „tornyos, kupolás, boltíves építmények” ellen, amelyek a bel- és külvárosban láthatók, és amelyeket „gátlástalan ízléstelenséggel” építenek a bevándorlók, akik nem tisztelik a város „múltját”.

Németh István, aki maga is bevándorló, azt tapasztalja, a város háromszorosára duzzadt, mióta ő betelepült. Nagy megértést tanúsít az „őslakosok” érzései iránt. Ugyanebben a tematikus számban teszi fel a kérdést: „Hát én, a jövevény, teszem fel magamnak a kérdést a hozzám hasonló százezernyi jövevény helyett is, vajon otthon vagyok-e benne? Meghódítottam-e magamnak, vagy a városnak sikerült-e engem meghódítania?” És meg is válaszolja a kérdést: „felemás állapotba kerültem: a falu már idegen számomra, a város még nem otthonom maradéktalanul”. De azt is tapasztalja, nem minden bevándorló ilyen félszeg, vannak, akiknek sikerült meghódítaniuk a várost. „Elhalad mellettünk egy szakállas fiatalember, fönnakadhattak a fülében a számára érthetetlen, szálkás szavak, mert visszafordult, bevárt bennünket, és az anyanyelvünk iránt érzett ellenszenvének vagy utálatának úgy adott kifejezést, hogy hangosan elfingotta magát” (Németh, 1995: 98). Trauma forrásává válik, ahogyan a másságról, a többszínűségről véleményt nyilvánít a bevándorló.

A vajdasági magyar irodalom „kulturális fordulata” a kilencvenes években a Jugoszlávia szétesését eredményező háború első éveire tehető. Azok a szerzők, akik korábban nem tartották fontosnak még a személyességet sem, ars poeticájuk a fogalmiság jegyében alakult, ezekben az években kivétel nélkül reflektálnak a körülöttük zajló változásokra. Böndör Pál is Újvidék szülötte. *Újvidéki elégia* című

versében a topográfia válik bizonytalanná, s ebből következik idegenségtapasztalata:

*A lebontott helyén keletkezett
új utca vett valószínűleg egy kissé más
irányt mint a régié volt [...]
Nem fogsz eltévedni
de szinte úgy haladsz tájékozódsz most itt mint
egy idegen városban*

*és úgy is érzed magad: Idegennek
a szülővárosodban.
(Böndör, 2017: 317)*

Másutt iróniával szemléli helyzetét, hogy senkit sem érdekel, mi lesz vele. S bár háborús, megvetendő a város, „Jobb helyre ennél mégse vágyom / – Hol terem ennyi csodás tanulság?” (Böndör, 2017: 219).

A versek témavilágában rendre megjelennek a háborús képek, felértékelődik a referencialitás, a személyesség műfajai, az önéletírás és a napló előtérbe kerül. Harkai Vass Éva *Ahol lakom* című versében a lírai én „topográfiai költeményt” ír, miközben ablakán kitekintve emlékezik: „1988-ban vagyok s a joghurtról / elnevezett forradalom (?) legközepén” (Harkai Vass, 2003: 21). Majd a lebombázott Duna-hídra téved a tekintete, a Dunát látja, mely „a hidak felett (és örökre bennünk) folyik, /összeköti a rakodópart alsó kövét / s a Szerb Athént” (Harkai Vass, 2003: 21). A lakás zárt tere nyújtja már csak a biztonságot, holott az élet folyik tovább a Gorkij utcában és a közeli sugárúton. József Attila életérzése köszön vissza a rakodóparton is, az ég metaforikusságában is:

*Most alacsonyabb felettünk az égbolt,
s az a bizonyos kék folt,
mint sokszori mosásban a ruhák, megfakult.
(Harkai Vass, 2003: 22)*

A lokalitáshoz kötődő identifikáció az elégia regiszterében valósul meg, s az elveszett városról, a korábbi élet eltűnéséről, a kiábrándultságról küld erőteljes jelzéseket.

Jung Károly *Vidéki feljegyzések* című versében ugyan nem nevezi meg tartózkodási helyét, de mivel tudjuk az illetőséget, így újvidéki „jelentésként” olvassuk sorait: „Lopakodik fegyveres kezével a háború, / Áradatként görgeti szennyét a téboly.” Az ő nevéhez fűződik az egyik legmarkánsabb és legvégletesebb közérzetrajz. *Változatok Pilinszky négysorosára* című versében Pilinszky *Négysorosát* írja szét, minden sorához külön versszakot társít, alcíme pedig Újvidék városrészének neve, helyi tájszólásban: Limányi anziksz. A második sor átíratában nem tesz mást, mint egy újvidéki graffiti imitációját emeli be a vers terébe szerb nyelven, majd akkurátusan le is fordítja. Hogy nyomatékot adjon a költői eljárásnak, felcseréli Pilinszky versének második és negyedik sorát, a másodikat illeszti saját versének végére. Értelmezéséhez segítségül hívhatnánk ugyan a posztmodern felülírások technikáját, azonban a valóságtapasztalat és az erős szarkasztikus él semmissé teszi az elméleti megfontolásokat, szükségtelenné teszi őket. A háborús években gyakran láthattunk ehhez hasonló feliratokat Újvidék utcáin. A textus Jung Károly versében felidézi a térség történelmét, azzal együtt, hogy gesztusrendszere csak látszólag halad a tisztánlátás felé, ezért reagál a költői én káromkodással a vers zárósorában:

*Plakátmagányban ázó éjjelek
(Descriptio et translatio textorum)*

*Ovo je Jugoslavija!
Ovo je Srbija!
Ovo je Vojvodina!
Ovo je Liman!
Ovo je zgrada!
Ovo je kerov kurac!*

*Ez (itt) Jugoszlávia!
Ez (itt) Szerbia!
Ez (itt) Vajdaság!
Ez (itt a) Limány!
Ez (itt egy) épület!
Ez (itt a) kutya fasza!
(Jung, 2002: 58)*

KITEKINTÉS ÉS ÖSSZEGZÉS

A városról szóló diskurzus a kortárs vajdasági magyar irodalomban is zajlik. Terék Anna *Duna utca* című kötete a fiatal alkotók verspályázatának díjat nyert alkotása. Alcíme szerint „összefüggő versek”-et tartalmaz. A Duna utcának ez a reinkarnációja a költő magánszférájának a terméke, olyan mentális teret képez le, amely gyerekkori emlékekből táplálkozik. A lírai én szólamát követi: „én mégiscsak a Duna utcában / voltam egész életemben / a legboldogabb” (Terék, 2011: 10). A Családvers alcímet viselő kötetnyitó és címadó vers mit sem tud előzményeiről, a térnek korábbi vajdasági magyar irodalmi megszólítottságáról. Az állandó költözködését felidéző és az otthon épülését elmondó szöveg az ideiglenességtapasztalat megszólaltatásával illeszkedik a verses Újvidék-narratívák sorába.

Végezetül elmondhatjuk, hogy a vajdasági magyar lírai reprezentáció nem bédekker, nem földrajzi objektumok kivetülése, de még virtuális térképként sem határozható meg. A történeti áttekintés azt mutatja, hogy művész és tériség interakciója dinamikusan változó folyamat, az idők során mindkettő jelentős átalakuláson megy át. Újvidék olyan erős érzelmi töltéssel rendelkező helyszín, amely kezdetben idegennek mutatkozik, amelyet meg kell hódítani, majd vonzó, otthonos arcát mutatja, hogy utóbb – társadalmi változások és traumák következtében – ismét idegenné váljon. Napjainkra az ideiglenesség helyszínévé változik, előről kezdődhet meghódítása.

Toldi Éva

CONQUERING THE CITY

Novi Sad in the Hungarian poetry of Vojvodina

Summary

The city of Novi Sad has an outstanding role in the Hungarian poetry of Vojvodina. It denotes a location, a framework of people's lives, yet at the same time it functions as a cultural space, a scene of literary creation and of literary identification. The paper examines how Novi Sad's representation has been realized in literary works in the history of Hungarian literature in Vojvodina. Since the topic is wide-ranging and abundant, the paper chooses poetry as the subject of its study from the corpus of Hungarian literature in Vojvodina, focusing especially on those poems which from the aspect of interculturality, of its acceptance or rejection, can be linked into the thought process of the formation and operation of spatial identity.

In the initial period the authors were not concerned with Novi Sad. In the first anthologies it was the Bačka region that became the symbol of spiritual unity. The authors were to become intimate with the landscape; their focus was on creating landscape identity. After World War II, for a Hungarian writer in Vojvodina it became a challenge to conquer the city which, in the beginning, only showed its alienness. In the 1960s, the *Új Symposion* generation completely identified itself with the urban way of life, making Novi Sad homely and even mythical, a city which also found a place in children's literature. The war of the 1990s brought a cultural turn in the Hungarian literature of Vojvodina. Poets reflected more and more often on the world surrounding them, and the events of the war also flowed into their texts. The experience of identifying oneself with the city discontinued, and Novi Sad once again turned into an alien, wild land. The most recent generation once again draws Novi Sad onto their mental map without knowing anything about the previous events. The process is about to start again: the conquering of the city and the creation of identity in the space of literature.

Keywords: Novi Sad, Hungarian literature in Vojvodina, poetry, interculturality, identity

OSVAJANJE GRADA

Novi Sad u mađarskoj poeziji u Vojvodini

Rezime

Novi Sad ima značajnu ulogu u mađarskoj književnosti u Vojvodini. Obeležava mesto događanja, okvire ljudskih života, dok istovremeno funkcioniše kao kulturni prostor, pojavljuje se kao scena stvaranja književnosti i književnog identiteta. U radu se analizira kako su se u književnim delima kroz istoriju vojvođanske mađarske književnosti odražavale slike Novog Sada. Tema je veoma razučena i bogata, stoga se iz celokupnog korpusa mađarske književnosti u Vojvodini rad fokusira na poeziju, i to na pesme koje se kroz interkulturalnost mogu povezati sa odbijanjem i identifikacijom, iz čega proizilaze ideje o stvaranju i funkcionisanju prostornog identiteta.

U početku autori se nisu bavili Novim Sadom. U prvim antologijama Bačka postaje simbol duhovnog jedinstva. Stvaraoci su morali da se zbliže sa predelima, bili su zainteresovani za stvaranje prostornog identiteta. Posle drugog svetskog rata mađarskim piscima u Vojvodini poseban izazov je predstavljalo osvajanje grada koji im se u početku činio stranim. Generacija oko časopisa *Új Symposion* šezdesetih godina se u potpunosti identifikovala sa građanskim načinom života, te su Novi Sad pretvorili u blizak, može se čak reći i mitski prostor, koji je svoje mesto našao i u dečijoj književnosti. Rat je devedesetih godina prošlog veka u vojvođanskoj mađarskoj književnosti doveo do kulturnog obrta. U delima se sve češće odražava svet koji okružuje autore, tekstove prožimaju ratna dešavanja. Prestaje identifikacija sa gradom, Novi Sad se ponovo doživljava kao stran, divlji predeo.

I najnovija generacija pisaca oslikava mentalnu kartu Novog Sad, ne znajući pri tom ništa o događajima iz prošlosti. Proces se ponavlja: ponovo kreće osvajanje grada i stvaranje identiteta na polju književnosti.

Ključne reči: Novi Sad, vojvodanska mađarska književnost, poezija, interkulturalnost, identitet

IRODALOM

- Bierbaum, E. (2007–2010). Városkutatás, város-identitás: kutatási irányzatok és módszerek összefoglalása. In: A. Gergely, A. (szerk.). *Városnarratívák*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 92–102.
- Böndör, P. (2017). *Finis*. Újvidék: Forum.
- Domonkos, I. (2015). *Allegro bajbajó*. Újvidék: Forum.
- Fehér, F. (1989). *Akác és márvány*. Budapest: Magvető.
- Gerold, L. (1995). „Újvidék az olyan város”. *Híd*, 1–2, 84–94.
- Harkai Vass, É. (2003). *A város bejáratánál*. Újvidék: Forum.
- Jung, K. (2002). *Mogorva Héphaisztosz*. Újvidék: Forum.
- Kiss, J. – Bajmócy, P. (1996). A mental-map-ek módszeréről. *Tér és Társadalom*, 2–3, 55.
- Németh, I. (1995). Idegenek a városban. *Híd*, 1–2, 95–99.
- Roginer, O. (2015). *A város mint (ellen)érv*. Szabadka: A Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete.
- Szenteleky, K. (1928). Bácskai éjjel. In: Csuka, Z. (szerk.). *Kéve: vajdasági költők antológiája 1928*. Novisad: Képes Vasárnap.
- Szenteleky, K. [1933]. Ákácok alatt. In: *Ákácok alatt: délszlávországi magyar írók antológiája 1–2*. Szubotica: Jugoszláviai Magyar Könyvtár. 5–12.
- Sziveri, J. (1994). *Minden verse*. Budapest: Kortárs.
- Terék, A. (2011). *Duna utca*. Újvidék: Forum.
- Toldi, É. (2010a). Az egyetlen történet labirintusában (Balázs Attila: Kinek Észak, kinek Dél). *Forrás*, 6, 91–104.
- Toldi, É. (2010b). Újvidék-narratívák. *Hungarológiai Közlemények*, 3, 90–99.
- Toldi, É. (2018). Portable Szenttamás. *Kortárs*, 10, 78–89.
- Tolnai, O. (1982). *Elefántpuszi*. Újvidék: Forum.
- Utasi, A. (2008). A szabadság versei. Domonkos István gyermekverseiről. *Híd*, 10, 66–72.

Pásztor Kicsi Mária*
Horváth Futó Hargita
Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

UDC:811.511.141(497.11)'373.2
821.511.141(497.11) Végel L.
81'373.2
81'373.21
DOI: 10.19090/gff.2022.2.207-219
Originalni naučni rad

HELYNEVEK VÉGEL LÁSZLÓ NEOPLANTA, AVAGY AZ ÍGÉRET FÖLDJE CÍMŰ VÁROSREGÉNYÉBEN**

A tanulmány Végel László *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című regényében vizsgálja a helyneveket és a szövegben betöltött jelentéshordozó funkciójukat. Az irodalmi onomasztika valóságos és fiktív helyneveket különböztet meg. Végel regényében az Újvidékhez kapcsolódó valóságos földrajzi nevek dominálnak, de találunk példákat a metaforikus névadásra is. A városregény földrajzi és intézménynevei olyan kódokként integrálódnak a szövegbe, amelyek különféle idősíkokat működtetnek, felszínre hozzák a térség háromszáz éves múltjában lejátszódó történelmi és társadalmi traumákat, a határmódosítások és migráció okozta nemzeti önazonosság problematikáját, jelzik a politikai rendszerek értékrendjét, történelemszemléletét. A mű névvilága rámutat a politika szimbolikus térbeli megnyilvánulásaira, a jelképes térfoglalásra is. A városregény helynévanyagának rendszerezése Hajdú Mihály és Hoffman István tipológiája alapján történt.

Kulcsszavak: helynevek, városregény, Végel László, irodalmi onomasztika, valóságos és fiktív írói helynevek, utcanév-politika

ÚJVIDÉK ÉS AZ ÚJVIDÉKISÉG REGÉNYE

Végel László *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című regénye 2013-ban jelent meg a budapesti Noran Kiadónál. Folytatása volt ez az előző évben szintén a Norannál kiadott *Bűnhődés* (2012) című naplóregénynek. A trilógia 2015-ben az életműsorozat negyedik köteteként publikált *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja* című regénnyel állt össze. Szerb nyelven Vickó Árpád fordításában jelent meg

---

* manyi@ff.uns.ac.rs, horvathfuto@ff.uns.ac.rs

** A tanulmány Vajdaság Autonóm Tartomány Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárságának *Kisebbségi nyelvek és irodalmak Vajdaságban – szemiotikai és kulturális források az etnikai identitás kialakításában* című 142-451-2587/2021-01. számú projektumának keretében készült.

Neoplanta, ili Obećana zemlja címmel (2014) az újvidéki Akademska knjiga gondozásában. Horvát nyelvre Xenia Detoni ültette át 2019-ben. A német fordítást, Christina Kunze munkáját, *Neoplanta oder das gelobte Land* címmel adta ki 2022-ben a klagenfurti Wieser Verlag.

A *Neoplanta* város- és régiótörténet, Újvidék történelmét beszéli el a városalapítástól a 20. század hatvanas éveig. A krónikákból is ismert eseményeket egy-egy kisember meséli el a saját élményei, a megélt történelem vagy másoktól hallott történetek, emléktöredékek, anekdoták által. A névtelen elbeszélő Szenttamásról kerül Újvidékre, 1956-ban iratkozik a tartományi székváros magyar tannyelvű gimnáziumába, s ott ismerkedik meg Lazo Pavletić fiákeressel. Kettejük elbeszéléséből konstruálódik a város összetett története. Újvidék kísérleti laboratóriumként is felfogható, amelyben megfigyelhető a különböző etnikumú egyének és közösségek együttélése: „az ilyen többrétegű és többkultúrájú városok – amelyek jellegzetesen előfordulnak tágasabb térségünkben, Kolozsvártól Pozsonyig, Vilniustól Isztambulig – mikro-társadalmának a vizsgálatán keresztül az összefonódott, traumatikus múltunk és az általa meghatározott önazonosságunk kérdéseit lehet boncolgatni.” (László, 2014: 98) A trilógia mindhárom kötetére jellemző, hogy különböző szókészletek és nyelvek váltják egymást, hiszen a „beszélők – a térség egykori multikulturális jellegének megfelelően – különböző nácik (magyarok, szerbek, bunyevácok, németek stb.) képviselői, mégis ugyanazt mesélik el Újvidékről és lakosairól (tágabb értelemben: a vajdasági ember sorsáról).” (Bence, 2016: 114) A regények a történelmi fordulathoz és társadalmi körülményekhez igazított identitás problematikáját fejtegetik, főszereplőik „rákényszerülnek, hogy számot vessenek az érvessztés dilemmáival, és ennek nyomán az idegenség érzetével: önmagukban fedezik fel az idegent. Persze az adott térben és időben, melyben élnek, ez a tapasztalat megkerülhetetlennek látszik. A regényhősök a XX. század kelet-közép-európai útvesztőiben bukdácsolnak.” (Domján, 2016: 77)

VÁROS-NARRATÍVÁK, TÉRKONSTRUKCIÓK, MENTÁLIS TÉRKÉPRAJZOLÁS

Niedermüller Péter *A város: kultúra, mítosz, imagináció* című tanulmányának bevezetőjében a városról azt írja, hogy az nemcsak az emberi történelem, a „nagy” történelem léptékével mérhető, leírható „valami”, hanem sokkal inkább „az emberi tapasztalatok, a saját, személyes élet színtere, még akkor is – vagy talán elsősorban akkor –, ha sok, egymástól nagyon különböző személyes élet színtere, olyan életké, amelyek csak annyiban vannak és történnek,

amennyiben vannak más életek és más történések is.” (Niedermüller, 1994: 5) A fizikai térben létező tényleges és az elképzelt, imaginatív város között a különbség abban rejlik, ahogyan a várost a lakói megélik, és ahogyan a megélés által megteremtik a városról alkotott képüket. Az emberek fejében és a társadalmi csoportok kultúrájában létező elképzéseket mentális térképeknek nevezzük, ezek nyomán alkotják meg a lakók a saját „imaginárius városukat” (Niedermüller, 1994: 13). Végel László regénye a narrátor és a főszereplő, Laza Pavletić várostapasztalásának, mentális térképének leképezése. A városi térstruktúrák „megjelenítik és elbeszélik a város kulturális, társadalmi életrajzát, a társadalmi rendre, a politikai hatalomra, a történelemre, a kultúrára és a helyi identitásra vonatkozó elképzéseket.” (N. Kovács et al 2005: 7) A fiákeres 1990-ben egy utolsó sétakocsikázásra viszi az elbeszélőt, bejárják Újvidék utcáit, tereit, elmennek az életük részét képező intézmények előtt, s közben egy-egy városszegmens kapcsán elbeszélik a saját megélt és másoktól hallott történeteket, anegdótákat, legendákat, történelmi eseményeket.

A *Neoplanta* városszöveg. Elbeszélte város. A város diszkurzív tér, amely különféle városszövegek (térképek, útikönyvek, visszaemlékezések, szociográfiák és szépirodalmi írások) és városfotók terében íródik (Kovács, 2007: 87). Újvidék szépirodalmi helyszíneként Végel László és nemzedékének műveiben vonul be az irodalomba az 1960-as és 70-es években. Az Új Symposion nemzedéke, amelynek meghatározó szerepe volt a jugoszláviai magyar művelődési életben és művészetekben, a várost a végtelen lehetőségek tárhazaként tüntette fel, és létrehozta Újvidék mítoszát is: a város „nem csak téma vagy helyszín, hanem egy életstílus szimbóluma lett.” (Roginer, 2015: 57–58) Újvidék helyszíneként megjelenik Végel László (*Újvidéki trilógia*), Tolnai Ottó (*Világpor, Virág utca 3, Áruháznovellák* ciklus), Domonkos István (*Újvidék*), Ladik Katalin (*Ikrek hava, Telep, Vadhús*), Fehér Ferenc (*Újvidéki képeslap*), Sziveri János (*Dia-dalok*), Németh István (*Idegenek a Városban*), Juhász Erzsébet (*Határregény*), Balázs Attila (*Kinek Észak, kinek Dél*) és mások műveiben. Az Újvidék-narratívákban jellegzetes multikulturális helyszíneként jelenik meg a város, amelyet „az elbeszélői nézőpontok sokféle oldalról mutatnak meg. A helyszín geokulturális értelemben relatívva is tesz. Nem csak térként funkcionál, hanem olyan interkulturális közeget teremt, amely maga is reflexió és metanarráció tárgyává válik.” (Toldi, 2010: 90) Végel teljes szövegüniverzumát behálózza a város, ahová szülőfalujából, Szenttamásról költözik át kamaszként. Az 1950-es évektől napjainkig krónikása a városnak, miközben témaválasztása, nyelvezete, nyelvi fordulatai őrzik az évtizedről évtizedre változó város szellemét: „az életműre ránehezedik Újvidék

felfelé ívelésének, majd tragikus, szinte a teljes tárgytalanságig való lebomlásának az elemzése.” (Roginer, 2015: 147) A 2010-es évek elején Újvidék-narratíváinak összegzéseként a város regényét (majd folytatását) is megírja.

A HELYNEVEK FAJTÁI A *NEOPLANTÁBAN*

A helynév (toponima) a nyelvi jeleknek azt a fajtáját képviseli, amelyek meghatározott térbeli objektumokat jelölnek, általában a tájékozódás megkönnyítése érdekében (Laczkó – Mártonfi, 2005: 178; Király, 2007: 628–629). Leginkább földrajzi vonatkozású jelölési tartománnyal rendelkeznek, s ezért földrajzi nevekként is emlegetik őket, bár e két fogalmat nem minden szerző tekinti szinonim kategóriának. Király Lajos szerint például „a helynév tágabb kategória, mint a földrajzi név, mert a Földön kívüli nevek is beletartoznak, tehát a csillagok, bolygók nevei, az ezeken lévő helyek (hegyek, kráterek, síkságok stb.) elnevezései” (Király, 2007: 623). Hoffmann István szerint viszont

a helynév és a földrajzi név terminusok használatát ez a nemkívánatos terminológiai többértelműség alapvetően nem jellemzi. A szakirodalom leginkább szinonim terminusként kezeli a két szót. Úgy gondolom, a terminológiában inkább megengedhető a szinonimitás, mint a poliszémia vagy a homonímia. Ezért azzal, hogy a hely fogalmi körébe sorolható tulajdonnévi értékű nyelvi jelekre azonos értelemben használom a helynév és a földrajzi név műszót, tulajdonképpen a szakirodalom ilyen értelemben nem feltétlenül üldözendő gyakorlatát követem. Megjegyzem ugyanakkor, hogy a régebbi helynév terminus technicust bizonyos értelemben jobbnak tartom – rövidebb, így könnyebben részt vehet a szóalkotásban, helyesírása egyszerűbb –, ezért szinonimájánál jóval gyakrabban használom (Hoffmann, 2007: 46).¹

A helynév tehát „tulajdonnévi értékű nyelvi jel” (Hoffmann, 2007: 46.), ami azt jelenti, hogy legfőbb funkciója az azonosítás, „identifikáció” (Balogh, 2000: 127), a köznévvvel ellentétben, amelynek jelentése általános jellegű, mivel „több egyforma dolog közös neve” (Balogh: uo.), bár Hoffmann több más szerzőre is hivatkozva² a helynevek kialakulása kapcsán megjegyzi, hogy a helynevek

---

¹ Az idézettel összhangban a továbbiakban mi sem teszünk különbséget e két kategória között, bár a helynév terminust mi is előnyben részesítjük.

² Pl. Inczeffi Géza, Lőrincze Lajos, Bárczi Géza, Kálmán Béla stb.

általában „egykor közsői helymegjelölésként születtek, s csak később, másodlagosan váltak tulajdonnévi értékűvé” (Hoffmann, 2007: 25–26), azaz, mint Kálmán Béla *A nevek világa* előszavában megállapítja: „minden tulajdonnév végső soron köznévből származik.” (Kálmán, 1989: 5)

A helynév egyik jellemzője tehát e tekintetben, hogy valamiképpen átmeneti kategóriát képez a köznévi és tulajdonnévi között. Tulajdonnévi mivoltát lényegében egy adott közösség hagyománya, bejárodott szokásai döntik el. Egy köznévi is lehet azonosító, identifikációs funkciója, ha az általa jelölt hely egyedi előfordulással bír az adott környezeten belül (pl. strand, halpiac, nagytemplom, gimnázium, korzó stb.). Ilyenkor a közösség fokozatosan tulajdonnévi szerepet kezd tulajdonítani az adott közsőnek. Ha viszont több hasonló objektum is előfordul az adott környezeten belül, a közsőzavak általában tulajdonnévi megkülönböztető (szerkezeti) előtagot kapnak. Ennek megfelelően „a földrajzi nevek lehetnek egytagúak, vagyis egyszerű szavak [...], és többtagúak, azaz összetett szavak vagy több szóból álló alakulatok.” (Laczkó – Mártonfi, 2005: 178)

Nem csoda hát, hogy a földrajzi, azaz helynevek osztályozása is szerzőtől szerzőig igen heterogén képet mutat. Így a szerzők egy része (pl. Fábrián – Földi – Hönyi, 1998; Hajdú, 2003; Király, 2007; Lukács 2016 stb.) a helynév jelöltje (denotátuma) alapján megkülönbözteti a földrajzi neveket, amelyekbe általában a földfelszín természetes alakulatainak (domborzati, vízrajzi stb.) formáinak, valamint az ember által létrehozott térbeli entitásoknak, objektumoknak (országok, települések, településrészek, utcák, utak, csatornák stb.) nevei tartoznak, az intézmények (intézmények, vendéglők, üzletek, egyesületek stb.) megnevezéseitől, amelyek nem sorolhatók a szó szoros értelmében vett földrajzi nevek közé. Mások ellenben (pl. Laczkó – Mártonfi, 2005; Hoffmann, 2007) nem különítik el ily módon az intézményneveket a többi helynév kategóriájától, hiszen egy közösség tájékozódási szempontjai, térszemlélete, mentális térképe (Reszegi, 2018) tekintetében ezek az objektumok is kifejezett helyjelölő funkcióval rendelkeznek.

Így Hoffmann István kategóriarendszerében (Hoffmann, 2007: 46–48), amely egy-két kisebb eltéréstől eltekintve – mondhatnánk – teljes mértékben megegyezik az Osiris Kiadó helyesírási kötetében közölt felosztással (Laczkó – Mártonfi, 2005: 178–180), a helynévfajta következő nagyobb csoportjai jelennek meg: 1. víznevek; 2. vízparti helyek nevei; 3. domborzati nevek; 4. tájnevek; 5. határnevek; 6. lakott területek nevei; 7. építménynevek. Ezek közül – a tájneveket kivéve – mindegyik fajta több alfajta is tartalmaz.

A *Neoplantában* ezek közül találunk példát a víznevekre (*Duna, Tisza, Ferenc József-csatorna, Adriai-tenger/Adria, Pannon-tenger*); vízparti helyek,

vízpartok (*Duna-part, Tisza-part*) szigetek neveire (*Brač, Vanga-szigete, Goli otok*); a domborzati nevek közül az Újvidék mellett húzóódó hegy (*Fruška gora*) neve olvasható, viszont a táj- és határnevekre nem találunk tulajdonnévi példát a regényben. Annál több ezzel szemben a lakott területek nevei közé sorolható helynév, mind kül- vagy belterületi tekintetben, mind pedig a mikro- és makrotoponimák vonatkozásában³. Így ezeken belül a közigazgatási nevek között találunk kontinensneveket (*Amerika, Ausztrália, Európa, Afrika*); jelen- és múltbéli ország-, illetve államneveket (*Jugoszlávia, Magyarország, Németország, Nyugat-Németország, Nagy Német Birodalom, Franciaország, Etiópia, Ausztria, Osztrák–Magyar Monarchia, Dánia, Szlovákia, Svédország*); egykor országrészt-, ma már országneveket, azaz az egykori Jugoszlávia tagköztársaságainak neveit (*Szerbia, Horvátország, Bosznia, Macedónia, Szlovénia, Montenegró/Crna Gora*); egyéb országrészneveket (*Krajina, Zagorje, Dél-Szerbia, Šumadija, Szerémség, Bánát/Bánság, Bácska*); régióneveket (*Balkán, Közép-Európa, Délvidék, Pannónia, Szibéria*); bel- és külföldi helységneveket (*Újvidék/Novi Sad/Neusats/Neoplanta, Pétervárad, Szabadka, Szenttamás, Becse, Földvár, Zombor, Pancsova, Zsablja, Futak, Piros, Káty, Karlóca, Bácspalánka/Palánka, Karađorđevo, Belgrád, Zimony, Čačak, Požarevac, Knin, Orlic, Bihać, Szkopje, Budapest, Szeged, Trieszt, Bécs/Kaiserstadt, Ulm, Thalfingen, Grinzing, Berlin, London, Moszkva*); településrészt-neveket (*Telep, Salajka, Duna park, Dedinje, Burg, Burging, Riva*).

A lakott területek, akár csak a területükön található intézmények neveiről elmondhatjuk, hogy igen nagy mértékben függnék a történelmi és politikai változásoktól, de mind közül a leginkább az utca- és intézménynevek vannak kitéve a változások szeszélyeinek. (Erről azonban e tanulmány *Helynevek, intézménynevek és politika* című fejezetében olvashatunk bővebben.)

Irodalmi onomasztika

Az irodalmi művek alkotási folyamatában a névadásnak jelentős funkciója van, egy-egy mű vagy író névrendszere gyakran kulcs az értelmezéshez, a megértéshez (T. Somogyi, 2015: 207). A helynévadás jelentőségére az írói nevek vonatkozásában J. Soltész Katalin hívta fel a figyelmet. *Az irodalmi helynévadás*

---

³ A külterületi nevek lényegében egy település közigazgatási határán kívül esik, míg a belterületi nevek a település határain belül foglalnak helyet. Ugyanakkor e tekintetben a mikrotoponimák kisebb, míg a makrotoponimák szélesebb földrajzi területhez köthetők (Hoffmann, 2007: 51).

című tanulmányában (1958) az írói helynevek vizsgálatát azzal indokolja, hogy a szerzők a személynevek mellett – bár az irodalmi helynévadás köre jóval szűkebb, mint a személynévadásé – a helyneveket is művészi céljaik szolgálatába állítják. A név és valóság viszonylatában valóságban létező és kitalált, fiktív helyneveket tipologizál a szakirodalom. A valóságos (város-, falu-, hegy-, folyó- és egyéb) földrajzi nevek használata gyakori az irodalmi alkotásokban. A valódi helynevek irodalmi felhasználásának gyakori módja, hogy elemeikből az írók új neveket kombinálnak (J. Soltész, 1958: 53).

Helynevek, intézménynevek és politika

Végel László többnyire valóságos, Újvidék városában fellelhető egykori és mai helyneveket és intézményneveket használ a regényében. Ezek a cselekmény valóságos helyszíneiként vagy utalásszerűen, párbeszédekben jelennek meg: városrészek (*Telep*), utcanevek (*Futaki utca*, *Temerini utca*, *Tesla utca*), terek (*Szabadság tér*, *Trifković tér*), parkok (*Duna park*) elnevezései, víznevek (*Duna*), intézménynevek (*Papp Pál gimnázium*, *Csillag Szálloda*, *Maros vendéglő*, *Dornstädter cukrászda*, *Uzor Áruház*) stb. A hely- és intézménynevek jelölik a regényben a különböző idősíkokat: a szálloda, amelyben Sólyom Alajos dolgozott az Osztrák–Magyar Monarchiában *József főherceg*, később *Car Dušan* névet viselte, a honvédek bevonulása után *Turul* lett, a második világháborút követően pedig *Csillag Szálló*. Hasonló névtranszformáción esett át az Újvidék főterén található *Dornstädter cukrászda*, a felszabadulás után *Moszkvát* írtak a cégtáblájára, az 1960-as évektől, miután megromlott a jugoszláv kommunisták Sztálinnal való viszonya, *Zagreb* (Zágráb) névvel működött, az 1990-es években a horvátokkal vívott háború miatt nem viselheti tovább a horvát főváros nevét, ezért *Atinára* (Athén) változtatják. A narrátor 1956 májusában a *Papp Pál magyar tannyelvű gimnázium*ba iratkozik, az oktatási intézmény nevét ugyanez év ősszén *Moša Pijadéra* módosítják.

Hajdú Mihály *Budapest utcanaveinek névtani vizsgálata* című monográfiájában (1975) utcaneveknek tekinti a terek, közök, házsorok, udvarok, lépcsők stb. neveit is. A személynevekből alkotott utcanevek kapcsán megállapítja, hogy a régebbi korok alakjairól választott utcanevek egy részét politikai vagy egyéb okból közben megváltoztatták, s ezáltal is az utóbbi idők szereplőinek javára tolódott el az arány (Hajdú, 1975: 23). Mózes Krisztián Hajdú Mihály 1975-ös budapesti utcanév-elemzését vetette össze az 1989 és 2010 között el- és átnevezett közterületek elemzése során kapott eredményével. A két rendszer névadási szokásainak összehasonlításával megállapította, hogy a szocializmus során

elnevezett utcák központilag, jellemzően a hatalom nyomására kaptak (új) nevet. Budapesten magas a személyekről elnevezett utcák aránya, s ez gyakori átnevezési hullámot eredményezett. A szocializmusban épült lakótelepek, új városrészek közterületei is a rendszer által fontosnak tartott emberekről, csoportokról, fogalmakról kapták nevüket, de igen nagy számban neveztek át már meglévő utcákat, tereket (pl. a valamiért nem kívánatos névadóval rendelkezőket). A rendszerváltás után felerősödött a lokálpatriotizmus, s a hatalom sem volt annyira centralizált többé, így jobban érvényesülhettek a kerületek helyi kérései, igényei (Mózes, 2015: 252–253). A politika, a folyton változó államalakulatok, a magyar fővároséhoz hasonlóan, újra és újra átirták Újvidék helynévtérképét is. 1748-ban Mária Terézia Újvidéket szabad királyi városnak nyilvánította, s új nevet is kapott: Neoplanta, Neusatz, Novi Sad, Újvidék. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását okozó első világháború végén, 1918. november 18-án a szerb hadsereg vonult be Újvidékre. Az 1920-as trianoni béketárgyalásokon a nagyhatalmak a Vajdaságot elszakították a Magyar Királyságtól, s a terület a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1918 és 1929 között), majd a Jugoszláv Királyság kötelékébe került. 1941 és 1944 között újra Magyarországhoz tartozott. A második világháborút követően a Jugoszláv Föderatív Köztársasághoz, 1992-től a Jugoszláv Szövetségi Köztársasághoz tartozott, 2003 és 2006 között Szerbia és Montenegró Államközösségéhez, majd az államalakulat felbomlása után a Szerb Köztársasághoz. Megannyi államalakulat az azokat megalapozó, létrejöttükben szerepet játszó személyekkel, saját hősökkel, köztiszteletben álló személyiségekkel, ünnepnapokkal, szimbólumrendszerekkel, amelyek az átnevezés (szimbolikus el- és visszafoglalás) során átkerültek a közterület-elnevezésekbe is:

Meg kellett tanulnia az utcák nevét. Vásárolt egy térképet, balszerencséjére az még a Monarchiában készült. Képzelijétek, apám fújta azokat az utcaneveket. Úgy, ahogyan Ferenc Jóska idejében nevezték. Nem származott belőle kellemetlensége, mert mindenki hozzá volt szokva a régi elnevezésekhez. Hiába cseréltette le a névtáblákat a szerb király, a szerbek még jó ideig a magyarok alatt érvényben levő utcaneveket ismerték. Hauptgasse vagy Kossuth utca. Andrassy utca, Baross utca. Nehezen sajtófitották el, hogy többé nem Kossuth Lajos utca, hanem Kralja Petra I., nem Andrassy utca, hanem Njegoš utca, nem Baross utca, hanem Radnička ulica. (*Neoplanta*, 204)

Végel László jelentős történeti- és helytörténeti forrásanyagot használt fel, ismeri az utcák, terek neveit, az emlékműveket, a jelentősebb épületek építésének körülményeit (pl. a báni palota építésében fuvarozóként az édesapja és a nagyapja is

részt vett), egy-egy kor népességi összetételét, gasztronómiáját (a főtéren álló cukrászda/tejcsarnok/vendéglő változó menüje), zenéjét stb. Végel nyelvi kreativitására, valamint szociális és történelmi tapasztalataira utal a metaforikus névadás: Újvidék az *Ígéret Földje*, a Szabadság tér a képmutatások színhelyeként a *Nagy Hazugságok Tere*, a Duna-parti tér esetében pedig a *Bűnök tere* megjelölés válik a jellemzés eszközévé.⁴ Nevüket a történelem folyamán a városi térstruktúrában betöltött szimbolikus funkciójuk determinálja. A tér ugyanis nem csupán fizikai, hanem kulturális jelentéseket hordozó és szimbolikus funkciókat betöltő entitás. A modern városban az utca vagy a tér nem egyszerűen a közlekedés helye, hanem egy olyan „színpad, ahol a szereplők politikai, gazdasági, társadalmi, vagy éppen kulturális akarataikat megjelenítik, ahol a különböző csoportok szimbolikus eszközökkel kinyilvánítják »társadalmi ottlétüket«” (Niedermüller, 1994: 12). A városközponti Szabadság tér a rendszerváltások, forradalmak, a különféle hadseregek bevonulásának helye, a rítusok tere:

Először végigkocsikáztunk a Futaki utcán, aztán Lazo Pavletić életének legfontosabb állomáshelyén, a Szabadság téren kötöttünk ki, ahol évtizedeken át posztolt. Ahová apja a Duna-partról a szerb regimenttel belovagolt. A felszabadítókat a szerb kisasszonykák virágesővel fogadták. Tombolt a tömeg, amikor bevonultak a partizánok. Ahova begördültek Horthy tankjai és harcokcsijai, hogy összetörjék a kőkockákat. Pontosan azon a helyen, ahol Török Miklóssal örömmámorban üdvözlöttük Tito marsall stafétáját, és megesküdtünk, hogy soha nem térünk le a titói útról. Ahol most teli torokból bömböljük, hogy soha sem akartuk ezt az utat járni. Közben szidjuk Titót, mint a bokrot. Lazo Pavletić kopott bérkocsijával kikocsikáztunk a Nagy Hazugságok Terére, képmutatásaink színhelyére, amelyre úgy emlékszünk majd, mint gyarlóságunk helyszínére. (*Neoplanta*, 22)

A folyton változó történelmi időkben a hatalomhoz simulás manifesztálásnak színhelye a Szabadság tér, hiszen akik a tér valamely adott szeletén belül nem képesek az oda tartozó szabályok alkalmazására, mintegy automatikusan kirekesztődnek az adott térformából: „A tér bizonyos szeleteiben való mozgás kulturális képessége, a meghatározott térhasználati szabályok alkalmazási kompetenciája pontosan jelzi az egyénnek vagy a csoportnak a

---

⁴ A makrotér szempontjából hasonló jelenséget figyelhetünk meg, amikor az elbeszélő a regényben a *Goli otok* szigetet *Tito Gulagjának* nevezi (*Neoplanta*: 93).

társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét.” (Niedermüller, 1994: 13) A Szabadság teret mindig a győztesek foglalják el, az ott élők pedig alkalmazkodnak, elmenekülnek vagy megölik őket.

Végel városregényében a valóságos írói helynevek többnyelvű és többkultúrájú (közép-európai) közeget közvetítenek, segítik a város térképének megrajzolását és a befogadó tájékozódását, továbbá korfestő szerepük is van. A valódi, létező hely- és intézménynevek felkínálják a referenciális olvasat lehetőségét, a metaforikus nevek az ironia kifejezőeszközei és társadalomkritikát is megfogalmaznak.

Pásztor Kicsi Mária, Horváth Futó Hargita

TOPONIMI U GRAD ROMANU NEOPLANTA ILI OBEĆANA ZEMLJA LASLA VEGELA

Rezime

Rad razmatra toponime i njihovu semantičku funkciju u tekstu romana Neoplanta ili obećana zemlja Lasla Vegela (Végel László). Novi Sad kao tema i mesto događaja prožima celokupno Vegelovo životno delo. On je od 1950-ih godina do današnjih dana hroničar grada, dok mu odabir teme, upotreba jezika, frazeologija čuvaju duh grada koji se iz decenije u deceniju menja. Početkom 2010-ih godina kao sumiranje svojih novosadskih narativa (njihovih motiva, tematskih elemenata) napisao je i roman ovoga grada. U delu se zatiče dvostruki pripovedački okvir: anonimni narator se 1956. seli iz Srbobrana u Novi Sad da bi započeo pohađanje gimnazije, a ovde upoznaje fijakeristu Srbina, Lazu Pavletića. Nakon odlaska u penziju Laza ga poziva na jedan poslednji obilazak grada fijakerom, te dok se voze novosadskim ulicama, trgovima i prolaze pored karakterističnih javnih zgrada, podsećaju se svog života i porodičnih predanja iz kojih se iscertava i istorija samoga grada. Književna toponomastika razlikuje stvarne i fiktivne toponime. U Vegelovom romanu dominiraju stvarni geografski nazivi vezani za Novi Sad, međutim pronalaze se primeri i za metaforičko davanje imena. Geografska imena i nazivi ustanova u romanu grada integrišu se u tekstu kao kodovi koji operišu raznim vremenskim ravnima, izbacuju na površinu istorijske i društvene traume koje su se odigrale u tristogodišnjoj prošlosti ovih prostora, problematiku nacionalnog identiteta prouzrokovanu izmenama granica i migracijom, naznačuju sistem vrednosti, istorijske poglede političkih režima. Onomastika dela ukazuje na simbolčke prostorne manifestacije, kao i na simboliku zauzimanja prostora. Sistematizacija toponimske građe romana grada je vršena na osnovu tipologije Mihajla Hajdua (Hajdú Mihály) i Ištvana Hofmana (Hoffmann István).

Ključne reči: toponimi, grad roman, Laslo Vegel, književna onomastika, politika naziva ulica

PLACE NAMES IN LÁSZLÓ VÉGEL'S CITY NOVEL ENTITLED NEOPLANTA, OR THE PROMISED LAND

Summary

The study examines the place names in László Végel's novel *Neoplanta*, or the Promise Land and their meaning-carrying function in the text. Újvidék (Novi Sad) as theme and location encompasses Végel's entire oeuvre. Végel is the chronicle of the city since the 1950s until today, while his choice of topics, language, and idiomatic phrases preserve the spirit of the city that changes from decade to decade. At the beginning of the 2010s, he wrote the novel of the city as a summary of his Újvidék narratives (motifs, thematic elements). The novel has a double narrative framework: the anonymous narrator moves from Szenttamás (Srbobran) to Újvidék in 1956 to start his high school studies there, where he meets the Serbian coachman Lazo Pavletić. After his retirement, Lazo invites him for a last carriage ride, and while they tour the streets, squares, and typical public buildings of Újvidék, they recall their life and family histories, from which the history of the city is formed as well. Literary onomastics distinguishes real and fictitious place names. In Végel's novel dominate the real geographical names related to Újvidék, but we also find examples of metaphorical naming. The geographical and institutional names of the urban fiction are integrated into the text as codes that operate various timelines, bring to the surface the historical and social traumas of the region's three hundred years of history, the problematic of national identity caused by border changes and migration, and indicate the value system and historical perspective of the political systems. The title of the work also reflects at the symbolic spatial manifestations of politics, the symbolic propagation as well. The toponym materia of the urban fiction was organized on bases of Mihály Hajdú and István Hoffman's typology.

Keywords: place names, urban fiction, László Végel, literary onomastics, real writer's place names, street name policy

KIADÁSOK

- Végel, L. (2012). *Bűnhődés. Úti szövegek. Naplóregény*. Budapest: Noran Libro.
- Végel, L. (2013). *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje. Városregény*. Budapest: Noran Libro.
- Végel, L. (2015). *Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja*. Budapest: Noran Libro.
- Végel, L. (2014). *Neoplanta ili Obećana zemlja. Grad roman*. Preveo: Arpad Vicko. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Végel, L. (2019). *Neoplanta ili obećana zemlja. Gradološki roman*. Prevela: Xenia Detoni. Zaprrešić: Fraktura.

Végel, L. (2022). *Neoplanta oder das gelobte Land. Stadroman.*
Übersetzung: Christina Kunze. Klagenfurt: Wieser Verlag.

IRODALOM

- Balogh, J. (2000). A főnév. In: Keszler, B. (szerk.) (2000). *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 127–141.
- Bence, E. (2016). „Megint tanú” Újvidéken – Végel László: Balkáni szépség, avagy Slemil fattyúja. *Bárka*, 4, 114–117.
- Domján, E. (2016). „A becsület elveszett, de egyéb semmi”. *Vár Ucca Műhely*, 1, 77–80.
- Fábián, P. – Földi, E. – Hőnyi, E. (1998). *A földrajzi nevek helyesírása.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú, M. (1975). *Budapest utcanaveinek névtani vizsgálata.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú, M. (2003). *Általános és magyar névtan.* Budapest: Osiris.
- Hoffmann, I. (2007). *Helynevek nyelvi elemzése.* Budapest: Tinta.
- Kálmán, B. (1989). *A nevek világa.* Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Király, L. (2007). Névtani ismeretek. In: A. Jászó, A. (főszerk.) (2007). *A magyar nyelv könyve.* Budapest: Trezor. 607–641.
- Kovács, Sz. (2007). A városszöveg mint kulturális reprezentációk dialógusa. Budapest a XIX–XX. század fordulóján. *Alföld*, 8, 86–94.
- N. Kovács, T. – Böhm, G. – Mester T. szerk. (2005). *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban.* Budapest: Kijárat.
- Laczkó, K. – Mártonfi, A. (2005). *Helyesírás.* Budapest: Osiris.
- László, Sz. (2014). Bérkocsival az Ígéret Földjén. Végel László: Neoplanta avagy az Ígéret Földje. *Városregény. Tiszatáj*, 10, 98–100.
- Lukács, A. (2016). Római toponimák a magyar nyelvű útikönyvekben. *Hungarológiai Közlemények*, 1. 58–74.
- Mózes Krisztián (2015). Utcanevek és politika. In: Folmeg Márta, Jóri Anita (szerk.): *Világ és nyelv szenvedéllyel.* Budapest: Tinta. 251–258.
- Niedermüller, P. (1994) A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ*, 5, 5–17.
- Reszegi, K. (2018). Helynevek – térszemlélet – mentális térkép: A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv*, 114. 169–184.
- Roginer, O. (2015). *A város mint (ellen)érv. Újvidék a (jugoszláviai) magyar irodalomban.* Szabadka: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete.

- J. Soltész, K. (1958). Az irodalmi névadás. *Magyar Nyelvőr*, 82, 50–61.
- T. Somogyi, M. (2015). Az írói névadás vizsgálata. In: Farkas T.– Slíz M. (szerk.) (2015). *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 207–226.
- Toldi, Éva (2010). Újvidék-narratívák. *Hungarológiai Közlemények*, 3. 90–99.

Снежана Стојшин*
Филозофски факултет Нови Сад
Универзитет у Новом Саду

UDK: 314.15(497.113 Novi Sad)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.221-235
Originalni naučni rad

НОВИ САД – НАЈПОЖЕЉНИЈЕ ИМИГРАЦИОНО ПОДРУЧЈЕ У ВОЈВОДИНИ

*„Катедра у центру бујна као тек
расцветало дрво у пролеће. Ако се
икада сретнемо, нека то буде у
центру код Милетића.“*

(студенткиња, из војвођанског села)

Основни циљ рада јесте анализа карактеристика унутрашњих миграционих кретања у АП Војводини, која директно утичу на континуирано повећање броја становника Новог Сада. Повећање се константно бележи од Другог светског рата, а на пораст броја становника последње три деценије, од када је природни прираштај веома низак, утичу пре свега досељавања становништва. У последњих пет година у Нови Сад се просечно годишње досељавало 1702 становника више него што се исељавало. Овде се поставља питање које су карактеристике имиграционог становништва, односно становништва које се константно досељава у овај војвођански центар и који су мотиви њиховог досељавања? Након анализе карактеристика мигрантског становништва, која је показала да се у Нови Сад најчешће досељава становништво старо око 34 године, разматрани су разлози досељавања младог становништва. Као основни мотив наводи се велика могућност налажења посла и задовољавајући културни, забавни и рекреативни садржаји.

Кључне речи: Нови Сад, миграције, мотиви досељавања, студенти, квалитативно истраживање

Данашња демографска слика Војводине, а пре свега Новог Сада, последица је различитих спољашњих и унутрашњих миграторних кретања кроз историју, али и савремених, углавном унутрашњих кретања становништва. Имајући у виду богату миграторну историју становништва

---

* snezanas@ff.uns.ac.rs

Новог Сада, као и ограничење простора, у овом раду анализирани су постојећи миграторни токови, пре свега унутрашње миграције јер оне и даље мењају демографску, али и културну, архитектонску и друге слике центра АП Војводине. Константна кретања становништва¹ у Војводини након Другог светског рата до данас утицала су како на данашње карактеристике становништва Војводине, тако и Новог Сада као најпожељнијег места за живот у овој покрајини. Међутим, разлике у окрузима су очигледне.

Већи број становника данас него у време првог пописа након Другог светског рата (1948. године) у војвођанским областима имају три округа: јужнобачки (61,0% досељених унутрашњим миграцијама, а 39,0% спољашњим) у којем се налази и Нови Сад; затим сремски округ (подједнаку улогу имају и спољне и унутрашње миграције: 48,8% досељено са територија изван РС, а са територије РС 51,2%), и јужнобанатски округ (преовлађују унутрашње миграције 73,4% од укупно досељених, а највише становника досељава се у Панчево) (Stojšin, 2018). „...Највише становништва досељава се у Јужнобачку област где живи више досељеног (52,6%) него аутохтоног становништва (47,4%). Тренутно више досељеног (49,1%) него аутохтоног становништва (50,9%) живи и у Сремској области. У осталим војвођанским областима већи је удео аутохтоног него досељеног становништва. Највећи удео становништва које се није селило, према попису 2011. године, има севернобанатски округ (64,3%) која, како је већ речено, има и највећи пад броја становника у периоду после Другог светског рата. У севернобанатској области најкарактеристичније су миграције унутар општина (досељено из других насеља исте општине 10,8%).“ (Stojšin, 2018: 54).

---

¹ Најкраће речено, кретање броја становника у Војводини после Другог светског рата прошло је кроз фазе позитивног природног прираштаја и великих досељавања (колонизација), а ова фаза трајала је до почетка 80 их година прошлог века. Пописом 1981. године у Војводини је забележен највећи број становника (2.034.782). Од тада број становника опада јер природни прираштај бележи негативне вредности (1989. први пут), а миграциони салдо је све мањи. Након смањења становништва између пописа 1981. и 1991. године долази до новог миграторног таласа из ратом захваћених подручја бивше Југославије и то је био једини разлог повећања броја становника у Војводини забележеног према попису 2002. године. Према проценама, 2020. године у Војводини има исто становника као 1961 (1.854.971). Опширније види: Stojšin, 2018.

Анализа кретања миграционог салда у војвођанским административним областима показује да је у последњих пет година миграциони салдо позитиван у јужнобачкој области са Новим Садам као центром округа (у просеку +1702 становника годишње), као и у севернобачкој области са Суботицом у центру округа (+133 становника годишње) (RZS, 2021). Најнижи просечни миграциони салдо у посматраном петогодишњем периоду је у западнобачкој области (-436 годишње) и средњобанатској области (-409 годишње) (табела 1). Дакле, можемо рећи да су Јужнобачка област са центром у Новом Саду и Севернобачка област са центром у Суботици имиграционе области, док се из осталих области више становника одсељава него што се досељава.

Миграторни салдо позитиван је и на укупној територији Војводине у посматраном периоду (сеп 2016. године) (табела 1), што значи да се у Војводину просечно годишње досели 455 становника из других делова Србије.

Табела 1. Кретање миграционог салда у војвођанским областима 2016/2020

	2016	2017	2018	2019	2020	просечно годишње
укупно	-158	670	308	519	926	455
Западнобачка	-559	-454	-474	-400	-292	-436
Јужнобанатска	-532	-174	-220	-111	71	-193
Јужнобачка	1.840	1.775	1.646	1750	1498	1702
Севернобанатска	-360	-252	-195	-213	-109	-226
Севернобачка	172	218	119	67	87	133
Средњобанатска	-479	-296	-443	-510	-318	-409
Сремска	-240	-147	-125	-64	0	-115

Извор: RZS, Demografska statistika za date godine.

Досељавања у Јужнобачки округ и Нови Сад

Претходни редови наговестили су да је Јужнобачки округ са Новим Садам најпожељнија територија за становање у Војводини, а један од показатеља свакако је и удео становништва јужнобачког округа у укупном становништву Војводине који константно расте. Наиме, према попису 1948. године становништво јужнобачког округа чинило је 21,9% становништва Војводине (RZS, 2014), док је према последњим проценама броја становника 2020. године порастао на 33,6% (графикон 1). То значи да сваки трећи становник Војводине живи у овом округу. Који је основни разлог пораста

броја становника јужнобачког округа показује анализа карактеристика природног и механичког кретања становништва (табела 2). Последњих пет година овај округ и даље карактерише повећање броја становника, а пошто природни прираштај има негативне вредности (просечно годишње -1.460 становника), јасно је да на повећање броја становника утиче позитиван миграциони салдо (просечно годишње +1702 у овом петогодишњем периоду). Јужнобачки округ чине следеће општине: Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Србобран, Сремски Карловци, Темерин, Тител и град Нови Сад (чине га две општине: Нови Сад и Петроварадин). Иако Јужнобачки округ укључује тринаест општина, позитиван миграциони салдо на територији овог округа последица је пре свега позитивног миграционог салда на територији града Новог Сада, који је већи од миграционог салда округа којем град припада.

Табела 2. Демографска статистика становништва Јужнобачког округа

	процењен број становника	живорођени	умрли	природни прираштај	досељени	одсељени	мс
2020	618.624	6.418	8.809	-2.391	11.620	10.122	1.498
2019	618.829	6.474	7.730	-1.256	12.131	10.381	1.750
2018	618.388	6.302	7.570	-1.268	11.666	10.020	1.646
2017	617.949	6.529	7.806	-1.277	10.980	9.205	1.775
2016	617.333	6.482	7.590	-1.108	11.715	9.875	1.840

Извор: RZS, Demografska statistika za date godine.

У овом округу, једном од ретких војвођанских округа који бележи константан пораст броја становника још од пописа 1948. године², пораст становништва од тада до последње процене броја становника 2020. године, поред Новог Сада забележен је и у општинама Беочин, Врбас, Жабал, Сремски Карловци и Темерин. Све ове општине (осим Врбаса) граниче се са административним подручјем града Новог Сада. Међутим, општине које су смештене на обод Јужнобачког округа³ и удаљеније су од Новог Сада од поменутих, бележе опадање броја становника, односно мањи број становника него након Другог светског рата. Највишу вредност миграционог салда има град Нови Сад, нарочито општина Нови Сад.

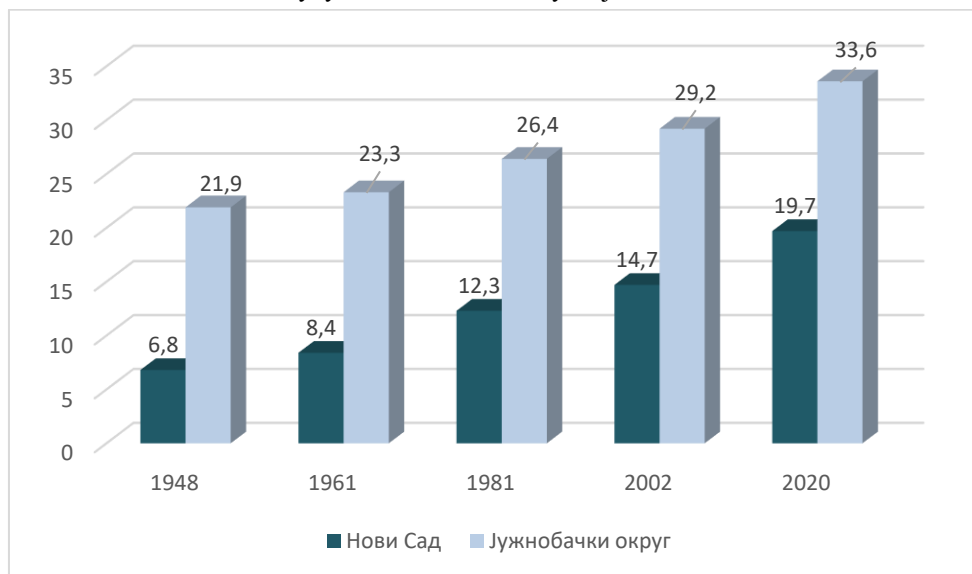
² Јужнобанатски округ је до 1981. године константно растао, али од тада број становника сваке пописне године опада (о осталим окрузима види Stojšin, 2018: 53-60).

³ Тител, Србобран, Бечеј, Бачки Петровац и Бач.

Нови Сад је административни центар Војводине и Јужнобачког округа и један је од ретких градова у Војводини који константно бележи пораст броја становника. Према последњим проценама 2020. године у Новом Саду, граду и приградским насељима, живи 362.675 становника (RZS, 2021), што чини 19,7% становништва АП Војводине. Дакле, једна петина становништва Војводине данас живи у Новом Саду. Међутим, није одувек било тако. Након Другог светског рата, удео становништва Новог Сада у укупном становништву покрајине износио је свега 6,8% (графикон 1), али је од тада константно растао. Према последњим подацима (RZS, 2021) процењује се да у Новом Саду 2020. године има 362.675 становника што је за 27.000 више него што је забележено последњим пописом 2011. године (335.701)⁴.

Графикон 1. Кретање удела становништва Новог Сада и Јужнобачког округа у укупном становништву Војводине

Узрок пораста и броја становника Новог Сада и удела становништва Новог Сада у укупном становништву покрајине, пре свега чине константна досељавања у Нови Сад, те се може рећи да је овај град најпожељније место за

⁴ О кретању становништва Новог Сада, утицају природног и механичког кретања становништва на пораст броја становништва опширније види Stojšin, 2018: 125-154.

живот у Војводини, што ће показати и наредни редови. Међутим, поред досељавања, односно позитивног миграционог салда (+2.070 људи годишње у последњих пет година), у Новом Саду на повећање броја становника утиче и низак, али ипак позитиван природни прираштај (табела 3). Природним прираштајем становништво Новог Сада у последњих пет година просечно годишње се повећавало за око 270 становника, али је 2020. година била веома специфична, пошто је због епидемије корона вируса и повећаног броја умрлих забележен негативан природни прираштај (RZS, 2021a). У табели 3 можемо видети да су стопе наталитета константне, али да је виша стопа морталитета забележена 2020. године (RZS, 2021a), што ће вероватно бити карактеристика и за 2021. и 2022. годину услед повећане смртности од корона вируса.

Табела 3. Демографска статистика града Новог Сада

	процењен број становника	живорођени	умрли	природни прираштај	досељени	одсељени	мс
2020	362.675	4.103	4.518	-415	8.225	6.653	1.572
2019	360.925	4.118	3.889	229	8.640	6.523	2.117
2018	358.572	3.966	3.737	229	8.457	6.329	2.128
2017	356.126	4.179	3.895	284	7.802	5.552	2.250
2016	353.525	4.095	3.708	387	8.261	5.979	2.282

Извор: RZS, Demografska statistika za date godine.

Социо-демографске карактеристике мигрантског становништва Новог Сада

Које су социјалне, односно демографске карактеристике становништва које се досељава у Нови Сад? Просечна старост миграната који се досељавају у Нови Сад је 33,9 година, а старост одсељеног становништва је 34,4⁵ (RZS, 2021: 352). У укупном броју досељених 2020. године највећи удео чини становништво старосне групе од 25 до 34 године (32,9%), затим од 35 до 44 (17,8%), а најмањи удео чине деца старијег основношколског узраста од 10 до 14 година (2,4%) (табела 4). Иста ситуација је и са становништвом

⁵ Ово су подаци за 2020. годину, али је просечна старост миграната који се досељавају и одсељавају из Новог Сада и ранијих година имала врло сличне вредности. Види демографску статистику за претходне године (годишња публикација РЗС *Демографска статистика*).

које је одсељено из овог града, а најбројније је становништво старо од 25 до 34 године (26,7%) и од 35 до 44 (20,5%) (табела 4). Ови подаци се подударају са подацима досадашњих различитих миграторних таласа где је закључено да се начешће сели становништво старо од 15 до 34 године (Marković Krstić, 2021: 187), односно претежно млађе становништво (Bobić, 2007).

Табела 4. Старост миграната у Новом Саду 2020. године

	досељени	одсељени
укупно	8.225 (100,0)	6.653 (100,0)
0-4	401 (4,9)	443 (6,6)
5-9	361 (4,4)	347 (5,2)
10-14	204 (2,4)	231 (3,5)
15-24	1.163 (14,1)	725 (10,9)
25-34	2.706 (32,9)	1.778 (26,7)
35-44	1.467 (17,8)	1.367 (20,5)
45-54	779 (9,5)	740 (11,1)
55-64	617 (7,5)	605 (9,1)
65+	527 (6,4)	417 (6,3)

Извор: RZS (2021). Demografska statistika 2020.

Најчешће проучавана карактеристика миграната јесте селективност миграција према нивоу образовања и занимању које показује да се школовано становништво чешће сели од нешколованог, међутим последњи подаци и унутрашњих и спољашњих миграција показују да у миграцијама могу бити у великој мери заступљени и нискоквалификовани и неквалификовани радници (Marković Krstić, 2021: 188). Данас се посебно говори о миграцији високообразованих кадрова, што је чини се и карактеристика становништва Новог Сада. Наиме, разматрајући карактеристике мигрантског становништва према активности и занимању види се да највише стручњака и уметника, високообразованих, учествује у миграцијама, како у досељавању у Нови Сад, тако и у одласку из града. Наиме, од укупног броја радно активног становништва које се 2020. године доселило у Нови Сад (3335 становника), чак 67,2% становника спада у групу стручњака и уметника (њих 2244) (графикон 2). Иста ситуација је и са уделом ове групе у одсељеном активном становништву, а њихов удео износи 64,3%, те се може рећи да су они најпокретљивије становништво, односно становништво које се најчешће одлучује на миграције. Удео активног становништва у укупном броју досељених 2020. године износио је 40,6%, издржавано становништво чинило је 52,9% укупног броја досељених, док је 6,5% становништва имало личне приходе (RZS, 2021a).

Графикон 2. Досељено активно становништво, 2020.

Карактеристике Новог Сада као мотив досељавања – резултати истраживања

Зашто је Нови Сад најпожељније место становања за већину младих Војвођана, али и становништво других делова Србије, па чак и Републике Српске? У наредним редовима представљен је део резултата квалитативног истраживања које је за циљ имало тражење одговора управо на ово питање. Пошто је највећи број досељеног становништва старо између 25 и 34 године, а међу досељенима преовлађују стручњаци и уметници, претпоставка истраживања била је да студенти који су током студирања живели и живе у Новом Саду, а долазе из других општина целе Србије, углавном након студирања остају у овом граду. Претпоставка је да су током студентског живота у Новом Саду упоређивали предности и недостатке Новог Сада и места из којих долазе и да је то основни разлог останка у Новом Саду. Научни разговор вођен је са 24 студента новосадског Универзитета, а упитник који је коришћен у прикупљању података садржао је питања отвореног типа да би се избегло било какво сугерисање одговора. Испитаници су одабрани грудвом снега, а једини услов да учествују у истраживању јесте да у Новом Саду живе дуже од две године. Испитаници су били из различитих места Војводине

(Сомбор, Кикинда, Чуруг, Мокрин, Жабал, Инђија...), из Републике Српске (Бјељина) и Црне Горе (Подгорица, Никшић)⁶. Пошто су неки од саговорника завршили средњу школу у Новом Саду, просек боравка испитника у овом граду је нешто виши од просечног трајања студија и износи 4,7 година.

Почетак разговора вратио је испитанике на први сусрет са градом, а питали смо их какав је био њихов први утисак када су дошли у Нови Сад. Иако су неки испитаници дошли из већих места, односно општинских центара као што су Сомбор, Кикинда, Инђија, Подгорица и сл, скоро сви испитаници истакли су да су били одушевљени, односно изненађени величином Новог Сада и могућностима које нуди. Ево неколико карактеристичних одговора:

- Први утисак када сам дошла у Нови Сад почетком студија... Била сам веома срећна, окружена пријатељима које познајем из детињства, родбином, дошла сам у град где су моји родитељи провели младост. Са друге стране, Нови Сад у односу на мој град пружао ми је много боље услове у вези са школовањем, радом и слично. С обзиром да потичем из радничке породице која има велики број чланова у домаћинству, тачније 11, коначно сам осетила у Новом Саду приватност и слободу. Становнике Новог Сада које сам упознала били су љубазнији, образованији и ведрији од становника у мом месту. Нови Сад је много развијенији, волим уметност и оно што ме је задивило у Новом Саду јесте културни садржај који је у великој мери развијен. (7 година у Новом Саду, град⁷)

- У почетку ми је било веома збуњујуће, нисам навикла на тако велико место. Међутим видео ми се кишиљук и то ме је подстакло да више истражујем град. (2 године, мањи град)

- Била сам одушевљена градом, могућностима и диверзитетом. (7 година, село)

Да бисмо сазнали шта испитаници издвајају као најважније у вези са Новим Садам, једно од питања било је како би испитаници у неколико реченица описали Нови Сад неком ко никад није био у овом граду. Овако формулисано

⁶ Приликом навођења одговора није наведено које је место да студенти, приликом могућег препознавања не би имали било каквих непријатности. Одговори су наведени у изворном облику без исправљања граматичких и стилских грешака.

⁷ У загради се налазе подаци времену којем живе у Новом Саду и да ли су дошли из градске или сеоске средине.

питање није нудило алтернативе које су најчешће значајне истраживачу, већ је показано шта су испитаници од великог броја могућности издвојили и шта је за њих најважније. Реч је пре свега о култури, која је нудила много веће могућности становницима, него места из којих су дошли, нарочито ако је у питању село. Овај податак такође објашњава зашто су стручњаци и уметници најзаступљенији у мигрантском становништву. Као разлози истичу се и мултикултуралност и гостољубивост.

- Стално се нешто дешава, било то културни догађаји, манифестације итд. Постоји безброј места за посећивање, а чак и позната места никада не постају досадна. Град је велик, али не и бескрајан; не постоји тај утисак као да је пренасељен. Иако град никад не спава, има доста малих скривених паркова и кафића где се може наћи неки мир. Постоји некакав осећај добродошлице који се осети при доласку, чак иако је веће место. (2 године, град)

- Град са много гужве и буке са лепим споменицима културе. Град у коме су паркови оазе чистоће и дружења. Такође, град у коме се мимоиђете са много људи а да их не познајете. (3 године, село)

- Једна од, по мом мишљењу, највећих чари Новог Сада јесте његов мултинационалан карактер, а са њим у директној вези и мултикултуралност. Ова чињеница ствара слику о Новом Саду као о мјесту толеранције и поштовања различитих култура. Нови Сад је такође један од најзначајнијих културних центара Србије, али и Балкана, што доказује и чињеница да је ове године проглашен за Европску пријестоницу културе. Још једна ствар због које је Нови Сад на мене оставио посебан утисак јесте изразита гостољубивост, како аутохтоних Новосађана, тако и људи који су досељеници из прошлог вијека. Нови Сад плијени љепотама аустроугарског типа архитектуре, а такође задржава дражи мањег града, што га све заједно чини привлачним за студирање, а касније и за живот. Код људи Новог Сада волим што теже и боре се за једнакост свих, за могућност да сви имају једнаке шансе. (3 године, град)

И остали одговори у привлачеће факторе убрајају бројне културне садржаје и богат забавно-рекреативни, спортски живот.

- Нови Сад је град у ком можете пронаћи различите културне

садржаје. У овом граду живе различите етничке групе, њихови међусобни односи су добри самим тим то је оно што један град чини богатијим и културолошко шареним. Нови Сад је студентски град па због тога броји доста младог становништва, велики број спортских терена, паркова и угоститељских објеката. Оно што је још карактеристично за Нови Сад јесте то што постоји доста тематских локала, поред клубова где сваки клуб представља другачији музички жанр, постоје угоститељски објекти који уместо музике представљају знање из различитих области. Због тога као и због великог интересовања младих данас имамо локале са квизовима и друштвеним играма. (7 година, град)

- Нови Сад је довољно велики град у ком можеш да упознаш веома необичне људе, али исто тако и довољно мали да ако већ неко време живиш у њему, да у току једне последодневне шетње можеш да сретнеш најмање 4 особе које познајеш. Град у коме можеш пронаћи заједницу која ће те радо примити, било да припадаш националној мањини, читаш манге, волиш екстремне спортове, бавиш се плесом или слушаш непопуларну музику и волиш блеју. Поред веома престижних, популарних места, културних станица, познатих шеталишта, град је богат малим аутентичним локалима у којима можеш да помислиш као да и код куће. (2 године, село)

Анализа података показала је да би сви испитаници остали у Новом Саду након завршетка студија због већих могућности за налажење посла, али као разлог останка наводе и већ поменуто атмосферу града, културна дешавања и пријатеље. Ево неколико карактеристичних одговора:

- Кључни разлози за останак у Новом Саду су свакако у вези са економским факторима могућност квалитетног запошљавања, могућност напредовања у свом послу и задовољавајући приходи. (4 године, град)

- Професија која ме тренутно занима је такве природе да би ми било најпрактичније да живим у Новом Саду. То није једини разлог, овде такође имам и пријатеље и свиђа ми се и сама атмосфера града; али је тренутно примарни разлог та професија. (2,5 године, град)

- Остала бих због веће вероватноће запослења али и због културног језгра које постоји у овом граду. (3 године, село)

- *Када је реч о разлозима зашто бих остала у Новом Саду и након студирања има их више. За почетак Нови Сад у односу на место из којег сам пружа ми више могућности за запошљавање. Сматрам да могу са упорним радом и трудом постићи довољно да живим по неким задовољавајућим животним стандардима. Такође сматрам да не бих отишла „трбухом за крухом“ ако и овде у овом граду већ имам могућности, само јер је негде по њиховом стандарду више плаћено. (4 године, град)*

- *У Новом Саду бих остала ако бих пронашла адекватно запослење које ми омогућава флексибилно радно време и слободу кретања. (3,5 године, село)*

Да ли постоје разлози због којих би се вратили у место порекла? Најважнији су емотивни разлози, пре свега породица и стари пријатељи који се иначе у ранијим истраживањима наводе као преовлађујући мотиви могућег повратка. Показано је да су испитаници који су дошли са села или из мање средине чешће наводили породицу и пријатеље као могућ разлог повратка. Поред тога, испитаници су наводили и недостатак новца.

- *Осим поново економских фактора, битно је споменути и везаност за мјесто рођења и одрастања. За мене пресељење у Нови Сад није био „бијег“ из неког мањег мјеста у којем се нисам осјећала остварено. Одлазак у Нови Сад је имао један практичан циљ – студирање на факултету који ће ми пружити боље знање. Када је ријеч о мом граду, сматрам да имам веома изражен осјећај локал-патриотизма и да сам везана за људе у њему, као и за све што тај град чини мојим мјестом одрастања. Нажалост, са свим чарима мог града, могућност и шансе напредовања и оног што је мени најважније, прилике да неко заправо цијени мој рад, нису баш изражене у највећој могућној мјери. (7 година, град)*

- *Не бих се вратила у... Све што није техничко образовање у том месту није перспективно, самим тим спречава ми то место да остварим неке своје циљеве. Менталитет друштва у Босни ми не прија. Босна и Херцеговина је ратно подручје, висок је степен национализма, традиционализма, патриотизма, конфликти су чести ако не физички онда вербални. Политика је лоша, економска ситуација је тешка, здравствени систем је лош. (4 године, град)*

- *Разлог је једино породица. (3 године, село)*
- *Можда бих се вратила због породице, као и носталгије. Међутим ценим досадашњу независност коју сам стекла откад сам се одселила и често посећујем свој град, па се не осећам као да ми превише фали. (2,5 године, град)*
- *Због недостатка новца и због породице. (4 године, село).*

Уместо закључка

Нови Сад је најпожељније место за живот у Војводини пре свега због економских мотива који су иначе најчешћи при одабиру места дестинације, а подразумевају могућности налажења доброг посла у струци. Поред тога, као привлачећи фактори живота у Новом Саду наводе се могућности школовања, разнолика културна понуда, али и паркови, кафићи и остали садржаји који младима из мањих градских, а нарочито сеоских средина недостају, и представљају најизраженије одбијајуће факторе за останак у мањим срединама (Stojšin, 2021). Због ових али и осталих карактеристика Новог Сада, становништво овог града константно расте, а повећава се и удео становништва Новог Сада у укупном становништву Војводине. С обзиром на резултате истраживања односа студената који нису пореклом из Новог Сада према том граду, број становника ће се и даље повећавати, без обзира да ли студенти, као најпокретљивија старосна група, долазе са села или из других градских средина.

Снежана Стојшин

NOVI SAD – THE MOST DESIRABLE IMMIGRATION AREA IN VOJVODINA

Summary

The main goal of this work is the analysis of the characteristics of internal migration movements in AP Vojvodina, which directly affect the constant increase in the number of inhabitants of Novi Sad. The increase has been constantly recorded since the Second World War, and the increase in the number of inhabitants in the last three decades, since when the natural increase has been very low, is primarily influenced by immigration. The positive migration balance on the territory of the South Bačka district, in which Novi Sad is located, is primarily a consequence of the positive migration balance on the territory of the city of Novi Sad, which is greater than the migration balance of the district to which the city belongs. According to the latest estimates in 2020, 19.7% of the population of AP

Vojvodina lives in Novi Sad, the city and its suburbs. Therefore, one fifth of the population of Vojvodina lives in Novi Sad today. In the last five years, an average of 1,702 more residents immigrated to Novi Sad than left. Here the question arises, what are the characteristics of the immigration population and what are the motives of their migration? After the analysis of the characteristics of the migrant population, which showed that the population aged around 34 most often immigrated to Novi Sad, the reasons for the immigration of the young population were discussed. The paper lists some of the results of qualitative research on the motives for coming to Novi Sad and potentially staying there. Students who live in Novi Sad during their studies and come from other municipalities of Serbia participated in the research. The assumption is that during their student life in Novi Sad, they compared the advantages and disadvantages of Novi Sad and the places they come from, and that this is the main reason for staying in Novi Sad. The interview was conducted with 24 students of the University of Novi Sad, and the questionnaire used in data collection contained open-ended questions to avoid any suggestion of answers. Respondents were selected by snowballs sample, and the only condition to participate in the research is that they have lived in Novi Sad for more than two years. The main reason is the great possibility of finding a job and satisfactory cultural content. The respondents would return to their place of origin for emotional reasons, primarily because of family and old friends, but the respondents also cited a deficiency of money.

Key words: Novi Sad, migration, motives of immigration, students, qualitative research.

ЛИТЕРАТУРА

- Bobić, M. (2007) Demografija i sociologija – veza i/ili sinteza, Beograd: Službeni glasnik.
- Marković Krstić, S. (2021). Stanovništvo u sociološkom kontekstu. Niš: Filozofski fakultet, (һип).
- RZS (2021). Saopštenje: Unutrašnje migracije, 2020., broj 189 - god. LXXI, 09.07.2021.
- RZS (2021a). Demografska statistika 2020, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2020). Demografska statistika 2019, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2019). Demografska statistika 2018, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2018). Demografska statistika 2017, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2017). Demografska statistika 2016, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2014). Uporedni pregled broja stanovnika 1948-2011, podaci po naseljima, Popis 2011. knjiga 20, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Stojšin, S. (2021). Promene u migratornim sklonostima seoske omladine: primer naselja Kać, Sociološki pregled, vol. LVI (2021), no. 4, str. 1361–1381.

Stojšin, S. (2018). Stanovništvo – sociološka perspektiva, Novi Sad: Filozofski fakultet (ћир).

Nikolina N. Zobenica*
Iva M. Simurđić
Philosophische Fakultät
Universität Novi Sad

UDC: 070(=112.2)(497.113Novi Sad)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.237-252
Originalni naučni rad

EIN ÜBERBLICK DER DEUTSCHSPRACHIGEN PRESSE IN DER MULTIKULTURELLEN STADT NOVI SAD VON 1857 BIS 1945**

Dank ihrer Lage und Geschichte entwickelte die Stadt Novi Sad (deutsch *Neusatz*, ungarisch *Újvidék*) seit der Gründung eine multikulturelle und multiethnische Identität. Lange Zeit waren die Deutschen eine der drei größten Volksgruppen (neben Serben und Ungarn), die diese Freistadt bewohnten. Nach dem Zweiten Weltkrieg hat doch die Mehrheit der Donauschwaben Novi Sad verlassen und obwohl ihre Spuren in der Stadt noch sichtbar sind, sind sie immer schwieriger zu finden. Aus dem Grund widmen wir uns der Inhaltsanalyse der deutschsprachigen Presse, die seit dem neunzehnten Jahrhundert in Novi Sad veröffentlicht wurde, mit dem Ziel das Leben der Deutschen in Novi Sad zu rekonstruieren und Einsichten über einen wichtigen Aspekt der Geschichte dieser multikulturellen Donaustadt zu gewinnen. Die Untersuchung hat ergeben, dass infolge der politischen Ereignisse im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert die Identität der Donauschwaben immer problematischer wurde. Trotzdem widmeten sie sich in zahlreichen Presseorganen wichtigen Lebens- und Alltagsthemen wie Arbeit, Religion, Sozialwesen, Bildung und Erziehung, sowie Unterhaltung. Nicht nur, dass die deutschsprachige Presse dadurch der Multikulturalität der Stadt beigetragen hat, sondern es waren viele Deutsche auch für die Welt außerhalb ihrer Gemeinde und Region offen, was dem multikulturellen Geist der Stadt selbst entsprach.

Schlüsselwörter: Donauschwaben, Presse, Stadtleben, Novi Sad, Multikulturalität.

DIE DEUTSCHSPRACHIGE PRESSE IN NOVI SAD

In Novi Sad wurden seit der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts deutschsprachige Zeitungen und Zeitschriften zu verschiedenen Themen (Politik, Arbeit, Religion, Erziehung und Bildung, Sozial- und Alltagsthemen)

---

* nikolina@ff.uns.ac.rs.

** Der Aufsatz ist im Rahmen des Republik-Projekts Nr. 01600 entstanden, das vom Ministerium für Bildung, Wissenschaft und technologische Entwicklung der Republik Serbien gefördert wird.

veröffentlicht. Die Reichhaltigkeit der Presse zeugt vom aktiven Kulturleben der Novisader Deutschen, einer der größten Gemeinden dieser multikulturellen Stadt.

Was die Zeitungen angeht, unterscheiden sich nach der Erscheinungsfrequenz Tages-, Wochen- und Sonntagszeitungen, die jeweils einen lokalen, regionalen oder überregionalen Charakter haben können (Pötzsch, 2005: 50). All diese Zeitungstypen wurden in Novi Sad in der deutschen Sprache herausgegeben, was von der Offenheit der Redakteure und dem breiten Interesse der LeserInnen zeugt.

Die Zeitungen waren fast ausnahmslos in privatem Besitz¹ und standen anfangs weder im Dienste einer politischen Partei, noch wurden in ihnen deutschnationale Ideen verbreitet, da dies von der ungarischen Regierung verhindert wurde (Bešlin, 2001: 21). Eine große Veränderung in der deutschsprachigen Presse brachte das Jahr 1919 mit sich, als in Novi Sad die Druckerei- und Verlags-AG von Donauschwaben gegründet wurde, die im selben Jahr die erste Nummer des *Deutschen Volksblattes* herausbrachte (Pavic, 2018). Das *Deutsche Volksblatt* wurde zum wichtigsten Presseorgan des Schwäbisch-Deutschen Kulturbundes, der im darauffolgenden Jahr gegründet wurde,² und zugleich zum einflussreichsten deutschsprachigen Blatt in Jugoslawien wurde (Bešlin, 2001: 22).

Zeitschriften, die in regelmäßiger Folge erscheinen und sich besonderen Aufgaben widmen, gliedern sich nach ihren Zweckbestimmungen in Fach-, Verbands- (Organisations-) und Freizeitzeitschriften, unter denen die Unterhaltungszeitschriften nach Umfang und Auflage einen besonderen Platz einnehmen (*Der Große Brockhaus*, 1957: 662). Die meisten deutschsprachigen Zeitschriften in Novi Sad waren Fach- und Verbandsthemen gewidmet. Von den

---

¹ Bešlin (2001: 20) erklärt, dass die Eigentümer der deutschsprachigen Presse bis 1919 größtenteils berufliche Drucker waren, die in den Zeitungen und Zeitschriften eine Möglichkeit für zusätzliches Einkommen sahen. Andererseits waren einige von ihnen für die schriftlichen Medien leidenschaftlich begeistert und arbeiteten mit Enthusiasmus, auch wenn dieses Bestreben wenige finanzielle Vorteile hatte.

² Der „Schwäbisch-Deutsche Kulturbund“ wurde in Novi Sad nach dem Friedensvertrag von Trianon im Juni 1920 gegründet, mit dem Ziel, die kulturelle Identität der deutschen Bevölkerung im neuen Staat zu erhalten. Sowohl der Kulturbund wie die „Partei der Deutschen in Jugoslawien“ (gegründet 1922) waren in den 1920er Jahren von mehreren Verboten betroffen, wie alle Minderheitenparteien während der Königsdiktatur (1929–1930). Zu Beginn der 1930er Jahre wurden die deutschen Kulturverbände immer mehr von den Nationalsozialisten beeinflusst (Pavic, 2018; ausführlicher bei Böhm, 2018: 98–100).

auf Unterhaltung und Freizeit zielenden Publikumszeitschriften (Illustrierte, Programmzeitschriften, Frauenzeitschriften, Jugendzeitschriften, Kinderzeitschriften) (Pötzsch, 2005: 50) sind in der Novisader deutschsprachigen Presse eine Illustrierte (*Illustriertes Sonntagsblatt*) und eine Jugendzeitschrift (*Schaffende Jugend*) vertreten. Interessanterweise erschien in der Donaustadt sogar ein „humoristisch-satirisches Wochenblatt in Wort und Bild“, herausgegeben von Hans J. Bundy, unter dem Titel *Die Wespe*, also eine illustrierte Satirezeitschrift.

Die ersten deutschsprachigen Zeitungen und Zeitschriften in Novi Sad wurden im neunzehnten Jahrhundert veröffentlicht und waren nicht zahlreich. Nach dem Ersten Weltkrieg stieg die Zahl der Periodika und erreichte ihren Höhepunkt in den dreißiger Jahren des zwanzigsten Jahrhunderts. Obwohl politische Themen vorherrschten, deckte die deutschsprachige Presse auch zahlreiche andere Themen aus dem alltäglichen Leben der Gemeinde ab.

THEMEN IN DER NOVISADER DEUTSCHSPRACHIGEN PRESSE

Politische Themen in der deutschsprachigen Presse. Massenmedien stellen die Öffentlichkeit dar, in der ein Austausch der verschiedenen politischen Meinungen von gesellschaftlichen Gruppen und Organisationen, Parteien und politischen Institutionen stattfindet. Nur solche Meinungen, die in den Medien zu Diskussionsthemen werden, haben eine Chance, öffentlich wirksam zu werden. Die öffentliche Meinung wird somit weitgehend durch die veröffentlichte Meinung bestimmt. Der politischen Presse kommt demzufolge eine meinungsführende Rolle zu, weil sie von vielen politisch besonders Interessierten gelesen wird, die Einfluss auf die Meinungen ihrer Umgebung haben („Meinungsführer“) (Pötzsch, 2005: 49–50). Die Bedeutung der Presse für die Meinungsbildung wird problematisch wenn es zu einer zunehmenden Konzentration und Konzernierung im Pressebereich kommt, was auf eine fatale Spitze in Deutschland in den 1920er Jahre getrieben wurde (Schanze, 2002: 293).

Die älteste deutsche Zeitung, die in Novi Sad herausgegeben wurde, erschien im neunzehnten Jahrhundert und stand (noch) nicht unter diesem Einfluss. *Bacskær³ Bote. Organ für Politik, Volkswirtschaft und Kultur* wurde von Ignaz

---

³ Die Stadt Novi Sad war damals der Amtssitz des Batsch-Komitats, des unteren Teils des Batsch-Bodrog Komitats, eines der zahlreichen Komitate im Königreich Ungarn (Stojacskovics, 1860: 44). Nach der Volkszählung im Jahre 1842 machten die Deutschen 19% der Bevölkerung im Komitat aus (Antolović, 2009: 187–188).

Fuchs herausgegeben und erschien unregelmäßig von 1857 bis 1876, mit jeweils anderen Titeln⁴. Zur Gründung dieser ersten deutschen Zeitung in Novi Sad kam es zur gleichen Zeit, als der Prozess des nationalen Erwachens bei den Donauschwaben einsetzte (Antolović, 2009: 187–188). Wie der volle Titel bereits andeutet, umfasste die Zeitung eine Vielzahl von Themen und berichtete über politische und wirtschaftliche Ereignisse aus dem Innen- wie aus dem Ausland, mit regelmäßigen Rubriken wie die „Politische Rundschau“ und die „Soziale Rundschau“. Veröffentlicht wurden aber auch literarische Fortsetzungstexte, die sich von dem Politischen und Sozialen distanzieren und aus schöngeistigen Themen ihren Inhalt schöpfen. Schon in dieser ältesten Zeitung ist bereits sichtbar, dass ein großes Interesse für Informationen über Ereignisse aus dem Ausland bestand. Eine Rubrik war in ihrer Ganzheit Telegram-Nachrichten aus dem Ausland gewidmet, sodass die deutschsprachige Gemeinde schon Ende des neunzehnten Jahrhunderts über wichtige Vorgänge aus dem Ausland Informationen bekommen konnte.

Die Zeitung *Heimat*, die von Dr. Franz Perz im Jahr 1924 gegründet wurde, berichtete in erster Linie über politische Themen aus dem Innen- und Ausland, wobei auch andere Themen durch kleinere Rubriken vertreten waren. In den Nachrichten wurde ein Akzent auf Ereignisse gelegt, die die deutsche Gemeinde im Lande anbelangten.

Ausgehend davon, dass die anderen deutschsprachigen politischen Zeitungen in Novi Sad in den dreißiger Jahren gegründet wurden, als es allmählich zur Radikalisierung unter den Donauschwaben kam, drängt sich die Frage auf, welche politischen Tendenzen die einzelnen Presseorgane verfolgt haben und inwieweit sie ein objektives Bild von den Entwicklungen des politischen Lebens in der Stadt abgeben können.

Die erste unter ihnen war die Zeitung *Deutsche Zeitung. Organ für das deutsche Landvolk Jugoslawiens*, ebenfalls herausgegeben von Dr. Franz Perz. Sie erschien sechsmal wöchentlich von 1933 bis 1941. Das Wort „Landvolk“ wurde im Rahmen der Geschichte und Politik mit dem Syntagma „Christlich-Nationale Bauern- und Landvolkpartei“ verbunden (DWDS-Wortprofil für „Landvolk“, s. a.), was schon den ersten Hinweis auf das Programm der Zeitschrift gibt. In den Kriegsjahren bildeten Nachrichten über den Krieg den Kern des Inhalts, mit

---

⁴ 1858–1860 *Neusatzer Kreisblatt für Geschäfte, Gewerbe und Landmann*, 1862–1865 *Neusatzer Lokalsblatt*, 1865–1871 *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote*, 1874–1876 *Bacskaer Bote* von 1874 bis 1876.

regelmäßigen Berichten über Hitlers offiziellen Tätigkeiten und Ansprachen. Über Meldungen von der Front und allgemeinen Nachrichten über den Krieg hinaus, hatte die Zeitung auch Rubriken, die sich der Tätigkeit des Kulturbundes widmeten, wie auch politischen Ereignissen aus dem Innenland.

Auch bei der Zeitung *Deutscher Beobachter. Organ der politischen, volkswirtschaftlichen und kulturellen Belange des Deutschtums in Jugoslawien* wird sowohl im Titel als auch im Untertitel die deutsche Identität betont.⁵ Die Zeitung wurde von Adam Schlachter im Jahr 1935 gegründet, mit Hans J. Bundy als verantwortlichem Redakteur. Das Blatt gab in seiner ersten Ausgabe an, es wolle ein objektives Sprachrohr der Deutschen in Jugoslawien sein, und gegen niemanden gerichtet sein. In mehreren Texten dieser ersten Ausgabe wird betont, dass die Zeitung für Offenheit und ein friedliches Zusammenleben mit der Mehrheitsbevölkerung plädiert. Zudem wurde auch über die WAPO – die Wojwodinaer außerparlamentarische Opposition – berichtet, deren Mitglied der Zeitungseigentümer war.

Deutsche Presse war als das „Organ der Jungdeutschen Bewegung in Jugoslawien“ von Dr. Nikolaus Hasslinger 1935 gegründet, zwei Jahre nach der Gründung der eigentlichen Bewegung. Die Jungdeutsche Bewegung (JB) stand unter Hasslingers Führung in Opposition zur donauschwäbischen Führung um Stefan Kraft und sollte nicht nur die Volksführung, sondern auch alle deutschen Institutionen übernehmen. Dafür erhielten sie hohe Summen von den jugoslawischen Behörden, die daran interessiert waren, die bisherige Führung der Deutschen zu schwächen, sodass sie im Kampf gegen die deutsche Bevölkerung die Jungdeutsche Bewegung instrumentalisieren (Böhm, 2018: 99). Im Mittelpunkt dieser Zeitung standen politische Themen aus dem Innen- und Ausland, wobei sich die politische Orientierung der Redaktion bereits in der ersten Ausgabe erkennen lässt, in der euphorisch über den Sieg der Jevtić-Partei bei den Parlamentswahlen des Königreichs Jugoslawien aus dem Jahr 1935 berichtet wurde. Das zeugt von der Uneinigkeit unter den deutschen Politikern, die zur weiteren Spaltung der Bevölkerung führte, was insbesondere im Rahmen des Kulturbundes zum Ausdruck kam, in dem sich die Jungdeutsche Bewegung zu durchsetzen versuchte.

---

⁵ Das Wort „Deutschtum“ an sich hat mehrere Bedeutungen und kann sich auf Gesamtheit der für die Deutschen typischen Lebensäußerungen, die deutsche Wesensart, die Zugehörigkeit zum deutschen Volk oder die Gesamtheit der deutschen Volksgruppen im Ausland beziehen (Duden, 2001: 372).

Das Presseorgan *Die Arbeit des Kulturbundes* erschien von 1934 bis 1937, bevor es zur endgültigen Radikalisierung des Bundes kam. Der Großteil des Inhalts war der Tätigkeit des Bundes gewidmet. Darüber hinaus wurden in der Zeitschrift Anzeigen über Arbeits- und Lehrlingsstellen veröffentlicht, aber am meisten fallen Essays auf, die sich auf verschiedene Weise an das deutsche Volk und seine Lebensweise richten, z. B. durch die Betonung der Wichtigkeit von großen Familien als Plädoyer gegen die stetig sinkende Geburtenrate.

Das Thema der Arbeit in der deutschsprachigen Presse. Das Thema Arbeit war in mehreren deutschsprachigen Zeitungen vertreten. Interessanterweise war die erste *Die Spinne*, ein „Organ des ungarischen⁶ Hanf-Interessanten Vereins“, das Konrad Thiel im Alten Futog im Jahre 1908 gegründet hat, mit dem ursprünglichen Plan, die Zeitung zweimal im Monat erscheinen zu lassen. Auf den ersten Blick überrascht die Tatsache, dass eine deutsche Zeitung dem Hanf (lat. Cannabis) gewidmet wurde. Obwohl aus den Blättern, Blüten und Blütenständen dieser Pflanze Haschisch und Marihuana gewonnen werden, verweist der Titel „die Spinne“ auf die „aus den Stängeln der Hanfpflanze gewonnene Faser“, „eine sehr vielseitig verwendbare Naturfaser“, aus der Seil oder Netz gesponnen werden können (Duden, 2003). Somit hat die Zeitschrift vor allem die deutschen Seiler angesprochen, mit Texten über die Faserkultur, Hinweisen zum Hanfanbau und Berichten über den Hanfmarkt in Europa.

Andere Handwerker, die sich organisierten, waren Müller und Tischler, sodass im Jahre 1924 von Ferdinand Lustig eine Wochenzeitung mit dem folgenden

---

⁶ Das Wort „ungarisch“ verweist auf die Identifizierung der „Hanf-Interessierten“ mit dem ungarischen Staate, nicht mit der eigenen nationalen Identität, obwohl die Zeitung auf Deutsch veröffentlicht wurde. Das ist ebenfalls ein Zeitsymptom, da infolge der Magyarisierung viele Deutsche auf ihre nationale Identität wegen des sozialen Aufstiegs verzichteten, sodass das deutsche Bürgertum im Königreich Ungarn (mit Ausnahme der Randgebiete) bis zum Jahre 1867 fast verschwunden war. Zum Erwachen des Nationalbewusstseins der Deutschen in Jugoslawien kam es erst nach dem Ersten Weltkriege, wobei die älteren Generationen Ungarn weiterhin treu geblieben sind und dadurch die Verbreitung des Nationalsozialismus verlangsamten (Janjetović, 2000: 59–60). Jedoch während die Deutschen in der Batschka, im Banat und Syrmien der Regierung der Komitate des Königreiches Ungarn unterstanden, hatten die deutschen Bewohner in den Freien Städten wie Novi Sad, Sombor, Subotica und Werschatz einen besonderen Status (Antolović, 2009: 185). In dem Kontext wird die Herausgabe einer deutschen Zeitschrift in Ungarn in den Zeitumständen verständlich.

Titel bis 1938 erschien: *Jugoslawische Müllerzeitung, Müllerisch-technische Wochenschrift für die gesamte Mühlenindustrie in Jugoslawien*. Die Zeitung enthielt hauptsächlich Beiträge über die Mühlenindustrie, mit praktischen Hinweisen zum Mühlenbau und einer Frage-und-Antwort Rubrik. Zudem wurden regelmäßig Berichte über Neuigkeiten aus der Getreideindustrie im Innen- und Ausland veröffentlicht.

Nach dieser Zeitung wurde im Jahre 1933 *Der Jugoslawische Tischler*, eine Monatszeitschrift „für Tischlerei und Holzbearbeitungsfach“ von Dr. Aladár Szántó herausgegeben. Die Zeitung war praktisch ausgelegt, mit Anleitungen für den Bau von verschiedenen Möbeln, wie auch Hinweisen für Kostenberechnung und wichtigen Informationen über Steuervorschriften, die für Handwerker von Bedeutung waren. Zusammen mit der *Jugoslawischen Müllerzeitung* zeigt diese Zeitschrift den Versuch, sich wenigstens im Titel mit dem neuen Staate zu identifizieren, was ebenfalls davon zeugt, dass die Herausgeber der jüngeren Generation angehörten, die das damalige Jugoslawien, so Janjetović (2000: 61) als Rettung vom „ethnischen Tode“ angesehen haben.

Anscheinend galt dasselbe für die Presseorgane aus dem Bereich der Landwirtschaft, mit der sich zwischen zwei Weltkriegen etwa 30% der deutschen Stadtbewohner beschäftigte (Janjetović, 2000: 55): *Landwirtschaftliche Hefte* (1934) und *Die Landpost. Zeitschrift für Landwirtschaft und Genossenschaftswesen*, eine Wochenschrift, von Dr. Stephan Kraft von 1933 bis 1944 herausgegeben, scheinen nichts mit der Politik zu tun haben. Da Kraft innerhalb des Kulturbundes aktiv war und eine Politik der „Auswechslung“ betrieb (Böhm, 2018: 110), ist von dieser Zeitschrift keine nationalsozialistische Agitation zu erwarten. Beide Zeitschriften behandelten landwirtschaftliche Themen wie Frucht- und Obstbau und gaben Hinweise zur Wagenreparatur und für die Beseitigung von Schädlingen. *Die Landpost* weichte von dem Hauptthema nur im letzten Teil ab, in dem literarische Texte veröffentlicht wurden.

Der deutsche Lehrling. Mitteilungsblatt Lehrlingsfürsorge des Schwäbisch Deutschen Kulturbundes erschien in Novi Sad im Jahre 1933. Mit der verstärkten Radikalisierung des Kulturbundes nach dem Jahre 1933 (Siter, 2022: 160), ist die Verbindung zwischen Politik und Arbeit zu erwarten. Jedoch steht im *Deutschen Lehrling* immer noch die Arbeit im Mittelpunkt, da Anzeigen über Lehrlingsstellen wie auch motivierende Texte zum Thema Lehrlingsarbeit den Kern des Inhalts bildeten.

Die Verbindung von Arbeit in Politik ist aber in der Zeitung *Deutsche Arbeit. Wochenzeitung für Handwerk, Industrie und Handel* deutlich zu erkennen.

Während sich ein Teil der Texte um die Handwerksarbeit drehte, sei es in Form von Stellenanzeigen, Ratschlägen oder Informationen über Ereignisse aus dem Innenland, die sich auf die Handwerksindustrie beziehen, wurden auch Texte über den Kriegsverlauf veröffentlicht. Die Texte in dieser Zeitschrift wurden meist mit dem Hitlergruß abgeschlossen.

Religion in der deutschsprachigen Presse. Anfangs wurde die Ansiedlung in den verwüsteten südlichen Teilen Ungarns nur den deutschen Katholiken erlaubt und deshalb bekehrten sich die protestantischen Ansiedler häufig zum Katholizismus. Später wurde diese Regel öfters gebrochen und die Protestanten haben ebenfalls das Recht bekommen, sich in diesem Gebiet niederzulassen. Die Regierung achtete doch darauf, dass in einer Siedlung nur die Angehörigen derselben Konfession lebten. Als Folge davon waren im Jahre 1931 die 76,7% von Deutschen in Jugoslawien römisch-katholisch, 17,1% lutheranisch, 3,1% calvinistisch, 2% mosaisch und 0,6% orthodox (Janjetović, 2000: 62).

Die Katholiken sollten im Allgemeinen konservativer als die Protestanten sein (Janjetović, 2000: 59), sie standen unter dem ungarischen oder kroatischen Einfluss und ihre Priester propagierten die ungarische oder kroatische Nationalidee. Deshalb kam es zum Erwachen des Nationalbewusstseins zuerst bei Protestanten, die dann auch später offener für die nationalsozialistischen Ideen waren (Janjetović, 2000: 63). Daher wundert es nicht, dass die ersten deutschsprachigen Zeitungen und Zeitschriften in Novi Sad nicht katholisch, sondern protestantisch und jüdisch waren.

Zuerst erschien ein „deutsches Organ der bischöflichen Methodistenkirche in Jugoslawien“ unter dem Titel *Lebensweg*, herausgegeben von Johannes Jakob in der Zeitspanne von 1920 bis 1924. Das Blatt enthielt hauptsächlich erbauende Texte, wie auch Nachrichten aus der deutschsprachigen Gemeinde im Sinne von religiösen Veranstaltungen, wie auch Todesfällen. *Evangelischer Bote*, ein „Gemeindeblatt für Novi Sad“, unter der Leitung von F. Mornau, folgte erst im Jahre 1931.

Die ersten Presseorgane für die katholische Gemeinde in Novi Sad wurden 1930 und 1932 ins Leben gerufen, zuerst das Blatt *Katholisches Kirchenblatt für die Katholiken in Novi Sad* (E. Hampel) und danach *Bote der altkatholischen Gemeinden der Dunavska Banovina* (G. Čerček), die im

Unterschied zum *Kirchenblatt* nicht nur die lokale, sondern die regionale katholische Gemeinde angesprochen hat.⁷

Vor dem Holocaust lebte in Neusatz auch eine ziemlich große jüdische Gemeinde, wie die ungarische Volkszählung von 1910 belegt: 2.326 von 33.590 Einwohner waren Israelitisch (im Jahre 2011 jedoch nur 0,03 %) (Pavic, 2018). Sie haben auch eine „freie jüdische Wochenschrift“ in der deutschen Sprache gegründet, die unter dem Titel *Jüdisches Volksblatt* von 1921 bis 1924 in Novi Sad erschien.

Erziehung und Bildung als Thema in der deutschsprachigen Presse. Bildungsmöglichkeiten in der eigenen Sprache waren für die Deutschen in Ungarn stark begrenzt. Die Zahl der staatlichen Schulen in der deutschen Sprache verminderte sich im Laufe des neunzehnten Jahrhunderts ständig, im Gegensatz zu ungarischen Schulen, die in immer größerer Zahl gegründet wurden, besonders nachdem Ungarisch zur einzigen offiziellen Sprache wurde. In allen drei Komitaten (Batsch-Bodrog, Torontaler, Syrmien) gab es vor dem Ersten Weltkrieg nur etwa 40 deutsche Schulen und diese Zahl wurde immer geringer (Antolović, 2009: 193).

Eine „Zeitschrift des Deutschen Jugoslawiens für Erziehung und Unterricht“ unter dem Titel *Unsere Schule*, die sich ausschließlich der Erziehung und Bildung der Deutschen in Novi Sad und in der Region widmete, wurde erst 1928 gegründet. Sie sollte viermal jährlich als Beilage der Zeitschrift *Volkswart* erscheinen. Die Gründung der Zeitschrift fällt mit einer Krise im deutschsprachigen Bildungswesen zusammen: Die älteren Lehrkräfte mussten wegen mangelnder Kenntnisse der Mehrheitssprache in die Zwangspension, während es den jüngeren Generationen an Erfahrung und Organisation fehlte. Die Zeitschrift *Unsere Schule* sollte dieser neuen Generation von Lehrern zur Seite stehen und ihnen bei der Fortbildung helfen und gleichzeitig auch motivierend wirken (Bešlin, 2001: 108). Jede Nummer der Zeitschrift enthielt Aufsätze zu pädagogischen Themen, wobei die Beiträge sowohl von Autoren aus Jugoslawien wie auch aus Deutschland verfasst wurden. Somit konnten sich die Lehrkräfte aus Jugoslawien über neue Unterrichtsmethoden aus Deutschland informieren und diese im eigenen Unterricht implementieren, weswegen die Zeitschrift eine wichtige Brücke zwischen

---

⁷ Dunavska banovina (dt. Die Donau-Banschaft oder Die Banschaft Donau) war eine der neun Banschaften in die Jugoslawien 1929 gegliedert wurde. Sie umfasste die heutige Vojvodina (das Banat, die Batschka, die Baranja und Ostsyrmien) sowie den zentralen Teil Nordserbiens (Andrejić, 2014: 63–68).

deutschsprachigen LehrerInnen aus Jugoslawien und dem Bildungswesen in Deutschland bildete.

Zehn Jahre später erschien in Novi Sad die erste Nummer der *Schaffenden Jugend*, einer „Monatsschrift der deutschen Jugend im Königreiche Jugoslawien“ unter der Leitung von Anton Lehmann.⁸ Da Lehmann zum Verbindungsmann zwischen der deutschen Volksgruppe und der Volksdeutschen Mittelstelle im Dritten Reich ernannt wurde und zugleich der Verantwortliche für den Gesamteinsatz war (Böhm, 2009: 322), kann in dieser Zeitschrift die Propaganda der Jugenderziehung im nationalsozialistischen Geiste bemerkt werden. Die Zeitschrift berichtete in erster Linie über die Tätigkeiten der Deutschen Jugendorganisation, wobei auffällt, dass es die Tendenz gab, sich mit den Jugendorganisationen aus den Nachbarländern zu verbinden, da auch Berichte über ihre Tätigkeiten gedruckt wurden. Die Anwesenheit der nationalistischen Propaganda ist bereits beim Durchblättern merklich, da am Ende vieler Texte der Hitlergruß stand. Die Propaganda ist zusätzlich in deutschnationalen und rassenideologischen Texten zu erkennen, wie auch in der Verbreitung von nationalsozialistischer Literatur.

Soziale und Alltagsthemen in der deutschsprachigen Presse. Die Zeitung *Volksblatt* erschien jeden Sonntag von 1907 bis 1909, mit Emerich Csernicsek als verantwortlichem Redakteur. Während die erste Seite der Zeitung einem sozialen oder alltäglichen Thema in Form eines Aufsatzes gewidmet war (z. B. Familie, Erziehung, Gesundheit), thematisierten die restlichen drei bis vier Seiten Nachrichten aus der Vojvodina. Dabei wurde vor allem über ungewöhnliche Todesfälle, Unfälle und Tierangriffe berichtet. In den Nachrichten wurde nicht ausschließlich über Ereignisse aus der deutschen Gemeinde geschrieben, sondern auch über Vorfälle in der serbischen und ungarischen Gemeinde. Ein Teil der Texte wurde sogar in ungarischer Sprache geschrieben, mit einem fließenden Übergang von dem deutschsprachigen Teil.

Im Jahre 1932 wurde eine „Zeitschrift für Wohlfahrtspflege“, *Woge-Blatt* gegründet, die von Johann Wüsch und Hans Grimm einmal oder zweimal monatlich herausgegeben wurde. Der Inhalt der Zeitschrift kann in zwei Bereiche geteilt werden: Einerseits wurde über die deutsche Gemeinde berichtet, mit Angaben über Todesfälle, Eheschließungen und Geburtszahlen in verschiedenen Ortschaften. Andererseits wurden allgemeine Themen wie Gesundheit, Hygiene

---

⁸ Ab 1942 wurde die Zeitschrift in Großbetschkerek gedruckt, mit dem neuen Untertitel „Zeitschrift der deutschen Jugend im Banat und in Serbien“.

und Ernährung behandelt. Trotz des neutralen Titels und des unpolitischen Inhalts, wirft die Person des politisch engagierten Herausgebers⁹ einen Schatten auf die Zeitschrift selbst.

Die Zeitschrift *Volk und Heimat. Zeitschrift für Arbeitsgemeinschaft des Deutschtums und Südslawien für Heimatgeschichte, Volkskunde, Familienforschung und Schrifttum* wurde von Franz Hamm von 1938 bis 1939 herausgegeben. Wie der volle Titel der Zeitschrift bereits andeutet, wurden hier verschiedene vorwiegend soziale Themen vereint, und zwar in Form von Essays. Darüber hinaus wurden auch Angaben über die Todes- und Geburtenraten innerhalb der deutschen Gemeinde veröffentlicht.

Kulturgeschichtliche Themen in der deutschsprachigen Presse. Die Zeitschrift *Volkswart*, „eine Vierteljahrschrift für deutsche Volkstumspflege in Südslavien“, erschien in Novi Sad von 1932 unter der Leitung von Johann Keks, dem Bundesobmann des Kulturbundes von 1927 bis 1929, einer der führenden Persönlichkeiten der konservativen älteren Generation, die die Politik der Auswechslung vertrat (Böhm, 2018, 98). Das „Volkstum“ im Titel bezieht sich auf „Wesen, Eigenart des Volkes, wie es sich in seinem Leben, seiner Kultur ausprägt“ (Duden, 2003). Im Einklang damit machte jede Nummer eine Reihe von Aufsätzen aus, die sich Rund um die Geschichte und Bräuche der Donauschwaben drehten. So wurden hier z. B. Texte über deutsche Künstler aus Jugoslawien, deutsche Mundarten oder über die Geschichte der Ansiedlung der Donauschwaben veröffentlicht.

Humor und Satire in der deutschsprachigen Presse. Im Jahre 1937 wurde unter der Leitung von Hans J. Bundy ein „humoristisch-satirisches Wochenblatt in Wort und Bild“, *Die Wespe*, gegründet. Bis zum Jahre 1940 wurden 91 Nummer veröffentlicht. Der humoristische und satirische Inhalt ist in den Karikaturen, Comicstrips und humorvollen Geschichten zu erkennen, aber es gab auch regelmäßige Rubriken, in denen Nachrichten aus dem Innen- und Ausland wiedergegeben wurden, ohne einen scherzhaften Beiklang.

Während *Die Wespe* die einzige Zeitung war, die sich ganz dem Thema Humor widmete, konnten solche Inhalte auch als Beilage zu Zeitungen, die andere Themen aufgriffen, gefunden werden. So wurde als Beilage zur Zeitung *Heimat* das

---

⁹ Johann Wüsch, der Führer der deutschen Wohlfahrtgenossenschaft, gehörte zur nationalsozialistischen Strömung, die besonders in Kreisen junger Akademiker in der Deutschen Lehrerbildungsanstalt von Großbetschkerek (Serb. Zrenjanin) anzutreffen war (Böhm, 2018: 98–99).

Blatt *Der Hausfreund* veröffentlicht, in dem die Themen Unterhaltung und Humor durch kurze Texte in den Vordergrund rückten.

Wissen und Unterhaltung in der deutschsprachigen Presse. Am Ende des neunzehnten Jahrhunderts (1882) erschien in Novi Sad die „wöchentliche Beilage zur Bacs-Bodrogher Presse“ unter dem Titel *Illustriertes Sonntagsblatt*, herausgegeben von August Pfeiffer. Diese zeichnete sich, wie der Titel bereits andeutet, durch zahlreiche Abbildungen aus. Die Fotos zeigten Personen, Orte oder Gebäude, zu denen kurze informative Texte beigefügt waren. Dabei waren die Fotos und Texte überwiegend über Personen und Orte aus dem Ausland und waren somit ein Fenster in die Welt: z. B. wurden in einer Ausgabe aus dem Jahr 1913 ein Foto von den Elbbrücken in Hamburg und vom gerade eröffneten Kunstgebäude in Stuttgart veröffentlicht. Das nicht ausschließlich aus den deutschsprachigen Ländern berichtet wurde, zeigt ein Foto und der beigefügte Text über den englischen Krebsforscher John Bashford.

Die Wochenzeitschrift *Bilder Woche*, die unter der Leitung von Dr. Ferdinand Hribovschek von 1937 bis 1943 erschien, betonte selbst ihre Sonderstellung als die „einzige in deutscher Sprache erscheinende Bilderzeitschrift Jugoslawiens“ – eine Aussage, die in jeder Ausgabe zu finden ist. Die Zeitschrift deckte eine Fülle von Themen durch regelmäßige Rubriken und berichtete über Politik, Kultur, Mode, Film und Sport, um nur einige zu nennen. Dabei ist ein großes Interesse für Ereignisse und Tendenzen aus dem Ausland zu bemerken. Bis zum Ausbruch des Krieges wurde über Mode und Schauspieler aus den Vereinigten Staaten berichtet, und während der Kriegsjahre widerspiegelte der Inhalt ein Interesse für die ferne japanische Kultur. Die Zeitung war aber nicht ausschließlich auf Themen aus dem Ausland konzentriert: über lokale Ereignisse aus der Stadt, wie z. B. die Enthüllung des Denkmals zu Ehren von Svetozar Miletić am zentralen Marktplatz im Jahr 1935, wurde ebenfalls berichtet. LeserInnen konnten zudem selbst Fotos zuschicken, die in einer besonderen Rubrik veröffentlicht wurden. Die Zeitschrift sprach auch jüngere LeserInnen an und vermarktete sich als eine Zeitschrift für die ganze Familie. Während der Kriegsjahre wurde den Entwicklungen an der Front viel Aufmerksamkeit geschenkt, und es wurde auch regelmäßig über die Luftwaffe und die Verluste Englands berichtet. Trotz solcher Themen malten die Fotos ein idealistisches Bild vom Krieg. Bešlin (2001: 104) beschreibt die Zeitschrift als eine, die dem Format nach ähnlichen Publikationen aus Weltmetropolen in nichts nachstand und dank dem reichhaltigen Inhalt von dem materiellen und finanziellen Potenzial der Donauschwaben in den Augen der Mehrheitsbevölkerung zeugte.

SCHLUSSFOLGERUNG

Die Inhaltsanalyse der deutschsprachigen Presse seit der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts gibt uns einen Einblick in das kulturelle Leben einer Gemeinde in der Stadt Novi Sad, die keine stabile kollektive Nationalität hatte. Die Donauschwaben identifizierten sich mit Batschka, Ungarn, Jugoslawien und letztendlich mit Deutschland, was in den damaligen politischen Umständen zum Heimatverlust führte.

Die Politik war demzufolge ein lebenswichtiges Thema, dem viel Raum in der deutschsprachigen Presse eingeräumt wurde. Da die Mehrheit der deutschsprachigen Novisader Presse im Privatbesitz war, haben die Herausgeber selbst darüber entschieden, was veröffentlicht wurde. Viele Zeitungen und Zeitschriften waren Organe einzelner Vereine und Bewegungen, und somit von Anfang an parteiisch. Jedoch konnten die Vertreter von verschiedenen politischen Einstellungen bis zu einem bestimmten Zeitpunkt ein eigenes Organ gründen und damit die Pluralität in den Medien sichern, bis es zur Gleichschaltung Ende 1930er Jahre kam.

Außerdem zeugt die deutschsprachige Presse davon, was für eine wichtige Rolle die Arbeit für diese Gemeinde spielte, vor allem das Handwerk (Hanfspinnen, Müllerei, Tischlerei) aber auch Landwirtschaft. In Novi Sad lebten nebeneinander die deutschsprachigen Gläubigen, die sich als Methodisten, Evangelisten, Katholiken und Juden bekannten und ihre eigenen Presseorgane herausgaben.

Die deutschen Redakteure widmeten ihre Aufmerksamkeit der Erziehung und Bildung der jüngsten Generationen, wie auch dem Sozialwesen und dem Alltagsleben der Gemeinde in der Stadt und in der Region. Trotz den komplexen, lebenswichtigen und bitterernsten Themen in den unruhigen Zeiten, hatten die Deutschen in ihren Periodika Raum für Unterhaltung in Form von Humor und Satire, sowie Literatur und Sensationsnachrichten gefunden.

Aufgrund dessen lässt sich schlussfolgern, dass die Deutschen in Novi Sad eine weltoffene und zukunftsorientierte Gemeinde waren, die alle wichtigen Lebensaspekte in der Presse abdecken wollten. Sie haben sich als ein integraler Teil der Stadt und Region gefühlt und dementsprechend gehandelt, bis die Politik jede Chance für ein friedliches Zusammenleben zunichte gemacht hat. Obwohl Novi Sad auch Jahrzehnte später den Status einer multikulturellen Stadt genießt, bezeugt die Reichhaltigkeit der deutschsprachigen Presse, dass ihr ein großer und wertvoller Teil für immer abhanden gekommen ist.

Nikolina N. Zobenica, Iva M. Simurdić

PREGLED ŠTAMPE NA NEMAČKOM JEZIKU U MULTIKULTURALNOM GRADU
NOVOM SADU OD 1857. DO 1945. GODINE

Rezime

U ovom radu se daje pregled novina i časopisa objavljenih na nemačkom jeziku u Novom Sadu od druge polovine devetnaestog veka do kraja Drugog svetskog rata, kao i pregled tema koje se obrađuju u tim publikacijama. Cilj istraživanja je da se na osnovu uvida u štampane medije osvetli istorija novosadskih podunavskih Švaba, jedne od tri najbrojnije kulturne zajednice u gradu do polovine dvadesetog veka. Broj publikacija na nemačkom jeziku ukazuje na značaj Novog Sada za nemačku zajednicu, budući da su ovde izlazili najuticajniji i najuspešniji štampani mediji na njihovom jeziku. Teme i sadržina objavljenih tekstova daju uvid u svakodnevicu Nemaca, njihove političke stavove, životne izazove i interesovanja. Istorijski pristup omogućava praćenje razvoja i krize kolektivnog identiteta podunavskih Švaba, posebno uoči događaja koji su prethodili Drugom svetskom ratu, zatim značaj rada, religije, vaspitanja i obrazovanja, socijalnih pitanja, svakodnevnih tema, humora, satire, kao i zabave u vidu književnih tekstova i senzacionalističkih vesti. Međutim, novosadski Nemci se nisu bavili samo lokalnim, već i regionalnim i međunarodnim temama i događajima, što svedoči o njihovoj kulturnoj otvorenosti. Na kraju, bogatstvo nemačke periodike doprinelo je i multikulturalnosti samog grada, u kojem su se štampale novine i časopisi na brojnim jezicima zajednica koje su vekovima u miru delile zajednički životni prostor ovih podunavskih ulica.

Ključne reči: Podunavske Švabe, štampani mediji, gradski život, Novi Sad.

LITERATUR

- Andrejić, Ž. (2014). Kragujevac i Dunavska banovina Kraljevine Jugoslavije. In: Radovanović, B. und Ilić, P. (Hrsg.): *Kragujevac i Šumadija od 1914. do 1941. godine*. Kragujevac: Istorijski arhiv Šumadije, 61–80.
- Antolović, M. (2009). Nemci u Južnoj Ugarskoj u XIX veku. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 79–80, 183–202.
- Bacskaer Bote. Organ für Politik, Volkswirtschaft und Kultur.* (1858–1876). Herausgeber und Redakteur Ignaz Fuchs. Neusatz.
- Bešlin, B. (2001). *Vesnik tragedije: Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*. Novi Sad: Platoneum.
- Bilder Woche* (1937–1943). Hrsg. v. Dr. Ferdinand Hribovschek. Novi Sad.
- Böhm, J. (2009). *Die deutsche Volksgruppe in Jugoslawien 1918–1941*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Böhm, J. (2017–2018). Junge Deutsche auf dem Territorium Jugoslawiens und ihre Karrieren in der NS-Zeit. *Halbjahresschrift für Geschichte und Zeitgeschehen in Zentral- und Südosteuropa*, 96–126. Abgerufen von https://halbjahresschrift.de/wp-content/uploads/2020/07/HJS_2017_2018_Johann_B%C3%B6hm.pdf.
- Der deutsche Lehrling. Mitteilungsblatt Lehrlingsfürsorge des Schwäbisch Deutschen Kulturbundes.* (1933–1934). Novi Sad.
- Der Große Brockhaus* (1957). Bd. 12. Wiesbaden: F. A. Brockhaus.
- Der Jugoslawische Tischler. Zeitschrift für Tischlerei und Holzbearbeitungsfach* (1934). Hrsg. v. Dr. Aladar Szántó. Novi Sad.
- Deutsche Arbeit. Wochenzeitung für Handwerk, Industrie und Handel* (1941). Verantwortlicher Redakteur Peter Bubenheimer. Novi Sad.
- Deutsche Presse. Organ der Jungdeutschen Bewegung in Jugoslawien* (1935). Hrsg. v. Dr. Nikolaus Hasslinger. Novi Sad.
- Deutsche Zeitung. Organ für das deutsche Landvolk Jugoslawiens* (1933–1941). Dr. Franz Perz. Novi Sad.
- Deutscher Beobachter. Organ der politischen, volkswirtschaftlichen und kulturellen Belange des Deutschtums in Jugoslawien* (1935). Verantwortlicher Redakteur Hans J. Bundy. Novi Sad.
- Deutsches Volksblatt. Tageszeitung der Deutschen des Königreiches der Serben, Kroaten und Slowenen* (1920–1944). Hrsg. v. Dr. Franz Perz. Novi Sad.
- Die Arbeit des Kulturbundes* (1934–1937). Novi Sad.
- Die Landpost. Zeitschrift für Landwirtschaft und Genossenschaftswesen* (1933–1944). Hrsg. v. Dr. Stephan Kraft. Novi Sad.
- Die Spinne. Organ des ungarischen Hanf-Interessanten Vereins* (1908–1909). Redakteur Konrad Thiel. Ófutak.
- Die Wespe. Humoristisch-satirisches Wochenblatt in Wort und Bild* (1937–1940). Hrsg. v. Hans J. Bundy. Novi Sad.
- Duden: Deutsches Universalwörterbuch* (2001). Mannheim: Dudenverlag.
- Duden: Deutsches Universalwörterbuch* (2003). 5. Aufl. Mannheim: Dudenverlag [CD-ROM].
- DWDS-Wortprofil für „Landvolk“. *Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache: Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute.* Berlin: Berlin-brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Abgerufen von <https://www.dwds.de/wp/Landvolk>.
- Heimat* (1924–1928). Hrsg. v. Dr. Franz Perz. Novi Sad.

- Illustriertes Sonntagsblatt. Wochentliche Beilage zur Bacs-Bodrogher Presse* (1882–1915). Hrsg. v. August Pfeiffer. Novi Sad.
- Janjetović, Z. (2000). Duhovni profil vojvodanskih Švaba. *Tokovi istorije* 1–2, 55–67.
- Jugoslawische Müllerzeitung. Müllerisch-technische Wochenschrift für die gesamte Mühlenindustrie in Jugoslawien* (1924–1938). Hrsg. v. Ferdinand Lustig. Novi Sad.
- Landwirtschaftliche Hefte* (1934). Novi Sad.
- Lebensweg. Deutsches Organ der bischöflichen Methodistenkirche in Jugoslawien.* (1920–1924). Hrsg. v. Johannes Jakob. Novi Sad.
- Pavic, K. (2018). Neusatz/Novi Sad/Újvidék. *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. Oldenburg. Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. Abgerufen von <https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/orte/neusatz-novisad>.
- Pöttsch, H. (2005). *Die deutsche Demokratie*. Bonn: Bundeszentrale für deutsche Bildung.
- Schanze, H. (2002). Presse. In: Schanze, H. (Hrsg.): *Metzler Lexikon Medientheorie Medienwissenschaft: Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Stuttgart: Metzler, 292–294.
- Siter, D. (2022). Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na slovenskem v letih 1922–1945. *Kronika*, 70, 1, 141–160.
- Stojacskovics, A. (1860). *Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina und überhaupt in den Ländern der ungarischen Krone*. Temesvar: Aus der kaiserlich-königlichen Filial-Staatsdrückerei.
- Schaffende Jugend. Monatsschrift der deutschen Jugend im Königreiche Jugoslawien* (1938–1940). Hrsg. v. Anton Lehmann. Novi Sad.
- Unsere Schule. Zeitschrift des Deutschen Jugoslawiens für Erziehung und Unterricht* (1932–1935). Novi Sad.
- Volk und Heimat. Zeitschrift für Arbeitsgemeinschaft des Deutschtums und Südslawien für Heimatgeschichte, Volkskunde, Familienforschung und Schrifttum.* (1938–1939). Hrsg. v. Franz Hamm. Novi Sad.
- Volksblatt* (1907–1909). Verantwortlicher Redakteur Emerich Csernicsek. Újvidék.
- Volkswart. Vierteljahrschrift für deutsche Volkstumspflege in Südslavien* (1932–1935) Hrsg. v. Johann Keks. Novi Sad.
- Woge-Blatt. Zeitschrift für Wohlfahrtspflege.* (1932–1935). Hrsg. v. Johann Wüsch, Hans Grimm. Novi Sad.

Едита Андрић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

UDK: 811.511.141'373.2(497.113Novi Sad)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.253-276
Originalni naučni rad

МАЂАРСКИ НАЗИВИ УЛИЦА У НОВОМ САДУ**

Предмет интересовања рада јесу називи новосадских улица на мађарском језику, како они некадашњи, у међувремену преименовани, тако и они који су још и данас у употреби, при чему се даје и осврт на новије иницијативе за надевање имена повезаних са мађарским личностима. На крају се резимирају карактеристике везане за имена улица у Новом Саду.

Кључне речи: ономастика, одоними, називи улица, улице Новог Сада

1. УВОД. Основна функција улица јесте начин организовања насеља, а називи за улице омогућавају лакшу оријентацију у урбаном простору. Истовремено пак они имају и секундарну, али за овај рад значајнију улогу јер говоре много о самом граду, о његовој историји, традицији, духовности његових становника, њиховој култури, идеологији, степену толеранције, менталитету итд. То посебно важи за насеља која су током своје историје, услед промене државних граница, мењала и друштвено уређење и идеологију. Добар пример за то јесу мултиетничке области попут Војводине, где се суживот различитих нација и националности огледа у свим областима свакодневног живота њених житеља, па тако посредно и у именовању улица.

Као што се то из наслова види, тему овог рада представљају мађарски називи улица Новог Сада кроз историјску перспективу. Истраживање се преваходно темељи на монографији *Бревијар улица Новог Сада: 1745–2001*. (Миросављевић 2002), чији је аутор, Јован Миросављевић, дугогодишњи члан Комисије за називе делова насељених места и јавних служби Скупштине града Новог Сада. Други наш извор представља студија Кристијана Обшуста под насловом *Одоними Новог Сада: кратак преглед улица у контексту*

---

* andrice@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Мађински језици и књижевности у АП Војводини – семиотички и културни ресурси етничког идентитета*, број пројекта 142-451-2587/2021-01.

историјског памћења и колективне меморије града (Обшуст 2014). Миросављевићева књига је подељена на четири поглавља: прво садржи списак садашњих улица у Новом Саду, у другом се налазе некадашњи називи, у трећем су побројани немачки, а у четвртном стари мађарски називи улица.

Како видимо из монографије, већина назива улица на мађарском језику настала је у два периода (1867–1918, односно 1941–1944. године), иако се већ на првој историјској карти Новог Сада из 1745. године међу девет забележених назива улица нашао и један мађарски (два су на српском, а шест на немачком језику). У поменутом два раздобља настало је укупно 448 мађарских назива улица, при чему напомињемо да регистар улица из 2001. године садржи укупно 800 јединица, од којих је само 26 мађарских (3,25%).

Морамо одмах на почетку напоменути да су се имена улица мењали током историје града, па тако и у периодима када су мађарски називи били доминантни. Тако се за неке улице јављају паралелни називи из два хронолошка слоја, па се може стећи утисак да се ради о непоклапању имена у тексту. За ранији период су били карактеристични одоними са предметном компонентом, а тек касније су постала доминантнија имена са властитом именицом у свом саставу. Ево и неких примера: данашња Улица Војводе Шупљикца се раније звала *Három kalapács utca* – Три чекића, а касније *Három utca* – Ливничка; Улица Петра Кочића је пак променила чак три мађарска назива *Méz utca* – Медена, *Szarvas utca* – Јеленова и *Szegedi utca* – Сегединска; затим Улица Змај Огњена Вука је прво била *Kanál utca* – Кашикина, а затим *Liszt Ferenc utca* – Улица Франца Листа; данашњи Трг републике је такође првобитно био *Fa piac/tér* – Дрварска пијаца, односно Дрварски трг, а затим *Hal piac/tér* – Рибља пијаца, Рибљи трг.

2. НЕКАДАШЊИ МАЂАРСКИ НАЗИВИ УЛИЦА У НОВОМ САДУ. У појединим периодима историје града називи улица су у плановима, на таблама и у документима били исписивани искључиво на мађарском језику. Неки од њих (приближно половина свих имена) у свом саставу имају властите именице, било да су то лична било географска имена.

2.1. ОДОНИМИ СА ВЛАСТИТОМ ИМЕНИЦОМ У СВОМ САСТАВУ.

2.1.1. НАЗИВИ УЛИЦА КОЈЕ САДРЖЕ ЛИЧНА ИМЕНА. Свака нација, у различитим раздобљима своје историје, одаје почаст својим најистакнутијим личностима на различите начине, међу којима је један од највидљивијих називање улица по њима. Та пракса је код нас узела маха сразмерно касно,

крајем 19. века. У случају првог члана назива у виду личног имена испољава се функција присећања и поштовања, односно комеморације личности. Већину имена која се налазе у списку чине познати мађарски појединци: историјске личности, краљеви, владари, достојанственици, војсковође, као и писци, песници, уметници, научници, учитељи, академици итд.

Краљеви и владари су припадали разним периодима у историјским границама некадашње Мађарске, где доминирају они из Ердеља:

Báthory¹ utca, Batthyányi² utca, Bethlen³ utca, Bocskay⁴ utca, Géza fejedelem⁵ utca, Jenő főherceg⁶ utca, József főherceg⁷ utca, Kossuth Lajos⁸ utca, Könyves Kálmán⁹ utca, Mátyás király¹⁰ utca, Nagy Lajos¹¹ utca, Szécsényi¹² utca, Zápolyai¹³ utca, Zsigmond király¹⁴ utca.

Посебно популарни државници су добијали и неколико улица, односно путеве и тргове:

---

¹ Иштван Батори (1533–1586), ердељски кнез. Данашња Улица Мише Димитријевића.

² Лајош Баћањи (1807–1849), државник, гроф. Данашња Војводе Шупљикца.

³ Габор Бетлен (1580–1629), ердељски кнез. Данашња Ветерничка.

⁴ Иштван Бочкаи (1557–1606), ердељски кнез. Данашња Сарајевска и Ватрослава Јагића.

⁵ Кнез Геза (940–997), отац првог крунисаног мађарског краља, Светог Стефана. Данас је то Улица Захарија Орфелина.

⁶ Надвојвода Евгеније Савојски (1663–1736). Данас је то Улица Лукијана Мушицког.

⁷ Надвојвода и краљевић Јожеф (1776–1847), вицекраљ Мађарске. Данас се ова улица зове Цара Душана.

⁸ Лајош Кошут (1802–1894), државник. Данас су то улице Краља Александра и Народних хероја.

⁹ Калман Кењвеш (1068–1116), мађарски краљ. Данашња Романијска.

¹⁰ Матија Корвин (1443–1490), мађарски краљ, син Сибињанин Јанка.

¹¹ Лајош Нађ (1326–1382), мађарски краљ. Садашња Гогољева.

¹² Иштван Сечењи (1791–1860), државник. Данас је то Улица Лазе Костића.

¹³ Јанош Запоља (1487–1540), ердељски кнез, хрватско-угарски краљ. Данас су то Јадранска и Стевана Милованова.

¹⁴ Краљ Жигмунд (1361–1437), угарски и чешки краљ и немачко-римски цар. Садашња Крилова.

Rákóczy köz (Ракоцијев пролаз), *Rákóczy utca* (Ракоцијева улица), *Rákóczy Ferenc utca* (Улица Ференца Ракоција), *Rákóczy Ferenc út* (Пут Ференца Ракоција)¹⁵.

Поменимо овде да је Ракоцијева улица постојала већ на најстаријој мапи града из 1745. године, као већ поменута једина мађарска од девет улица наведених на карти. За време Аустроугарске монархије, по угледу на друге градове у царству, Фрања Јосиф је у Новом Саду прво добио свој трг, који је отворен рушењем старе градске куће, а затим и две улице и један пут:

Ferenc Józseph utca (Улица Фрање Јосифа – данас Јована Суботића), *Ferenc utca* (Фрањина улица – данас Ђорђа Јовановића), *Ferencz József tér* (Трг Фрање Јосифа – данас Трг слободе), *Ferencz József út* (Пут Фрање Јосифа – данас Хајдук Вељкова).

Током Другог светског рата мађарске власти су, да би нагласиле свој политички и идеолошки савез са фашистичком Немачком и Италијом, назвале улице по њиховим вођама и диктаторима и другим истакнутим личностима тих режима: Адолфу Хитлеру, Бениту Мусолинију, немачком рајхсмаршалу Герингу, а булевар је добио и Миклош Хорти, диктатор који је био на челу квислиншке владе у Мађарској:

Hitler Adolf utca (данас Улица краља Александра); *Göring utca* (данас Улица Васе Стајића); *Mussolini utca* (данашња Змај Јовина); *Horthy Miklós sugárút* (данас је то Булевар Михајла Пупина).

Позамашан је број оних улица које су своје називе добиле по истакнутим мађарским књижевницима. Неке од тих улица и данас постоје, али већина је преименована:

Arany utca, *Arany J.*¹⁶ *utca*; *Bajza József*¹⁷ *utca*; *Balassy Bálint*¹⁸ *utca*; *Berzsenyi Dániel*¹⁹ *utca*; *Eötvös*²⁰ *tér*; *Gárdonyi Géza*²¹ *utca*; *Jókai Mór*²²

¹⁵ Ференц Ракоци (1676–1735), ердељски кнез, вођа устанка и краљ. Ракоцијев пролаз је данас Стефана Стефановића, Ракоцијева улица је Стевана Сремца, некадашња Ракоцијева и Ракоцијев пут су обухватале данашњи Позоришни трг, Јеврејску и Футошку улицу.

¹⁶ Јанош Арањ (1814–1882), песник, Петефијев савременик. Арањова улица и Улица Ј. Арања је данас Масарикова, док је некадашња Вацка улица преименована у Улицу Јаноша Арања.

¹⁷ Јожеф Бајза (1804–1858), академик и књижевник. Данас је то Улица Јована Андрејевића.

¹⁸ Балинт Балаша (1554–1594), књижевник и песник. Његова улица се данас зове Јиричекова.

*utca; Katona József*²³ *utca; Kazinczy*²⁴ *utca; Kisfaludy*²⁵ *utca; Kosztolányi Dezső*²⁶ *utca; Kölcsey*²⁷ *utca; Madách Imre*²⁸ *utca; Mikes Kelemen*²⁹ *utca; Mikszáth Kálmán*³⁰ *utca; Móra Ferenc*³¹ *utca; Petőfi utca; Petőfi Sándor*³² *utca; Szenteleki Kornél*³³ *utca; Vitkovics*³⁴ *utca; Vörösmarty Mihály*³⁵ *utca.*

¹⁹ Данијел Бержењи (1776–1836), књижевник. Ова улица се данас зове Корнелија Станковића.

²⁰ Јожеф Етвеш (1813–1871), академик, књижевник. Данас је то Масарикова улица.

²¹ Геза Гардоњи (1863–1922), романописац. Ова улица се данас зове Мичуринова.

²² Мор Јокаи (1825–1904), романописац. Један од пређашњих назива ове улице је био Ђурчијска, а данас су то две повезане улице: Светозара Марковића и Пашићева.

²³ Јожеф Катона (1791–1830), књижевник, драмски писац. Ова улица се данас зове Топлице Милана.

²⁴ Ференц Казинци (1759–1831), књижевник. Данас је то Улица Веселина Маслеше.

²⁵ Карољ Кишфалуди (1788–1830), књижевник. Садашња Димитрија Аврамовића.

²⁶ Деже Костолањи (1885–1936), књижевник, публициста и критичар, пореклом из Суботице. То је данас Улица Стевана Брановачког, а Костолањи је поново добио своју улицу 2009.

²⁷ Ференц Келчеи (1790–1838), књижевник, песник, написао је и мађарску химну. Ова улица се данас зове Косанчић Ивана.

²⁸ Имре Мадач (1823–1864), племић, писац и песник. Најпознатије му је дело *Човекова трагедија*. Ово је данас Улица Војводе Путника.

²⁹ Келемен Микеш (1690–1761), књижевник. Његова улица је данас Улица Стевана Сремца.

³⁰ Калман Миксат (1847–1910), романописац. Данас се ова улица зове по једном другом Мађару, учеснику НОР-а, Ернеу Кишу.

³¹ Ференц Мора (1879–1934), књижевник и археолог из Сегедина. Ово је данас Улица Лазе Нанчића.

³² Шандор Петефи (1823–1849), песник и револуционар. Некадашња Петефијева је данас Железничка и Ласла Гала, док Улица Петефи Шандора постоји у новосадском насељу Телеп.

³³ Корнел Сентелеки (1893–1933), књижевник из Сивца. Ова улица се данас зове Достојевског, али Улица Сентелеки Корнела постоји данас на Телепу.

³⁴ Михајло Витковић (1778–1829), мађарски и српски писац и адвокат. Његова улица носи назив Петра Кочића.

Уметници и научници су такође били заступљени:

*Benczúr*³⁶ *utca*, *Bólyai Farkas*³⁷ *utca*; *Erkel Ferenc*³⁸ *utca*; *Fadrusz János*³⁹ *utca*; *Gróf Teleki Pál*⁴⁰ *utca*; *Irinyi János*⁴¹ *utca*; *Liszt Ferenc*⁴² *utca*; *Munkácsy Mihály*⁴³ *utca*; *Szinyei Merse*⁴⁴ *utca*

Од библијских личности поменимо:

Boldog Margit utca (Улица Блажене Маргите – данас Улица Васе Стајића); *Mária utca* (Маријина – данас Паје Јовановића); *Anna utca* (Анина – данашња Натошевића); *János tér* (Јованов трг – данас је Житни трг); *József utca* (Јожефова – данас Јована Храниловића).

Ипак, променама нису били подвргнути само називи улица добијени по личностима битним за мађарску културу. Примера ради, страна имена, као што су светски писци или други страни уметници, само су спорадично била присутна, али су и она промењена. Наиме, између осталих у наведеном периоду улицу су добили Бетовен (данас Лазе Станојевића), Гете (данас је то Трг галерија) и Шилер (садашња Стратимировићева).

Из наведеног се јасно да закључити да се код именовања улица по некој знаменитој личности првенствено водило рачуна о томе да то буду појединци који су значајни за целокупни мађарски народ, а да су особе пореклом из Војводине и Новог Сада само спорадично заступљене. Међутим, постојали су и изузеци:

³⁵ Михаљ Верешмарти (1800–1855), књижевник. Данас је то Улица Вука Караџића.

³⁶ Ђула Бенцур (1844–1920), академски сликар. Садашња Улица Светислава Касапиновића.

³⁷ Фаркаш Болаи (1775–1856), академик, математичар. Улица је преименована у Тихомира Остојића.

³⁸ Ференц Еркел (1810–1893), композитор и диригент. Композовао је и мађарску химну. Данас носи назив Илије Бричанина.

³⁹ Јанош Фадрус (1858–1903), вајар. Ту је данас Вршачка улица.

⁴⁰ Гроф Пал Телеки (1879–1941), академик, географ, државник. Садашња Улица Илије Огњановића.

⁴¹ Јанош Ирињи (1819–1895), хемичар. Имао је улицу на месту где се данас налази Улица Матице српске.

⁴² Франц Лист (1811–1886), композитор, пијаниста. Ту се данас налази Улица Змај Огњена Вука.

⁴³ Михаљ Мункачи (1844–1900), сликар. Ово је данас Прешернова улица.

⁴⁴ Мерше Сињеи (1845–1920), сликар. Данашња Цетињска улица.

– др Нандор Брезовски (1879–1938), хирург који је студирао у Будимпешти, Берлину, Паризу, по повратку је отворио хируршку клинику, која је постала надалеко позната. Улица која је добила име по њему после рата је променила назив из политичких разлога са образложењем да је Брезовски био члан мађарске иредентистичке партије: некадашња *Dr. Brezovszky Nándor utca* данас носи назив Новака Радоњића.

– др Вилмош Вилт (1875–1939) био је један од оснивача и директор Јодне бање у Новом Саду, за изузетно залагање је добио племићку титулу Мађарске. Данас улица названа по њему носи назив Николе Тесле.

– Ференц Фат (1874–1934) био је новосадски жупник и црквени писац. Оснивач је новина „*Dél Vácška*“ („Јужна Бачка“), претече листа „*Reggeli újság*“ („Јутарње новине“). Улица некада названа по њему данас је посвећена Јовану Поповићу.

– Ендре Флат (1815–1885) био је новосадски велики жупан. Флатова улица се данас зове Поштанска.

– Ђула Милер је, како се сматра, био новосадски трговац. Ова улица сада носи назив Теодора Павловића.

– Парчетич Феликс (1839–1889), велики жупан новосадски и бајски. Учествовао је у урбанизацији града. Залагао се за сарадњу Срба и Мађара. Парчетићева је данас Партизанска улица.

– Шандор Пумер је био директор Евангелистичке основне школе у Новом Саду. Његова улица се данас зове улица Лазе Телечког.

– Иштван Тот Баги (1911–1941) био је новинар листа „*Reggeli újság*“ („Јутарње новине“), његова улица се сада зове Богдана Шупута.

2.1.2. ОДОНИМИ СА ГЕОГРАФСКИМ ЕЛЕМЕНТИМА. Поред личних имена, посебну групу чине називи улица које у свом саставу имају топониме, укључујући првенствено оне локалног карактера (*Alföldi utca* – Низијска, данашња Шумадијска; *Aranydomb utca* – Златни брежуљак, садашња Златне греде; *Vácška utca* – Бачка, садашња Петефи Шандора; *Délvidék⁴⁵ utca* – Делвидечка, данашња Сремска; *Duna part utca* – Дунавске обале, данашњи Београдски кеј; *Duna utca* – Дунавска са непромењеним називом), али и оне који су обележавали насеља, реке, превоје, низије, планине, области са тла историјске Мађарске па и шире:

---

⁴⁵ Делвидек је историјски назив за јужне крајеве некадашње Мађарске, односно за Војводину.

Aradi utca – Арадска по граду у данашњој Румунији, садашњи назив улице је Милана Ракића; *Badacsony utca* – Бадачоњска по винородном крају Бадачоњ, данас је то Јаворова; *Balaton utca* – Балатонска по Блатном језеру, садашња Улица Жарка Зрењанина; *Bécsi utca* – Бечка, данас носи назив Васе Пелагића; *Cegléd utca* – Цегледска по граду у Мађарској, данас се зове Улица Петра Дрезгића; *Erdélyi utca* – Ерделјска, по румунској покрајини Трансилванији, која је дуго припадала Мађарској, данас се ова улица зове Козарачка; *Fehérvári utca* – Београдска, данас је то Арсе Теодоровића, *Felvidéki*⁴⁶ *utca* – Фелвидечка, данашња Јернеја Копитара; *Győri utca* – Ђерска, по граду Ђер у Мађарској, данашња Улица Драге Спасић; *Hortobágyi utca* – Хортобајска, по пустари у Мађарској, данас је то Миленка Грчића; *Kárpát utca* – Карпатска, данас је то Јанка Чмелика; *Kassai utca* – Кошичка, по Кошичацама у данашњој Словачкој, данас се ова улица зове Владислава Каћанског; *Kecskeméti utca* – Кечкеметска, по граду Кечкемет у Мађарској, данас носи назив Милице Стојадиновић Српкиње; *Kézsmarki utca* – Кежмарска, по граду у Словачкој, данас Душана Василева; *Királyhágó utca* – Краљевски пролаз, по превоју у Трансилванији, данас је то Улица Стевана Мусића; *Körös utca* – Керешка по речном систему у Мађарској, данас се улица зове Козачинског; *Lajta utca* – Лајтина, по реци у Аустрији и Мађарској, данас је то Улица Саве Вуковића; *Latorca utca* – Латорција, по реци у Карпатима, сада је Церска; *Miskolci utca* – по граду Мишколц у Мађарској, данашња Текелијина; *Mohácsi utca* – Мохачка, по граду у Мађарској, чувеном по бици против Турака, данас је Улица Ђоке Мијатовића; *Nyitra utca* – Њитрина, по граду и реци у Словачкој, данас је Косовска; *Pesti utca* – Пештанска, данас носи назив Фрушкогорска; *Pozsonyi utca* – Пожунска, садашња Раваничка; *Rába utca* – Рабина, по реци у Аустрији и Мађарској, данас је Лукијана Мушицког; *Soproni utca* – Шопронска, по граду у Мађарској, данас је Шајкашка; *Tátra utca* – Татранска, по планини Татре, данас је Југ Богдана; *Temesi utca* – Тамишка је данас Партизанска; *Uzsoki utca* – Ужоки по кланцу истог имена, данас се зове Краљевића Марка; *Váci utca* – Вацка по граду у Мађарској, садашњи назив је Арањ Јаноша; *Velencei utca* – некадашња Венецијанска, данас се зове Павла Симића; *Vereckei utca* – Верецкеи улица по кланцу у Украјини, данас се улица зове Слободана Бајића.

Део ових назива су представљали маркере правца, будући да су означавали путне правце који воде до оближњег или удаљенијег насеља:

---

⁴⁶ Фелвидек је историјски назив за северне крајеве некадашње Мађарске, односно за Словачку.

Csenei utca – Ченејска; *Futaki utca* – Футошка; *Kamenicai utca* – Каменичка; *Kiszácsi utca* – Кисачка; *Pirosi út* – Руменачки пут; *Szabadkai utca* – Суботичка; *Szegedi utca* – Сегединска (данас Петра Кочића); *Temerini utca* – Темеринска; *Topolyai utca* – Тополска (Јана Хуса); *Zentai utca* – Сенћанска (Сутјеска).

2.1.3. НАЗИВИ УЛИЦА ИЗВЕДЕНИ ИЗ ЕЛЕМЕНАТА СРПСКИХ ВЛАСТИТИХ ИМЕНА. Већ тада су постојали називи улица у Новом Саду са карактеристично српским компонентама. Они су садржавали углавном лична имена:

Alekszai utca (Aleksina – по Алекси Шантићу, данас се ту налази Улица Полита Десанчића, док је улица посвећена Шантићу измештена на Грбавицу); *Atanaczkovits utca* (Атанацковићева је данас Гимназијска, а Улица владике Платона Атанацковића је премештена и отвара се из улице Жарка Зрењанина); *Bogdán utca* (Богдановићи су били најјача српска новосадска породица у 18. веку. Богдановићева је данас Скерлићева); *Csarnojevics utca* (Чарнојевића је данас Улица патријарха Чарнојевића); *Danicsics utca* (Даничићева и данас постоји на истом месту), *Doszitej utca* и *Doszitéj Obrádovics utca* (и данас су сачувале назив Доситејева); *Hadzits-Szvetics utca* (такође и данас носи назив улица Хацић Светића); *Radicsevics utca* (Радичевићева се данас зове Бранка Радичевића), *Telecki utca* (по Лази Телечком, данас има проширени назив – Улица Лазе Телечког); *Vukovics utca* (Вуковићева се сада зове Саве Вуковића, док је једно време носила и назив Лајтина); *Zmaj Jovánovics utca* (данашња Змај Јовина улица се протеже од Трга слободе до Владичиног двора, док је једно време била у делу улице Златне греде).

Било је међу улицама српског порекла и оних које су представљале топониме или установе:

Peics utca (по Пејићевим салашима, удаљеним 13 км од града, данас је то Улица Краљевића Марка); *Riviczai utca* (Ривичка – по насељу близу Новог сада, данас је то Југ Богдана); *Uzspenszka utca* (и данас се зове Успенска), *Zlatna greda utca* (Златне греде постоји и на најстаријој карти из 1745. године).

У складу с некадашњом ортографском праксом, а за разлику од данашње, наведени одоними су, као што се може запазити, бележени мађарским фонетским писмом, без обзира на то што су у свом саставу имали властите именице на српском.

2.2. ОДОНИМИ СА ЗАЈЕДНИЧКОМ ИМЕНИЦОМ У СВОМ САСТАВУ. У другу велику групу назива улица спадају имена која на првом месту у конструкцији

као детерминаторе садрже неку заједничку именицу, и то називе предмета (често допуњене квантификаторима или квалификаторима у виду боја), природних просторних формација или пак намирница.

Називи у којима доминирају предмети претежно означавају средство занатлијског рада или уметничког изражавања, односно имена угоститељских објеката који су се налазили на тим локацијама

Fehérhajó utca – некадашња улица Беле лађе је данас Његошева; *Három hegedű utca* – Три виолине, постала је улица Аугуста Цесарца, док *Három kalapács utca* – Три чекића (једно време је била *Három utca* – Ливничка), а сада носи назив Војводе Шупљикца; *Kanál utca* – Кашикина, која је у једном периоду носила назив по Францу Листу, данас је Змај Огњена Вука; *Kenyér utca* – Лебарска је сада Светозара Марковића; а *Méz utca* – Медена, је Улица Петра Кочића; *Négy krajcár utca* – Четири крајцаре се данас зове Даничићева; *Országzászló tér* – Трг државне заставе је био један од пређашњих назива Трга слободе; *Tégla utca* – Цигларска је била на локацији садашње Гагаринове и околине; *Vöröskapu utca* – Црвене капије су биле на месту где се данас налази Улица браће Рибникар; *Vörös szív utca* – Улица Црвеног срца је садашња Масарикова.

Природне просторне формације или грађевински објекти у простору такође су давали мотивационе импулсе за именовање појединих улица, и то:

Bánya utca – Рудничка, српска варијанта имена се задржала све до данас; *Bara utca* – Барска је постала Улица Марка Нешића; *Kert utca* – Баштенска, данас је то Улица Грозде Гајшин; *Legelő utca* – Пашњачка је садашња Текелијина; *Mocsár utca* – Мочварска је постала Лађарска; *Régi árok utca* – Стари јарак је био један од назива данашње Доситејево; *Rét utca* – Ливадска је данашња Марије Трандафил; *Strand utca* – Шtrand је садашња Сремска; а *Tó utca* – Језерска је Гагаринава.

Назив који се односи на карактеристичан облик улице: *Könyök utca* – Улица на лакат данас носи назив Гајева.

Постојао је велики број назива улица са компонентом номине професионалис које су носиле називе по разним занатима, занимањима, односно по занатским радњама које су доминирале у њима, али било је и оних који су садржали неку друштвену функцију, вероватно по знаменитим становницима који су живели у њима:

Csikós utca – Коњушарска се данас зове Старине Новака; *Dobos utca* – Добошарска је постала Улица Валентина Водника; *Fazekas utca* – Лончарска је задржала име до данас; *Gulyás utca* – Говедарска је данас Чика Стевина; *Halász utca* – Рибарска је добила име Болманска; *Hajós*

utca – Лађарска и данас носи то име; *Jópásztör tér* – Трг доброг пастира је био данашњи Трифковићев трг; *Juhász utca* – Чобанска је био назив за Улицу Јоакима Вујића; *Kertész utca* – Баштованска је данас Далматинска; *Kocsis utca* – Кочијашка (једно време је носила име и *Kölcsey utca* – Келчеијеве) сада је Косанчић Ивана; *Mester utca* – Мајсторска се звала некада Улица Косте Абрашевића; *Munkás utca* – некадашња Радничка је сада Улица Алберта Томе, док се данашња Радничка улица простире од Сутјеске до Кеја жртва рација; *Nádor utca* – Палатинска је некадашња Ветерничка; *Pásztor utca* – Пастирска је била данашња Јанка Веселиновића; *Püspök utca* – Владичанска се данас зове Гимназијска; *Rézműves utca* – Казанцијска је Улица Јована Суботића; *Sütő utca* – Пекарска је један од бивших назива за Гимназијску; *Szűcs utca* – Ћурчијска, тако се некада звала Светозара Марковића и Пашићева; *Úri utca* – Господска је данас Краља Александра; док је *Zöld vadász utca* – Улица зеленог ловца променила име у Пап Павла и Новосадског сајма.

Понеки називи улица су евоцирали историјска сећања на славну прошлост мађарског народа, као што је нпр. *Hét vezér*⁴⁷ *utca* – улица Седам вођа (данашња Хаџић Светића), и улице које су биле посвећене најзначајнијим вођама поменутих племена понаособ (*Álmos utca* – Алмошева, *Árpád utca* – Арпадова, *Botond utca* – Ботондова, *Előd utca* – Елодова, *Lehel utca* – Лехелова), док је већи број улица упућивао на војне објекте, формације, евентуално чиновне, или пак на врсте оружја:

Sánc utca – Шаначка, садашња Бранимира Ћосића, Граничарска и Шајкашка; *Laktanya utca* – Касарнска, садашња Војводе Бојовића; *Ágyú utca* – Топовска, данашња Светозара Милетића; *Hadnagy utca* – Поручничкова улица, садашња Павлека Мишкина; *Honvéd*⁴⁸ *köz* – Хонведски пролаз је данашња Васе Пелагића, док је *Honvéd utca* – Хонведска заправо Улица Максима Горког; *Huszár*⁴⁹ *utca* – Хусарска је данас Улица Симе Матавуља; *Lövész utca* – Стрелачка је некадашње име Браће Рибникар; *Zászlós utca* – Барјактарска данас носи назив Јосифа Руњанина. *Hősök tere* – Трг хероја је један од назива за садашњи Трг слободе; *Levente*⁵⁰ *utca* – улица Левенте, данас Жарка

⁴⁷ Седам вођа племена који су учествовали у освајању данашње домовине.

⁴⁸ Мађарски домобран.

⁴⁹ Ратник, коњаник.

⁵⁰ Припадник парамилитарне омладинске организације између два светска рата и за време Другог светског рата.

Зрењанина; *Vitéz utca* – Витешка улица, касније Улица Полгар Андраша која се данас највећим делом утопила у Булевар Европе.

Најлепша међу одонимима била су имена која су садржавала различите ботаничке називе, или називе животињског света, иако је било и оних којима би се могла приписати негативна конотација. Међу називима који у свом саставу имају неку биљку доминира разнолико цвеће, као и имена дрвећа, док су житарице и поврће слабо заступљени:

Akácfa utca – Багремова, данашња Ади Ендреа; *Almási utca* – Алмашка; *Bodza utca* или *Bodzafa utca* – Зовина, садашња Ђурђа Бранковића; *Búza piac/tér* – Житни трг; *Csalán utca* – Копривина, садашња Браће Поповић; *Cseresznye utca* – Трешњина, данас Тихомира Остојића; *Eper utca* – Дудова и *Epres utca* – Дударска је данас Улица Дожа Ђерђа; *Fűzfa utca* – Врбина, садашња Текелијина; *Gabona utca* – Житна улица, данас Темеринска; *Hársfa utca* – Липарска, садашња Моравска; *Lilium utca* – Љиљанова, данас Трг 27. марта; *Meggy utca* – Вишњина, данас се зове Јосифа Маринковића, *Muskátli utca* – Мушкатлова, данашња Пере Сегединца; *Orgona utca* – Јоргованска, је данас Сарајевска; *Retek utca* – Ротквина је данас Косте Шокице; *Rozmaring utca* – Рузмаринова је Лазе Телечког; *Rózsa utca* – Ружина је данас Текелијина и Илариона Руварца; *Szefű utca* – Каранфилска је постала улица Чернишевског; *Tölgyfa utca* – Храстова; *Tulipán utca* – Тулипанска, данашња Пајевићева; *Virág utca* – Цвећарска је данас Атанасија Герецког.

Од назива животиња претежно налазимо птице или рибе, ређе дивље и домаће врсте:

Béka utca – Жабина је данас улица Димитрија Аврамовића; *Borz utca* – Јазавчева данас носи назив Светосавска; *Cethal utca* – Китова, данашња Ђорђа Зличића; *Csuka utca* – Штукина је данас Партизанска; *Daru utca* – Ждралова, улица у Банатићу; *Egér utca* – Мишја, садашња Барањска; *Farkas utca* – Курјачка, данас Карађорђева; *Fecske utca* – Ластина је касније добила име Достојевског; *Fekete kakas utca* – Улица Црног петла, данас Саве Вуковића; *Fülemüle utca* – Славујева, улица данас носи назив Паје Марковића; *Galamb utca* – Голубова је постала Валентина Водника; *Gólya utca* – Родина је данас Милана Ракића; *Gyík utca* – Гуштерска је Хацић Светина; *Hal piac/tér* – Рибља пијаца и Рибљи трг су постали Трг републике; *Holló utca* – Гавранова је садашња Радоја Домановића; *Kacsá utca* – Пачја је данас Поштанска; *Kakas utca* – Петлова је Улица Матице српске; *Karvaly utca* – Копчева је садашња Марка Нешића; *Kecske utca* – Козја је данас Мише Димитријевића; *Kígyó utca* – Змијска је постала Петра Драпшина; *Nyúl utca* – Зечја се данас зове Ћирпанова; *Oroszlán utca* – Лавовска је

садашња Милоша Обилића; *Pacsirta utca* – Шевина се данас води као Вардарска; *Páva utca* – Паунова је постала улица Станка Пауновића; *Rigó utca* – Косова је данас Улица Ђорђа Дере; *Róka utca* – Лисичја је садашња Лукијана Мушицког; *Sas utca* – Орловска је добила име Саве Ђисалова; а *Sólyom utca* – Соколска је понела име Коперникова; *Szalonka utca* – Шљукина је постала Арсе Теодоровића; *Szarvas utca* – Јеленова пак име Петра Кочића; *Tengeri nyúl utca* – улица Питомог зеца је данас Јована Цвијића, док је *Turul utca* – Турулска, названа по митској птици Турул постала Охридска.

Релативно велики број назива улица односио се на установе, здања и зграде, односно трговине и продајна места која су се налазиле у њима:

Az állami gimnázium melletti utca – Улица поред државне гимназије је сада само Гимназијска, *Fa piac* – Дрварска пијаца и *Fa tér* – Дрварски трг пређашњи су називи за Трг републике; *Fűtőház utca* – Ложионичка се и данас налази на истом месту; *Görög iskola utca* – Грчкошколска такође; *Gőzmalom utca* – Улица парног млина се данас зове Стефана Стефановића; *Gyár utca* – Творничка је постала Булевар деспота Стефана; *Hátmor utca* – Ливничка је била садашња Војводе Шупљикца; *Híd utca* – Ћупријска данас носи назив Земљане ћуприје; *Ipar utca* – Индустијска је измештена са Лимана у индустријску зону; *Iskola utca* – Школска се још увек налази на истом месту; *Kórház utca* – Болничка, сада је то Хајдук Вељкова; *Lisztmérő tér* – Брашнарска трг је некадашњи назив за Трг младенаца; *Mészárszék utca* – Месарска је садашња Каналска; *Mézeskalácsos utca* – Лицидерска је Улица Матице српске; *Posta utca* – Поштанска се и данас тако зове; *Temető utca* – Гробљанска је постала Пушкинова и Милешевска; *Templom tér* – Црквени трг и *Templom udvar* – Црквена порта били су називи за Католичку порту; а *Templom utca* – Црквена је некада била садашња Мите Ружића; *Torony utca* – Торањ је садашња Улица Бранка Радичевића; *Vám utca* – Царинска је данас Скопљанска; *Vásár utca* – Вашарска јесте данашња Улица хероја Тепића; *Vasút utca* – Железничка је сада Улица Бановић Страхиње; док је *Vöröskereszt utca* – Улица Црвеног крста садашња Пионирска.

Како је Нови Сад од почетака био (и остао све до данас) мултиетничка заједница, међу називима улица наша су се и имена етницитета, што указује на претежни национални састав становништва у поменутиим улицама (међу њима су и неки стари народи), али и уопште на шаренолики етнички састав грађана Новог Сада:

Avar utca – Аварска, данашња Коче Коларова; *Bolgár utca* – Бугарска (Саве Ђисалова); *Kis zsidó utca* – Мала јеврејска, односно *Magyar utca* Мађарска (Аугуста Цесарца); *Oláh utca* – Влашка (Антонa Чехова);

Orosz utca – Руска (Русинска и Берислава Берића); *Örmény utca* – Јерменска (Трг галерија); *Rutén utca* – Русинска (Богобоја Атанацковића); *Székely utca* – Секелска (Бранка Радичевића); *Szerb utca* – Српска (Патријарха Чарнојевића); *Tatár utca* – Татарска (Пере Попадића); *Török utca* – Турска (Батинска); *Zsidó utca* – Јеврејска (данашњи Позоришни трг, Јеврејска и Футошка).

Осим назива који садрже имена разноликог цвећа, морамо да поменемо још неке одониме који имају посебан емоционални набој, што највише произилази из гласовног састава самих лексема, али значајну улогу у стварању атмосфере има и семантика конституената, нпр. *Csillag utca* – Звездарска (Берислава Берића); *Hold utca* – Месечева (Пећка); *Délibáb utca* – Фатаморгана (Косте Рацина); *Paradicsomi utca* – Рајска (Словачка); *Tavas utca* – Пролећна (Ивана Кочија).

3. НОВИЛИ МАЂАРСКИ НАЗИВИ УЛИЦА У НОВОМ САДУ. У овом делу нашег рада пажњу ћемо најпре посветити само оним улица који се налазе у *Бревијару*. То су, заправо, називи који су опстали и након завршетка Другог светског рата, или који су настали од друге половине четрдесетих година прошлог века па све до прекретнице два миленијума, а који носе имена мађарских личности:

Ади Ендреа – Ady Endre utca; *Алмашка* – Almási utca; *Арањ Јаноша* – Arany János utca; *Бајчи–Жилинског* – Bajcsy Zsilinszky utca; *Браће Немет* – Német fivérek utca; *Варга Ђуле* – Varga Gyula utca; *Геру Кароља* – Géry Károly utca; *Дожа Ђерђа* – Dózsa György utca; *Пролаз Зилахи Лажоша* – Zilahi Lajos köz; *Јанике Балажа* – Balázs János Jani utca; *Јожеф Атиле* – József Attila utca; *Калмана Ланга* – Láng Kálmán utca; *Карас Пала* – Kárász Pál utca; *Киш Ернеа* – Kis Ernő utca; *Ласла Гала* – Gál László utca; *Лилике Бем* – Bem Lilike utca (Bem Lívia – Lili); *Молнар Ђуле* – Molnár Gyula utca; *Павла Папа* – Pap Pál utca; *Петефи Шандора* – Petőfi Sándor utca; *Полгар Андраша* – Polgár András utca; *Сентелеки Корнела* – Szenteleki Kornél utca; *Серво Михаља* – Szervó Mihály utca; *Телепска* – Telepi utca; *Трг Фехера Ференца* – Fehér Ferenc tér; *Фејеш Кларе* – Fejős Klára utca; *Фелеги Тивадара* – Felegi Tivadar utca

Након промене власти, државног уређења, идеологије, један од првих корака је обично преименовање постојећих улица. Тако је било и у Југославији после Другог светског рата, при чему је код надевања имена улица доминирала политичка, односно идеолошка позадина. Наиме, од

набројаних улица чак 15 је добило име по учесницима Народно-ослободилачког рата, палим борцима, или по онима који су заговарали комунистичке или социјалистичке идеје, те били жртве фашистичког терора. То је било изузетно важно јер се на тај начин наглашавало да Мађари нису били само окупатори, већ је међу њима био велик број оних који су допринели слободи и стварању ФНР Југославије. У то време је Комунистичка партија (а потом и Социјалистички савез) била та која је предлагала именовање улица, што је, као што смо видели, оставило трага на називима улица у Новом Саду до данас. У духу братства и јединства, истакнути појединци свих народа и народности, под условом да су у идеолошком погледу били подобни, могли су да рачунају на то да ће добити своје улице. Тако су настале и улице назване по члановима Комунистичке партије мађарске националности који су учествовали у НОР-у и погинули херојском смрћу, укључујући браћу Немет, Ђулу Варгу, Кароља Герија, Калмана Ланга, Пала Караса, Ернеа Киша, Ливију Бем Лили, Ђулу Молнара итд. Повремено су се међу појединим Мађарима у Новом Саду јављале дилеме у вези с тим да ли би можда било потребно преиспитати оправданост неких имена, сматрајући да неки од наведени појединаца не заслужују такву почаст. На пример, Пал Карас је са осамнаест година палио житна поља да усеви не би пали у руке Немаца, али је то могло више наудити изгладнелом народу који је остао овде него окупатору, који је свакако успевао да прикупи неопходну количину пшенице пре него што се повукао. Напомињемо да су власти после промене режима брисале из списка улица неке појединце српске националности за које се испоставило да немају превеликих заслуга, али мађарска имена нису ревидирана (са изузетком Лајоша Чакија⁵¹). Разлог за то вероватно лежи у чињеници да су улице назване по њима биле у забаченијим деловима града, па није било потребе за њихово преименовање. Мађари пак нису иницирали њихову промену ни због тога што су сматрали да ће, ако се обришу неки називи, бити још мање мађарских одонима.

Велика већина набројаних личности је војвођанског порекла, а на подручју Војводине су махом и деловали. Ипак, значајан изузетак представља Бајчи Жилински, који је био мађарски политичар и дугогодишњи народни посланик. Он је као члан Странке малих земљопоседника у мађарском

---

⁵¹ Чаки Лајош (1869–1936), члан КПЈ, био је учесник у покушају атентата на краља Александра 1921. године, због чега је осуђен на доживотну робију и умро у Лепоглави.

парламенту оштро осудио мађарске рације у Бачкој, због чега је ухапшен и погубљен. Улица у Новом Саду носи његово име од 1990. године, када је преименован Пут Мађарске Совјетске Републике.

Ђерђ Дожа⁵² пак једина је личност мађарске историје која је од ранијих мађарских назива могла да опстане све до данас, и то због тога што је идеолошки био близак послератној левичарској струји. Међу одонимима има и седам најзначајнијих личности мађарске књижевности 19. и 20. века (Ади, Арањ, Петефи, Јожеф Атила, Зилахи, Сентелеки).

Било је примера да су некадашње улице са мађарским називима добила горе поменуто, такође мађарска имена:

Akácfa utca – Улица Ади Ендреа
Alkotmány utca, Zöld vadász utca – Улица Павла Папа
Bácska utca – Улица Петефи Шандора
Eper utca, Epres utca, Szederfa utca – Улица Дожа Ђерђа
Gróf Tisza István utca – Улица Јожефа Атילה
Mikszáth Kálmán utca – Улица Киш Ернеа
Petőfi utca, Petőfi Sándor utca, Tisza Kálmán utca – Улица Ласла Гала
Szigligeti Ede utca – Улица Гери Кароља
Váci utca – Улица Арањ Јаноша.

Називи улица који и данас постоје у српском језику, а настали су путем превода (не може се тачно за сваку улицу посебно установити правац превода, али су, подсећамо, претходно коришћени мађарски натписи, уз то и податак да је заступљеност Мађара у новосадској популације 1941. године била 50,4%):

Almási utca – Алмашка
Az állami gimnázium melletti utca – Гимназијска
Bánya utca – Рудничка
Fazekas utca – Лончарска
Fehér mező utca – Беле њиве
Fűtőház utca – Ложионичка
Görög iskola utca – Грчкошколска
Hajós utca – Лађарска
Iskola utca – Школска
Posta utca – Поштанска итд.

---

⁵² Дожа Ђерђ (1475–1514), вођа сељачке буне антифеудалног карактера у Мађарској.

Постоје примери да је назив улица опстао, али да је улица измештена, заправо да се одоними премештају са једног у други део градске топографије. Претежно се ради о називима без властитих именица, који су били доминантни у претходном периоду:

Arany János utca – данас је Масарикова, а данашња Арањ Јаноша је премештена на Телеп

Bara utca – данас је Марка Нешића, а данашња Барска се налази на Клиси

Búza tér – Житни трг (некада је био *János tér*/Јованов трг)

Csatorna utca – данас је Грозде Гајшин, док је Каналска измештена код кеја

Halász utca – данас је Болманска, док се Рибарска налази код канала

Ipar utca – Индустијска је са Лимана премештена у индустријску зону

Kamenicai utca – данас је улица Алексе Шантића, а Каменичка се налази на Адицама

Kertész utca – данас је то Далматинска, док је Баштованска у Видовданском насељу

Méz utca – данас је Петра Кочића, а Медена је премештена на Адице

Munkás utca – данас је Алберта Томе, а Радничка се протеже од суда до кеја

Rét utca – данас Марије Грандафил (мађарском називу данас одговарају две улице: Ливадска је у Новом Мајуру, а Ритска на Клиси)

Sólyom utca – данас је Коперникова, док је Соколска измештена на Адице

Szabadkai utca – данас Кисачка, док се Суботичка налази на Телепу, чиме је изгубила карактер маркера путног правца

Vám utca – данас је Скопљанска (Царинска је измештена близу Царинске зоне)

Vasút utca – данас је Улица Бановић Страхиње, док је Железничка у центру града)

Virág utca – данас Атанасија Гереског, а Цвећарска је сада на Телепу

Vitéz utca – данас Полгара Андраша, а Витешка је премештена на Адице.

Неки називи улица и даље обележавају географску целину, али именују сасвим другачије области, значајне за националне интересе и колективни идентитет данашњег Новог Сада. Тако је Алфелдска (која је

упућивала на Карпатску низију) постала Шумадијска, Делвидечка, Сремска, а Ердељска Козарачка.

Паунова улица је вероватно због сличности доведена у везу са именом народног хероја из НОР–а Станка Пауновића, те данас више нема никакве везе са некадашњим називом орнитолошког порекла.

Улице Текелијева и Имре Текелија промениле су име такође на основу сличности облика: наиме, мађарски називи (*Tököly utca* и *Tököly Imre utca*) настали су по Имреу Текелију, који је био ердељски кнез, док иза данашње Текелијине улице стоји име Саве Текелија, културног и политичког радника, народног добротвора, такође родом из данашње Румуније.

После овог првог таласа промене имена након Другог светског рата, дуго нису давани нови мађарски називи улицама у Новом Саду. Шездесетих година улицу – и то на Телепу – поново добија Корнел Сентелеки, док некадашња Сентелекијева улица данас носи назив Доситејева.

4. НОВИЈЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА ДАВАЊЕ ИМЕНА МАЂАРСКИХ УЛИЦА. Комисија за називе делова насељених места и јавних служби радно је тело Скупштине града Новог Сада које се бира на мандатни период од пет година, а задужена је и за разматрање предлога везаних за називе улица. Ниједна уредба или пропис не регулише област именовања улица на градском и покрајинском нивоу, али постоје правни оквири за спровођење процедуре, који се заснивају на Закону о локалној самоуправи и на Статуту града Новог Сада, који регулишу да Град Нови Сад утврђује називе улица, и осталих градских топонима на својој територији посебном одлуком, уз претходну сагласност надлежног органа Аутономне Покрајине Војводине, а уз прибављање мишљења националних савета националних мањина и Савета за међунационалне односе града Новог Сада.

Предлагачи за мађарске називе улица су данас углавном појединци, евентуално Друштво за мађарски језик или новосадски огранак најбројније мађарске странке, Савеза војвођанских Мађара. Приликом разматрања предлога поднетих комисији, предлагач се позива да образложи предлог, али приликом одлучивања предлагач није присутан. Ипак, у последњих неколико деценија одбијене су само две иницијативе везане за именовање улица на мађарском језику, обе поднете 2000. године. Први предлог је био да се улица назове по Золтану Чуки, најплоднијем преводиоцу јужнословенских књижевности на мађарски, са образложењем да је наводно имао „сумњиве активности” за време свог деловања током мађарске окупације града. Други

предлог се тicao једне од најдужих улица на Телепу, Улице Тирила и Методија, у којој се данас налазе чак три верска објекта. Поред најновије православне цркве, Храма Свете браће Тирила и Методија, ту се одраније налазе и Реформатска црква и Римокатоличка црква Свете Елизабете. Удружење мађарских лингвиста је предложило да се улица подели на три дела и да се почетак преименује у улицу реформатора Жана Калвина (који је некада имао улицу у Новом Саду, и то на месту данашњег Трга царице Милице), а да се бар тргу где се налази римокатоличка црква врати пређашње име, дато по Светој Елизабети (*Szent Erzsébet*). Предлог је по сведочењу тадашњег члана Комисије одбијен уз образложење да овај назив становништво града асоцира на време окупације и на рацију над српским и јеврејским становништвом, пошто се поменута улица и тада звала по Светој Елизабети.

Остали предлози, чак и ако нису усвојени, стављени су на листу чекања да се, уколико се укаже прилика, искористе. Тако је почетком 2001. године своју улицу добио Ђерђ Б. Сабо (*B. Szabó György*), који је први пут одбијен десетак година пре тога, због средњег слова Б. (Бечкеречки), које наводно није било у духу српског језика. Потом никако нису могли да пронађу улицу коју би назвали по њему, да би на крају улицу добио у Сремској Каменици на Татарском брду, али без средњег слова, те данас име улице гласи Улица Сабо Ђерђа. На сличан начин су негде на периферији града улице добили песникиња Ержебет Берчек (*Börcsök Erzsébet*, 2004), капелан и писац прве историје Новог Сада Мелхиор Ердужељи (*Érdújhelyi Menyhért*, 2016) и графичар и калиграф Иван Болдижар (*Boldizsár János*, 2005).

Поводом овог последњег случаја поучан је био и став мађарског становништва, јер када је иницијатива први пут покренута, требало је преименовати Улицу Лазе Лазаревића, чему се успротивило 90% мађарског живља у њој. У писму упућеном председнику Матице српске, предлагач је објаснио значај Ивана Болдижара, који је, између осталог, дизајнирао заглавља новосадских дневних листова *Мађар со* и *Дневник*, те је, након што је Академија наука Црне Горе усвојила један од његових типова слова, помоћу њега штампан и Његошев *Горски вијенац*. После првог покушаја на основу оправданости предлога Матица српска иницира да Комисија предлог врати на дневни ред. Овога пута иницијатива је прихваћена те је предложено да се преименује Морнарска улица на Телепу, али након поновне петиције мађарских становника и тој улици је враћен стари назив.

Тако је Иван Болдижар 2003. године коначно добио једну од рубних улица на Адицама.

Поменимо да по Лајошу Зилахију, чувеном мађарском романописцу, није названа улица, већ само пролаз, који се, додуше, налази у најужем центру града. Иначе, овај предлог је 2001. године прихваћен без икаквог противљења јер је српским читаоцима познат писац *Самртног пролећа* и *Апарата*, чак су му и сабрана дела објављена на српском. Може се чак рећи да је био цењенији писац у некадашњој Југославији него у Мађарској.

Морамо приметити да је кроз историју града било изразито мало улица именованих по мађарским женама. Од пређашњих назива било их је само три, и сва три су само мађарски називи библијских ликова. Није много боља ситуација била ни после Другог светског рата: у првом таласу су само две чланице КПЈ добиле своју улицу, док у новије време осим поменуте песникиње Ержебет Берчек (*Börcsök Erzsébet*, 1904–1971) и књижевнице Јудите Шалго (*Salgó Judit*, 1941–1996) треба поменути још лингвисту, дугогодишњу професорку Катедре за мађарски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, Олгу Пенавин (*Penavin Olga*, 1916–2001). Она је улицу добила на Клиси 2004. године.

Исте године је улица названа и по Ђули Молнару (*Molnár Gyula*, 1823–1901), архитекти који је саградио градску кућу и католичку цркву у центру града, као и по Имреу Милеру (*Müller Imre*, 1909–1973), лекару, управнику покрајинске болнице. Године 2012. још један знаменити Новосађанин добио је своју улицу: Карољ Селеш (*Szeles Károly*, 1933–1998), карикатуриста, спортиста и отац тенисерке Монике Селеш.

Од музичара, осим Јаники Балажу (*Balázs János*, 1925–1988), улица је 2019. године додељена и Игнацу Шену (*Schön Ignác*, 1958–2017), познатом виолинисти, примашу, композитору, концертмајстору народног оркестра РНС. Такође, 2020. године је ова почаст припала још једном истакнутом професору и академику мађарске националности, др Имреу Борију (*Bori Imre*, 1929–2004). Његова улица се налази на Телепу, и води према Улици Јернеја Копитара.

5. ПРОБЛЕМИ ОКО УПОТРЕБЕ ПОСТОЈЕЋИХ МАЂАРСКИХ НАЗИВА УЛИЦА. Постоји неколико проблема око исправности мађарских назива улица. Почнимо са недоследном употребом реда речи. Наиме, редослед имена и презимена се разликује у српском и мађарском језику, али то не би

био проблем да се тај редослед једнообразно примењује на српском језику, међутим у неким случајевима се дешава да је на првом месту име, а код других је ред обрнут. Други проблем је да се нека имена адаптирају према српском језику, па се у случају Пала Папа, помиње име Павле, а од презимена *Fejős* је због ортографије постало Фејеш, што је сасвим друго презиме, а с обзиром на то да су се имена Мађара све донедавно исписивала само на српском, то је могло да створи доста забуне.

Једно време је по аналогiji на Адија и Петефија (*Ady, Petőfi*) и ипсилон у презимену Јаноша Арања (*Arany*, где оно уз слово *n* представља знак за палатални сугласник *њ*) било погрешно тумачено као знак за самогласник, па је име исписивано као Арањи.

Такође, ништа мањи проблем тиче се и неуједначеног приступа у давању морфолошког облика имена: наиме, понекад се само презиме даје у генитиву, а име остаје неизмењено, док се неретко, у складу с правилима српског језика, деклинаирају оба дела.

Конечно, мађарска имена су све донедавно на уличним таблама исписивана искључиво по српском правопису, ћириличним писмом. Када је пре десетак година предложено да се одоними као нпр. Трг Фехера Ференца постављају двојезично (на српском и мађарском), градски оци су ову иницијативу одбацили са образложењем да би то било велико оптерећење за градски буџет.

Међутим, Национални савет мађарске националне мањине се поново обратио у јануару 2018. године Градској управи за комуналне послове са иницијативом да називи улица који садрже имена на мађарском језику буду исписани на оба језика, имајући у виду да је у Новом Саду, поред српског језика, у службеној употреби и мађарски. На ту иницијативу је одговорено позитивно тек крајем прошле године и сада је у току постављање двојезичних табли на српском ћириличним писмом и на мађарском језику.

Мишљења смо да би требало тачно одредити преводе српских назива улица, делова града али и појединих објеката, како би се њихова употреба усталила на мађарском језику, и користила једнообразно, јер се сада или користи српски облик или адаптација истих на мађарски. Понекад духу језика не одговара ни позајмљена форма нити превод српског назива, те би у тим случајевима можда требало дозволити употребу традиционалних назива. Овде ћемо се послужити примером моста Дуга, не желећи да улазимо у расправу да ли мосту одговара тај назив на српском

језику, међутим на мађарском овај назив не звучи добро, јер лексема словенског порекла *duga*, која се јавља данас само у фраземи *dugába dől* на мађарском значи ‘изјаловити се’, и самим тим има негативну конотацију. Чини се да становници Новог Сада мађарске националности никако не могу да се навикну ни на преводни еквивалент *Szivárvány híd*, већ га и даље помињу као Варадински мост (*Pétervárad híd*), стога би можда било мудро да мост Дуга на мађарском остане Варадински. Сличан је пример и Католичке порте, која је одувек на мађарском језику била *Templomudvar* (двориште цркве), те се у разговорном језику и даље тако помиње, зато би и у овом случају требало остати код старог облика уместо да се по аналогији на српски зове *Katolikus porta*. Римокатоличка црква Имена Марије се у говорном језику помиње као *Nagytemplom* (ређе *Mária neve templom*), а под утицајем српског језика погрешно се зове још и *Katedrális*, јер тај назив у мађарском језику припада само средишту бискупија и надбискупија.

На крају нашег осврта на некадашње и садашње мађарске називе улица у Новом Саду, морамо се сложити са ставом да начин на који се врши именовање или промена у називима улица евоцира историјско сећање у оквиру урбане целине, чиме се истовремено ствара и колективни идентитет њених житеља (Обшуст 2014). У позадини се провлачи нит политичке идеологије и моћи, са циљем да се утиче на колективну свест и креира очекивани пожељни став људи који живе у тој заједници. То се посебно односи на период од почетка 20. века, од када су почели да доминирају називи са компонентом имена истакнутих личности заслужних за стварање колективног идентитета и који су потиснули оне који у свом саставу садрже ботаничке, зоолошке и топонимске компоненте.

Променом власти, по диктату политичких и идеолошких струја називи за улице Новог Сада су се кроз историју мењали и више пута, за шта је веома илустративан пример централног новосадског трга. Наиме, Трг слободе у разним периодима носио је следеће називе: *Ferenc József tér* – Трг Фрање Јосифа, *Országzászló tér* – Трг државне заставе, *Hősök tere* – Трг хероја, *Трг ослобођења*.

У два различита периода, сходно политичким приликама, називи у употреби били су само на мађарском језику. После Другог светског рата пак они су промењени, те је остало свега тридесетак улица са мађарским називима, и то претежно оних који садрже лична имена идеолошки

подобних појединаца са ових простора, односно великих имена мађарске књижевности.

Дакле, уколико бисмо желели да сажмемо основне одлике данашњих назива улица са мађарским елементима у Новом Саду, могли бисмо рећи следеће:

- све више преовлађују називи улица са компонентом властитих именица;
- новонастали називи мађарских улица углавном укључују људе од локалног или војвођанског значаја;
- улице назване по Мађарима и припадницима других мањина налазе се махом на периферији града, или у приградским насељима;
- улице које носе назив Мађарица изузетно су ретке.

Andrić Edit

HUNGARIAN STREET NAMES IN NOVI SAD

Summary

The paper deals with the names of streets in Novi Sad, a multinational, multicultural and multilingual community. The primary subject of our interest are former Hungarian odonyms, as the research is aimed at understanding how changes in the society and in city life reflect on the practice of street naming. The conventions of street naming or changing the names of streets evoke memories of the past, thus creating the collective identity of the community. A thread of political ideology and power runs in the background, with the goal of influencing the collective consciousness and shaping the attitude of the people who live in that community. A change of government may also lead to the transformation of the collective identity. Driven by political and ideological currents or due to changes in the collective identity of its inhabitants, the names of streets in Novi Sad have changed several times throughout their history. The paper also gives an overview of recent initiatives in naming streets after Hungarian people related to this geographical area and discusses problems with the proper use of current odonyms which involve a Hungarian element.

Key words: onomastics, odonyms, street names, streets in Novi Sad

ЛИТЕРАТУРА

- Миросављевић, Јован 2002. *Бревијар улица Новог Сада: 1745–2001*. Нови Сад – Србиње: Добрица књига.
- Обшуст, Кристијан 2014. *Одоними Новог Сада: кратак преглед улица у контексту историјског памћења и колективне меморије града*. <https://kulturasecanjabiblioteka.wordpress.com/odonimi-novog-sada->

kratak-pregled-imena-ulica-u-kontekstu-istorijskog-pamcenja-i-kolektivne-memoriје-grada/

Закон о локалној самоуправи. *Службени гласник РС*, бр. 129/07, 83/14 (др. закон), 101/2016–9 – др. закон и 47/18.

Закон о утврђивању надлежности Аутономне покрајине Војводине. *Службени гласник РС*, бр. 99/09, 67/12 – УС и 18/20 – др. закон

Статут Града Новог Сада. *Службени лист Града Новог Сада*, број 11/19.

Пословник Скупштине Града Новог Сада – пречишћен текст *Службени лист Града Новог Сада*, број 23/20.

Dinko Gruhonjić*
Smiljana Milinkov
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 316.723:32(497.113Novi Sad)
DOI: 10.19090/gff.2022.2.277-295
Originalni naučni rad

POLITIČKI GRAFITI EKSTREMNOG NACIONALIZMA KAO PROPAGANDNI MEDIJ U NOVOM SADU, EVROPSKOJ PRESTONICI KULTURE

Cilj rada je da razmotri kontradiktornost između činjenice da je Novi Sad Evropska prestonica kulture za 2022. godinu, a da su istovremeno fasade zgrada i javne površine naružene ekstremno nacionalističkim političkim grafitima. Istraživanje se zasniva na kritičkoj analizi diskursa grafita, što predstavlja doprinos do sada nedovoljno izučavanoj problematici poruka političkih grafita. U radu se analiziraju grafiti kojima se slave osobe koje su osuđene na doživotne zatvorske kazne zbog sudski dokazane krivice za masovne ratne zločine u jugoslovenskim ratovima iz devedesetih godina 20. veka, kao i grafiti sa rasističkom i neonacističkom sadržinom. Tema analize su i grafiti kojima se slavi invazija Ruske Federacije na Ukrajinu. Sve pobrojano je u suprotnosti sa tradicionalnim vrednostima Vojvodine, kao što su multietničnost, multikulturalnost, multikonfesionalnost i višejezičnost, što su ujedno i vrednosti na kojima se zasniva i Evropska unija, koja je Novom Sadu dodelila titulu Evropske prestonice kulture. Izostankom utvrđivanja odgovornosti i sankcionisanja autora tih grafita mržnje, nadležni državni organi šalju poruku javnosti da je takvo ponašanje dozvoljeno. Time se potkrepljuje teza da "...grafiti više nisu samo medij političke opozicije, nego sve češće postaju i medij političkih struktura na vlasti", odnosno da "grafit može da bude medij pobune - ili represije" (Velikonja, 2020).

Ključne reči: Novi Sad, Evropska prestonica kulture, politički grafiti, nacionalizam, diskurs

UVOD

Grafiti su kompleksan fenomen koji obeležava određeni urbani javni prostor. Oni su specifični oblik "neumesnog" pisma, a proizvode se jednostavno, najčešće pomoću boja u spreju. Oni su nezvanični, neformalni i, najčešće, ilegalni (Pavoni, Zaimakis, Campos, 2021). Grafiti kakve danas poznajemo kao *street art* su nastali u SAD početkom sedamdesetih godina 20. veka, zajedno sa hip-hop muzikom i plesom poznatim kao *breakdance*, u podzemlju kultura siromašnih gradova istočne američke obale (Macdonald, 2001). Mitja Velikonja (2020) pravi razliku između političkih grafita i *street arta*, iako i jedno i drugo definiše kao

---

* dinko.gruhonjic@ff.uns.ac.rs

osobene, dvodimenzionalne ili trodimenzionalne ilegalne vizuelne izraze koji prenose poruku vezanu za javni prostor u kom su stvoreni (Velikonja 2020: 44).

Istraživanja u oblasti proučavanja političkih grafita do sada nisu bila obimna. Na primer, Čejfi (Chaffee, 1993) je napisao jednu od retkih studija o političkim grafitima, koja se bavi španskim i latinoameričkim iskustvom u novijoj istoriji. Američki istraživač T. Olberg (2013) bavio se političkim grafitima na izraelskom zidu razdvajanja. A antropološkinja obrazovanja Hivon Čang (Chang, 2008) zastupa tezu da svaki spis odražava sklonost autora.

Grafiti su važna tema za naše shvatanje supkulturalnog urbanog prostora i "senki" grada (Hana, Šel, 2021), jer "znamo da zid želi da se na njemu piše" (Barthes, 2013: 84). Grafiti su supkulturalni izraz pomoću kojeg ljudi koji inače nisu uključeni u demokratski dijalog mogu sebe da izraze i da naglase probleme koji ih tište na jednostavan način (Iveson, 2009). Politički grafiti su specifična vrsta grafita (Alonso, 1998; Zaimakis, 2015), koji mogu otkriti funkcionisanje demokratije i samog grada. "Urbani prostor je i baza i alat za političko izražavanje, koji može govoriti o odlučivanju političara, od lokalnog do međunarodnog nivoa" (Hana, Šel, 2021: 3). Politički grafiti su često u vezi sa kritičnim društvenim događajima u demokratskim društvima (Alonso, 2008).

Velikonja tvrdi da politički grafiti traju onoliko koliko iritiraju političke protivnike ili lokalne vlasti, koji ih brzo uklanjaju, uništavaju ili menjaju. On navodi da "najveći deo ekstremističkih poruka koje desničari raspršuju, pišu ili lepe u postsocijalističkim urbanim sredinama ponavlja ono što su pre njih rekli ili uradili ljudi na vlasti" (Velikonja: 222). Zbog svega navedenog, u radu se problematizuje i analizira poruka vlasti koja ne uklanja ekstremno nacionalističke grafite u Novom Sadu

Držeći se mota studija kulture da „nema teksta bez konteksta“, Velikonja ukazuje na tri glavne epistemološke polazne tačke koje smatra važnim u istraživanju "grafitologije", nauke za koju pledira da postane disciplina, a to su kontekst, namera i recepcija grafita (*isto*). U ovom radu, fokus istraživanja biće na dekonstrukciji konteksta i namere, u okviru kojih u gradu koji predstavlja Evropsku prestonicu kulture nastaju ekstremno nacionalistički grafiti, jer su "društvene okolnosti i ideološki okvir grafita retko predmet istraživanja" (*isto*: 13).

Ovim radom autori žele da doprinesu boljem razumevanju supkulturnog fenomena političkih grafita, koje društvene i humanističke nauke do sada nisu dovoljno istražile, iako politički grafiti u dobroj meri predstavljaju odraz načina na koji funkcionise demokratija u pojedinom društvu. Izučavanje političkih grafita može biti korisno za bolje razumevanje političkog simboličkog prostora. U slučaju

ekstremno nacionalističkih grafita, izučavanje ovog fenomena može da vodi do načina ograničavanja moguće zloupotrebe političkog simboličkog prostora ili pak do zaključka ili sumnje da iza takvih grafita ponekad stoji vlast.

Metodom analize diskursa političkih grafita ekstremno nacionalističkog sadržaja u Novom Sadu autori žele da pruže uvid u to koliko se ta pojava kontekstualizuje i objašnjava društvenu semiologiju, odnosno kako se odgovara na pitanje na koji način određene društvene grupe koriste znakove da bi legitimizovale svoj dominantan položaj. To je ključno kako bi se razumelo kakvu ideološku poruku nose takvi grafiti, koje strukture moći oni predstavljaju i kakve praktične političke posledice imaju.

TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR

Politička upotreba grafita kao sredstva samoizražavanja i kritike, posebno u kontekstu redukovane slobode izražavanja seže do Rimskog carstva, preko Frankove diktature u Španiji, Pinočeove u Čileu, a i tokom nacizma u Nemačkoj, u logorima za političke zatvorenike. To nije iznenađenje jer su politički grafiti posebno prikladni za proizvodnju kontrahegemonističkih diskursa. Koriste ih marginalizovane osobe i politički akteri koji nemaju pristup institucionalizovanim oblicima političkog učešća ili oni koji veruju da, “kao i obično, politika neće doneti željenu promjenu” (Waldner, Dobratz, 2013: 387). Naime, “...politički grafiti i *street art* su pre svega politička umetnost, artivizam, specifična ulična veza između politike i estetike” (Velikonja, 2020: 30). Oni su, dakle, vizuelni politički činovi.

Za razliku od supkulturnih grafita koji predstavljaju simboličku pobunu protiv otuđene visoke umetnosti, politički grafiti su direktna kritika postojeće društvene i političke situacije. U oba slučaja, grafiti su oruđe masovne dekonstrukcije (...) Ezopovski jezik, višebojna razigranost i polisemija supkulturnih slika, zamenjeni su kratkim, neočekivanim i upečatljivim parolama koje ističu odlučnost tako što koriste imperative, provokativne reči, namerno uvredljiv i vulgaran rečnik i psovke... (*isto*: 58)

Takvi grafiti su onoliko kritički koliko su kritički opredeljeni njihovi autori. “Ukratko, politički grafiti su sažeto, dramatično, odsečno izraženi programi političkih grupa” (*isto*: 62). Oni uglavnom nisu anonimni i njihovi autori se često potpisuju svojim imenima ili simbolima organizacija ili pokreta. Svrha je očigledna: objavi jasno i glasno ko je tvorac grafita. Oni su propagandni medij i zato se beskonačno ponavljaju.

Kada je reč o mobilisućim političkim grafitima, postoji mnogo različitih tradicija ulične vizuelne političke komunikacije: od grafita nastalih tokom maja

1968. u Francuskoj, političkih murala u Severnoj Irskoj, političkih grafita u španskoj regiji Baskija, do “Arapskog proleća”, i tako dalje. Ovim primerima zajedničko je sledeće: za razliku od drugih oblika grafita i ulične umetnosti, politički grafiti imaju, naravno, eksplicitno politički sadržaj (Pavoni i dr., 2001), koji je osmišljen kao otpor pravim, političkim i verskim autoritetima u društvu. Politički grafiti su alternativno sredstvo komunikacije i sredstvo za političku mobilizaciju među suparničkim političkim grupama koje preko zidova pregovaraju o sukobu političkih identiteta. “Važno je naglasiti tu kolektivnu dimenziju”, jer drugim rečima, “dok su ‘obični’ grafiti u vezi sa individualnom supkulturom, politički grafiti su često proizvod kolektivne akcije” (*isto*: 11). Društveni pokreti mogu da koriste političke grafite kao deo svoga repertoara političkog aktivizma, koji je zapravo strategija otpora u borbama protiv politički moćnih aktera (Ryan, 2018). Politički grafiti mogu postati mesto otpora protiv autoritarnosti, ugnjetavanja i nepravde tokom razdoblja društvenih i političkih preokreta (Chaffee, 1988). To je posebno izraženo tokom perioda autoritarizma i ekstremne represije, kada protivnici takvih režima organizuju akcije „udari i beži“, ali je izraženo i od strane režima koji na taj način pokušava da mobiliše mase (Johnston, 2006).

Parole koje se šire političkim grafitima nisu didaktične, već imaju nameru da šokiraju; one ne nastoje da daju objašnjenja nego pokušavaju da ubede. Grafiti imati ultranacionalističke, ksenofobne i rasističke poruke, kao sredstvo za napad na manjine u društvu (Zaimakis, 2015). Grafiti danas nisu samo sredstvo političke opozicije već sve češće postaju “oružje jakih”, odnosno medij političkih struktura na vlasti. Odnosno, „grafit može da bude medij pobune - ili represije” (Velikonja, 2020: 70).

Jezik je pokazatelj odnosa moći i kontrole, ali i potencijalno sredstvo diskriminacije. U fokusu ovog rada su politički grafiti, kao specifično sredstvo izražavanja stavova. Kritička analiza diskursa bavi se odnosom jezika i moći, zbog čega je i odabrana za metodološki okvir. Osnovni principi kritičke analize diskursa jesu identifikacija i analiza lingvističkih manipulacija (Fairclough & Wodak, u: Silaški, Đurović, Radić-Bojanić, 2009: 14). Kritička analiza diskursa bavi se upravo analizom uloge diskursa u (re)produkciji odnosa moći i dominaciji određenih članova zajednice nad drugim. Tumačenjem datih jezičkih fenomena, u ovom slučaju poruka političkih grafita, ona može da utiče na iskorenjivanje socijalnih nejednakosti, razlika, predrasuda i stereotipa (Van Dijk, 1993: 249). Prema Van Dejku, strategija govora zasnovana na etničkim predrasudama i stereotipima počiva na pozitivnoj samoprezentaciji i negativnoj prezentaciji drugog. Uzevši u obzir aktuelni društveno-politički kontekst Srbije, kritička analiza diskursa političkih

grafita fokusirana je na model semantičke makrostrukture, to jest na izbor teme. To je primenjivo i na analizu diskursa ekstremno nacionalističkih grafita: prisustvo nacionalizma, homogenizacije i jedinstva nacije odvija se kroz tri osnovne diskursne strategije: razdvajanje, konflikt i tipizacija. Razdvajanje se najčešće realizuje retoričkim razlikovanjem nas i njih, konflikt se manifestuje kroz upotrebu vojnih metafora i ratnih slika, dok se tipizacija postiže upotrebom stereotipa (Bishop, Jaworski, 2003).

PRIMERI EKSTREMNO NACIONALISTIČKIH GRAFITA

U Novom Sadu već godinama se na fasadama zgrada ispisuju ekstremno nacionalistički grafiti kojima se najčešće slave osobe koje su osuđene na višedecenijske ili doživotne zatvorske kazne zbog sudski dokazane odgovornosti za masovne ratne zločine u jugoslovenskim ratovima iz devedesetih godina 20. veka, poput etničkog čišćenja i genocida. Dodatno, od početka invazije Ruske Federacije na Ukrajinu pojavili su se grafiti u obliku slova “Z”, nezvaničnog simbola ruskih oružanih snaga. Takođe, na novosadskim fasadama mogu se uočiti i nacistički i rasistički grafiti, koji su naročito vidljivi u delovima grada Satelit i Novo naselje.

Autori su se odlučili da u radu mapiraju grafite sa ekstremno nacionalističkom, šovinističkom, ekstremno desničarskom i neonacističkom sadržinom, kao i grafite kojima se slave osobe koje su osuđene za ratne zločine. U te svrhe, pored citiranih medijskih objava, autori su i sami pravili bazu fotografija grafita koji se nalaze u novosadskom naselju Liman, kao i u blizini i u samom kampusu Novosadskog univerziteta, tokom 2020, 2021. i 2022. godine.

Kako su preneli mediji¹, među uočenim simbolima su takozvani keltski krst (slika 1), arhaični hrišćanski simbol, koji je u novije vreme postao međunarodno obeležje po kojem se prepoznaju rasisti, antisemiti i pristalice ideologije “bele nadmoći” (white supremacy)².

---

¹ <https://voice.org.rs/poruke-mrznje-na-fasadama-evropske-prestonice-kulture-kao-brend-grada/>, pristupljeno 5. avgusta 2022.

² Prema enciklopediji Britanika (Britannica), “bela nadmoć” predstavlja uverenja i ideje koje tvrde da su “beli” ljudi superiorni u odnosu na druge rase. U savremenoj upotrebi, izraz “Bela moć” koristi se za opisivanje društvenih grupa koje podržavaju ultranacionalističke, rasističke ili fašističke doktrine. Bele rasističke grupe često su se oslanjale na nasilje kako bi postigle svoje ciljeve. pristupljeno 6. avgusta 2022.

Slika 1: Keltski krst u Novom Sadu (foto: VOICE/ustupljena fotografija)

Na fasadama su uočene i šifre 14/88 gde 14 označava slogan „Moramo osigurati budućnost naših ljudi i budućnost za belu decu“, američke rasističke organizacije „The Order“ Dejvida Lejna (David Lane, 1938-2007), teroriste, belog suprematiste, neonaciste i na 190 godina zatvora osuđenog zločinca. Broj 88 predstavlja nacistički uzvik „Heil Hitler“, jer je slovo “H” osmo u abecednom redu slova (slika 2).

Slika 2: Neonacistički simbol 88 (Heil Hitler!) u Novom Sadu (foto: VOICE/ustupljena fotografija)

Slika 3: Među grafitima je i amblem zloglasne vojne jedinice nacističke partije – SS divizije (foto: VOICE/ustupljeno)

Na primer, istraživački portal VOICE je u svom tekstu podsetio da je prošlo godinu dana od njihovog pisanja o pojavi ovih grafita, a gradske službe nisu prekrečile i uklonile poruke mržnje sa fasada novosadskih zgrada (VOICE, 2022).

Zakonom o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja koji je stupio na snagu 2009. godine, zabranjena je proizvodnja “propagandnog

materijala”, koji podstiče bilo kakvu vrstu mržnje ili propagira fašističku ili neonacističku ideologiju. Na spisku stvari koje se smatraju propagandnim materijalom nalaze se grafiti. Zakonom je predviđena kazna od sto hiljada do milion dinara za svakoga ko prekrši ovaj član zakona. Javnosti nije poznato da je u Novom Sadu neko zakonski odgovarao zbog ispisivanja ovakvih zabranjenih grafita. Takođe, ispisivanje grafita na javnim površinama predstavlja ne samo prekršaj³, već i krivično delo uništenja i oštećenja tuđe stvari.⁴

U Novom Sadu se već godinama na zidovima ispisuju grafiti kojima se slave osobe osuđene za masovne ratne zločine, a ujedno se negira i genocid koji je Vojska Republike Srpske (VRS) počinila u Srebrenici 1995. godine. Uprkos pravosnažnim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (kolokvijalno: Haški tribunal), Međunarodnog suda pravde u Hagu, kao i brojnih presuda sudova za ratne zločine u postjugoslovenskom regionu, grafiti kojima se negiraju sudski utvrđene činjenice, ne samo da se ispisuju po fasadama, nego nadležne gradske službe ne čine ništa da ih uklone.

Među najčešćim grafitima je “Ratko Mladić srpski heroj” ili samo “Ratko Mladić”. Ratko Mladić je bio komandant VRS koji je pred Tribunalom u Hagu pravosnažno osuđen na doživotni zatvor zbog genocida, zločina protiv čovečnosti, kršenja zakona ili običaja ratovanja tokom rata u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine. Sud je utvrdio da je kriv za genocid počinjen nad oko 8.000 Bošnjaka u Srebrenici, zaštićenoj zoni Ujedinjenih nacija (UN), u leto 1995. godine, za progon i prisilno premeštanje Bošnjaka i Hrvata širom BiH, terorisanje civila tokom opsade Sarajeva, te držanje pripadnika mirovnih snaga UN za taoce tokom NATO bombardovanja 1995. godine. Tokom procesa, koji je počeo 16. maja 2012. godine i trajao 530 dana, izvedena su 592 svjedoka, te predloženo oko 10.000 dokaznih materijala.

U vezi sa genocidom u Srebrenici, na novosadskim fasadama je moguće videti i grafite “Srebrenica nije genocid”, “Nož, žica, Srebrenica”. Ni u ovom slučaju nadležne gradske službe nisu uklonile ove grafite sa zidova. Zabeleženi su jedino “gerilski” načini uništavanja tih grafita preškrabavanjem ili dopisivanjem i menjanjem smisla grafita. Te akcije ponekad je potpisivala regionalna politička

---

³ Odluka o uređenju Grada Novog Sada, Službeni list grada Novog Sada, br. 67/2017).

⁴ Krivični zakonik. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

stranka Liga socijaldemokrata Vojvodine, kao i Antifašistička akcija (AFA) Novog Sada, a najčešće su bile delo nepoznatih pojedinaca ili grupa (slika 4).

Slika 4: Preškrabani grafit u novosadskom naselju Liman 3 (foto: autori rada)

Slovo “Z”, nezvanični simbol invazije Rusije na Ukrajinu, takođe je grafitirano po fasadama zgrada u Novom Sadu, uključujući i kampus Univerziteta (slika 6), kao i spomenik ukrajinskom književniku i političaru Tarasu Ševčenku (slika 5).

Slika 5: Slovo “Z” na spomeniku Tarasu Ševčenku (foto: autori rada)

Slika 6: Slovo “Z” na ulazu u kampus Novosadskog univerziteta (foto: autori rada)

U noći sa 5. na 6. jul 2022. godine, na pločnicima i fasadama zgrada osvanuo je veliki broj slova “Z” ispisanih belom farbom, a naročito u delovima Novog Sada kroz koje su, da bi stigli na Petrovaradinsku tvrđavu, morali proći posetioци muzičkog festivala “Egzit” (Exit), koji je održan od 7. do 10. jula 2022. Nakon što su brojni mediji domaći i strani mediji objavili ovu vest, nadležne gradske službe su uklonile te grafitе. Gradonačelnik Novog Sada Miloš Vučević

rekao je povodom ovih incidenata da “očekuje” da policija pronađe počinioca.⁵ Javnosti nije poznato da li su počinioci zaista i pronađeni i sankcionisani.

Slika 7: Radnik u Novom Sadu prefarbava slovo “Z”
(foto: Autonomija/ustupljena fotografija)

BANALNI NACIONALIZAM

Glavne karakteristike (ekstremno) nacionalističkih grafita su težnja ka etničkoj čistoći, autohtnosti, kulturnom esencijalizmu, nacionalnom protekcionizmu

---

⁵ <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/310656/Vucevic-Ocekujem-da-se-otkrije-ko-je-ispisivao-slova-Z-ovo-je-vreme-sveopste-histerije.html>, pristupljeno 1. avgusta 2022.

i antikosmopolitizmu (Velikonja, 2020). „Ukorenjenost“ koja se forsira tim grafitima može se protumačiti kao Hobsbaumova „izmišljena tradicija“ (Hobsbaum, 2002). Majk Bilig govori i o “banalnom nacionalizmu” (Bilig, 2004) koji se može, na primer, izraziti i bojenjem javnih površina nacionalnim bojama. I takav je slučaj zabeležen u Novom Sadu prethodne, 2021. godine, sa akcentom na gradsko naselje Liman. Tada su fasade zgrada obojene u boje srpske zastave crveno-plavo-belo, koje su na njima ostale do dana današnjeg. Uprkos individualnim pokušajima građana koji žive u tim zgradama da dobiju odgovor na pitanje ko je to učinio, javnost je ostala uskraćena za odgovor. Stanari jedne od zgrada na Limanu na kojoj su takođe iscrtane trobojke privatno su angažovali molere da prefarbaju trobojke, ali su ih “nepoznati počinioci” ponovo vratili u prethodno stanje. Gradonačelnik Vučević je odbacio optužbe da iza ove akcije stoji vladajuća Srpska napredna stranka (SNS), čiji je on visoki funkcioner, i poručio da je “veoma zabrinut zato što određenom broju stanara Limana smetaju srpske trobojke na fasadama zgrada”.⁶ On je dodao i da ne zna na koji način bi grafiti u crvenoj, plavoj i beloj boji predstavljali zastrašivanje pojedinih građana Limana, koje je nazvao “poznavaoocima demokratije”. Pojedini građani, kao i nevladine organizacije, ocenjivali su da su trobojke zapravo poruka vlasti stanovnicima naselja Liman 1, 3 i 4, u kojima su kandidati iza kojih je podrškom stajao SNS izgubili na izborima za savete mesnih zajednica, i to od samoorganizovanih građana.

I pokušaji da se ti grafiti u bojama zastave na neki način dopišu, poput parola “SNS = mafija”, “Jebeš nacionalizam”, “Smrt fašizmu” bili su praćeni promptnom akcijom njihovog vraćanja u prethodno stanje, poput intervencije koja je prikazana na slici 7. Naime, reč je o grafitima koji su zaštićeni specijalnim slojem farbe, zbog čega svaka intervencija na njima može lako da se otkloni i spere, što se redovno i dešavalo. Oni su, dakle, verovatno urađeni sličnom tehnikom kao i poznati mural posvećen Ratku Mladiću u Njegoševoj ulici u Beogradu, koji je nastao leta 2021. godine.⁷ Murala koji su posvećeni Ratku Mladiću ima i u Novom Sadu na nekoliko mesta.

---

⁶ <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/284383/FOTO-VIDEO-Prekrecene-pojedine-trobojke-na-Limanu.html>, pristupljeno 1. avgusta 2022.

⁷ <https://www.danas.rs/vesti/beograd/mural-sa-likom-ratka-mladica-osvanuo-u-njegosevoj-ulici-u-beogradu/>, pristupljeno 1. avgusta 2022.

Slika 8: Trobojka na koju je doctana zvezda petokraka i antifasistički pozdrav

Izjava gradonačelnika povodom događaja kada je grad bio preplavljen grafitima u obliku slova “Z” da, “što se tiče grada i komunalnih službi, reagovali smo i tako će biti uvek”, na osnovu svih primera koji su izneti u ovom radu ne odgovara činjeničnom stanju.

Očigledno je, naime, ne samo iz navedenih primera već i svakom posetiocu koji dođe u Novi Sad kao i svakom njegovom stanovniku, da komunalne službe ne uklanjaju grafite sa zidova. Ili, preciznije rečeno, utisak je da ih uklanjaju selektivno, po nejasnim kriterijumima. Vest iz 2014. godine glasila je:

Gradonačelnik Novog Sada Miloš Vučević oformio je ‘Anti-grafiti’ jedinicu koja će imati zadatak da sa svih fasada u gradu ukloni grafite koji ruže Novi Sad. Prioritet će biti uklanjanje grafita koji nose poruke mržnje, saopštio je danas kabinet gradonačelnika. Reč je o uvođenju sistemske borbe protiv netolerancije i diskriminacije, i narušavanja izgleda grada. Nećemo dozvoliti nekolicini anonimnih vandala, koji samostalno, ili za nečiji račun, pod okriljem noći ispisuju grafite mržnje, da pobeđe Novi Sad i Novosađane. ‘Anti – grafiti’ jedinici dajem rok od šest meseci da s lica našeg Novog Sada ukloni sve poruke netolerancije koje kvare njegov imidž otvorenog grada velikog srca, rekao je gradonačelnik Vučević.⁸

⁸ https://rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/novi-sad-dobio-anti-grafiti-jedinicu_542998.html, pristupljeno 1. avgusta 2022.

Javnosti je danas nepoznato da li “Antigrafiti jedinica” i dalje postoji. Kako je bilo najavljeno, njen zadatak je bio da formira mapu grafita po kvartovima, radi pravljenja plana njihovog efikasnog i ekonomičnog uklanjanja. Ideja je bila da građani, preko specijalne telefonske linije, prijavljuju uočene grafite, koje bi potom “Antigrafiti jedinica” uklonila u roku od 48 sati.

Nekoliko meseci ranije, krajem novembra 2020. godine, ugrožena je bezbednost programskog direktora Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV), novinara Dinka Gruhonjića i njegove porodice, nakon što su na zgradi u kojoj žive ispisani grafiti koji sadrže govor mržnje i nacionalnu netrpeljivost. Na ulazu u zgradu osvanulo je „Pizdo ustaška, ovo nije tvoj grad ni zemlja“ i „Smrade konjušarski“, uz iscrtane svastike koje predstavljaju nacističke simbole, a ispisano je i „Ratko Mladić srpski heroj“.⁹ Slučaj je prijavljen policiji, a krivična prijava podneta zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti dostavljena je na hitno postupanje Višem javnom tužilaštvu. Međutim, to je sve što je poznato u vezi sa tokom istrage, kao i u slučaju podnetih krivičnih prijava zbog brojnih prethodnih pretnji preko društvenih mreža i Gruhonjiću i NDNV-u, kao i mnogim drugim novinarima i novinarkama” (Milinkov, Sedlarević, 2021: 58-59). Pretnje Gruhonjiću usledile su nakon što je na portalu VOICE objavljena njegova foto i video reportaža “Novi Sad – nacionalšovinistička palanka koja slavi genocid?”,¹⁰ u kojoj su prikazani ekstremno nacionalistički novosadski grafiti. Novinari su od tadašnjeg načelnika policije u Novom Sadu saznali da je policiji poznato ko su autori, da su oni “klinci, navijači”, ali da nemaju dokaze, jer na zgradi tada nije bilo kamera koje bi snimile počinioce.

Svakako bi posebnu studiju zahtevala tema upotrebe političkih grafita među takozvanim navijačkim skupinama. Stariji se sećaju da, kada su u Jugoslaviji počeli ratovi 1991. godine, veoma brzo je postalo jasno koliko je tanka linija između organizovanih navijačkih i paramilitarnih grupa, koliko brzo marginalni diskursi fudbalskih navijača mogu izrasti u dominantne diskurse koji se pretvaraju u praksu. Prvo etničko nasilje eksplodiralo je na fudbalskim terenima, prvi dobrovoljci koji su otišli na front sišli su sa tribina (Čolović, 2011). Ova pojava prisutna je i danas: “ekstremističke grupe često regrutuju svoje članove među navijačima” (Velikonja,

---

⁹ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dinko-gruhonjic-o-pretecim-grafitima-slicne-poruke-sam-dobijao-i-od-vlasti/>, pristupčljeno 1. avgusta 2022.

¹⁰ <https://voice.org.rs/novi-sad-nacionalsovinisticka-palanka-koja-slavi-genocid-foto-i-video/>, pristupčljeno 5. avgusta 2022.

2020: 297), a keltski krst i brojni drugi ekstremno nacionalistički simboli i parole prisutni su na tribinama, pre svega, fudbalskih stadiona. Prisutni su do te mere da se stiče utisak da se društvo naviklo na njih.

ZAKLJUČAK

Kada je u pitanju veličanje ličnosti iz rata koje su osuđene zbog masovnih zločina, veliki broj istoričara (Bešlin, Samardžić, 2018; Končar, 2013; Stojanović, 2008) je saglasan sa tezom da je u pitanju istorijski revizionizam, za koji je karakteristično osporavanje činjenica ili podataka iz prošlosti. Međutim, svi ovi narativi, od kojih mnogi negiraju ili umanjuju ratne zločine, povezani su ne samo sa političkom sadašnjošću, već i sa budućnošću. “Širom Balkana politički akteri koriste umetnost za preoblikovanje istorije. Na taj način oni žele da konstruišu narative koji se mogu koristiti za oblikovanje budućnosti (...) Istoriju često oblikuju politički akteri kako bi oblikovali društvo u željenom pravcu” (Erer, 2021, para. 4). Veličanjem prošlosti na revizionistički način i “cementiranjem” nacionalističkog *statusa quo* u političkom diskursu daje se zapravo vizija budućnosti po političkoj meri. “Mnogi od istih aktera koji su bili u vlasti tokom devedesetih danas su na vlasti u Srbiji (...) njihove temeljne ideološke vrednosti ostaju nepromenjene” (*isto*, para. 17). Rečima vizuelnog umetnika i ilustratora Vladimira Miladinovića:

Ovo nije istorijski revizionizam; ono čemu zapravo sada svedočimo jeste formiranje istorije. Sada imamo situaciju u kojoj zvanične izjave o onome što se dogodilo tokom 1990-ih postaju zvanični narativi za budućnost (...) Prošlost nije samo nešto što se dogodilo. Postoji toliko mnogo načina da se određena prošlost održi živom ili da se pokuša gurnuti pod tepih. A ideologija je ta koja određuje šta se gura pod tepih, a šta izvlači u prvi plan (*isto*, para. 18 i 26).

Mitja Velikonja smatra da je veoma važno da se obrati pažnja na korelaciju koja postoji između desničara na ulici i desničara na vlasti, zbog čega postavlja hipotezu da ih je potrebno zajedno izučavati,

grafite kao uličnu politiku zajedno sa zvaničnom politikom i njenim aparatom (...) šovinističke poruke na zidovima zajedno s onima koje se upućuju s političkih govornica (Velikonja, 2020: 73).

Dakle, “grafiti (...) ne ubijaju nikoga (...) Ne, oni ne ubijaju sami po sebi, ali mogu navesti nekog da ubije – i u tome leži njihova politička moć” (*isto*: 327). Grafiti kao vizuelni politički činovi predstavljaju neposredne pokazatelje kulturnog stanja, društvene dinamike i struktura moći u društvu. „Ni prostor ni vreme nisu izabrani nasumice, svaki je određen svojim mestom, svaki ili ukrašava ili vrši

agresiju na građevinu na kojoj je iscrtan sprejom u brižljivo odabranom trenutku i ulazi u aktivan odnos s prostorom i vremenom“ (*isto*: 40). Na taj način, oni utiču na društvo, preko zidova šalju poruke koje mogu da imaju i konkretne posledice. Ukoliko je vlast ta koja stoji iza masovnog ispisivanja grafita, jasno je da „...vladari ne prskaju zidove bojom zato što misle da ih ljudi nedovoljno čuju i vide, nego zato što žele da ih više čuju i vide, zato što teže monopolu: ne samo u dominantnim medijima nego i na ulici“ (*isto*: 69).

Ekstremno nacionalistički grafiti u suprotnosti su sa vrednostima koje bi trebalo da proklamuje grad koji je Evropska prestonica kulture, kao i sa tradicionalnim vrednostima pokrajine Vojvodine, kao što su multietničnost, multikulturalnost, multikonfesionalnost i višejezičnost, što su ujedno i vrednosti na kojima se zasniva i Evropska unija, koja je Novom Sadu dodelila titulu Evropske prestonice kulture. Ispisivanjem grafita ekstremno nacionalističke sadržine ne samo da se narušavaju navedene vrednosti, već izostankom utvrđivanja odgovornosti i pronalazjenja autora tih grafita nadležni državni organi šalju opasnu poruku javnosti da je takvo ponašanje dozvoljeno. Time se potkrepljuje teza da grafiti nisu samo medij političke opozicije, nego - na primeru Novog Sada - sve češće postaju i medij političkih struktura na vlasti i *mainstream* politike koja je dominantno nacionalistička. Kao što je već istaknuto, “grafit može da bude medij pobune - ili represije”.

Dinko Gruhonjić, Smiljana Milinkov

POLITICAL GRAFFITI OF EXTREME NATIONALISM AS A PROPAGANDA MEDIA IN NOVI SAD, THE EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

Summary

The aim of this paper is to consider and analyse the contradiction between the fact that Novi Sad is the European Capital of Culture for 2022, while, at the same time, facades of various buildings, as well as public surfaces, are inscribed with extreme nationalist political graffiti. The subject of this paper is a critical discourse analysis of graffiti, which has been deepened with a theoretical approach to the insufficiently researched problematic of political graffiti. Political graffiti can become a place of resistance against authoritarianism, oppression, and injustice during times of social and political upheaval (Chaffee, 1988). This is especially common during periods of authoritarianism and extreme repression, in times where the opponents of the regime organize “hit and run” actions, but it is also commonly used by the regime, which attempts to mobilize the masses in this way (Johnston, 2006). At the same time, graffiti can become more problematic – they can have ultranationalist, xenophobic and

racist messages. In this way, they are becoming a medium to attack minorities in society (Zaimakis, 2015). Graffiti today are not only an instrument of the political opposition but are increasingly being used as a “weapon of the strong”, that is, a medium of political structures in power. The central topic of critical discourse analysis as a scientific method is the relation between language and power, which is why it was chosen for the methodological framework of this paper. In this specific case, the subject of the critical discourse analysis are graffiti celebrating people who have been sentenced to life in prison for their judicially proven liability for mass war crimes in the Yugoslav Wars in the 1990s. Also, the paper includes graffiti with racist and Neo-Nazi content. The subject of analysis are also graffiti celebrating the Russian Federation’s invasion of Ukraine. All of the abovementioned content is exactly opposite of traditional values of Vojvodina, such as multiethnicity, multiculturalism, multiconfessionalism and multilingualism, which are also the values on which the European Union was founded. The EU gave Novi Sad the title of European Capital of Culture for 2022. With the absence of determination of liability and the sanctioning of the authors of such hate graffiti, the authorities are sending a dangerous message to the public that such behaviour is allowed. This supports the thesis that “... graffiti are not anymore the medium of the political opposition, but are more often becoming the medium of political structures in power”. That is: “graffiti can be a medium of revolt – or repression” (Velikonja, 2020).

Keywords: Novi Sad, European capital of culture, political graffiti, nationalism, discourse

LITERATURA

- Alonso, A. (1998). Urban Graffiti on the City Landscape [Paper Presentation]. *Western Geography Graduate Conference: San Diego State University, CA, USA.*
- Antifašistička akcija Novog Sada (2009). *Fašizam oko nas – Životni stilovi, simboli i šifre neonacističkih i ekstremno desničarskih grupa.* Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija.
- Barthes, R. (2004). *Užitak u tekstu – varijacije u pismu.* Zagreb: Meandar medija.
- Bešlin, M., Samardžić, M. (2018). Postfaktualna istorija: savremeni revizionistički izazovi istoriografskoj metodologiji u Srbiji. *U: Metodološki izazovi istorijske nauke.* Kosovska Mitrovica : Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Billig, M. (2004). *Banal Nationalism.* London, Tauzand Ouks i Nju Delhi: Sage.
- Bishop, H., Jaworski, A. (2003). We Beat 'Em': Nationalism and the Hegemony of Homogeneity in the British Press Reportage of Germany versus England during Euro 2000. *Discourse & Society*, 14(3), 243–271.
- Britannica, <https://www.britannica.com/>, pristupljeno 6. avgusta 2022.

- Brown, G., Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as a Method*. Volnat Krik: Left Coast Press.
- Chaffee, L.G. (1988). Social Conflict and Alternative Mass Communications: Public Art and Politics in the Service of Spanish-Basque Nationalism'. *European Journal of Political Research* 16: 545–72.
- Chaffee, L. G. (1993). *Political Protest and Street Art – Popular Tools for Democratization in Hispanical Countries*. Westport i London: Greenwood Press.
- Čolović, I. (2011). *Za njima smo išli pjevajući – junaci devedesetih*. Zagreb: Pelago.
- Eror, A. (2021). How Serbian street art is using the past to shape the future. *The Calvert Journal*. <https://www.calvertjournal.com/articles/show/13353/ratko-mladic-mural-belgrade-serbia-are-revision-history-shape-future>, pristupljeno 1. avgusta 2022.
- Fairclough, N. (1996). Critical Analysis of Media Discourse. In *Media Studies: A Reader* (eds. P. Marris – S. Thorntam). Edinburgh: Edinburgh University Press: 308-325.
- Hana, D., Šel, J.(2021). Political graffiti in the political symbolic space of Prague, Czechia. *Urban Research & Practice*.
- Hobsbom, E. (2002). Uvod: kako se tradicije izmišljaju. U: *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom i Terens Rejndžer, 5-25. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Iveson, K. (2009). War Is over (If You Want It): Rethinking the Graffiti Problem. *Australian Planner* 46 (4): 24–34.
- Johnston, H. (2006). Let's Get Small: The Dynamic of (Small) Contention in Repressive States'. *Mobilization: An International Journal* 11(2): 195–212.
- Končar, R. (2013). Nekoliko zapažanja o pojavama revizionizma u srpskoj historiografiji. U: *Politička upotreba prošlosti - o istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*. 35-41. Novi Sad: AKO.
- McCarthy, Michael (1991). *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Macdonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Milinkov, S., Sedlarević, M. (2021). *Mržnja prema Drugima Solidarnost sa Drugima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Olberg, S. T. (2013). *Political Graffiti on the West Bank Wall in Israel/Palestine*: Luiston, kvinston i Lampeter: The Edwin Mellen Press.

- Pavoni., A, Zaimakis, Y., Campos, R. (2021). Political Graffiti in Critical Times. In book: *Political Graffiti in Critical Times: The Aesthetics of Street Politics* (pp.1-26) Edition: Protest, Culture and Society: Berghahn.
- Ryan, H. (2018). *Political Street Art: Communication, Culture and Resistance in Latin America*. London: Routledge.
- Silaški, N., Đurović, T., & Radić-Bojanić, B. (2009). *Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
- Stojanović, D. (2008). Revizija revizije ("1941" u udžbenicima istorije u Srbiji). U: *Kultura sjećanja: 1941*. 157-163. Zagreb: Disput.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society*, 4(2), 249–283.
- Velikonja, M. (2020). *Politički grafiti - primeri iz postsocijalističkih država Balkana i Centralne Evrope*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Waldner, L., Dobratz, B. (2013). Graffiti as a Form of Contentious Political Participation. *Sociology Compass* 7(5): 377–89.
- Zaimakis, Y. (2015). Welcome to the Civilization of Fear: On Political Graffiti Heterotopias in Greece in Times of Crisis. *Visual Communication* 14(4): 373–96.

Internetski portali:

- 021 (2022). <https://www.021.rs/>, pristupljeno 1. avgusta 2022.
- Danas (2022). <https://www.danas.rs/>, pristupljeno 1. avgusta 2022.
- Radio-televizija Vojvodine (2022). <https://rtv.rs/>, pristupljeno 1. avgusta 2022.
- VOICE (2022). <https://voice.org.rs/>, pristupljeno 5. avgusta 2022.

Zakonski i podzakonski akti:

- Krivični zakonik. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- Odluka o uređenju Grada Novog Sada. Službeni list Grada Novog Sada, br. 67/2017.
- Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja (2009). Beograd: Službeni glasnik.

Борис Стојковски*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 94(497.113Novi Sad)“04/14“
DOI: 10.19090/gff.2022.2.297-312
Originalni naučni rad

НЕКА РАЗМАТРАЊА О СРЕДЊОВЕКОВНОМ НОВОМ САДУ

Подручје Новог Сада, односно лева обала Дунава током средњег века имало је неколико насеља, од којих највише података постоји о Петроварадину, односно Вашарош Вараду. Иако се ово име пренело на десну обалу Дунава, на простор данашњег Петроварадина, испрва је означавало просперитетно насеље на левој страни реке Дунава. Поред овог, извори сведоче још неколико насеља која су током средњег века егзистирала на тлу данашњег Новог Сада. Иако је грађа о средњовековном Новом Саду веома сведена помаже да се макар у назнакама реконструише повесница средњовековног Новог Сада.

Кључне речи: Нови Сад, средњи век, Угарска, Петроварадин

Подручје данашњег града Новог Сада током своје богате историје било је значајно насеље на простору Хабзбуршке монархије. Нека места, пак, имају и дужу историју. Петроварадин, који тек од скоро формално и административно припада Новом Саду имао је своју засебну и веома узбудљиву прошлост. Тврђава на Дунаву је током средњег века била цистерцитски манастир, један од најбогатијих и најугледнијих у читавој Угарској. Исти је случај и са некадашњим центром хуситизма у Срему Каменицом, данашњом Сремском Каменицом. И уистину, обиље грађе за средњи, али и нови век, даје за право да се историја Петроварадина на десној обали Дунава може прилично детаљно проучавати. Исти је случај са Каменицом, али уже градско језгро, лева обала Дунава је, због мањка извора, остала у запећку. О прошлости Новог Сада у средњем веку писали су многи историчари и археолози. Најважнији проучавалац историје Новог Сада и аутор до данас најсеобухватније монографије био је Мелхиор Ердүлхелји (Érdüljhelyi 2002). Он се у свом делу и те како дотицао и средњовековне прошлости града и његово дело представља полазну основу за сваку даље проучавање ове тематике. Осим њега, у најновије доба писали су на тему Новог сада у средњем веку и Петар Рокаи (1975: 105—111), Павле Станојевић

---

* boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

(1992), Ђорђе Србуловић (2011), Предраг Медовић (2014) и други. Важне изворне податке за прошлост Новог Сада у средњем веку дају у својим историјским географијама средњовековне Угарске Ђерђ Ђерфи, за доба Арпадовића (Györffy 1987, 230—231), односно Деже Чанки за епоху Хуњадијеваца (Csánki 1894, 141). Скроман прилог да је и аутор овог текста, на мађарском језику, дајући неколико напомена и претпоставки о средњовековној прошлости Новог Сада (Stojkovski 2021: 242—264).

Када је реч о прошлости Новог Сада у средњем веку први извор на који треба обратити оажњу јесте арапски географ Идриз, аутор *Географије*, односно *Роџерове књиге*. Рођен у Сеути вероватно око 1100. године, школован у славној Кордови, дошао је у неком тренутку на двор норманског сицилијанског краља Роџера II, који је дао пуну подршку изради Идризиевог дела, које због тога и носи назив *Роџерова књига*, по краљу—мецени. Ово дело је састављено и завршено највероватније око 1154. године и узор арапском учењаку је био велики антички географ Птолемај. Од сребра је сачињена велика и тешка географска карта на коју је, опет по угледу на Птолемаја, уцртано и означено седам климата или клима (седам великих делова света кроз које је ал-Идриз путовао) и на овој сребрној мапи су означени и градови, као и друга насељена и ненасељена места, али и планински предели, шуме, језера, мора, реке, итд. Као нека врста водича кроз ову велику Идризиеву мапу, краљ Роџер II је тражио да Идриз сачини неку врсту књиге и то је заправо чувена *Географија*. Ова књига је требало да садржи опис градова и земаља који се налазе на карти, али и њихове карактеристике. Идриз је имао велики број различитих извора, вероватно је сабирао и усмена предања, информисао се и код обичног народа, а што се конкретно тиче Угарске, која је овде у центру пажње, према мишљењима савремених научника, извесно да су му кључан извор могли бити угарски трговци и изасланици који су долазили у Палермо. Идриз као извор је прилично непоуздан, његова је карта неретко непрецизна, а извори које је користио нису сасвим јасни, што свакако утиче на квалитет његових изворних података. Но, упркос томе, вредан је писани споменик који сведочи о томе да је један Арапин описао низ угарских градова, али и да је извесно, први извор који сведочи о Новом Саду (Lewicki 1945: 1—123; Недков 1960: 9—16; Elter 1985: 53—55; Oman 1986: 1032—1035; Şeşen 2000: 493—495; Stojkovski 2020: 113—119; Stojkovski 2021: 243—245).

Ево како је Идриз описао град који је вероватно носио име Варадин у то време:

Од града Ifrankabīlah (Франкавила, Манђелос) на североисток има 50 миља до града Abrandis/Ibrandis (Петроварадин, данашњи Нови Сад). Abrandis је цивилизован град у коме има тргова и много зграда. Налази се испод брда, у долини (Al-Idrīsī 1978: 885; Lewicki 1945: 9, 130; Elter 1985: 59; Стојковски 2009: 64; Stojkovski 2020: 122; Stojkovski 2021: 243—244).

Франкавила, односно у латинском оригиналу Francavilla, је данашње село Манђелос у Срему. Ово име, слично имену Фрушке горе представља траг франачке управе у Срему још из доба Карла Великог, али у Идризијево време и јесте било делимично насељено странцима западног (латинског порекла), Валонцима, Немцима или Французима, како се нагађа код различитих аутора. У Манђелосу се налазио и манастир Светог (Часног) Крста у средњем веку (Andrić 2005: 33—82; Stojkovski 2020: 122—123).

Што се тиче места названо Ибрандис или Абрандис, научници су у прошлости предлагали различита решења, превасходно да је у питању Браничево. Како географска удаљеност и опис положаја Абрандиса не одговара Браничеву, а и исто се спомиње двапут у *Географији*, оно извесно отпада. Узевши у обзир арапску транскрипцију, где је слово *v* прелазило у *b*, јасно је да је Варадин(ус)—Varadinus неки облик који је Идризи могао чути и транскрибовати као Абрандис. Што се самог арапског облика тиче овај потоњи, Абрандис, предложен је од стране приређивача критичког издања Идризијеве *Ржерове књиге*, док је Ибрандис раније предлаган у научним круговима. У наставку ћемо видети како се Идризијеви подаци могу сравнити са угарским повељама из XIII века што би свакако могло да индицира да се ради о Петроварадину, односно Варадину на левој страни Дунава. Зграде, односно грађевине потврђују доцнији извори, а изгледа и трг (пијацу). Навод арапског географа да се место налазило испод брда, у долини, би се свакако понајпре могло везати за Фрушку Гору и насеље на месту данашњег Новог Сада. Иако се, наравно, овај назив може односити и на десну обалу Дунава, мање је вероватно да је потоња тврђава носила пре XIII столећа носила назив Петроварадин. Не треба свакако искључити ни ту могућност, али извесније је да се ради о првом помену Новог Сада у његовој историји (Stojkovski 2020: 123—125).

Свакако је позната и у изворима далеко више посведочена историја Петроварадина (Новог Сада) почетком XIII века. Тада је Петур, син Тереа, у чијем се поседу налазио и Петроварадин, који по њему носи и име, осуђен на смрт због учешћа у убиству краљице Гертруде, мајке краља Беле IV. Овај Петар, односно Петур под именом Петур бан нашао је и своје место у једном

од најзначајнијих споменика мађарске књижевности, делу *Банк бан* Јожефа Катоне. Што се тиче његових одузетих поседа, на месту данашње Петроварадинске тврђаве насељени су римокатолички монаси цистерцити, и постао је временом једна од најугледнијих и најбогатијих опатија. Швајцарски извор, *Annales Marbacenses*, чије се време настанка датује у широк временски опсег од 1230. до 1375. године, сведочи о овим дешавањима: *Unus autem interfectorum, quidam comes nomine Petrus a rege Ungarie postea comprehensus dicitur et palo per ventrem transfixo in ultionem ixoris necatus. Similiter alii diversis penis extincti fuerunt* (*Annales marbacenses* 1907: 89; Stojkovski 2021: 246). На овај извор у нашој историографији први је пажњу скренуо Петар Рокаи (1975: 105), а његов значај и поузданост се не доводи у питање ни међу новијим немачким истраживачима (Deutinger 2000: 505—523).

Следећи важан извор за средњовековну историју Новог Сада је писмо датирано 30. марта 1223. године послато од папе Хонорија III бившој византијској царици Маргарети (Марији), која је такође била угарска принцеза. Папа у писму потврђује имања која су додељена од стране угарског краља. Папа је потврдио сва добра коју је краљ Андрија II је даровао својој сестри, и заједно са свим њеним имањима, ставља под заштиту Светог Петра. На списку имања помиње Ковин са целом жупанијом, као и поседи Камерница, Силсег, и најзначајније за нас насеље по имену Варод—*specialiter autem castrum Kewe cum toto Comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis; Varod quoque, Perben, Camanc et Zilzeng cum villis, silvis, vineis, piscariis, servis et ancillis, et ceteris pertinentiis suis* (Theiner 1859: 39). Будући да је Петроварадин на десној обали Дунава ово име понео први пут тек 1237. године, када је краљ Бела IV позвао из шампањског манастира Троафонтен цистерцитске монахе и даровао им Петроварадин са бројним поседима (Рокаи 1975: 107–108; Érdüljhelyi 2002: 44–49).

Маргаретин син Калојан је вероватно 1235. године наследио те поседе, које је потом краљ вратио назад и две године доцније даровао их поменутиим француским монасима реда цистерцита (Рокаи 1975: 110). У даровној повељи, односно препису из 1279, односно 1385. године¹ чита се да је манастиру Свете Марије припало и низ поседа са друге стране Дунава, односно на његовој левој страни- *possessiones ultra Danubium que vocatur Peturwarad, et Regale*

¹ Први препис је сачињен у време краља Ладислава IV Куманца 1279. године, а потом наново је препис учињен у каптолу у Баноштору 1385. године и ту је инкорпорирана речена даровница из 1279. године (DL 216)

palacium ibidem constitutum cum omnibus pertinenciis suis, scilicet silvis, aquis, piscinis et insulis, terris cultis et incultis, cum tribus villis, quarum due vocantur Zoyl, et tertia Bywolon, ipsas eciam cum terris eis appendentibus, que de possessionibus fuerant Petii de prenotato erimine condemnati. Дакле, из овог се текста види да су новој опатији припали Сајлово, као и Биваљош и најбитније Петроварадин са краљевском палатом, односно вероватно нека резиденција. У Петроварадину са леве стране Дунава налазио се и магацин, где су вероватно остављали становници своје дажбине у природи, како их не би преносили преко Дунава, *et hec omnia tenentur portare in Warod in elycium Ecclesie, sed non tenentur transire Danubium.* Сама повеља наводи и низ других насеља попут Руменке, у околини данашњег Новог Сада (Wenzel 1869: 27—31; Hervay 1984: 134—135, 138—139; Stojkovski 2021:247—250).

Наредан помен Петроварадина на левој обали Дунава је из 1269. године. Тада је млади краљ Стефан (доцнији краљ Стефан V), поклонио један манастир, затим скелу код Петроварадина са пијацом која се налазила на обе стране Дунава—*monasterio cum portu de Peturuarada utriusque partis Danuby cum foro et iudicio cum omnibus aliis utilittibus ac pertinentiis suis ex nostra gracia speciali contulimus perpetualiter et inrevocabiliter possidendam* (DI 630; Gyárfás 1873: 420—421). Због овог поклона Куману по имену Backholda и магистру Андрији избила је парница између Андријиниог наследника жупана Чабе и петроварадинске цистерцитске опатије. Из 1291. године је документ, донет код Сремске Митровице од стране калочког надбискупа и краљевог канцелара Јована у коме петроварадински опат признаје права Андријиним наследницима, жупану Чаби и његовим потомцима, а међу правима је и изузимање од скеларине—*in portu Varadiensis transitum facere voluerint, absque aliquo precio transducantur in portu memorato* (DI 1311; Fejér 1830: 166—167).

Из докумената XIII столећа зна се да је на тлу данашњег Новог Сада било насеље у коме се налазила некаква краљевска палата (резиденција), а Идризијев податак сведочи да је тога било и најмање пола века пре него што је Петур осуђен због убиства краљице Гертруде (након 1213. године). Из каснијег назива Вашарош Варад може се закључити да је ово место било и касније економски значајно, јер се ту одржавала пијаца и био извесно и трг, што помиње уосталом и Идризи, али и угарска дипломатичка грађа. Деже Чанки је због тога Петроварадин са леве стране Дунава сматрао трговиште, односно *oppidum*, иако о томе не постоји ниједан податак у доступној изворној грађи (Csánki 1894: 141). Два насеља по имену Петроварадин са обе стране Дунава спајала је и скела. Да ли међу зградама о којима пише Идризи

можемо наслутити и жупанову каснију палату или краљевску резиденцију, остаје непознато, али је сасвим слободно претпоставити, будући да подаци коинцидирају.

Наредни податак који би могао бити везан за Петроварадин са леве стране Дунава је из XIV века. Ради се, наиме, о ванредном сакупљању папске десетине 1332—1337. године. Документа произашла из овог периода вредан су извор за црквено уређење угарских дијецеза, као и за историје појединих насеља. У сремском архиђаконату калочко—бачке надбискупије наведена је жупа *Patorvarad* и њен жупник *Michael de Varadinum Petri*. Ова жупна црква је наведена одвојено од цистерцитске опатије, која је поменута међу првима на простору Срема. Иако се архиђаконат звао сремски, у њему је наведено још неколико жупа са простора Бачке, попут Чуруга, Темерина и других, а и припадао је калочко—бачкој надбискупији која је једно своје седиште имала у Бачу, стога је јурисдикција над делом Бачке сасвим природна (Theiner 1859: 565–566). Непознато је коме је посвећена била ова жупа, а нејасно је и где се тачно налазила, да ли у Петроварадину у Бачкој, или пак у Срему. У средњем веку, посебно од 1229. године када је основана сремска бискупија, изузетно је тешко утврдити границе јурисдикција појединих црквених области. Тако су се у Срему укрштале надлежности калочко—бачке надбискупије, те печујске и сремске бискупије (Стојковски 2015: 199—2015). Сам Петроварадин, пак, поред више пута поменутог манастира Свете Марије имао је и жупну цркву у подграђу. У документу папе Мартина V од 19. децембра 1421. године споменут је *altare S. Jacobi in par. eccl. S. Nicolai de Suburbio Petriwaradini* (Lukcsics 1931: 120). Због овог доцнијег помена цркве у Подграђу, односно у насељу Петроварадин на сремској страни, склонили смо да претпоставимо да попис сакупљача ванредне папске десетине ипак не спомиње Петроварадин на простору данашњег Новог сада, већ онај у Срему, а таквог става био је и Ђерђ Ђерфи (Györffy 1987: 230—231).

Готово пуно столеће потом, нема више никаквог помена простора данашњег Новог Сада у историјским изворима. Све до тренутка када османски походи на Угарску нису довели до пада Срема и Београда 1521. године. Наиме, у склопу припрема за одбрану јужних граница од најезде турских трупа под вођством новог младог султана Сулејмана, војска предвођена капетаном доњих крајева (1511—1523) и од 1519. године палатином Стефаном Баторијем (С. Tóth 2012: 121—140), застала је код Старог Петроварадина, преко пута Петроварадина и ту се утаборила. О овом догађају се сматрало је у ранијој историографији да га је описао Антун

Вранчић (1504—1573), краљевски намесник, печујски бискуп и писац, иначе рођени Шибенчанин. У свом без сумње значајном мемоарском и историјском делу Антун Вранчић детаљније описује, говорећи о рату против Турака 1521. године, те тешком поразу Угарске, пад Београда у османске руке, те помиње само Петроварадин, али не и насеље на левој обали Дунава. Податак да је Батори *Ó-Péterváradnál. . szálott vót táborba*, односно, како је већ поменуто да се улогорио код Старог Петроварадина, односно крај данашњег Новог Сада преко пута Петроварадина и тврђаве је из једне епске песме барона Чемерија Ференца Заја. Она описује пад Београда и носи и такав назив *Az Lándorfejtűrvár elveszésének oka e vót, és így esött (Ово беше разлог губитка Београда и овако паде)*. Међутим, Зајев рукопис је чуван у заоставштини Антуна Вранчића и због тога је и ово дело штампано под његовим именом (Verancsics 1857, 183; Csánki 1894, 141; Zay 1980, 80; Szakály 1980, 83—163; *Memoria rerum* 1981, 20-23; Szakály 1994, 47—75). За прошлост Новог Сада ово је ипак битан извор, јер сведочи о постојању насеља пред крај битисања средњовековне угарске државе.

Крај средњег века је донео још неке изворе који су значајни за прошлост Новог Сада. Већ из наредне године је један вишеструко важан документ који ће због свог значаја бити наредним редовима детаљније анализиран. У питању је попис бачког кметовског властелинства из 1522. године, у коме је наведено колико су поједина насеља бачке, бодрошке и бонградске жупаније дали од прихода од узгајања житарица. Међу пописаним местима налазио се и Вашарош Варад, односно данашњи Нови Сад и то бисмо могли назвати првим пописом овог града у његовој историји. Укупно је пописано 19 кметовских домаћинстава, односно кућа, дакле место није било нарочито велико ни насељено, пре би се могло чак сматрати и сеоским насељем. У попису су наведена имена 18 мушких глава, дакле домаћина (глава) тих кућа и једне удовице. Овај попис су у историографији проучавали Иштван Сабо и Золтан Ђере и донели низ значајних закључака (Szabó 1954, 44; Györe 2014, 50—51; Stojkovski 2021: 254—258).

То су следећа домаћинства, а имена пописаних глава ће у наставку бити пописана на начин како стоји у оригиналу уз кратко објашњење, транскрипцију и коментаре:

1. Wenk Kerpenu -вероватно Вук из Купиника или Кулпина. Будући да је 1521. године Срем пао под Турке можда је избегао из Купиника, а можда је и мигрирао из Кулпина ка Вашарош Вараду (Szabó 1954, 44;, 27).

2. Ladislach Inach – Ладислав Инач, могуће је да презиме води порекло од речи за шегрта, иначе је јединствено у средњовековној Угарској (Farkas 2009, 33; Györe 2014, 29).
3. Johannes Vochetha – Вероватно Јован Вучета или Вучетић.
4. Petrus Kowach – Петер Ковач, иначе ово презиме постоји у Угарској у изворима од 1389. године (Farkas 2009, 33).
5. Johannes Bakochy – Јован (мађ. Јанош) Бакочи, што је једини случај овог презимена у изворима (Györe 2014, 51).
6. Franciskus Mihalyfy – Фрања (мађ. Ференц) Михаљфи. Готово петина (19%) презимена у целом попису потичу од патронима, свеукупно 316 (Györe 2014, 32—33).
7. Clemens Varga – Климент (мађ. Келемен) Варга. Још једно презиме које се у угарској дипломатичкој грађи јавља 1389. године (Farkas 2009, 23).
8. Petrus Barbitonsor – презиме овог Петра је од латинске речи за берберина, оно је можда занимање, а можда и презиме. Золтан Ђере сматра да је ово друго, те да се оно може ставити у ону групу презимена која потичу од занимања (Györe 2014, 29, 36). уистину, ово презиме се јавља од 1436. године у дипломатичкој грађи (Farkas 2009, 119).
9. Relicta Emerici Cozma – једина жена у овом попису Вашарош Варада, удовица Имреа, односно Емериха Козме. Веома старо презиме, у изворима се јавља 1348. године (Farkas 2009, 26).
10. Emericus Dobay – Имре (Емерих) Добаи. Нажалост, више података о средњовековној заступљености овог презимена нема.
11. Gregorius Mezarus – Гргур (мађ. Гергељ) Месарош, презиме које се од 1396. године појављује у угарским изворима (Györe 2014, 29, 36; Farkas 2009, 156).
12. Blasius Mezarus – Влахо (мађ. Балаж) Месарош-не зна се да ли су родбина он и поменути Гргур, нити је ишта назначено у самом документу.
13. Boso biro – Босо је носио презиме које потиче од мађарске речи за судију, можда је и Божо или је нека грешка, највероватније. Име се не може ни на који начин прецизирати и идентификовати, ни да ли је словенског порекла уопште. Што се презимена Биро тиче, једно је од најчешћих у средњем веку у Угарској, а у овом целом попису се среће

- 33 пута у овом и сличним изведеним облицима (Farkas 2009, 130; Györe 2014, 36–37, 50).
14. Sentko – можда Цветко, нејасно сасвим, Ђере тврди да су и Босо и ова личност можда словенског порекла, на основу имена, што јесте прилично могуће, иако је било шта даље тешко доказати без детаља у извору (Györe 2014, 50).
  15. Stephanus Fondok – Стефан (Иштван) Фондок. Овакво презиме не постоји у другим изворима и јединствено је у овом попису кметова (Györe 2014, 51). постоји, пак, презиме Фонод и оно се такође јавља 1522. године, па није јасно да ли је ово нека изведеница истог презимена, грешка или нешто сасвим друго.
  16. Stephanus – ништа друго о њему се не зна, ни презиме нити било каква друга индиција сем овог веома честог имена.
  17. Elias Chemey – Илија (мађ. Иљеш) Чемеи. Ово презиме се само једном јавља у попису кметова, а и Фаркаш и Ђере сматрају да потиче од неког топонима (Farkas 2009, 73, 174; Györe 2014, 51).
  18. Marcus Belay – Марко Белаи, презиме или значи да је дошао или потицао из села Бела у Бачкој. Презимена настала од топонима чине укупно 17% од свих у овом попису кметова (Csánki 1894, 144; Györe 2014, 33, 51).
  19. Nicolaus Radovan – Никола Радовановић/Радован, јасно је да је у питању српско, односно словенско име. У оваквим случајевима, пописивачи су у латинизованом облику обично писали прво крсно име, док је презиме/патроним дат махом ближе изворном словенском облику (Györe 2014, 50).

Од пописаних 19 кметовских кућа у три најмање су, судећи по именима, сигурно већ Словени, односно Срби, што показује да је било значајнијих миграторних кретања и да је почело у одређеној мери и веће насељавање Срба на подручје Бачке. На крају пописа становника у Вашарош Варад у налази се на латинском и реченица *nichil solverunt ex quo sunt penitus combusti et desolati*. Ово значи да у самом месту није сакупљено ништа новца, као и да је све напуштено и уништено. Занимљиво је да је у нешто удаљенијем Сајлову сакупљено нешто новца, док постоји и мало каснији попис кметова из Темерина. Међутим, вероватно због турских освајања Срема 1521. године Вашарош Варад је био опустошен, иако сам Петроварадин и његова тврђава

нису још наредних пет година потпали под османско освајање (Szabó 1954, 44; Györe 2014, 50—51).

На самом прелому епоха постоје неки подаци о средњовековном Новом Саду, од којих је најпознатији онај о топониму Бистрици на мапи Лазар дијака, једној од најстаријих и најзначајнијих мапа средњовековне Угарске знаној пре свега као *Tabula Hungariae*. Штампана је у Инголштату 1528. године и на њој је уцртан низ топонима који се односи на јужни део Угарске. Натписи на карти су на немачком језику, па су и топоними прилагођени оновременом правопису тог језика. Бистрица (Bistritz) је уцртана наспрам Петроварадина и тиме одговара подручју града Новог Сада. Ова мапа је утицала и на многе касније картографе који су је преузимали и дорађивали, Бистрица, али и друга бројна места Угарске су уцртана и код Герхарда Меркатора, као и других аутора који су преузимали од Лазара (Калић 1986: 423—435; Гаудењи—Јовановић 2012: 117—131; Plihal 2013).

Што се само Бистрице тиче као насеља до данас његово порекло и изненадно појављивање на овој мапи није расветљено. Овај топоним се не јавља у Бачкој ни у најранијој историји средњовековне Угарске, у доба Арпадовића, али ни у време Хуњадијеваца, дакле у периоду који непосредно и претходи настанку Лазареве мапе (Csánki 1894, 144; Györffy 1987, 214). Да ли се порекло овог насеља може тражити у османским упадима који су онда становништво Вашарош Варада натерали у збег мало даље од Дунава? Није немогуће, али чињеница је да извори о томе ћуте. Ово насеље би могло настати онда нешто после Мохача, али о његовом карактеру се не зна ништа. Поједини аутори сматрају да је српско насеље, али постоје и нешто уздржанија размишљања која се позивају на попис из 1522. године који указује на мешовиту структуру становништва. Покушана је чак и убикација Бистрице на Темеринском путу, ка насељу Клиса, на месту средњовековног Петроварадина али је уздржанији Ђорђе Србуловић који признаје чињеницу да је ова карта једини извор за насеље Бистрицу. Наравно, асоцијација на ово насеље јесте и данашњи квартал Новог Сада, који је познат као Бистрица, односно Ново Насеље. (Станојевић 1992; Србуловић 2011: 20—21).

Чињеница је да је топоним Бистрица присутан диљем средњовековне Угарске, али и Балканског полуострва. Крајем средњег века у појединим деловима Угарске, преваходно Хрватској, развио се и култ Свете Марије Бистричке, као заштитнице од Турака. Иако не постоји никаква потврда у истраживањима о овом култу која Мариу Бистричку везује за ово насеље (Buturac 1981), те је самим тим тешко доказиво да је назив Бистрица везан на

било који начин за Богородицу Бистричку, свакако је занимљивост да се од краја XV века овај култ ширио римокатоличким светом, а да се Бистрица јавља баш у доба турских освајања.

Бистрица, сем на географским картама, се у изворима не појављује више. Са друге стране, у освит османске власти над подручјем данашње Војводине и доброг дела некадашње Угарске, изгледа да је на месту данашњег Новог Сада неко насеље ипак постојало. Калочко—бачка надбискупија је 1543. године, две године након пада Будима под Турке, сачинила један попис места која су освојена од Турака и у њему се спомиње место под именом Péterváros и толико се само зна да је тамошње становништво платило порез (Urbaria et conscriptiones E 156 - a. - Fasc. 103. - No. 047, 10; Érdüljehelyi 2002, 62).

На тлу подручја које обухвата данас територија града Новог Сада простирала су се друга сеоска насеља, посведочена у дипломатичкој грађи, али и на археолошким налазиштима широм новосадског атара. На простору ужег центра града се током средњег века налазило насеље познато као Бакшафалва, односно Бакша. Оно се смешта, на основу археолошких налаза из простора око Католичке порте, као и Његошеве улице код броја 10, где је 2002. године пронађен део средњовековног насеља са стамбеним објектима, управо у сам строги центар данашњег Новог Сада. Средњовековно насеље на подручју строгог центра града обухватало је Његошеву улицу, Трг Слободе, Трг Марије Трандафил, Матице српске и Милетићеву улицу. Има, међутим, и мишљења међу археолозима да се у средњем веку ово насеље простирало северно од простора данашње улице Алексе Шантића, од Железничке улице и од модерних квартава Лимана и Грбавице према Телепу, преко пута Каменице, између Сент Мартона и насеља Петроварадин на левој обали. Средњовековни, пак, Биваљош је од раније убикован на данашњој Сланог Бари, између Руменке, Гортњег Сајлова, Вашарош Варад и Ченеја. У близини је био и Камендин, који се спомиње у неколико угарских повеља. А између Камендина, Темерина и Римских шанчева се простирао Мртваљош, који је присутан и у попису кметовских властелинстава 1522. године. Горње и Доње Сајлово су такође били насељени током средњег века, штавише, Сајлово се можда спомиње и у попису ванредне папске десетине 1332—1337. године као Сул/Сојл, како је тврдио Ердужељи. Постоје тамо и остаци два храма, а то је данашње Југовићево, на коме се налазило средњовековно Сајлово. У Сајлову је нешто сакупљено новца у кметовском попису 1522. године, а био је, судећи по именима, насељен углавном мађарским становницима. Поменуто насеље

на Клиси, код Барутане постојало је X–XV века, на основу археолошких налаза, јесте средњовековни Вашарош Варад, односно (Стари) Петроварадин (Érdújhelyi 2002: 49–66; Takács 2002: 45–58; Медовић 2014: 115–118, 138–140).

Вреди напоменути и то, да је и данашњи Телеп такође био насељен у средњем веку и ради се о месту веома занимљиве историје, за које је сачувано и нешто изворних података. Из извора се зна за насеље под именом Мартон, односно Сент Мартон или Kőszentmárton, коме се приписују налази у улици Ватрослава Јагића бр. 21, на поседу Ј. Тота, где су током радова у пољу пронађени остаци, за које је утврђено да представљају делове негдашње некрополе, али и насеобине. Има и остатака оружја, врх стреле прободен у лобањи, као и остаци мача, ножа и други артефакти. Ово насеље, које бисмо српски могли назвати Свети Мартин имало је и скелу и 1406. године у овом насељу је боравио опат Јован из манастира Светог Георгија у Думбову, када је мачвански бан Јован Моровићки издао повељу којом дарује неке царине манастиру. Одређена је и царина на вино у Светом Мартину, односно на његовој скели—*de singulis vasis vini per Danubium illac scilicet ZenthMarton portatis et deductis decem denarios pro tempore currentes, de minoribus autem vasis secundum exigentiam quantitatis* (DI. 9224; Mályusz 1958: 610). Затим је краљ Жигмунд је 1408. године допустио да се сремско вино слободно превози скелом из Каменице у Свети Мартин. Ова повеља је публикована код Ференца Варге (1877: 206–208), док се у дипломатару краља Жигмунда Луксембуршког за 1408. годину, који је објавио Елемир Маљус наводи само крајње лапидарна регеста (1958: 105). Свети Мартин је био трговиште и као такво се спомиње у неколико докумената, а овде су на скелу и грађани Сегедина допремали сремско вино што им је изричито дозволио краљ Матија Корвин. У повељи се наводи *Praeterea quod praefati cives, et inhabitatores dicte Civitatis nostre Zegediensis, tempore vindemiorum, de locis Colatoriis, vulgariter Zywrethel vocatis, de singulis locis singulos quatuor denarios, ceterum quod iidem cives, et inhabitatores praedictae civitatis nostre Zegediensis, vino ipsorum de oppido Kamanez ad oppidum Kewzenthmarthon vocatum tociens quotiens eisdem opus fuisset, liberam ducendi habuissent potestatis facultatem*. Ова повеља сведочи, дакле, да је Свети Мартин био трговиште, односно *oppidum* и да је у доба краља Матије Корвина имао исти статус као и Каменица. Извесно је да се ово место развијало напореда са Петроварадином и његовом цистерцитском опатијом, те да је било важна скела за превоз сремског вина. Након 1471. године започели су и сукоби око сопствеништва над Каменицом

и Светим Мартином. Наиме, калочки надбискуп Гаврило је 1477. године, као губернатор петроварадинске опатије, допустио грађанима Сегедина да од петроварадинског и каменичког грожђа дажбине плаћају као и грађани Каменице. Ово је потврдио још једном и краљ Матија Корвин. Неколико година доцније је избио нови спор између Сегедина и опатије, који је завршен у корист грађана Сегедина. Из докумената који су везани за све ове догађаје произилази да је и Свети Мартин, као и Каменица био у поседу цистерцитске опатије Свете Марије на Петроварадину, те је стога и опат Белафонса могао да убире одређене дажбине на вино. Свети Мартин, важна средњовековна скела и трговиште, је опустео до 1521. године и нестао из извора (Varga 1877: 251—253, 257—263; Érdűjhelyi 2002: 57—60; Takács 2002: 54—55).

Насеља на левој обали Дунава су доласком Османлија почела полако да замиру, али нису сасвим нестала. Фриђеш Штелцер и Мелхиор Ердужељи су још у своје време изнели претпоставку да се у османским пописима 1540, 1570. и 1590. године наводи село Варадинци, које је на месту Старог Петроварадина, односно Вашарош Варада—Новог Сада. Ердужељи се погрешно позивао на Штелцера, док је овај потоњи у недостатку османске грађе грешио у броју кућа у Варадинцима, те је за 1570. годину навео да их је било само три, док 1590. године тврди да је било 18 кућа у Варадинцима (Steltzer 1885: 25; Érdűjhelyi 2002, 62, 82). међутим, истраживања мађарског османисте Ђуле Калдија—Нађа дала су другачије резултате. Село Варадинци је 1570. године је имало 20 породица и помиње се 25 мушких глава (поједине главе кућа са синовима). Судећи по именима село је било чисто српско, припадало је као тимар Мустафи бин Ширмерду и још тројици војника сегединске тврђаве. Калди—Нађ је такође ово село означио као место на простору данашњег Новог Сада (Káldy-Nagy 2008: 286—287).

У освит новог века, на тлу Новог Сада налазило се вероватно сеоско насеље које је крајем османске владавине почело да су шири уз Петроварадинску тврђаву и потом у новом веку израсло у модеран град који је понео име Новог Сада, а чија је богата историја своје корене имала у средњовековној Угарској.

Boris Stojkovski

SOME CONSIDERATIONS ON MEDIEVAL NOVI SAD

Summary

The paper examines medieval past of the present—day Novi Sad. The history of the city, under Arabized named Ibrandis/Abrandis begins in the mid—twelfth century with notes of Arab geographer Idrisi. There are further sporadic notes in the medieval Hungarian charters on the Petrovaradin or Old—Petrovaradin, as Novi Sad was known. During the medieval period there were some other settlements on the soil of modern—day Novi Sad, among which the most important was an oppidum called Saint Martin (Szentmarton).

Approaching the end of the medieval period, one can notice that there are important sources about Petrovaradin on the left side of the Danube. There is a first conscription of Vasaros Varads, i. e. present—day Novi Sad from 1522, and Bistrica is found on the one of the oldest maps of Hungary, that by Lazar from 1528. During the early Ottoman period the city has declined, and started to flourish in the 18th century.

Keywords: Novi Sad, Middle Ages, Hungary, Petrovaradin

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Al-Idrīsī (1978): *Opus geographicum: sive "Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant."*, E. Cerulli, A. Bombaci (eds.), Napoli
- Annales marbacenses qui dicuntur: (Cronica hohenburgensis cum continuatione et additamentis neoburgensibus)* (1907), rec. H. Bloch, Hannoverae e Lipsiae
- Andrić S (2005): Samostan Svetoga Križa u Frankavili (Mandelosu). *Istorijski časopis* LII: 33-82.
- J. Buturac (1981): *Marija Bistrica : 1209-1980 : povijest župe i prošteništa*, Zagreb.
- C. Tóth N (2012), Bátori (III.) István politikai pályafutásának kezdete (1503–1511), *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*, Szerkesztette Szabó S– C. Tóth N, Nyírbátor, 121–140.
- Csánki D (1894): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest
- R. Deutinger (2000): Zur Entstehung der Marbacher Annalen, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 56, 505–523.
- Elter I. (1985): Magyarország Idrīsī Földrajzi művében, *Acta universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta historica* LXXXII, 53–63.
- Érdüljhelyi M (2002): *Újvidék története*, Újvidék

- Fejér, G (1830): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VI. Vol. I.* Budae
- Gyárfás I (1873): *A jáász-kunok története II. kötet*, Kecskemét
- Györe Z. (2014): *Именски фонд бачког кметовског властелинства 1522.* Нови Сад: Филозофски факултет.
- Györffy Gy. (1987): *Az Árpád-kor Magyarország történeti földrajza*, Budapest
- L. F. Hervay (1984): *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungária.* Roma—Budapest: Editiones Cistercienses
- Káldy-Nagy Gy (2008): *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged
- T. Lewicki (1945): *Polska i kraje sąsiednie w swietle "Księgi Rogera"*, Kraków
- Lukcsics P. (1931): *A XV. század pápák oklevelei I. kötet*, Budapest
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai levél—és fényképgyűjtemény (DL/DF)
- Mályusz E (1958): *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410): Második rész (1407–1410).* Budapest:
- G. Oman (1986): al-Idrīsī, H. A. R. Gibb et al. (eds.), *Encyclopedia of Islam Vol. 3*, Leiden-Boston, 1032–1035
- Plihál K. (2013): *A Tabula Hungariae... : Ingolstadt, 1528 : térkép és utóélete az eddigi és a jelenlegi kutatások tükrében*, Budapest
- Steltzer F (1885): Bácskai adatok a török defterekben, *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, 1 évf., II. füzet
- B. Stojkovski (2020): *Southern Hungary and Serbia in al-Idrisi's Geography, Voyages and Travel Accounts in Historiography and Literature VOLUME I Voyages and Travelogues from Antiquity to the Late Middle Ages*, ed by Boris Stojkovski, Budapest-Novi Sad: Trivent-Faculty of Philosophy, 118—140.
- Stojkovski B. (2021): Újvidék a középkorban Adatok a város korábbi történetéhez, Szalma József (sz.) *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*, 2019. Csatlakozás az Európai Unióhoz- felkészülés a társadalomban és a tudományban, szerkesztő, Újvidék: Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 242—264.
- Szabó I (1954): *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*, Budapest.
- Szakály F (1980). Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete, in: Zay F: *Az Lándorfehérvár elveszésének oka e vót, és így esött*, sajtó alá rendezte Kovács I. az Utószót Szakály F. írta, Budapest, 83–163.

- F. Szakály (1994), Nándorfehérvár 1521: The Beginning of the End of the Medieval Kingdom of Hungary, *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, ed. G. Dávid and P. Fodor, Budapest, 1994, 47–75.
- R. Şeşen (2000): İdrîsî Şerîf, S. N. Akçeşme (hızr.), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İbnü'l-Cezzâr-İhvân-ı Müslimîn*. Ankara, 493–495.
- Takács M (2002): Az újvidéki táj középkori településtörténete és műemlékei, In: Bosnyák I. (sz.) *A honfoglalástól Mohácsig. Millenniumi visszapillantás a délvidéki magyar kultúra első félezredére*, Újvidék: Jugoszláviai magyar művelődési társaság, 45—79.
- A. Theiner (1859): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, Volume I, Romae*
 Urbaria et conscriptiones HU Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- Varga F. (1877): *Szeged Város története I. rész*. Szeged: Burger Zsigmond Özvegye Könyv és Könyvnyomdája
- Verancsics A (1857): *Összes munkái II. kötet*, Pest.
- Wenzel G. (1869): *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VII. 1235–1260*. Pest
- Zay F (1980): *Az Lándorfejérvár elveszésének oka e vót, és így esött*, sajtó alá rendezte Kovács I. az Utószót Szakály F. írta, Budapest.
- T. Гаудењи—М. Јовановић. Лазарева карта Угарске, *Зборник радова Географског института САНУ „Јован Цвијић“* 62/2: 117–131.
- J. Калић (1986): Најстарија карта Угарске. *Зборник радова Византолошког института XXIV-XXV*: 423—435.
- Б. Недков (1960): България и съседните и земи през XII век според "Географията" на Идриси. София
- П. Рокаи (1975). Из средњовековне историје Новог Сада, *Зборник Матице српске за историју*, 11, 105–110.
- Ђ. Србуловић (2011): *Кратка историја Новог Сада*, Нови Сад.
- П. Станојевић (1992): Пре Новог Сада српска Бистрица, *Свеске за историју Новог Сада - 2*, август.
- Б. Стојковски (2009): Арапски географ Идриси о Јужној Угарској и Србији, *Зборник за историју Матице српске* 79-80, 59–69.

ИНТЕРВЈУ

UDK: 1 Mikulić B.

1 Smiljanić D.

303.621.33

165

17

101.1

DOI: 10.19090/gff.2022.2.315-327

METAFORE KAO „OGLEDALO JEZIKA“ INTERVJU SA BORISLAVOM MIKULIĆEM*

Smiljanić: Poštovani kolega Mikuliću, već više od dve decenije bavite se pitanjima u oblasti u kojoj se ukrštaju različiti filozofski interesi – pre svega oni epistemologije, filozofije jezika i filozofije nauke, mada se ne sme zanemariti ni Vaš interes za teme praktičke filozofije. U fokus Vašeg interdisciplinarnog interesa dospela je i problematika metafore. Šta Vas posebno fascinira na ovom problemu?

Mikulić: Pa metafore su na neki način “ogledalo jezika”, da to kažem oponašajući Richarda Rortyja za kojeg je spoznaja na neki način “ogledalo prirode”. Premda je Rorty to mislio kritički prema epistemologiji i filozofije uopće i premda on nije izvor moga interesa za metafore, ta se njegova metafora nametnula kao prva asocijacija uz Vaše pitanje. Metafore su jedan dio jezika koji ujedno reprezentira cijeli jezik, kao što je zrcalo — namjerno kažem zrcalo, a ne ogledalo, ako mislimo na površinu s refleksijom svjetla, bez subjekta ogledanja, za što možemo uzeti čak samo komad stakla na smetlištu — jedan djelić fizičkog svijeta koji u određenim okolnostima ujedno reflektira čitavu okolinu. Slično se izrazio i Aristotel rekavši da je duša nešto u svijetu i “na neki način cijeli svijet”. Tako smo vrlo rano u povijesti ideja — ako preskočim mitsku pretpovijest — dobili misao o duši kao ogledalu u kojem se, kad se zagledamo u njega, pojavljuju razna lica: od nas samih kao drugog, preko drugih kao refleksa nas samih sve do “lica Boga”. Sâm Rorty je u svojoj koliko slavnoj toliko ozloglašenoj knjizi *Filozofija i ogledalo prirode* iz 1979. mislio doduše s kritičkom namjerom na taj refleksivni ili, kako ga on zove, “okularni” model teorije spoznaje

---

* Napomena redakcije: Intervju vodio Damir Smiljanić.

koji uključuje i teoriju istine kao adekvatnog odraza stvarnosti u umu i koji navodno dominira cjelokupnom zapadnom filozofijom. Ali možda je manje poznato da Rorty tom svojom formulacijom oponaša Nietzscheovu figuru zrcala kao “cjelokupne povijesti spoznaje”. Kod Nietzschea je to jedna briljantna parabola u kojoj naši pokušaji da dosegemo pojave u ogledalu završavaju tako da na kraju uvijek samo dosegemo ogledalo kao predmet, a pokušaj da dosegemo ogledalo po sebi opet završavaju tako da dobijemo samo pojave na ogledalu. Ogledalo po sebi nije ništa, bez pojava ono je neodređeni fizički predmet na kojem se nešto presijava, reflektira, puko zrcaljenje. Nije dakle čudo što je ogledalo zauzelo središnje mjesto u vokabularu i pojmovniku filozofije i postalo jedna od glavnih metafora, ako ne i najglavnija u smislu pojma-gospodara, koja, usprkos svojoj sveprisutnosti i teorijskom podoslovljenju u raznim teorijama odraza, nije prestala funkcionirati kao tzv. “jaka” metafora. Danas bismo vjerovatno rekli da je mobitel živa metafora tog zrcalnog odnosa duše i svijeta. Ništa kao mobitel ne utjelovljuje u tolikoj mjeri naše predmitsko narcističko Ja, našeg Boga i naše bezgranično uživanje. Međutim, u svojoj eksploataciji Nietzscheove metafore ogledala Rorty je uzeo samo ogledalo u doslovnom smislu kao tradicionalni model svijesti, a posve zanemario metaforički status i cijelu jezično-filozofsku pozadinu Nietzscheove figure. Ona nam govori da nije ogledalo posljednja Nietzscheova riječ o iluzornosti naše spoznaje i svih naših istina, nego da sama parabola predstavlja tip diskursa koji daje pristup analizi iluzije o spoznaji koju proizvode filozofske teorije odraza. Na taj način metafora otvara izlaz iz kratkih spojeva kakve nalazimo u konceptualnim tvorbama poput teorije odraza. Nietzsche je u tom smislu jedan od najpoznatijih kritičara filozofije koji je uveo metaforiku na velika vrata, ali nipošto ni prvi ni jedini.

Smiljanić: Do kraja ove godine treba da bude objavljena Vaša nova monografija *Pisati po vodi: studije iz epistemologije metafore* u kojoj su sakupljeni prilozi na engleskom i nemačkom jeziku koji se bave ulogom i značajem metafora za filozofski i naučni diskurs. Posebno mesto ovde zauzimaju Vaša razmatranja problema metafore kod Aristotela. Od kog sistematskog značaja za bavljenje ovom temom danas može da bude ovaj velikan filozofske misli?

Mikulić: Iako Aristotelu kao rodonačelniku teorije metafore po prirodi pripada značajno mjesto u tom kontekstu, i to do te mjere da ga mnogi autori tretiraju kao samorazumljiv i u osnovi prevladan stupanj teorije metafore, navodno zarobljen atomističkom teorijom jezika (riječ kao osnova značenja umjesto rečenice) i shvaćenjem metafore kao “prijenosa imena” s jedne

stvari na drugu stvar, suočavanje sa suvremenim trendovima u filozofskoj i jezično-teorijskoj metaforologiji, poput interakcionizma i kognitivizma, dali su dovoljno razloga za sumnju u ispravnost interpretacija i vrednovanja Aristotela u novim teorijama, počevši od Maxa Blacka 1960-ih. Isprva me jako čudilo kako se ustrajno održavaju dominantna gledišta i pretvaraju u predrasude usprkos očiglednim proturječjima i kontraevidencijama. Već sama činjenica da Aristotel jako visoko cijeni i koristi metafore u samom srcu filozofskog diskursa o principima, a istovremeno navodi argumente za njihovo ograničavanje u filozofskom diskursu, pa tako Platonovu masivnu upotrebu metafora čak naziva praznim govorom (doslovno praznoslovljem: *kenologia*), dovoljan je razlog za daljnje istraživanje. Čak ako je domet istraživanja najprije izgledao samo kao raščišćavanje terena oko Aristotelove teorije metafore, pokazalo se da ono vodi ka temeljito drugačijem čitanju njegove lingvistike i semantike općenito i teze o primatu doslovne upotrebe jezika. Ona nije samo modernija nego što se mislilo, iako su na to upozorili neki rijetki lingvisti kao Eugenio Coseriu i filolozi, nego je posve moderna i omogućuje nam da Aristotelovu koncepciju metafore uzmemo za paradigmu njegovog shvaćanja konstitucije značenja općenito. Ona sadrži uvid u diferencijalnost označitelja i označenog kao temeljnu karakteristiku jezika, a o značenju te karakteristike za uspostavu moderne lingvistike ne treba ni govoriti. Osobito je značajno da se taj Aristotelov uvid pokazuje na semantički i lingvistički specifičnom pitanju osobnih imena, što nam dopušta da Aristotela konfrontiramo na primjer s Kripkeovom kauzalnom teorijom imenovanja.

Smiljanić: A kako stoje stvari s Platonom, Aristotelovim učiteljem? Koji je njegov doprinos filozofskoj teoriji metafore?

Mikulić: Slično je i s Platonom. Dugo vremena sam se zadovoljavao općom spoznajom i uvriježenim mišljenjem kako kod Platona imamo ekscesivnu upotrebu metafora bez teorije, za razliku od Aristotela kod kojeg imamo teoriju metafore, uz vrlo oskudnu upotrebu metafore u diskursu. Da upotrijebim žargon Jacquesa Derride, za Platona bi metafore bile *filozofemi*, nužni oblici mišljenja, kod Aristotela tek *teoremi*, predmeti objektivacije kojom navodno vlada primat doslovnog značenja. No, protivno stavu Derride i usprkos njegovom inspirativnom tretmanu metafora, Aristotelova teorija metafore nije tek izraz logocentrizma i opredmećenja neuhvatljivih formi mišljenja s ruba filozofije, kao što ni Platonova ekscesivna upotreba metafora nije nikakva slobodna, antisistemska literarna ili stilska jezična igrarija, naprotiv. Iako je metafora parcijalni aspekt Platonovog dijaloškog diskursa, ona *reprezentira* obuhvatniju cjelinu — ona je paradigmatički

slučaj Platonovog dijalektičkog mišljenja, koji je Aristotel u cjelini nazivao “paradigmatskim govorom”. Dakle, ona je kod Platona instanca ili paradigmatičko polje dijalektike, iako je on gotovo nikad ne imenuje. Metafore su na neki način paradigma paradigmatičkog (tj. egzemplarnog) mišljenja i ponovo, kao i kod Aristotela, usprkos njegovoj kritici, daju ključ za razumijevanje doslovne jezične procedure u eksplanatornom diskursu općenito, poput upotrebe primjera, modela i analogija. To ne važi samo kod Platona, nego i u suvremenim diskusijama, kod Wittgensteina i Kuhna. Što se samog Platona tiče, uvjeren sam, i za to sam pokušao dati primjer jedne od najupečatljivijih Platonovih metafizozofskih metafora, kojom on doseže granice samoironične autoreferencijalnosti suvremene literature, pa sam je zato stavio u naslov knjige, “pisati po vodi”, da Platonova praksa metafore u dijalozima sadrži zamaskirane putokaze ka odgovorima na središnja metateorijska pitanja poput onog krajnjeg pitanja o odnosu između pisane dijaloške filozofije i nepisanog učenja. Tako i metafora “pisanja po vodi” iz kritike pisanja u filozofiji u dijalogu *Fedar* sadrži po mome mišljenju tajni prolaz ka grafičkoj teoriji svijesti u *Teetetu* i direktno proturječi Derridinoj dijagnozi fonocentrizma.

Smiljanić: U savremenoj filozofiji jezika – mada možemo reći: u filozofiji uopšte – suprotstavljene su dve tendencije ili čak tradicije, ona analitičke i ona postmodernističke orijentacije. Da li tematika metafore može da posluži kao neka vrsta spona između navedenih antagonističkih pravaca?

Mikulić: Može, već zato što analitička i postmoderna filozofija imaju isto ishodište. To je, vjerovali ili ne, Nietzsche i njegovo značenje za Wittgensteina, a potom i značenje obojice za postmoderniste, poput Derride i Lyotarda. Ali čak da uzmemo i samo tematiku metafore, ona se pokazala kao bogomdana spojka između dviju suprotstavljenih, na mahove do istrebljenja zavađenih “tradicija”, analitičke i uvjetno rečeno, postmoderne, iako se u potonjem slučaju nipošto ne radi tek o sukobu analitičke anglosaksonske i postmoderne francuske filozofije. Na kraju, i jedna i druga su se našle u tezi o svemetaforičnosti jezika i mišljenja, iako različitim putanjama i iz različitih razloga. Ključ za to stanje su s jedne strane dva značajna Derridina teksta o metaforama, jedan iz ranih 70-ih, drugi iz kasnih 80-ih godina, iako on dosljedno izbjegava njihovu teorijsku objektivaciju. S druge strane proliferacija teoretizacije o metaforama od 60-ih godina nadalje u anglosaksonskoj pragmatičkoj filozofiji jezika, za što je karakterističan John R. Searle, i u antipozitivističkoj filozofiji znanosti, osobito Mary Hesse i njezinoj tezi o metaforičnosti same istine, što je očaralo Rortyja, bez obzira na to što on, tipično kontradiktorno, okularne

metafore smatra krivcima za lošu koncepciju epistemologije. Iako je za navedeni sukob odlučujuće bilo odbacivanje analitičke tradicije i u kritičkoj teoriji i kod Heideggera i premda ta razdioba među “stilovima mišljenja” i dalje opstaje, upravo je analitička filozofija znanosti u svojim autokritičkim, antipozitivističkim nastojanjima i tzv. historijskom zaokretu napravila nekoliko iskoraka prema hermeneutičkoj tradiciji. To se osobito dobro vidi na Davidsonovim tekstovima o doslovnom značenju i metaforama, da ne govorimo o Rortyju. Ishodište i te anglosaksonske linije, ali i kontinentalne linije kod Ricœura, bili su radovi Maxa Blacka o metaforama i modelima u znanstvenom diskursu iz ranih 1960-ih, na kojeg se s pravom pozivaju svi potonji anglosaksonski filozofi znanosti, poput Thomasa S. Kuhna, Richarda Boyda, Mary Hesse i drugi. Međutim, tu je presudno da se Black oslanja na ranije istraživače metafora iz područja retorike i filologije, prije svega irskog filologa Williama Bedella Stanforda, rodonačelnika teorije metafore kao “stereoskopa”, koji Aristotelovoj teoriji metafore suprotstavlja gledišta kasnijeg retora Hermogena iz Tarsa, te Ivora Armstronga Richardsa, rodonačelnika tzv. nove retorike i nove engleske teorije književnosti. Na taj način su se na metaforama srele različite teorijske linije, koje potječu iz filozofije i književne teorije, logička, retorička, književno-stilska. Njihovi se različiti predstavnici u različitim vremenima generalno dijele prema dvije strategije u odnosu na metafore: teorijski objektivirajuću, možemo je uvjetno nazvati aristotelijanskom, za koju su metafore predmeti deskripcije, analize, objašnjenja, a njihova upotreba u diskursu podliježe normama diskursa. Drugu liniju teže je kvalificirati, to je generativno shvaćanje odnosa diskursa i metafora, diskurs otvara njihovo polje, ali one su te koje proizvode i “normiraju” diskurs. Ishodište te linije je svakako Platonova paradigmatička koncepcija logosa, i vidimo je u filozofijama jezika kasnog 18. i ranog 19. stoljeća, gdje se pojavljuje koncepcija jezika kao strukture i sistema, onda kod Nietzschea, Heideggera i konačno kod Derride. Tu liniju možemo uvjetno nazvati platonskom, s obzirom na uobičajeno konfrontiranje u povijesti ideja, koje traje do danas, ali s obzirom na Derridino programatsko i radikalno odstupanje (*dérive*) od dominantne linije i s obzirom na obrtanje odnosa normiranja između diskursa i metafore – ja bih tu drugu liniju nazvao prije derridijanskom.

Smiljanić: Kako biste se sami pozicionirali u „bojnom polju“ današnjeg filozofskog diskursa?

Mikulić: Što se tiče moje pozicije u tim frontama, ako nije pretenciozno govoriti o poziciji, pa još vlastitoj, jer je ona zapravo rezultat kretanja kroz različita,

prividno nepovezana polja, između različitih i nepotrebno sukobljenih pozicija. Ja sam stekao perspektivu kroz Derridu i Adorna, još u disertaciji o Heideggeru, i ostao kod obojice, osobito Derride, iako “kritički”, da to kažem tako neskromno. Nemoguće je izdržati u ne-teoretizaciji metafore. Derrida također teoretizira o metaforama, samo kroz metaforički diskurs koji skriva akte poricanja teorije. Ali nemoguće je istrajavati u metaforičkoj teoretizaciji metafore, a da ne završimo u proliferaciji uvijek istog, prenesenog diskursa i u hermetičnom stilu, koji stvara auru nedostižne figure filozofa i proizvodi samo epigone. To se desilo Derridi oko kojeg se osobito 80-ih u SAD-u, ali i kod nas, stvorio velik krug sljedbenika u teorijama književnosti s posljedicama za teorije diskursa općenito. Otud neki teorijski oponenti postmoderne, poput Habermasa, u svojim kritikama supstituiraju Derridu s njegovim sljedbenicima. To sam pokazao na analizi i kritici Habermasove kritike Derride u posljednjem poglavlju zbirke o odnosu filozofije i književnosti, napisanom još 1994., koje nije samo kronološko nego i sistematsko ishodište interesa za metafore i tzv. “svjetotvornu” funkciju jezika. Dakle, iako sam naslijedio Derridin stav prema metaforama, njegova antiteorija je samo poricanje u psihoanalitičkom smislu riječi. Nužno je reflektirati o metaforama kao što svakodnevno reflektiramo o jeziku, svaki dan smo u metajeziku, takoreći. Zato dobru alternativu nalazimo kod najbližih “prijatelja metafore” među američkim autorima, poput Nelsona Goodmana. Iako pripada analitičkoj tradiciji filozofije, Goodman spaja obadva vida metaforologije, teoretiziranje i prakticiranje. Analizi njegove metafore o metaforama kao “naturaliziranim građanima” posvetio sam detaljniju analizu kao i fenomenu autoreferencijalnih metafora.

Smiljanić: U jednoj od studija iz Vaše knjige prikazujete čisto lingvističku vizuru bavljenja metaforama. Svakako su moguće i drugačije perspektive – npr. ona istorije pojmova ili ideja. Šta bi po Vašem mišljenju bilo važnije za filozofiju: sistematsko izučavanje kognitivnog potencijala metafore ili istorijsko proučavanje metaforičkih korena filozofske i naučne terminologije?

Mikulić: Za mene osobno najvažniji rezultat rada na ovoj knjizi je spoznaja da bez spuštanja na najniže, bazične razine analize – lingvističku, semantičku, logičku – ne možemo izaći na kraj sa složenim fenomenom i toliko mnogoznačnim pojmom metafore. Oko općeg vrednovanja metafore, bilo ono pozitivno ili negativno, lako ćemo se složiti i upisati se u tabore prijatelja i neprijatelja metafore. Međutim, rezultat toga je vrlo često da ne znamo zašto se slažemo s pripadnicima svog tabora, a u čemu se bitno

razlikujemo od pripadnika suprotnog tabora. Zato nije nimalo slučajno da kod Aristotela nalazimo sve razine analize metafore, lingvističku, semantičku, logičku i diskurzivnu, koje se prostiru na područja praktičkih znanosti poput etike i politike, poetičkih i teorijskih znanosti, poput prve filozofije i analitike, a koje su kasnije reducirane na stil u helenističkoj i rimskoj retorici da bi bile posve izgubljene u kasnijoj skolastičkoj tradiciji. Također nije nimalo čudno da su temeljni noviji doprinosi istraživanju metafora u 20. stoljeću došli iz područja nove retorike i lingvistike, poput često navođene, ali po mome sudu malo čitane knjige Christine Brooke-Rose, *The Grammar of Metaphor* iz 1959. Toj vezi lingvistike, semantike i filozofije diskursa imamo zahvaliti i dva najznačajnija proboja u filozofskoj metaforologiji iz 1980-ih godina, koji danas predstavljaju dvije glavne struje, interakcionističku i kognitivističku. Za prvu je određujuća strukturalistička lingvistika i teorija pojmovnih polja, a za drugu shvaćanje metafore kao konceptualnog prijenosa ili prijenosa konceptualnih sustava. S druge strane, povijest suvremene metaforologije u 20. stoljeću poučava nas da je pojmovno-historijski pristup, kakav nalazimo kod Hansa Blumenberga, zavodljiv u tom smislu da polazi od nietzscheovske hipostaze metafore i završava s njome i da joj *a priori* dodjeljuje generativnu funkciju u jeziku i eksplanatornu funkciju u znanosti. Rezultat toga razvoja je teza o sveprisutnosti i nezaobilaznosti metafore u hermeneutičkoj filozofiji znanstvenog diskursa općenito, prema čemu sam s vremenom postao kritičan. Teza o svemetaforičnosti jezika i mišljenja poništava razlike i ne rješava ništa kao ni prethodna dominantna teza o primatu doslovnog značenja. Dakle, mislim da su lingvistički, semantički i idejno-historijski pristupi komplementarni i da se moraju dopunjavati. Pitanje je samo koliko od toga možemo ostvariti kao pojedinci. Zato su interdisciplinarni istraživački projekti česti i u metaforologiji, sastavljeni od istraživača različitih profila, što na svoj način ispunjavaju i zbornici radova o metaforama, u kojima lingvističkim istraživanjima uvijek pripada značajan udio.

Smiljanić: U Vašoj budućoj knjizi posvećujete dosta pažnje i tematizaciji paradigmatškog karaktera određenih metafora. Tako ukazujete i na Georga Kristofa Lihtenberga [Georg Christoph Lichtenberg] koji u svojim lucidnim opaskama anticipira kasniju upotrebu termina *paradigme* u filozofiji nauke, pre svega kod njegovog najpoznatijeg modernog reprezentata, Tomasa S. Kuna [Thomas S. Kuhn]. Da li postoji još neki zaboravljeni autor na kojeg bi valjalo skrenuti pažnju kada je u pitanju epistemološki pristup problemu metafore?

Mikulić: Lista mogućih kandidata nije malena, ali nije mi poznat nitko usporediv s Lichtenbergom. Metafore je za moderno doba rehabilitirao Giambattista Vico, kao što je uopće afirmirao vrijednost historijskih jezika nasuprot Descartesovom alingualizmu. No sve post-kartezijanske filozofije sadrže neki oblik rehabilitacije, ili barem evokacije, važnosti konkretnog jezika za mišljenje, bila ona kritička ili apologetska. U tom smislu Hobbes je paradigmatičan za sve potonje filozofe: dok s jedne strane na razini metajezika kritički odbacuje mnogoznačnost i nepreciznost jezika, s druge strane na razini objektnog jezika masivno koristi indirektno govorne figure, analogije, modele i metafore, poput mlina za egzemplifikaciju države ili kazališta za funkcioniranje društva. John Locke stupa istim tragom kritike ambivalentnosti i nepreciznosti jezika, da bi u 3. izdanju *Eseja o ljudskom razumu* dodao potpuno novu knjigu o riječima i ubacio je između knjige o idejama i knjige o znanju. U tome nizu stoje Condillac i Lambert, koje se po mome mišljenju nepravedno smatra Lockeovim epigonima. Tu je i Kant sa svojom opaskom iz *Kritike moći suđenja* o tzv. “hipotipozama”, retoričkim formama pojmova, za koje primjećuje da zahtijevaju posebno istraživanje, ali se tome nikad nije posvetio. Ta opaska je zapravo kasni odjek velikog sukoba s Hamannom i Herderom oko metakritike na račun njegovog transcendentnog “purizma uma”, koji za njih doslovno spaljuje sve oko sebe, na prvom mjestu jezik. Za mene je tu najinteresantniji Hamann, tvorac ironičnog termina “empyrizam” (od grčkog izraza *émpyros*) i svojedobno slavjen kao “genij sa Sjevera”, koji je zaboravljen usprkos velikom utjecaju na takve različite glave poput Hegela i Nietzschea, da bi ponovo bio otkriven u “postmoderni”, naravno, kao kritičar racionalizma i prosvjetiteljstva.

Smiljanić: Proučavanje metafora može da ima i kritički prizvuk. U studiji o kontroverznom austrijskom političaru Hajderu [Haider] prikazujete na koji način upotreba metafora može da usledi u političke, pa čak i u ideološke svrhe. Da li bi takvo nešto moglo da se detektuje i u filozofskom diskursu? Možda, primera radi, nije mali korak od Hajdera do Hajdegera [Heidegger], a prisetimo se i novijih kontroverzi kao „debate o ljudskom parku“, izazvane Sloterdajkovom [Sloterdijk] riskantnom upotrebom metafora, ili „afere Sokal“, u kojoj je kritikovan ležeran jezički pristup postmodernističkih autora.

Mikulić: Jako je zanimljiva ova konstelacija “zvijezda” koju ste postavili. Sloterdijkova metafora ‘ljudskog parka’ (*Menschenpark*), koja je skovana po uzoru na *Jurassic Park*, bliža je tipu Haiderove metafore ‘čišćenja’ (*ausmisten*) Austrije iz 1995. nego Heideggerovom postupku s jezikom,

kakav vidimo npr. u izrazu ‘čistina’ (*Lichtung*) bitka. I afera Sokal, koja je iznova uzdrmla odnose između humanistike i tzv. egzaktnih znanosti i u kojoj je intervenirao i Derrida, potječe iz druge polovice 1990-ih, a iz istog vremena je i Sloterdijkova intervencija. Dakle, kraj 90-ih godina 20. stoljeća je iznio na vidjelo negativne aspekte velike tranzicije iz 1989., porast upotrebe negativnih metafora u javnim diskursima i politike i filozofije, ali i porast interesa za metafore u politici, što je danas pretežito istraživačko područje primijenjene lingvistike metafore. No, ako pogledamo detaljnije, dok Heidegger čita neke njemačke riječi, kao i grčke filozofske riječi, ikonički, svodeći ih na navodno izvorna *doslovna* značenja, Sloterdijkov “ljudski park” i Haiderovo “čišćenje” predstavljaju prave metaforičke izraze negativnog deskriptivnog karaktera. Haiderovo “čišćenje” je čak vulgarna metafora, poput psovke, upotrijebljena u institucionalnoj politici i zato je interesantna. (Na metafore u filozofiji smo navikli.) Tome izrazu sam još u Haiderovoj kampanji iz 1995., dakle u “realnom vremenu”, posvetio detaljnu semantičku i gramatičku analizu, što je, gledajući iz današnje perspektive, uz jednu studiju Georgea Lakoffa o metaforičkom ratu između demokrata i republikanaca u SAD, bila rijetkost. Metafora je obično bila lijepi predmet interesa u teorijama književnosti i epistemologiji znanosti, a ne predmet “prljavog govora”.

Smiljanić: Doslovno se radilo o „prljavom govoru“, pošto je u Hajderovoj političkoj kampanji bilo reči o „otklanjanju đubreta“ (*ausmisten*) ...

Mikulić: Izraz ‘ausmisten’ ima već zbog uvriježenog značenja toga izraza, a posebno zbog razlike između standardnog njemačkog i austrijskog njemačkog, puno jaču konotaciju od standardnog: dok ‘ausmisten’ u austrijskom njemačkom ima običnije značenje *počistiti* ili *baciti smeće*, u standardnom njemačkom ono ima vrijednost izraza ‘baciti đubre’, i to ono stajsko. Interesantno, ta značenjska razlika i drugačija upotreba izraza između njemačkog i austrijskog njemačkog paralelna je razlici između značenja i upotrebe fraza ‘baciti smeće’ i ‘baciti đubre’ u hrvatskom i srpskom. U tadašnjoj izbornoj kampanji izraz ‘ausmisten’ (od *Mist*, *smeće*) se odnosio na čišćenje Austrije od stranaca, ali također i od političara koji su zastupali i provodili liberalnu politiku prema strancima. Osobito su na meti bili “Zeleni” u vladi, što je dodalo posebnu konotaciju izrazu ‘čišćenje’, počistiti zemlju od ekološke ideologije i vratiti odnose u Austriji (red, poredak) na staro stanje. Drugim riječima, to je trebala biti Haiderova anti-politička politika s desna, ili kako se danas eufemistički kaže “konzervativna revolucija”. Posebna draž za analizu te uobičajene metafore, koja se može koristiti vrlo negativno kao uostalom velik broj metaforičkih

izraza i iskaza u svakom jeziku, poput “Pero je svinja”, pokazala se u njezinim političkim odjecima i efektima: naišla je na odgovor udruge austrijskih seljaka, koje se obično kategorizira kao katoličke političke konzervativce, ako ne i krajnje desničare. Oni su u svome pohodu na zgradu Parlamenta odgovorili sloganom “Wir misten selbst aus!” [Mi ćemo sâmi počistiti đubre]. To jest, “Haideru, ne trebaš nam ti”. Ako je Haider tom svakodnevnom i naoko benignom metaforom s mračnjačkim konotacijama planirao provesti interpelaciju konzervativnih dijelova populacije u subjekte svoga antipolitičkog pokreta, izbjegavajući tada još kompromitirajuće iskaze poput ‘Stranci van’, ‘Dole stranačka politika’ ili sl., što je došlo malo kasnije u Italiji sa strankom *Legia nord*, i dovršava se danas, seljaci su se sâmi “interpelirali” u subjekte direktne politike, da tako kažem. Metafora se tako u javnom političkom diskursu pokazala kao savršeno retoričko sredstvo za izvanformalna (izvanparlamentarna ili doslovno pred-parlamentarna) politička sučeljavanja bez napuštanja racionalnih procedura. Međutim, to je samo jedan sretan slučaj preokretanja negativne metafore u političkoj upotrebi u pozitivni politički događaj. Povijest politike prepuna je destruktivnih metafora. Sloterdijkova figura “ljudskog parka” je retorički, estetski i logički primjerak sjajne i zavodljive metafore s destruktivnim elementima, i to zbog toga što nije intendirana kritički prema tzv. posthumanom stanju čovjeka nego je deskriptivna i apologetska.

Smiljanić: Za kraj jedno metafizozofsko pitanje. Ima li neka metafora kojom se efektivno može opisati aktivnost filozofa, a čije dalje promišljanje bi po Vama imalo smisla (posebno ako je ono dosad izostalo)?

Mikulić: Ima svakako nekoliko izraza kojima se gotovo ikonički pokušava označiti filozofiju kao djelatnost. Najčešći kandidat za to je, barem u hermeneutičkoj kulturi filozofije, izraz ‘dijalog’, koji se nametnuo kroz Gadamerovo inzistiranje na Platonovoj frazi iz *Teeteta* kako je sâmo mišljenje “dijalog duše sa samom sobom”. U tom smislu, pojam dijaloga ima u izravnijem smislu metaforički status, jer prepoznajemo da se radi o prijenosu iz vanjske sfere interpersonalnih, pa čak i fizičkih odnosa, na sferu subjektivne nutrine, što su još klasični autori poput Hermogena, Longina, Kvintilijana i Cicerona ubrajali u tip “smionog prijenosa iz vrlo udaljenih područja”. Međutim, na toj razini i pod istim kutom gledanja, samo iz drugog dijela filozofskog polja, imamo konkurentne izraze, poput izraza ‘dekonstrukcija’ Jacquesa Derride, koji nadograđuje ili re-konstruira (u doslovnom smislu) Heideggerov termin ‘destrukcija metafizike’, tako da u njega unosi pozitivne momente iz Heideggerove pjesničke terminologije

iz kasnijeg razdoblja: *Bauen, Wohnen, Denken* (graditi, obitavati, misliti). To isto se vidi i kod već spomenutog Rortyja, u njegovoj odredbi “graditeljske” (*edifying*) zadaće filozofije. Ti izrazi nemaju više tako jednoznačno status metafore, poput riječi ‘dijalog’, jer je upotreba izraza *destrukcija, dekonstrukcija, gradnja, razgradnja* tako široka da se ne ograničava samo na sferu fizičkih predmeta nego i na apstraktne predmete. ‘Destrukcija’ i ‘dekonstrukcija’ su zato više *ikonički* izrazi koji u novim filozofijama stupaju na mjesto starijih pojmova za označavanje filozofske aktivnosti, poput *analiza, sinteza, kritika*, koji stoje u nazivima (da ne kažem “osobnim imenima”) mnogih filozofskih časopisa i daju im teorijski, metodološki identitet, pa čak i ideološku orijentaciju. Na takvoj pozadini paradoksalno je možda da među današnjim apstraktnim pojmovima za filozofsku djelatnost ipak jedan pojam posjeduje možda najjači metaforički karakter, iako ga posve sigurno najmanje doživljavamo kao metaforički. To je izraz i pojam ‘metoda’.

Smiljanić: To je baš zanimljiv primer. Iz kog razloga taj izraz ne doživljavamo kao metaforički?

Mikulić: Razlog zašto ga ne doživljavamo kao metaforički ne leži samo u tome što je grčkog porijekla pa nam nije neposredno razumljiv, odnosno “morfološki proziran”, već je i u latinskoj filozofskoj literaturi bio “strana riječ”, grecizam. Razlog leži više u tome što je već u doba klasične grčke filozofije stekao status tehničkog termina u dvojnomo značenju istraživanja uopće ili nekog posebnog postupka, poput indukcije ili dokaza, tako da ga više ne prepoznajemo kao metaforu. Ali već izrazi *istraživanje* i *postupak* u hrvatskom i srpskom jeziku posjeduju ne samo istu formalnu karakteristiku (morfološku prozirnost) kao grčki izraz *méthodos*, nego su čak i semantički bliski, osobito izraz *istraživanje* koji, kao i *potraživanje*, sadrži leksičku osnovu *trag-*, pa otud znači *traganje, istragu, potragu*. Međutim, poanta takve analize (ili “raščlambe”) ne leži u etimološkom nalazu nekog prvog, izvornog ili iskonskog značenja riječi koje će nam raskrčiti pristup horizontu (ili “čistini”) bitka, jezika ili praotvorenosti svijeta itsl. – to je heideggerijanska mitologija filozofije prepuna deluzija – nego u nečemu puno jednostavnijem i intrigantnijem: naime, ikoničko razumijevanje izraza *méthodos* na osnovi morfološke strukture (*metá + hodós*) nipošto ne daje značenje izraza nego odaje intenciju i motivaciju označavanja, prepoznatljivu u normalnoj grčkoj frazi ‘*metà hodoû*’ (na putu, putem, usput). Time se pokazuje da tehnički termin grčke filozofije *méthodos* ima doduše isto značenje, ali potpuno suprotan smisao od svojih sastojaka: ‘*méthodos*’ *ne znači* ono što znače njegovi morfološki sastojci (*metá +*

hodós) nego dobiva ono što mi nazivamo “značenjem” kroz *intenciju* označavanja i upotrebu i time uvodi u obzor instancu subjekta koji je ostao izvan vidokruga. Dok bi jedna dubinska etimološka analiza à la Heidegger, konfabulirajući o praizvornom značenju, posve isključila subjekt i “postvarila” (ontologizirala) značenje izraza koji ne postoji, kao da kažemo *us-put-stvo* (a bilo bi moguće po analogiji s *u-putstvo*), ikoničko razumijevanje izraza *méthodos* omogućuje da se otvore dvije skromnije, ali nove i gotovo neslućene analitičke perspektive. S jedne strane, taj izraz otvara prostor za analizu paradoksalnog fenomena da je ono što omogućuje lingvističku funkciju označavanja i saopćavanja zapravo suspenzija referencije između imena i stvari, a ne hipostaza primarnog ili doslovnog značenja. S druge strane, to omogućuje razlikovanje referencije kao značenja i označavanja kao funkcije, i time omogućuje tematizaciju smisla diskursa koji pripada subjektu. Takav pristup možemo zahvaliti Aristotelovoj analizi složenih “vlastitih imena”, koja lingvistički funkcioniraju kao označitelji tako da ukidaju značenje svojih leksičkih dijelova. Time Aristotel dovršava Platonovu raspravu u *Kratilu*, a anticipira moderne i suvremene rasprave o značenju i smislu, označavanju, imenovanju i iskazivanju. Dobitak od takvog “izvornog” razumijevanja pojmova poput *méthodos* nije dakle u tome što će iskonsko značenje opozvati sva druga značenja kao neautentična, nego da će njegovo ikoničko (emfatično, morfološko) razumijevanje kroz suprotnost s uvriježenim značenjem “normativnog postupka” držati horizont razumijevanja tako otvorenim da “postupak” svakog znanja uvijek shvaćamo kao istraživanje koje ne slijedi samo zadane tragove (poput “isljeđivanja”) nego je sposobno da preko stranputica otkrije granice vlastitih normativa. To su za nas u tome obliku tematizirali Platon i ponovo Lichtenberg. Od toga živi, koliko ja vidim, sva filozofska diskusija o metodologiji u 20. stoljeću kao i njezine suvremene preformulacije pod imenom metafizofije. Konačno, mislim da i sama riječ ‘filozofija’ funkcionira kao metafora kad netko u politici ili poduzetništvu ili običnom govoru kaže, “naša filozofija”, ili kad netko u običnom govoru kaže, “nema tu nikakve filozofije” ili “nemojmo filozofirati”. Ime filozofije funkcionira na neki način kao svoja vlastita metafora, i to ne samo pozitivno (“filozofija našeg poduzeća”) nego i negativno, gotovo kao psovka (“nemoj mi tu filozofirati”).

BIOGRAFSKA BELEŠKA

Borislav Mikulić (rođen 1957. godine) je bivši profesor na Katedri za teoriju spoznaje Odsjeka za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu; u penziji je

od oktobra 2022. Pored pitanja iz istorije ideja u zapadnoj i indijskoj filozofiji, filozofske filologije, filozofije jezika i semiologije, savremenih filozofija diskursa u marksizmu, hermeneutici i poststrukturalizmu, kritike ideologije te ideja psihoanalize u filozofiji, posebnu pažnju posvećuje metafizofskim dimenzijama tih filozofskih subdisciplina, uključujući i kulturološke i političke aspekte filozofije. Pored filozofskog istraživanja, predavanja i pisanja, intenzivno se bavio i prevodjenjem savremenih filozofskih autora, kritičkom publicistikom, posebno tokom 1990-ih i prve dekade 2000-ih, te priređivanjem tematskih zbornika radova.

Opsežnija biobibliografija autora na <https://filoz.ffzg.unizg.hr/nastavnici/borislav-mikulic/>

Pored članaka i studija, lista publikacija obuhvata i sledeće knjige:

Borislav Mikulić (2021), *Čovjek, ali najbolji. Tri studije o antihumanizmu i jedan postskriptum*, Zagreb: FF press.

Borislav Mikulić (2017), *Diskursi znanja. Istraživanja iz historijske epistemologije spoznaje, jezika i medija*, Zagreb: FF press.

Borislav Mikulić (2014), *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu praxisa*, Zagreb: Arkzin (bibl. Bastard).

Borislav Mikulić (2006), *Scena pjevanja i čitanja. Između Hesioda i FAKa. Dva ogleđa iz epistemologije metaknjiževnog diskursa književnosti*, Zagreb: Demetra (bibl. Antej).

Publicistički radovi:

Borislav Mikulić (2015), *Trg izgubljene Republike i druge uzorite priče 90ih*, Zagreb: Arkzin, bibl. Bastard, 2015.

Borislav Mikulić (2006), *Kroatorij Europe. Filosofistička kronika druge hrvatske tranzicije u 42 slike*, Zagreb: Demetra (Faustovska biblioteka).

IN MEMORIAM

УДК 82:929 Živančević M.
DOI: 10.19090/gff.2022.2.331-333

МОРЕ ПРИЧА И ЗНАЊА
IN MEMORIAM: МИЛОРАД ЖИВАНЧЕВИЋ
(МАКАРСКА, 4.5.1933 – ФРАНКФУРТ НА МАЈНИ, 28.7.2022)

Академик Милорад Живанчевић студирао је на Филозофском факултету у Београду где је магистрирао и докторирао. Радио је на универзитетима у Новом Саду, Кракову и Франкфурту на Мајни. Био је слависта, књижевни историчар, компаратиста и преводилац, покретач и главни уредник *Зборника Матице српске за славистику* (1970–1993) и данас престижног славистичког часописа, члан Југославенске академије знаности и умјетности (данас Хрватска академија знаности и умјетности).

Као књижевни историчар претежно се бавио хрватском књижевношћу 19. века и српско-хрватским и јужнословенско-пољским везама у књижевности (*Polonica – студије и расправе из историје југословенско-пољских односа*, 1987). Преводио је са руског, словеначког, пољског језика (дела А. С. Пушкина, И.С. Тургеева, С. Јесењина, В.В. Мајаковског, А. Блока, Б. Пастернака, В. Брјусова, М.Ј. Љермонтова, И. Цанкара, П. Воранца, С. Јенка, А. Ашкерца, Ф. Прешерна, Ц. Космача, Ј. Мурна, Д. Кетеа, Ј. Погачника, З. Њедјеље, В. Гомбровича, С. Грабињског, А. Кусњевича, словеначку народну и експресионистичку поезију, пољске ауторе фантастичне прозе...). Поједини његови преводи уметничке поезије и прозе објављивани су више пута а неки се објављују и у наше време (међу њима су посебно место заузимају преводи текстова А.С. Пушкина и С. Јесењина).

Међу бројним књигама које је приредио издвајају се дела И. Мажуранића, И. Цанкара, П. Прерадовића, М. Љермонтова, И.С. Тургеева, С. Јесењина и збирке епске поезије.

Трајни допринос науци о књижевности пружиле су његове монографске студије *Иван Мажуранић*, 1964; *Прилози проучавању хрватске књижевности XIX столећа*, 1969; *Гробничко поље. Димитрија Деметра Гробничко поље. Студија о пјеснику*, 1973; *Илиризам у књизи*

Повјест хрватске књижевности. Књ. 4, 1976; Смрт Смаил-аге Ченгића Ивана Мажуранића, 1982; Селјачка буна Аугуста Шеное, 1983; Повратак Филипа Латиновића Мирослава Крлеже, 1985.

Милорад Живанчевић је више пута награђиван а међу бројним признањима посебно место заузимају орден Mérite culturel, који додељује Министарство културе Републике Пољске за допринос развоју полонистике и Жупанчићева повеља, која се додељује заслужним преводиоцима са словеначког језика.

Први књижевни текст објавио је 1951. године у часопису *Средњошколац* (тада је објављена чак и једна његова карикатура). Књижевним стваралаштвом бавио се спорадично али је написао роман *Ђукова воденица*, неколико приповедака и репортажа. У двотомној књизи мемоарске прозе *Оностранство 1-2*, која се може разумети и као својеврсни педагошки роман, оставио је бројна, богата и аутентична сведочанства о одрастању у уметничкој и интелектуалној атмосфери Београда, књижевном сазревању у годинама после Другог светског рата али и о дешавањима током последње деценије 20. века. Посебну пажњу у мемоарској прози трајно ће привлачити сведочанства о богатом уметничком искуству стицаном у породици коју су посећивали бројни ствараоци без којих би историја књижевности и уметности била далеко сиромашнија. *Оностранство* на најбољи могући начин сумира живот и рад професора Живанчевића али и време у коме се интелектуално формирао и развијао.

Значајни кроатиста и полониста, брижљиви и акрибични приређивач и преводилац књижевних дела упамћен је као строг, захтеван и правичан професор. Његови студенти, међу којима има и оних који су постали вредни истраживачи књижевности, памте га као строгог али у мери да никада не изазива негодовање, као правичног али не и ригидног, као захтевног на испиту али не и без разумевања за студентске пропусте у учењу. Био је професор који ненаметљиво ствара радну и креативну атмосферу, полиглота, уважаван не само у јужнословенском већ и далеко ширем славистичком окружењу.

И аутор овог текста имао је част да неколико пута разговара са професором Живанчевићем и да остане трајно фасциниран његовим шармом, неисцрпним знањем и козерским ставом према бројним темама о којима је са лакоћом расправљао. Посебан утисак оставиле су бројне

анегдоте из његовог живота које су упечатљиво осликавале друштвени и уметнички контекст 20. века.

Многима је остала трајна привилегија да буду његови студенти и сарадници а свима онима који ће се у будућности бавити истраживачким радом у пољу књижевности, привилегија ће бити читање његових бројних научних и стручних радова, превода, приређених књига али и до сада недовољно истражене дискурзивне прозе.

Море прича и знања кроз које је пловио и које је преданим радом обликовао, остаје да траје јер представља незаобилазна места у будућим истраживањима и непролазну вредност коју је тешко досегнути.

Жељко Милановић

UDK 930.85(=83): 929 Ramač J.
DOI: 10.19090/gff.2022.2.335-339

PROF. DR JANKO RAMAČ
(1955–2022)

Dana 27. avgusta 2022. godine u 67. godini života stradao je u saobraćajnoj nesreći Janko Ramač, profesor Odseka za rusinistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Janko (Ђура) Ramač je rođen u Ruskom Krsturu 22. marta 1955. U rodnom selu završio je osnovnu školu, a takođe i gimnaziju 1975. g. Završio je i četiri razreda klasične gimnazije u Rimu. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu je diplomirao na Grupi za istoriju 1980. Četiri godine radio je kao kustos u Vojvođanskom muzeju u Novom Sadu. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu zaposlio se 1984. na Odseku za rusinistiku, praktično od njegovog osnivanja. Prešao je uobičajeni put univerzitetskog nastavnika. Do 1988. bio je asistent-pripravnik, zatim asistent (1988–1996) na predmetu *Istorija Rusina*. Magistarski rad *Privredni i društveni život Rusina u Južnoj Ugarskoj (1848–1918)* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Beogradu na Grupi za istoriju 1990. Doktorsku disertaciju *Istorija Rusina u Južnoj Ugarskoj (1745–1918) / Історія русинів Південної Угорщини (1745–1918)* odbranio je na Istorijskom fakultetu Državnog univerziteta u Užgorodu u Ukrajini 1995. g. Usledio je izbor u zvanje docenta 1996, u zvanje vanrednog profesora 2001. i u zvanje redovnog profesora 2006.

U međuvremenu je od 2000–2003. g. boravio na postdoktorskoj specijalizaciji na Katedri za rusinistiku i ukrajinistiku na Visokoj školi u Njiređhazi u Mađarskoj. Specijalizacija je obuhvatala naučno-istraživački rad realizovan u Sečenji biblioteci u Budimpešti i Državnom arhivu Mađarske u Budimpešti, kao i predavanja za studente rusinistike i ukrajinistike na ukrajinskom jeziku tokom 6 semestara.

U okviru rada na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu učestvovao je u radu organa fakulteta (Nastavno-naučno veće, Savet fakulteta) i Univerziteta (član Stručnog veća za humanističke nauke od 2019); u komisijama za izbor u zvanje; kao mentor prilikom pisanja završnih radova studenata na osnovnim, master i doktorskim studijama; kao član komisije prilikom pisanja završnih radova studenata

na osnovnim, master, specijalističkim i doktorskim studijama; kao član komisije za pristupno predavanje asistenta prilikom izbora u zvanje docenta. Bio je i član komisija na odbrani diplomskih radova na Učiteljskom fakultetu u Somboru. Funkciju šefa Odseka za rusinistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu vršio je u periodu od 2015 – 2021; nakon toga bio je zamenik šefa na istom odseku.

Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na osnovnim akademskim studijama predavao je predmete: *Folkloristika, Istorija Rusina I, Istorija Rusina II, Kulturna istorija Rusina*, a na master akademskim studijama *Rusinsko pitanje u Srednjoj Evropi u XX veku*. Držao je vežbe iz predmeta *Stara ukrajinska književnost*. Na postdiplomskim studijama predavao je *Istoriju ukrajinske kulture*. Na Filološkom fakultetu u Beogradu od 2002. godine, od samog osnivanja Odseka za ukrajinistiku, kao gostujući profesor držao je predavanja iz predmeta *Kulturna istorija ukrajinskog naroda 1 i 2* odnosno *Ukrajinska kultura 1 i 2*. Pojedina predavanja, cikluse predavanja ili semestralne kurseve držao je na domaćim i stranim univerzitetima. Prof. Ramač je u okviru programa Erasmus+ tri puta boravio kao predavač na Gdanjskom univerzitetu na Odeljenju za slavistiku, jednom na Prešovskom univerzitetu u Slovačkoj, kao i na Univerzitetu Mateja Bela u Banskjoj Bistrici u Slovačkoj, na Univerzitetu u Vroclavu, na Nacionalnom univerzitetu u Užgorodu, na Univerzitetu „Ivan Franko” u Lavovu, na Katedri za slavistiku u Triru, a držao je i on-line predavanje na Kijevskom nacionalnom univerzitetu „Taras Ševčenko”.

U okviru pedagoškog rada osim pripremanja literature za studente pripremao je i dodatke iz istorije Rusina za udžbenike istorije za osnovnu školu i gimnaziju na rusinskom jeziku. Tako je u udžbenicima za osnovnu školu na rusinskom nastavnom jeziku po prvi put dat sistematski pregled istorije Rusina od najranijih vremena do današnjih dana.

Osnovna oblast njegovog naučnog interesovanja bila je istorija Rusina u Južnoj Ugarskoj/Jugoslaviji. U okviru kulturne istorije Rusina bavio se proučavanjem istorijske građe i starijih rusinskih rukopisnih zbornika i epistolarnog nasleđa istaknutih ličnosti: H. Kosteljnika, V. Hnačuka, A. Duhnoviča... U svojim istraživanjima posvećivao se i folkloru Rusina i Ukrajinaca, modelima organizovanja verskog, prosvetnog i nacionalnog života ove nacionalne zajednice od XVII do kraja XX veka, kao i društveno-ekonomskim položajem Rusina u Ugarskoj. Takođe se bavio kulturnim i književnim vezama Rusina sa Srbima, Slovacima, Rumunima i drugim nacionalnim zajednicama Ugarske i njenim državama-naslednicama. U istraživanjima ove vrste ukazivao je da nacionalne i konfesionalne razlike nisu uvek prepreka za dobrosusedske odnose i saradnju.

Njegov rad u ovoj oblasti je prepoznat i od strane slovačke nacionalne zajednice u Srbiji. Prosvetna komisija Matice slovačke u Srbiji mu je na Slovačkim narodnim svečanostima 2018. u Bačkom Petrovcu uručila Posebno priznanje za zasluge na polju obrazovanja, vaspitanja i unapređivanja slovačkog jezika i slovačke kulture. U poslednjem periodu je njegov naučnoistraživački rad bio usmeren na istoriju i kulturnu istoriju Rusina u periodu između dva svetska rata, kao i na kulturne i nacionalne kontakte i saradnju Rusina u Jugoslaviji sa Ukrajinom, kao i Rusinima i Ukrajinacima u dijaspori.

Prof. Janko Ramač bavio se i prevođenjem etnografskog materijala na rusinski jezik sa srpskog, ukrajinskog, nemačkog i latinskog. Prevodio je i s ukrajinskog i rusinskog na srpski. Za prevod Biblije (u koautorstvu s književnikom Mihalom Ramačem) – prvi u svetu kompletan prevod Starog i Novog zaveta sa starogrčkog izvornika na rusinski jezik – dobio je Orden i Diplom u Viteza reda sv. pape Silvestera (Equites ordini Sancti Silvesteri papae).

Bio je inicijator organizovanja ili suorganizator nekoliko simpozijuma i konferencija u Novom Sadu („Interkulturalnost u obrazovanju 2018“; Drugi karpatski simpozijum, a ujedno i VII međunarodni naučni skup „Лемки, Бойки, Гуцули, Русини – история, сучасносц, матеріялна и духовна култура“ 2019; Međunarodna naučna konferencija „Seobe Ukrajinaca na prostor Bivše Jugoslavije“ (130 godina od doseljavanja) 2021. g.). Kao višegodišnjem učesniku na međunarodnim konferencijama koje se bijenalno organizuju u Poljskoj i Slovačkoj, prof. Ramaču je na konferenciji koja je 2017. održana u Banskoj Bistrici/Staroj Lesnoj u Slovačkoj dodeljeno posebno priznanje (*Pamätný list*) Katedre za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta Mateja Bela u Banskoj Bistrici.

Učestvovao je na brojnim međunarodnim naučnim konferencijama u zemlji i inostranstvu: u Novom Sadu, Beogradu, Nišu, Ruskom Krsturu, Bačkom Petrovcu, Bekeščabi, Debrecinu, Kečkmetu, Njiređhazi, Baji, Triru, Tartuu, Nadlaku, Prešovu, Svidniku, Banskoj Bistrici, Užgorodu, Kijevu, Lavovu, Poznanju, Gdanjsku, Vroclavu, Slupsku, Brnu, Zagrebu i drugim mestima.

Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa *Русинистични студии / Ruthenican Studies*, koji je na njegovu inicijativu pokrenut 2017. g. pri Odseku za rusinistiku, član uredništva časopisa *Годишњак Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду* (od 2015), član uredništva ukrajinskog naučnog časopisa *Сумска старовина*, član uređivačkog kolegijuma za naučnu oblast u rusinskom časopisu za nauku, literaturu, kulturu i umetnost *Шветлосц*, član uredništva naučnog časopisa Filološkog fakulteta u Beogradu *Україністика и словенски свет, зборник научних радова* (od 2017) i inostrani član uredništva

naučnog časopisa Kijevskog univerziteta *Київські історичні студії / Kyiv Historical Studies* (od 2019). Takođe je bio član redakcije za istoriju *Enciklopedije Vojvodine*, član redakcije časopisa *Studia Ruthenica*, rusinsko-ukrajinskog hrišćanskog časopisa *Дзвони*, kao i član redakcije časopisa Centra za multikulturalnost u Novom Sadu *Informator*. Bio je urednik *Enciklopedije Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije* i glavni i odgovorni urednik pilot izdanja ove enciklopedije. Bio je član i sekretar Akademskog društva Rusina i Ukrajinaca (u okviru Saveza Rusina i Ukrajinaca Srbije sa sedištem u Novom Sadu) i član Društva istoričara Srbije. Kao volonter bio je član Upravnog odbora Ekumenske humanitarne organizacije u Novom Sadu od 2012.

Prof. Ramač bio je rukovodilac ili učesnik na više domaćih naučnih projekata finansiranim od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine.

Objavio je: 15 knjiga (kao autor/koautor, prevodilac, editor/redaktor), 195 naučnih članaka, prikaza i priloga; poglavlja u 11 udžbenika istorije na rusinskom jeziku za osnovnu školu; 47 bibliografskih jedinica iz prevodilačke delatnosti, 4 bibliografske jedinice iz priređivačke delatnosti i 7 bibliografskih jedinica koje se odnose na uvodne reči i recenzije. Izuzetno bogata bibliografija svedoči o kontinuiranom naučnom radu. Puna bibliografija radova prof. Janka Ramača biće objavljena u zborniku radova sa međunarodnog naučnog skupa „U povodu 40 godina rusinistike na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu / 3 нагоди 40 рокох русинистики на Филозофским факултету у Новим Садзе“, koji je održan 30. septembra 2022. godine (zbornik je u pripremi).

Prof. Ramač je govorio i čitao nekoliko svetskih jezika: ukrajinski, italijanski, slovački, engleski, nemački, ruski, a služio se klasičnim jezicima – latinskim i starogrčkim. Naučne radove je pisao na rusinskom, srpskom i ukrajinskom jeziku, objavljivao je i na engleskom i slovačkom jeziku.

I pored izuzetno uspešnog pedagoškog i naučno-istraživačkog rada, prof. Janko Ramač je najvećim uspehom smatrao to što su njegove kćerke Ksenija, Tatjana i Kristina završile visoke škole, što su uspešne u svojim strukama i posvećene svojim porodicama.

Profesor Ramač je svojim radom i ličnim osobinama, jasnim i obrazloženim naučnim stavovima, čvrstim moralnim principima, nesebičnim zalaganjem i izuzetnom sistematičnošću u naučnim istraživanjima, koju je nasledio od svojih profesora na matičnom fakultetu, kao i predanom posvećenošću studentima, zaslužio epitet pouzdanog istoričara ne samo u vojvođanskim naučnim krugovima

već i šire, u evropskim, pa i svetskim okvirima. O tome svedoči njegova saradnja s kolegama iz Ukrajine, Poljske, Estonije, Slovačke, Mađarske, Rumunije, Italije, Japana i drugih zemalja. Zahvaljujući širokom krugu poznanstava, biblioteci Odeljenja za rusinski jezik na matičnom fakultetu obezbedio je veliki broj stranih publikacija. Celokupan rad istaknutog slaviste prof. Janka Ramača pruža nemerljiv doprinos fakultetu na kojem je proveo gotovo ceo radni vek, ostavlja dubok i neizbrisiv trag u historiografiji o Rusinima i nezaobilazna je osnova za slična istraživanja u navedenoj oblasti.

Profesor Janko Ramač sahranjen je u Kisaču 30. 08. 2022. godine.

Neka mu je večna slava i hvala!

Daniela Marčok

УДК 94(=163.41):929 Mikavica D.

DOI: 10.19090/gff.2022.2.341-342

ПРОФ. ДР ДЕЈАН МИКАВИЦА (1964–2022)

Прерано преминули професор др Дејан Микавица, оставио је иза себе значајно историографско дело. У више од три деценије научног рада, објавио је више од 20 монографија (самосталних и коауторских), остављајући на тај начин видљив траг у српској историографији. Његово поље интересовања биле су теме везане за историју Срба у Хабзбуршкој монархији у највећој мери, али и историја Срба у Црној Гори. У свим овим темама професор Микавица је оригиналним и новим интерпретацијама давао замах историографији и будућим истраживачима.

Из великог опуса професора Микавице посебно издавајемо *Сабране списе* Светозара Милетића (које је у три књиге приредио заједно са др Чедомиром Поповом, објављене 1999–2002), а који су незаобилазни за проучавање либералне идеје и мисли пречанских Срба. На истом трагу можемо пратити изванредну монографију о Лази Костићу *Последњи српски панкалист: политичко-филозофска биографија Лазе Костића* (2004), која је на до тада невиђен начин, иновативно и оригинално, дала свеобухватну политичку биографију познатог српског песника. Монографија професора Микавице *Михаило Полит-Десанчић, вођа српских либерала у Аустроугарској* (2007) у истом стилу даје оригиналну и нијансирану слику српске либералне политике и један је од граничника када је у питању познавање српске пречанске историје. У изучавању историје Срба у Монархији, велики подухвати професора Микавице, оваплоћени у књигама *Српско питање на Угарском сабору 1690–1918.* (2011), *Српска политика у Хрватској и Славонији 1538–1918.* (2015), *Српска политика у Војводини 1526–1918.* (2017), *Јован Суботић и Светозар Прибићевић* (2017), *Српска политичка елита у Аустроугарској монархији 1526–1918* (2018), заокружени су књигама *Српска политика у Хрватској: 1538–1918.* (2017) и *Српска Војводина – од аутономије до присаједињења: 1683–1918.* (2018) које заједно дају целовиту слику свих дешавања политичке, друштвене и економске повеснице Срба у монархији Хабзбурговаца.

Посебно са сетом издвајамо заједничке монографије које смо писали тимски, *Историја Срба у Црној Гори 1496–1918.* (у коауторству са Ненадом Нинковићем, 2013), *Срби у Хабзбуршкој монархији од 1526. до 1918.* (у коауторству са Ненадом Лемајићем и Ненадом Нинковићем, 2016), *Пречански Срби у Великом рату 1914–1918.* (у коауторству са Ненадом Нинковићем, 2018), као примере велике сарадње, препуне подршке и разумевања, али и међусобног помагања током архивских истраживања и самог писања. Током дугих истраживачких путовања често смо проф. Микавица, проф. Нинковић и аутор овог текста, мислили и тражили нове идеје и циљеве, те пројекте који би додатно развили проучавање пречанске историје.

Професор Микавица је посебно био поносан на своја учешћа на научним конференцијама. Учествовао је на више десетина у Србији и иностранству, увек излажући на свој оригиналан и допадљив начин, а анегдоте је користио као извор нових инспирација и нових идеја, увек са подршком и отвореним умом за млађе колеге које је окупао око себе. У том погледу генерације млађих историчара посебно могу да захвале професору на подршци и потпори, на разумевању и саветима, као и сталном и свеприсутном савету да је место и улога историчара у српском друштву од круцијалног значаја за разумевање свих процеса данашњице. Бурну и трагичну српску историју често је доживљавао емотивно, увек изнова тражећи одговоре на тешка питања, али у свом стилу, оригинално, иновативно и са пуно енергије.

Професор Дејан Микавица остаће упамћен по својим књигама, предавањима, јавним наступима, анегдотама, баш онако како је и сам то желео и често нам говорио, да вечност траје само онолико колико нас буду памтили као историчаре и предаваче. Својим књигама и радом на историографији професор Дејан Микавица обезбедио је себи место у пантеону српске историографије.

Горан Васин

АКАДЕМИК РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ (1936–2022)

Академик Радомир В. Ивановић рођен је 28. августа 1936. године у селу Смоница, недалеко од Таковице. Основну школу завршио је у Подгорици, а затим је наставио своје гимназијско школовање у варошима питоме Бачке (Змајево, Нови Сад), која је оберучке прихватила овог даровитог и виспреног младића, потомка угледне породице Ивановић. Дипломирао на Групи за југословенску књижевност и јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду 1960. године. Своју докторску дисертацију *Милутин М. Ускоковић и његово доба* одбранио је у јануару 1965. године, на Филолошком факултету у Београду. Убрзо након тога постао је асистент, а затим доцент и ванредни професор, на Групи за југословенске књижевности и српскохрватски језик Филозофског факултета у Приштини. Поред тога, обављао је веома одговорну дужност саветника у Републичком секретаријату за образовање и науку СР Србије, а у јануару 1976. године постао је професор Одсека за српску књижевност (данашњи назив) на Филозофском факултету у Новом Саду, где је до одласка у пензију предавао Српску књижевност XIX века и Македонску књижевност.

Током дуге и веома плодне научне каријере, објавио је импресиван број монографских публикација из области науке о књижевности, добронамерно наметнувши својим млађим колегама високе – могли бисмо додати и тешко оствариве – стандарде у успешном бављењу научним радом. Одлучили смо да у овом тужном часу издвојимо само неколико наслова из његове богате научно-стручне и есејистичке продукције, због чега нам наш драги професор сигурно не би замерио: *Милутин Ускоковић* (Београд, 1968); *Романи Михаила Лалића* (Београд, 1974); *Титаџења savременог романа* (Zagreb, 1976); *Поетика Косте Рацина* (Нови Сад, 1979); *Поетика Блажа Консеког* (Љубљана–Београд, 1982); *Реч о речи – Поетика Аце Шопова* (Београд, 1986); *Поетика Славка Јаневског I-II* (Краљево, 1989); *Григор Прличев у светлу романтизма* (Крушевац, 1990); *Његошев поетски говор* (Нови Сад, 1991); *Реторика човјечности [Морфологија и семантика дјела Марка Миљанова]* (Нови Сад–Подгорица, 1993); *Његошева*

психологија и филозофија стварања (Нови Сад, 1997); *Сродство по избору* (Подгорица, 1999); *Самописи и казалице Стефана Митрова Љубише* (Нови Сад, 2000); *По сунчаном сату [Поетика и естетика Владана Деснице]* (Нови Сад, 2001); *Писци и посредници: књижевне студије и огледи* (Нови Сад, 2011); *Стваралачки узор и изазови: Његош, Андрић, Лалић* (Подгорица, 2015); *Енигме и парадигме у дјелу Михаила Лалића* (Подгорица, 2016); *Значења и тумачења књижевног дела [студије и огледи]* (Нови Сад, 2018) и др.

Радомир В. Ивановић постао је 1991. године члан Македонске академије наука и уметности, а девет година касније изабран је за члана Црногорске академије наука и уметности. Наравно, нећемо пропустити да нагласимо како је Радомир В. Ивановић за свој успешан вишедценијски научни, педагошки и културни рад добио следећа престижна национална признања: Новембарска награда Приштине (1967), Децембарска награда САП Косова и Метохије (1970), Тринаестојулска награда СР Црне Горе (1975), Златна значка Културно-просветне заједнице Србије (1977), Плакета *Драгован Јовановић* Међурепубличке културно-просвјетне заједнице у Пљевљима (1983), Првомајска награда Савеза синдиката АП Војводине (1992), Награда ослобођења Подгорице (1994), Награда за најбољу есејистичку књигу *Вук Филиповић* (1998), Награда за животно дело *Павле Марковић Адамов* (2000). Његове научне и стручне радове из области књижевне историје, теорије књижевности, компаратистике и театрологије одликује висок степен позитивне међународне рецепције, посебно у академским круговима. Бројни научни и стручни текстови академика Радомира В. Ивановића преведени су на македонски, словеначки, бугарски, руски, албански, турски, шпански, италијански, немачки, француски, енглески и многе друге светске језике. О томе колико је била велика радна енергија овог неуморног проучаваоца јужнословенских књижевности, најбоље сведочи публикација из 1996. године под насловом *Библиографија др Радомира В. Ивановића* (аутори: Бранко Јокић и Јелица Јововић), која садржи чак 1885 библиографских јединица (вероватно није ни неопходно да истичемо како је наш *чесњејши* професор наставио да пише и објављује своје радове све до тренутка када је његово племенито срце престало да куца). Нашег драгог професора Ивановића памтићемо као елоквентног ерудиту аристократских манира, чији је вишедценијски научни и педагошки рад оставио неизбрисив траг у историји Одсека за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду.

Радослав Ераковић

ПРОФ. ДР КСЕНИЈА ШУЛОВИЋ

У суботу, 7 маја 2022. године, на појутарје одлуке Изборног већа Филозофског факултета да упути Сенату УНС предлог за њен избор у звање редовног професора, изненада нас је напустила проф. др Ксенија Шуловић, хиспаниста, омиљени наставник, поуздани сарадник, изванредни истраживач, врсни преводилац, а изнад свега честита особа са изузетним осећајем за правду и правичност, особа која никада није пристајала на нечасне компромисе. По природи радозналог духа и неутаживе жеђи за новим сазнањима, увек спремна на сусрете са непознатим и на нове изазове, проф. др Ксенија Шуловић чврсто је заступала став да су истрајан и поштен рад, отворен и непристрасан однос са сарадницима, а изнад свега љубав и посвећеност, кључ како професионалног тако и личног успеха у животу. И тих начела се бескомпромисно држала целога живота.

Рођена је 7. фебруара 1960. У Никинцима, у Срему, где је истовремено проговорила српски и мађарски језик. Основну школу похађала је у Сомбору и Новом Саду, средњу у далеком Перуу и Сремским Карловцима, да би затим студирала шпански језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду и на Универзитету у Барселони. Поред српског и мађарског, говорила је шпански, француски и енглески језик, а активно се служила и португалским. Рекло би се да је вишејезичност и мултикултуралност носила у генима.

Проф. др Ксенија Шуловић започела је свој радни век као туристички водич у *Атласу* у Дубровнику, да би затим прешла прешла у Покрајински завод за научну, техничку, просветну и културну сарадњу у Новом Саду где је била сарадник за научну и техничку сарадњу. Године 1988. одлази у Библиотеку Матице српске где континуирано, до 2004., као референт за изложбе, међународну сарадњу и промоције, у сарадњи са колегама из БМС, организује преко сто тридесет изложби, с пратећим каталозима, међу којима се, како по садржају тако и по обиму, издвајају поставка поводом 175. годишњице Матице српске, као и оне о Захарији Орфелину, Гутенбергу, Теодору Павловићу, које су излагане и ван Матице српске. Велики заљубљеник у писану реч, Ксенија Шуловић припремала је и промоције

књига, а била је и члан уредништва гласила МБС – *Вести*. Као представник БМС учествовала је на Европској конференцији о аутоматизацији библиотека у Бриселу (1989) и на Генералној конференцији ИФЛА у Коленхагену (1997). Као библиотекар за међународну сарадњу пратила је међудржавне споразуме у области културе, организовала је студијска путовања и учешће на конференцијама стручњака Библиотеке, као и боравак библиотекара из иностранства у БМС. Радећи на пословима размене публикација са земљама романског говорног подручја, упркос отежаним условима за рад услед санкција под којима је тада била наша земља, успела је да обнови сарадњу са аргентинском библиотеком у Буенос Ајресу, са кубанском Националном библиотеком у Хавани, као и да одржи размену књига са Националном библиотеком у Паризу и библиотекама у Колумбији и Венецуели. Спој библиотекарства и шпанског језика остварила је превођењем стручних библиотекарских текстова за Годишњак БМС који су били саопштани на конференцијама ИФЛА, а истовремено је радила и као професор шпанског језика у новосадским школама страних језика *Нова димензија*, *Језички центар* и *Лингва*.

Рад на универзитету је започела 2004. године као лектор, да би 2008. била бирана за наставника језичких вештина, 2012. за доцента, а 2017. за ванредног професора. Дан пре трагичног срчаног удара, на Изборном већу Филозофског факултета, добила је једногласну подршку колега за избор у редовног професора.

На Шестом конгресу Друштва за примењену лингвистику Србије изабрана је за главног и одговорног уредника едиције *Примењена лингвистика у част*, у оквиру које је, нажалост, стигла да уради само једну књигу, али урадила је то маестрално, као што је уосталом радила и све друго у животу.

Проф. др Ксенија Шуловић била је један од најактивнијих чланова републичког пројекта *Језици и културе у времену и простору*, у оквиру којег је и урадила највећи број радова. Као истраживач, подједнако успешно бавила се књижевном теоријом и критиком с једне стране, и лингвистиком са друге. Као књижевни теоретичар, посебно се интересовала за филозофски правац шпанског либералног филозофа и есејисте Хосеа Ортеге и Гасета и његових интелектуалних сабораца, познатих као *Генерација '98*, као и за књижевни опус савремених књижевника шпанског говорног подручја - Карлоса Фуентеса, Анхела Ганивете, Пија Барохе. Као лингвиста, своје најбоље радове дала је у области лингвокултурологије и етнолингвистике, где се у низу коауторских радова бавила фразеологијом, концептуалним метафорама и

културемама у шпанском, француском и српском језику. Објавила је две монографије - *Хосе Ортега и Гасет: живот и дело с библиографијом и Лингвокултуролошки триптих* (у коауторству са Д. Дробњак), као и 26 радова, самостално или у коауторству, у међународним и домаћим тематским зборницима, међународним и врхунским домаћим научним часописима. Учествовала је на преко 20 научних скупова у земљи и иностранству.

Превела је на српски језик четири романа Карлоса Фуентеса – *Срећене породице*, *Адам у рају*, *Воља и судбина* и *Закопано огледало (Размишљања о Шпанији и Америци)* (са Б. Ковачевић Петровић), *Дискретног хероја* Мариа Варгаса Љосе, *Амадорову етику* Фернанда Саватера, Асоринову *Моју Шпанију* и *Краљевство овог света* Алеха Карпентијера.

Проф. др Ксенија Шуловић је била свестрани интелектуалац. Захваљујући палети послова којима се бавила, као и својим бројним путовањима и боравцима у другим земљама и на другим континентима, успела је да овлада широким знањима из области језика и књижевности, библиотекарства, националне и светске историје и културе. Често је понављала да ју је живот научио толеранцији, а да је толеранција је у основи сваког тимског рада. И заиста, била је незамењив тимски играч.

Прерани одлазак проф. др Ксеније Шуловић представља велики губитак за Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, за српску и шпанску књижевну теорију, лингвокултурологију и етнолингвистику, за српску преводилачку заједницу. Увек ће је се сећати њене колеге, студенти и сарадници.

НЕКА ЈОЈ ЈЕ ВЕЧНА СЛАВА И ХВАЛА.

Снежана Гудурић

DR. MÁRIA MYJAVCOVÁ

PROFESORKA MÁRIA MYJAVCOVÁ – VÝZNAMNÁ SLOVAKISTKA

Profesorka Mária Myjavcová (1934 – 2022) univerzitná profesorka, lingvistka, autorka učebníc, prekladateľka, sociolingvistka, slovakistka, zomrela 25. októbra 2022 vo veku 88 rokov.

Narodila sa 1. júna 1934 v Báčskom Petrovci. V rodisku vychodila základnú školu a gymnázium. V rokoch 1952 – 1956 študovala na Filozofickej fakulte v Belehrade na Katedre slavistiky český a slovenský jazyk a literatúru. V rámci základných štúdií študovala tiež ruský a poľský jazyk. Po ukončení štúdií jeden školský rok vyučovala slovenský jazyk na Gymnáziu Jána Kollára v Báčskom Petrovci. Od roku 1957 a do konca roka 1968 pôsobila v redakcii novín Hlas ľudu, resp. vo vydavateľstve Obzor ako jazyková redaktorka. Na Filozofickej fakulte začala pracovať roku 1964 ako externá odborná spolupracovníčka a v roku 1967 sa trvalo zamestnala na Filozofickej fakulte, kde v Slovakistickom ústave pôsobila až po odchod do výslužby v decembri 1991. Vyučovala všetky predmety zo súčasného slovenského jazyka, slovenský jazyk v porovnaní so srbským jazykom a jazykovú kultúru. Tiež vyučovala slovenský jazyk ako voliteľný premet študentov ruštiny a iných odborov. Externe vyučovala slovenský jazyk na Učiteľskej škole pri petrovskom gymnáziu, neskôr na Pedagogickej akadémii v Novom Sade a v rokoch 1998 – 2004 vo vysunutom Slovenskom oddelení somborskej Učiteľskej fakulty pri Gymnáziu Jána Kollára v Petrovci.

Magisterkú prácu *Syntaktické a sémantické zhody a odlišnosti medzi pomocnými slovesami v slovenskom a srbochorvátskom jazyku a vplyv srbochorvátskeho jazyka na ich použitie a význam v reči Slovákov Petrovca* obhájila na Filologickej fakulte v Belehrade roku 1975. Dizertačnú prácu *Vývin spisovnej slovenčiny vo Vojvodine v podmienkach kontaktu so srbochorvátskym jazykom* obhájila na Filozofickej fakulte v Novom Sade v roku 1987. O rok neskôr, v roku 1988, zvolená bola za docentku.

Vo vedecko výskumnej oblasti profesorka Myjavcová sa zamerala na spisovnú slovenčinu vo Vojvodine, jazykovú kultúru vojvodinských Slovákov,

konfrontačný výskum slovenčiny a srbčiny. O jej bohatej vedecko-výskumnej činnosti svedčí rozsiahla bibliografia vedeckých prác, ktorá počíta 153 bibliografických jednotiek. Uverejňovala nielen po slovensky v časopise *Nový život*, *Obzoroč*, *Ľudovom kalendári*, časopise *Dolnozemský Slovák*, v Zborníku Spolku vojvodinských slovakistov, v zborníkoch, ktoré boli publikované príležitostne, ale aj po srbsky v zborníkoch *Godišnjak Saveza društva za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, *Prevodilačke sponse*, *Prevođenje i nastava stranih jezika* a v iných. Prispievala aj do časopisov a zborníkov na Slovensku (*Kultúra slova*, *Literárny týždenník*), v Slovinsku, Sarajeve, Chorvátsku.

Profesorka Myjavcová bola priekopníčkou v oblasti konfrontačného výskumu slovenského a srbského jazyka. Vo svojich štúdiách a monografiách písala o slovensko-srbskom bilingvizme. Zasadzovala sa o zachovanie a zveľadenie jazykovej úrovne spisovnej slovenčiny v našej vojvodinskej enkláve. Prvou monografiou boli *Jazykové poznámky*, ktoré vyšli v dávnom roku 1966, ale ani dodnes nestratila na svojej hodnote a určené sú každému, kto má záujem pozdvihnúť si svoje vyjadrovanie na vyššiu úroveň. Druhá monografia *Slovenčina v jazykovej enkláve* (2001) vyšla omnoho neskoršie a adresovaná je prevažne odbornej verejnosti. Profesorka Myjavcová jazykové vlohy naplno prejavila v esejistickej tvorbe v knižnom vydaní *Bolo ako nebude* (2004). Uprednostnila ľudovú frazeológiu pred odbornou faktografickosťou. V monografii *State o našej slovenčine* (2006) autorka poukazuje na možnosti ako zlepšiť situáciu, v ktorej dominantné postavenie má srbský jazyk, ako posilniť jazykové povedomie členov slovenského jazykového spoločenstva. *Slovenská jazyková čítanka* (2009) Márie Myjavcovej vhodná je pre učiteľov, novinárov, redaktorov, študentov, a pre všetkých používateľov slovenského jazyka, ktorí majú záujem o sebazdokonaľovanie a chcú si svoje vyjadrovanie pozdvihnúť na vyššiu úroveň. Monografia *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine* (2015) koncipovaná je ako vedecká publikácia, ktorá je určená hlavne odborníkom, profesionálne sa zaoberajúcim starostlivosťou o budúcnosť slovenského jazyka v našom menšinovom spoločenstve.

Profesorka Myjavcová vždy mala na mysli našu špecifickú jazykovú situáciu a svoje príspevky tak aj ladila, aby každému mohli poslúžiť na jazykové sebazdokonaľovanie. Vždy pracovala a písala v prospech zachovania a zveľadenia jazykovej úrovne spisovnej slovenčiny. Zasadzovala sa za lepšie poznanie slovenského jazyka, o upevnenie jazykového povedomia a o zachovanie slovenského jazyka v čím rýdzejšej podobe u všetkých. Nielen u tých, ktorí spisovnú slovenčinu používajú z povolania, ale i pre všetkých tých, ktorým je slovenčina v srdci.

Profesorka Myjavcová počas svojej pracovnej doby, ale aj ako dôchodkyňa, zostavovala učebnice zo slovenského jazyka a jazykovej kultúry. Plne si uvedomovala význam školskej sústavy v pestovaní a zachovávaní materinského jazyka. Zapisala sa do radu autorov učebníc pre základné školy pre druhý stupeň a pre gymnazistov. Spolu s Františkou Častvenovou zostavila učebnice zo slovenského jazyka pre 5., 6., 7. a 8. ročník základnej školy. S kontrolnými úlohami ku každej z týchto štyroch učebníc (1966, 1967, 1968). Neskoršie vydala samostatne učebnicu Slovenský jazyk pre 1. a 2. ročník strednej školy (1976). Potom nasledovala učebnica Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 1. – 4. ročník strednej školy (1988). V rokoch 2005 – 2007 v Ústave pre učebnice v Belehrade uverejnili učebnice pre stredné školy Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 1. ročník gymnázia, potom Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 2. ročník gymnázia a Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 3. a 4. ročník gymnázia. Roku 2007 profesorka Myjavcovej za uvedené stredoškolské učebnice Učebnicový ústav v Belehrade udelil Odmenu Stojana Novakovića ako najlepšia učebnica v jazykoch národnostných menšín vo vydaní Ústavu pre učebnice.

Za prínos k rozvoju našej slovakistiky profesorka Mária Myjavcová získala Cenu Nového života (1984 a 1999), Cenu Spolku vojvodinských slovakistov, Októbrovú cenu obce Báčsky Petrovec, uznanie zaslúžilý učiteľ Matice slovenskej, Cenu Slovenského vydavateľského centra za roky 2004 – 2007, Veľkú medailu svätého Gorazda (2010) a Cenu NRSNM za celoživotný prínos k zachovaniu, rozvoju a prezentácii národnostnej kultúry slovenskej národnostnej menšiny v Srbsku (2014).

Svojou neúnavnou prácou sa do slovenského vojvodinského školstva a kultúry zapísala ako významná, jedinečná a neopakovateľná osobnosť.

Anna Makišová

ЈУГОСЛАВА АРСОВИЋ (1948–2022)

Југослава М. Арсовић била је лектор за српски језик на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Рођена је 20. фебруара 1948. године у селу Стубал, у општини Блаце. Школовала се и готово цео живот провела је у Новом Саду. Основне студије уписала је 1967. на Филозофском факултету у Новом Саду, студијска група Јужнословенски језици и јужнословенске књижевности. Дипломирала је 1973. године завршним радом из области дијалектологије *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*.

Одмах по дипломирању изабрана је у звање асистента-приправника на тадашњој Катедри за јужнословенске језике Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Године 1981. прелази на Филолошки факултет Универзитета „Кирил и Методиј” у Скопљу и тамо у звању „помлад асистент” ради до 1984. године. Потом се враћа у матичну установу, тада Институт за јужнословенске језике, и ту остаје у звању лектора до пензионисања 2008. године. Магистарске студије била је уписала 1995/96. и пријавила магистарску тезу под насловом *Морфолошке особине говора Велике Планае у Топлици*. Од 1995. до 1998, а онда и од 2000. до 2004. године, радила је као гостујући лектор на Факултету словенских филологија Универзитета „Св. Климент Охридски” у Софији, и на Универзитету у Пловдиву, у Бугарској. У Институту за јужнословенске језике, данашњем Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду држала је вежбе из предмета: Стандардни српскохрватски/српски језик, Синтакса стандардног српскохрватског/српског језика, Морфологија српског језика са основама лексикологије, и одржавала консултативну наставу из српског језика за стране специјализанте са других факултета Универзитета у Новом Саду; водила је семинарске и дипломске радове. На Филолошком факултету Универзитета „Кирил и Методиј” у Скопљу држала је вежбе из предмета: Савремени српскохрватски језик, Историја српскохрватског језика и Дијалектологија српскохрватског језика. На Факултету словенских

филологија Универзитета „Св. Климент Охридски“ у Софији радила је лекторске и семинарске вежбе из предмета: српски језик за студенте свих година студија, консултативну наставу за дипломце, магистранде и докторанде, и превођење, учествовала је у комисијама за одбрану дипломских радова и водила студентске семинарске радове, а на Универзитету у Пловдиву држала је лекторске и семинарске вежбе из српског језика за студенте од друге до пете године. У универзитетској настави провела је 35 година активне службе. У зависности од наставне групе – а радила је током каријере, често и истовремено, са студентима различитих филолошких група и неједнаког језичког и лингвистичког предзнања – настојала је да примењује новије наставне методе рада, нарочито кроз подстицање што активнијег ангажовања студената на часовима вежбања, те њихов што свестранији и самосталнији приступ у изради семинарских и дипломских радова.

Библиографија радова Југославе Арсовић садржи петнаестак научних радова публикованих у српским, македонским и бугарским лингвистичким часописима и реферата на научним скуповима и конференцијама одржаним већином у Бугарској. Теме тих радова најпре су биле из дијалектологије и микротопонимије српског језика, граматике стандардног српског језика, а потом и из контрастивне лингвистике српског и македонског, и српског и бугарског језика. Објављена су и четири њена превода са бугарског на српски језик.

Била је члан-сарадник Матице српске и члан Бугарског друштва за лингвистику.

Без сумње средиште вишедеценијског професионалног ангажмана Југославе Арсовић представљао је непосредни рад са студентима, врло често је то био и индивидуални рад на часовима консултативне наставе, како са овдашњим тако и са страним студентима. Она је имала врло темељно, поуздано, и актуелно знања граматичке структуре стандардног српског језика на свим његовим нивоима. Поред несумњиво високог степена стручног знања, поседовала је и ретко стрпљење и тактичност у раду са студентима, способност да их јасно и врло поступно води кроз наставно градиво. И према старијим, али и према млађим колегама умела је да покаже поштовање истинског знања и професионалности у наставном и научном раду. Одликовале су је изузетне људске особине – разумевање, особита колегијалност, скромност и ретко поштење. Студенти и колеге увек су врло високо ценили њен рад, а многи су је због свих њене особина и истински волели.

Југослава Арсовић преминула је 29. новембра 2022. године. Сахрањена је 3. децембра на Градском гробљу у Новом Саду. Дугогодишње колеге и пријатељи сачуваће је у трајном сећању.

Ивана Антонић

DR PLAMENKA VLAHOVIĆ

Dana 19.jula 2022. godine napustila nas je dr Plemenka Vlahović, vanredni profesor Filozofskog fakulteta u Novom Sadu u penziji, izuzetan čovek i učitelj, pouzdan istraživač, nesebičan kolega i saradnik.

Životni vek započela je 4. avgusta 1931. godine kao Plemenka Koledin u Đurđevu. Život ju je odveo u Beograd gde je diplomirala na Filološkom fakultetu u Beogradu dvopredmetnu grupu Francuski i italijanski jezik i književnost. Radila je kao profesor francuskog jezika u Ekonomskoj školi u Novom Sadu i gimnaziji Branko Radičević u Sremskim Karlovcima, gde je predavala i latinski jezik, zatim kao profesor italijanskog u Centru za strane jezike Radničkog univerziteta Radivoj Ćirpanov, gde je bila dugogodišnji direktor, a jedno vreme bila je i vršilac dužnosti direktora Radničkog univerziteta.

Zajedno sa Melanijom Mikeš i Rankom Bugarskim, Plemenka Vlahović je bila jedan od osnivača I dugogodišnji sekretar Društva za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, bila je predsednik Društva za primenjenu lingvistiku Vojvodine, kao i Društva za kulturnu saradnju Jugoslavija-Francuska u centrali u Novom Sadu. Bila je i šef Katedre za francuski jezik i književnost na Institutut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta, kao i aktivni član Centra za kontrastivna istraživanja (A.D.E.C.) pri Univerzitetu Pariz III – Nova Sorbona.

Pored toga, Plemenka Vlahović je bila član svih komisija i službi koje su regulisale pitanja prosvete i nastave stranih jezika, naročito francuskog, počev od Komisije za strane jezike Prosvetnog saveta do Komisija za organizaciju takmičenja učenika u znanju stranog jezika, a bila je i dugogodišnji predsednik Komisije za stručne ispite za nastavnike francuskog jezika. Bila je i stalni član Delegacije Skupštine grada Novog Sada koja je više desetina puta išla u uzajmne prijateljske posete pobratimskom gradu Modeni u Italiji.

Za svoju izuzetnu angažovanost, odlikovana je Ordenom rada sa srebrnim vencem.

Iako je na univerzitet došla tek 1979. godine, istraživački rad Plemenke Vlahović praktično traje od 1965. u ciklusima koji se podudaraju sa njenom osnovnom delatnošću i interesovanjem. Učestvovala je na mnogim projektima

Instituta za strane jezike i književnosti, a bila je i rukovodilac fakultetskog tima u projektu *Kolokacije u francuskom i srpskom jeziku* koji je nastao u okviru saradnje Katedre za francuski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Instituta za opštu i primenjenu lingvistiku i fonetiku Univerziteta Pariz 3 – Nova Sorbona (Université Paris III – Sorbonne Nouvelle).

Dugogodišnje prisustvo među lingvistima i istraživačima donelo joj je ogromno iskustvo i brojne kontakte, zahvaljujući kojima je, u okviru programa TEMPUS, ostvarena saradnja između Katedre za francuski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Instituta za opštu i primenjenu lingvistiku i fonetiku Univerziteta Pariz III – Nova Sorbona, u okviru koje su velike profesionalne pa i lične koristi imali i studenti i saradnici Katedre.

Radovi iz oblasti istraživanja dečjeg govora, pisani u koautorstvu sa Melanijom Mikeš, doneli su Plemenki Vlahović međunarodnu afirmaciju, tako da je posle saopštenja o pristupu u istraživanju dečjeg govora na Desetom kongresu lingvista 1967. u Bukureštu, dobila poziv od profesora Žana Peroa (Jean Perrot), istaknutog francuskog lingviste, da na Institutu za opštu i primenjenu lingvistiku i fonetiku Univerziteta Pariz III – Nova Sorbona održi predavanje, posle čega je usledilo i objavljivanje njenih radova u Francuskoj, od kojih je jedan publikovan u časopisu sa najvišim renomeom – *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*.

Pored monografije *Gramatička terminologija u nastavi francuskog jezika – francuske i srpskohrvatske glagolske kategorije* iz 1991. godine, Plemenka Vlahović je objavila preko 50 stručnih i naučnih radova, samostalno ili u koautorstvu. Učestvovala je na preko 30 domaćih i međunarodnih naučnih skupova, između ostalog u Bukureštu, Kembriđu, Brnu, Parizu, kao i u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Beogradu i Novom Sadu.

Plemenka Vlahović je tokom cele svoje profesionalne karijere predano radila sjedinjujući nastavnu aktivnost sa istraživačkom čak i na onim radnim mestima koja za takav rad nisu pružala skoro nikakve uslove. Nju je forma mnogo manje zanimala od suštine, te je o doktorskoj disertaciji počela da razmišlja kao o obavezi koju joj je nametnula univerzitetska sredina. Bez obzira na to, ona je svoju obavezu ispunila, bez i jednog dana odsustva sa nastave i sa svim dodatnim oterećenjima koje je prihvatila u odsustvu drugih.

Kao univerzitetski nastavnik, pored rada na fakultetu u Novom Sadu, radila je i na Filološkom fakultetu u Prištini gde je pod veoma teškim uslovima, nadokadivala predavanja koja su studenti toga fakulteta izgubili kada su njihovi nastavnici napustili svoja radna mesta. Taj radni angažman potrajao je više od decenije.

Nastavi i uopšte radu sa studentima Plemenka Vlahović je pristupala sa neiscrpnim entuzijazmom i svim onim kvalitetima koji su, uz izuzetnu stručnu osposobljenost, činili od nje jednog od najcenjenijih nastavnika na Katedri za francuski jezik i književnost, kao i na Institutu za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Otišla je u penziju u 70.oj godini života kao vanredni profesor, uz napomenu da je prva komisija, koja je pisala izveštaj o izboru Plemenke Vlahović u docenta, izrazila žaljenje što zbog formalnih razloga nije u mogućnosti da je predloži u vanrednog profesora. Izveštaj za izbor u zvanje vanrednog profesora, sa istom napomenom – žaljenjem što iz formalnih razloga izostaje predlog za izbor u redovnog profesora, potpisala je komisija koju su činili tada vodeći stručnjaci iz oblasti Francuskog jezika u tadašnjoj Jugoslaviji – prof.dr Vlado Drašković, prof.dr Pera Polovina i prof.dr Dušanka Točanac.

Zaista je teško sažeti na par stranica jedan tako bogat, pun i složen život kakav je bio život profesora Plemenke Vlahović. Od nje smo mi, njeni studenti i kasnije saradnici, mogli da naučimo ne samo ono što se neposredno odnosilo na struku, već i nešto isto toliko, ako ne i važnije – kako da se nosimo sa životom, kako da pred najizazovnijim događajima zadržimo miran i mudar stav, naučili smo da su pošten odnos prema poslu, kolegama, porodici, prema životu uopšte i lični integritet osobine koje u smutnim vremenima mogu naneti kratkoročnu štetu, ali koje nas na kraju očvrstaju i učine boljim ljudima i korisnijim članovima zajednice.

Iz svega napred navedenog, jasno je da profesor Plemenka Vlahović nije bila obična osoba. Ona kao da je živela pet paralelnih života – bila je nastavnik, rukovodilac, društveno-politički radnik, naučnik, a uvek i pre svega majka, supruga i baka.

Odlaskom profesora Plemenke Vlahović svi smo izgubili – porodica brižnu majku i baku, struka vrsnog profesionalca, a zajednica – plemenitog i časnog člana.

Pamtićemo je kao osobu izuzetnog ličnog integriteta, kakvih je u današnje vreme sve manje.

Neka su joj večna slava i hvala.

Snežana Gudurić

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У *Годишњаку Филозофског факултета* се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%.

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
  - „насловну страну”;
  - рукопис који садржи све илустрације (слике и графиконе); поред тога још и
  - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
  - наслов рада на српском и енглеском
  - апстракт на српском и енглеском
  - све ауторе и коауторе
  - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,

б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензента и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензента, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један рецензент да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиничном (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи e-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној

литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом *Кључне речи*: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком *Keywords*: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикона.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори)

Књига са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсенд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Dorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27–38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица

Игор Лекић

Штампа

Футура, Нови сад

Тираж

150

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of
Philosophy /главни и одговорни уредници: Сања Париповић Крчмар, Дамир
Смиљанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет,
1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)

ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
